

Dziedzictwo obok Mnie

– poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach

Zespół redakcyjny Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Aleksandra Chabiera

Anna Koziół

Bartosz Skaldawski

Redakcja językowa i korekta

Edytorial.com.pl Izabela Jesiołowska

Renata Lewandowska

Projekt i opracowanie graficzne

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

Wydawca

Narodowy Instytut Dziedzictwa

ISBN: 978-83-66160-31-6

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Druk

Drukarnia Wielkopolska Sp. z o.o., Poznań

Spis treści

WPROWADZENIE	8
Czym jest dziedzictwo kulturowe	9
Dlaczego warto zarządzać dziedzictwem kulturowym w gminie	12
Udział gmin i innych interesariuszy w zarządzaniu dziedzictwem	13

I. ROZPOZNANIE ZASOBU I TWORZENIE BAZY WIEDZY O LOKALNYM DZIEDZICTWIE ... **18**

I.1 Identyfikacja zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego **20** |

Zabytki nieruchome	21
--------------------------	----

Zabytki ruchome	22
-----------------------	----

Muzealia	22
----------------	----

Archiwalia i zabytkowe księgozbiory	22
---	----

Krajobraz kulturowy	23
---------------------------	----

Dziedzictwo niematerialne	24
---------------------------------	----

I.2 Rozpoznanie zasobów lokalnego dziedzictwa i ocena ich wartości **30** |

Wartości bazowe dziedzictwa materialnego	31
--	----

Ocena wartości bazowych dziedzictwa materialnego	32
--	----

Wartości bazowe dziedzictwa niematerialnego	34
---	----

Wartości społeczne i ekonomiczne dziedzictwa kulturowego	34
--	----

Szacowanie wartości społecznych dziedzictwa kulturowego	38
---	----

Szacowanie wartości ekonomicznych dziedzictwa kulturowego	39
---	----

I.3 Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń lokalnego dziedzictwa **46** |

Zagrożenia dla elementów dziedzictwa i ich wartości	47
---	----

Diagnoza stanu zachowania elementów dziedzictwa – propozycja działań dla gminy	50
--	----

II. ROZWÓJ LOKALNY – POTENCJAŁ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO **56** |

II.1 Dziedzictwo kulturowe w procesach rozwojowych gminy **58** |

Dziedzictwo w procesach rozwoju lokalnego	59
---	----

II.2 Rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego **61** |

II.3 Rozpoznawanie barier związanych z wykorzystaniem dziedzictwa w rozwoju i przewyższanie ich 69

Barieri w procesie zarządzania dziedzictwem	69
Rozpoznawanie i ocena kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa	74
Pokonywanie barier związanych z dziedzictwem	76

III. PLANOWANIE I WDRAŻANIE ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM – METODY I NARZĘDZIA 80

III.1 Prawa i obowiązki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi 82

Podstawy prawne ochrony zabytków	82
Ochrona zabytków i opieka nad nimi	84
Organizacja systemu ochrony zabytków	86
Formy ochrony zabytków	89
Wpisy indywidualne a wpisy przestrzenne (obszarowe)	91
Skreślenie z rejestru zabytków	93
Skutki prawne wpisania zabytku do rejestru	94
Pomnik Historii	99
Park kulturowy	100
Ustalenia ochrony w dokumentach planistycznych i tzw. decyzjach inwestycyjnych	103
Gminna ewidencja zabytków	109
Środki nadzoru konserwatorskiego	114
Sankcje za naruszenie przepisów z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	119
Wybrane aspekty związane z ochroną zabytków archeologicznych	121

III.2 Przeciwdziałanie najczęściej występującym zagrożeniom 128

Szukanie dla zabytku nowej funkcji, szanującej autentyczność i integralność	131
---	-----

III.3 Kiedy i jak tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem – programowanie rozwoju 136

Programowanie rozwoju – istota procesu	136
Modele programowania rozwoju lokalnego	138
Model <i>smart</i> programowania rozwoju lokalnego i możliwe ujęcie w nim problematyki dziedzictwa	140
Dziedzictwo w wybranych dokumentach JST	145
Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem	153
Monitoring	160

III.4 Narzędzia stymulujące przedsiębiorczość lokalną i gospodarkę 165

Narzędzia wspierania przedsiębiorczości	165
---	-----

Przedsiębiorczość społeczna	169
Klasy – możliwość kooperacji w oparciu o dziedzictwo	170
Możliwości wykorzystania dziedzictwa i tworzenia inicjatyw gospodarczych	170

III.5 Udział społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – mechanizmy i metody partycypacji

Uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – partycypacja społeczna i publiczna	180
Etapy procesu partycypacji publicznej	183
Budowanie strategii komunikacyjnej wspomagającej działania na rzecz dziedzictwa	191
Znaczenie roli liderów życia społecznego we współzrządzeniu gminą	193

III.6 Narzędzia socjologiczne – metody i sposoby stosowania

III.7 Narzędzia upowszechniające wiedzę o dziedzictwie i aktywizujące społeczność

Edukacja a rozwój społeczny	202
Edukacja a rozwój gospodarczy	203
Przegląd narzędzi i metod wykorzystania dziedzictwa w rozwoju turystyki, edukacji i promocji gminy	204

III.8 Narzędzia finansowe wspierające zarządzanie dziedzictwem lokalnym, czyli jak zdobyć dofinansowanie

Część I Od pomysłu do projektu, czyli na co można uzyskać dofinansowanie	222
Część II Wskazówki praktyczne – metody i narzędzia	225
Część III Nie pisz wniosku sam – współpracuj z innymi	228
Część IV	
A) Środki pomocowe z budżetu państwa	230
B) Środki pomocowe z funduszy europejskich	240

IV. ZAŁĄCZNIKI

1. Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO	258
2. Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu	260
3. Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa	263
4. Przykładowy kwestionariusz wywiadu	286
5. Studium ochrony wartości kulturowych i jego rola w kształtowaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy	291
6. Wykaz skrótów	297

AUTORZY

298

Przedstawiamy Państwu wydanie drugie poprawione publikacji *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, powstałą w ramach projektu *DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych*. Projekt był realizowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz norweską Dyрекcję ds. Dziedzictwa Kulturowego (Riksantikvaren). W projekcie uczestniczyli przedstawiciele trzech polskich gmin, pięciu gmin z Norwegii oraz eksperci z obu krajów partnerskich, specjalizujący się w dziedzinach kluczowych w zarządzaniu dziedzictwem (m.in. ochrona zabytków, rozwój regionalny, partycypacja społeczna, socjologia). W trakcie objazdów studyjnych uczestnicy z Polski i Norwegii dzielili się swoimi doświadczeniami w zakresie zarządzania dziedzictwem. Omawiano także istotne dla samorządów gminnych zagadnienia związane z tym tematem. Zastanawiano się, m.in., jak gospodarować zasobem dziedzictwa, aby wspierał on rozwój lokalny i jednocześnie trwale zachował swoje wartości dla kolejnych pokoleń.

W projekt *DoM* zaangażowani byli przedstawiciele samorządów gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, jednak zagadnienia omawiane w toku realizacji projektu mogą okazać się przydatne także w pracy władz lokalnych większych miejscowości. Dlatego poradnik adresowany jest do przedstawicieli samorządów gminnych, ale mamy nadzieję, że zainteresuje on wszystkich tych, którzy zajmują się dziedzictwem kulturowym i jego wykorzystaniem dla dobra społeczności lokalnych.

Poradnik został przygotowany, aby wesprzeć merytorycznie władze samorządowe, liderów lokalnych i organizacje pozarządowe w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym rozumianym jako planowany proces ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa w rozwoju gospodarczym i społecznym gminy. Na rynku wydawniczym niewiele jest publikacji omawiających komplementarnie kwestie ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz zagadnienia dotyczące lokalnego planowania zrównoważonego rozwoju, które mogą stanowić źródło wiedzy dla samorządów gminnych¹. W związku z tym autorzy poradnika podjęli się próby możliwie kompleksowego ujęcia tematu zarządzania dziedzictwem lokalnym przez samorząd gminny. Łączne i komplementarne omówienie w treści publikacji kwestii kompetencji samorządu związanych bezpośrednio z ochroną zabytków i opieką nad nimi, jak również z problematyką zagospodarowania dziedzictwa na rzecz rozwoju gminy, nie tylko pomoże przedstawicielom samorządów właściwie zarządzać dziedzictwem, lecz także będzie wskazaniem, że ochrona dziedzictwa nie wyklucza rozwoju, a wręcz przeciwnie, może go wspierać.

Poradnik jest podzielony na trzy części odpowiadające trzem kwestiom kluczowym dla przyjętego przez autorów publikacji modelu zarządzania:

- **część I** poświęcona jest identyfikowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego, ocenie jego wartości oraz diagnozie stanu zachowania i zagrożeń elementów dziedzictwa. Po zapoznaniu się z pierwszą częścią czytelnik będzie miał okazję dowiedzieć się, jakie działania należy podjąć, aby zbudować bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie, zebrać informacje ważne w procesie zarządzania,
- **część II** skupia się na analizie społeczno-gospodarczego potencjału dziedzictwa. Przedstawiono w niej, z wykorzystaniem jakich metod identyfikować bariery i czynniki rozwoju związane z lokalnym dziedzictwem. Z części tej można dowiedzieć się, w jaki sposób poprzez zarządzanie dziedzictwem przezwyciężać bariery, oraz jak wykorzystać czynniki z nim związane, by oddziaływać na rozwój gminy,

¹ Murzyn-Kupisz M., *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012; *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, dostęp: http://nck.pl/media/2014-01-21/podrecznik_copy1.pdf.
Ashworth G., *Planowanie dziedzictwa*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2015.

- **w części III** przedstawiono narzędzia i metody zarządzania dziedzictwem umożliwiające skuteczne planowanie, programowanie i wdrażanie ochrony dziedzictwa oraz efektywne wykorzystanie jego elementów w rozwoju ekonomicznym i społecznym regionu.

Przyjęta w poradniku kolejność rozdziałów odzwierciedla kolejne etapy procesu zarządzania dziedzictwem w gminie i wskazuje czytelnikowi właściwy, zdaniem autorów, porządek działań składających się na ten proces.

Należy nadmienić, iż treść poradnika jest zgodna ze stanem wiedzy i stanem prawnym obowiązującym 30 listopada 2019 r. (jeśli nie wskazano inaczej), a dostęp do źródeł internetowych przytoczonych w publikacji jest aktualny w dniu 15 grudnia 2019 r. Uzupełniony i zaktualizowany poradnik, uwzględniający zarówno ewentualne zmiany prawne, jak i wnioski wynikające z doświadczeń wdrażania procesu zarządzania dziedzictwem w kolejnych gminach, jest dostępny na stronach internetowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Poradnik, w zamyśle autorów, ma stanowić kompendium praktycznej wiedzy niezbędnej w procesie zarządzania dziedzictwem. Zawiera zbiór wybranych rozwiązań do zastosowania w gminach. Czytelnik może zapoznać się z treścią od początku do końca lub sięgać do fragmentów odnoszących się do aktualnie potrzebnej mu wiedzy.

Poradnik został przygotowany z intencją, aby korzystanie z niego było wygodne i praktyczne. Dlatego na początku każdego rozdziału prezentujemy listę kluczowych zagadnień w nim omawianych. Zakończenie rozdziału stanowi wykaz najważniejszych myśli, działań czy wniosków do zapamiętania. Niektóre rozdziały zawierają spis literatury uzupełniającej, a także sugestie, w których wskazujemy instytucje i organizacje mogące wesprzeć samorząd w podejmowanych działaniach. Poradnik uzupełniają praktyczne wskazówki ekspertów i omówienia dobrych praktyk. Niektóre treści, warte zapamiętania bądź stanowiące istotny komentarz, zawarte są w ramach obok głównego korpusu tekstu. Tam, gdzie to możliwe i potrzebne, wiedza podana jest w formie schematów, tabel i ilustracji, które ułatwiają odbiór przekazywanych treści.

Mamy nadzieję, że poradnik stanie się przydatnym kompendium wiedzy, z którego często będą Państwo korzystały, szukając wskazówek i inspiracji w codziennej pracy na rzecz rozwoju Państwa gmin uwzględniającego dziedzictwo kulturowe i jego wartości.

Zespół redakcyjny

Znaczenie symboli użytych w publikacji

Porada
eksperta

Dobry
przykład

Dodatkowa
informacja

Uwaga

Warto
wiedzieć

Dodatkowa
literatura

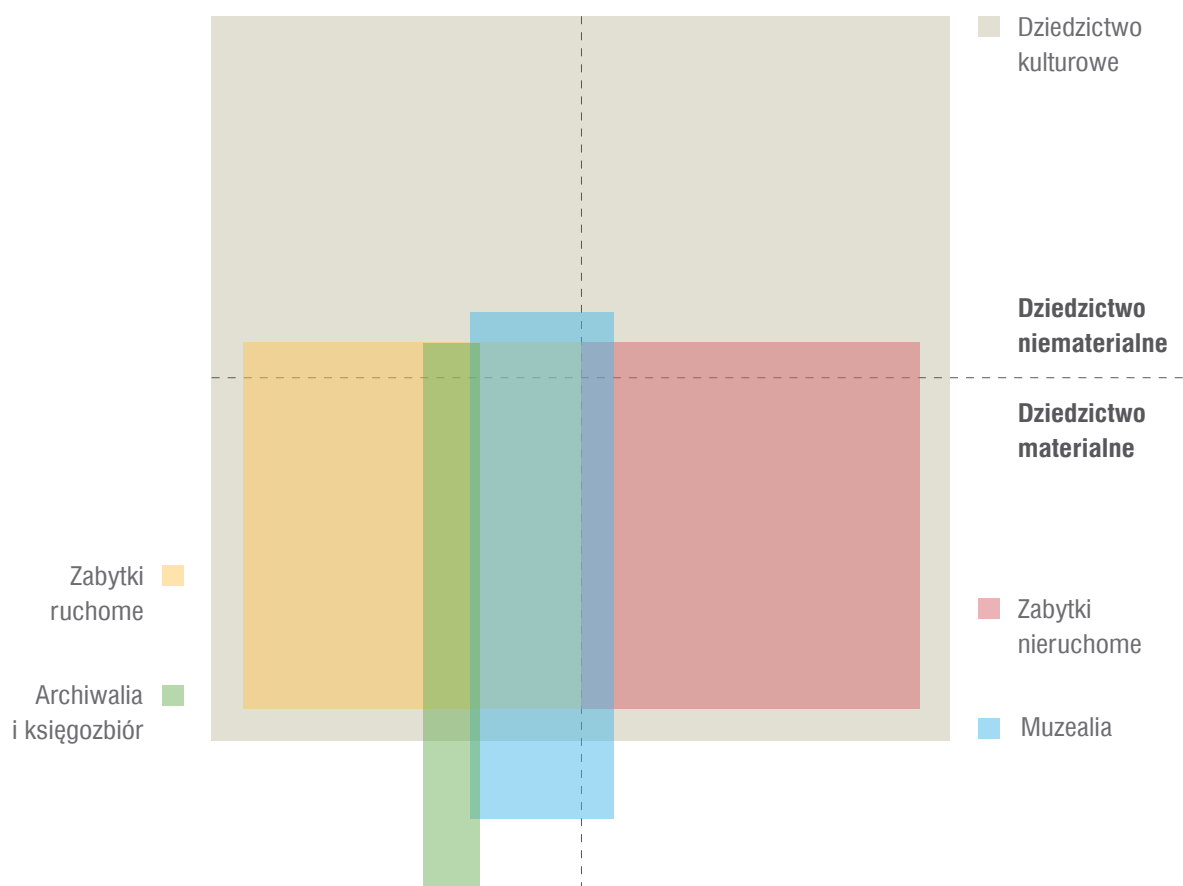
WPROWADZENIE

Czym jest dziedzictwo kulturowe

Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku języka polskiego PWN* dziedzictwo to **dobra kultury, nauki i sztuki pozostawione przez poprzednie pokolenia**. Z definicji tej wynika kilka cech dziedzictwa, charakteryzujących rzeczy, zjawiska i tradycje należące do jego zasobów.

- dziedzictwo stanowią **dobra**, dlatego kluczowym wyznacznikiem jego elementów są wartości, które przesądzą o tym, że coś staje się dobrem. Wartości te mogą zaliczać się do różnych kategorii i mogą być identyfikowane przez różne osoby,
- dziedzictwem są **dobra kultury, nauki i sztuki**, oznacza to, że do dziedzictwa zaliczamy wiele zróżnicowanych elementów. Dobra te mogą mieć formę fizyczną (materialną) oraz formę duchową (niematerialną),
- dziedzictwo stanowią dobra pozostawione przez **poprzednie pokolenia**. Wynika z tego, że dziedzictwem nie będą dobra kultury, nauki i sztuki pochodzące z obecnych czasów, tworzone przez ludzi nam współczesnych.

Schemat 1. Relacje pomiędzy zbiorami różnych kategorii dziedzictwa kulturowego

Ilustracja 1. Depozytariusze dziedzictwa niematerialnego Biskupizny, fot. K. Sadowska-Mazur, archiwum prywatne

Pojmowanie dziedzictwa jako spuścizny poprzednich pokoleń wskazuje na jego rolę: jako świadectwa życia naszych przodków, ich sposobu pojmowania rzeczywistości i uznawanego systemu wartości, pomaga poznać nasze korzenie i kształtując tożsamość, odpowiada na pytanie, kim jesteśmy. Na fundamentach dziedzictwa tworzy się także poczucie wspólnoty kulturowej.

Wspólnota ludzi uznających określone dziedzictwo za źródło i wyrażenie uznawanych przez nich wartości, przekonań, wiedzy oraz tradycji to tzw. **depozytariusze** dziedzictwa. Konkretny element dziedzictwa stanowią dla nich ważny czynnik kształtowania tożsamości – narodowej, lokalnej, rodzinnej czy indywidualnej. Elementy dziedzictwa kulturowego można zatem różnicować ze względu na to, jak szeroki krąg społeczny przyjmie je jako swoje. Można np. wyróżnić elementy dziedzictwa posiadające na tyle powszechnie uznawane wartości, że będą się zaliczać do dziedzictwa narodowego, inne – o znaczeniu lokalnym – będą identyfikowane jako dziedzictwo tylko przez określoną społeczność lokalną. Jednak niezależnie od skali oddziaływania każdy element dziedzictwa zasługuje na poszanowanie i ochronę.

Mając na uwadze powyższe, trzeba stwierdzić, że nie ma gminy, która nie posiada na swoim obszarze dziedzictwa. Zależnie od gminy i jej losów dziedzictwo może być w lepszym lub gorszym stanie, bardziej lub mniej uświadomione, ale każda gmina ma swoją historię i jej świadectwa na swoim terenie.

Dziedzictwo można podzielić na dziedzictwo kulturowe i naturalne. Kulturowe to takie, które jest wynikiem lub śladem działalności człowieka. Z kolei dziedzictwo naturalne, obejmujące takie elementy jak formacje geologiczne i fizjograficzne lub przyrodnicze strefy naturalne, jest wynikiem oddziaływania jedynie przyrody. W poradniku nie poruszamy kwestii dotyczących dziedzictwa naturalnego – jest to obszerny temat, regulowany innymi przepisami prawa. Jakkolwiek autorzy zdają sobie sprawę z wagi dziedzictwa naturalnego, to jednak wymiar niniejszej publikacji powoduje, że odnosi się ona wyłącznie do kulturowych aspektów dziedzictwa.

Istotną część składową dziedzictwa kulturowego, ze względu na wiążące się z nią szczególne obowiązki prawne gminy, stanowią zabytki. Zbytek zgodnie z *Ustawą z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (dalej jako uozoz) to *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*. Tak rozumianymi zabytkami mogą być m.in. miejsca i budowle historyczne, dzieła sztuk, archi-

walia, stanowiska archeologiczne, historyczne parki, ogrody i cmentarze, zachowany tradycyjny krajobraz kulturowy. Ustawowe ujęcie zabytku, zawężające znaczenie pojęcia w stosunku do omówionej wcześniej definicji dziedzictwa, wskazuje na dwie cechy zabytku, odróżniające go od innych elementów dziedzictwa. Zabytek jest materialny i posiada wartości historyczne, artystyczne lub naukowe, uzasadniające jego zachowanie w interesie społecznym.

W odróżnieniu od zabytków, których ochrona jest regulowana *Ustawą*, kwestie ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce określa *Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Chociaż nie wynikają z niej szczegółowe obowiązki prawne gmin, to dużym zaniechaniem byłoby pominięcie tej kategorii dziedzictwa w procesie zarządzania. Do tej kategorii zaliczają się bowiem ważne dla mieszkańców gmin tradycje i zwyczaje będące istotnym czynnikiem wpływającym na życie społeczne.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe zgodnie z *Konwencją* oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które zapewniają wspólnotom, grupom, a w niektórych przypadkach jednostkom, poczucie tożsamości oraz ciągłości kulturowej, a także są przekazywane z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzane w relacji z otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i historią. Dziedzictwo to znajduje swój wyraz w takich dziedzinach jak: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Niematerialnym dziedzictwem będzie więc m.in. umiejętność wyplatania koronek czy gry na dudach, przyrządzenie potrawy według tradycyjnego, regionalnego przepisu, zwyczaj robienia palm wielkanocnych czy kultywowanie obchodów Barbórki.

Najistotniejszymi wyznacznikami tak pojmowanego dziedzictwa są jego niematerialny charakter oraz posiadane wartości społeczne wynikające z jego funkcji jako podstawy tożsamości i wspólnoty kulturowej. W ten sposób dziedzictwo niematerialne odgrywa bardzo ważną rolę społeczną i jako takie musi być chronione oraz właściwie stymulowane w procesie zarządzania.

Czym różni się tradycja od zwyczaju

Tradycja to przejęte z przeszłości wartości, wierzenia, normy, zwyczaje, obyczaje, podzielane przez grupę społeczną oraz pozytywnie oceniane, uważane za zasługujące na przetrwanie i przekazanie potomnym. Przekaz tradycji może mieć charakter ustny lub opierać się na wykorzystaniu innych form komunikacji, np. pisma lub obrazu. Realizowany jest na różne sposoby:

- poprzez przekazanie w procesie wychowania treści kulturowych: języka, wzorów zachowań, idei, sposobów gospodarowania, podań, mitów, wierzeń, obrzędów itd.,
- poprzez przejęcie używania i/lub produkcji narzędzi, zabudowań, przedmiotów ozdobnych, użytku codziennego, instrumentów muzycznych itd.

Zwyczaj to sposób zachowania, powtarzany w określonych sytuacjach, przyjęty w danej grupie przez wszystkich lub wielu jej członków, utrwalony w świadomości społecznej. Zwyczaje związane są głównie z życiem codziennym, świątami, uroczystościami (np. przygotowywanie określonych potraw świątecznych). Zwyczaj nie ma siły normatywnej, odstępianie od niego nie wywołuje na ogół silnej reakcji negatywnej czy restrykcji, takich jak wykluczenie społeczne czy napiętnowanie, może jednak wywoływać np. dezaprobatę, zdumienie czy kpinę. W grupach charakteryzujących się silnie rozwiniętą więzią społeczną występuje przekonanie o potrzebie przestrzegania zwyczaju.

Dlaczego warto zarządzać dziedzictwem kulturowym w gminie

Współczesna społeczność lokalna przeżywa od lat 90. XX w. głębokie zmiany. Kiedyś bardziej jednorodna ekonomicznie i kulturowo żyła w stabilniejszym, zintegrowanym systemie społecznym². Dziś jest fragmentaryzowana i poddana presji procesów globalizacji w kulturze i ekonomii, a współczesnym mieszkańcom gmin coraz trudniej jest znaleźć takie cechy, które by ich trwale łączyły. Problemy, z jakimi często możemy się spotkać lokalnie, to dezintegracja społeczna (np. w wyniku emigracji zarobkowych i rozbicia rodzin), brak zaufania, obywatelska obojętność³.

Odpowiedzią na te problemy społeczne może być lokalne dziedzictwo. Świadomość i wiedza na temat dziedzictwa oraz jego twórcze wykorzystanie mogą przyczynić się do budowania tożsamości i więzi międzyludzkich. Dziedzictwo może więc pełnić funkcję integrującą w czasach, gdy coraz mniej czynników podtrzymuje więzi społeczne. Utrzymane w dobrym stanie dziedzictwo lokalne jest też zasobem, z którego można czerpać inspiracje i treści do organizowania życia kulturalnego i społecznego w gminie. Skutkiem tego rodzaju działań jest podwyższenie poziomu jakości życia mieszkańców, dumnych z miejsca zamieszkania i bardziej skłonnych pozostać wśród lokalnej społeczności. Działania takie będą również przyciągać do gminy nowych, aktywnych mieszkańców. W ten sposób dobrze zarządzane dziedzictwo kulturowe, sprzyjając wspólnemu działaniu i zaufaniu społecznemu, jest istotnym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego⁴.

Ilustracja 2. Pałac Wojanów, fot. Innalna, Licencja: CC BY-SA 3.0

Dziedzictwo kulturowe to nie tylko możliwość łagodzenia problemów społecznych, to także możliwość rozwoju gospodarczego opartego na innowacyjności oraz przedsiębiorczości lokalnej i wykorzystującego różnorodność kulturową jako czynnik konkurencyjności. Możliwość ekonomicznego wykorzystania dziedzictwa najczęściej łączona jest z turystyką. Chęć poznawania dziedzictwa może łączyć się z podróżowaniem, a przemysł turystyczny rozwija się i ma duże znaczenie w gospodarce. Warto jednak spojrzeć na dziedzictwo jako na zasób, który może zostać wykorzystany o wiele szerzej, np. w rozwoju mikroprzedsiębiorstw, tworzeniu produktów i usług, prowadzeniu polityki mieszkaniowej czy rozwoju rynku nieruchomości, do wspomagania rolnictwa czy tak nowoczesnej branży jak przemysł kreatywny. Dzięki temu może ono przyczynić się do wzro-

² Kocik L., *Między przyrodą, zagrodą i społeczeństwem. Społeczno-kulturowe problemy ekologii wsi i rolnictwa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000.

Kocik L., *Anomia moralno-obyczajowa wsi polskiej* [w:] *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, Kraków: WAM. PAN 2002, s. 78–103.

³ Jarosz M., *Samobójstwa. Dlaczego teraz?*, Warszawa: PWN 2013. (szczególnie polecam rozdział III: *Samobójstwa w Polsce: rozmiary, trendy, struktura przestrzenna*, s. 69–94).

⁴ Bukraba-Rylska I., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich (w:) Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategii, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, Warszawa, IRWiR PAN 2011, s. 219–238.

Murzyn-Kupisz M., Działek J., 2014, *Muzea a budowanie kapitału społecznego w środowisku lokalnym*, Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, t. V, s. 19–40.

stu bezwzględnych wartości ekonomicznych, takich jak liczba miejsc pracy czy liczba działających na terenie gminy podmiotów gospodarczych. Jednocześnie lokalność dziedzictwa kulturowego oznacza, że będzie ono „pracowało”, przede wszystkim, dla swojej społeczności.

Dziedzictwo jako zasób jest wielowymiarowe, więc racjonalne planowanie oraz wdrażanie jego ochrony i wykorzystania jego wartości może przynosić wiele korzyści gminie. Oprócz pozytywnego wpływu na polu społecznym i gospodarczym dziedzictwo może także korzystnie wpływać na ład przestrzenny (ponowne zagospodarowanie miejsc, nowe funkcje, wykorzystanie istniejącej zabudowy) oraz pozytywnie działać na polu ochrony przyrody (np. zachowanie krajobrazu kulturowego). Ponadto mądrze użytkowany i skutecznie chroniony zasób dziedzictwa może służyć gminie nieprzerwanie i można wokół niego zbudować społeczność charakteryzującą się trwałymi więzami. Jednocześnie, jako że dziedzictwo kulturowe jest świadectwem życia naszych przodków, stanowi zasób nieodnawialny, a my jesteśmy odpowiedzialni za jego zachowanie w dobrym stanie, tak aby przyszłe pokolenia mogły również korzystać z jego wartości. W ten sposób dziedzictwo okazuje się wewnętrznym czynnikiem zrównoważonego rozwoju.

Warunkiem wykorzystania potencjału rozwojowego dziedzictwa kulturowego jest wdrożenie w gminie procesu właściwego i mądrego zarządzania tym zasobem. Nie wystarczy ograniczyć się do wypełnienia obowiązków prawnych związanych z ochroną zabytków. Potrzeba wdrożyć proces programowania, wdrażania, monitorowania właściwego zagospodarowania dziedzictwa oraz jego ewaluacji dla dobra i rozwoju społeczności, wykluczając jednocześnie degradację tego zasobu oraz jego wartości. Warto pamiętać, że obowiązuje tu, znana z ochrony środowiska, zasada – za jego stan zachowania kolejne pokolenia wystawią nam, jako jego aktualnym gospodarzom, ocenę (zasada sprawiedliwości międzygeneracyjnej).

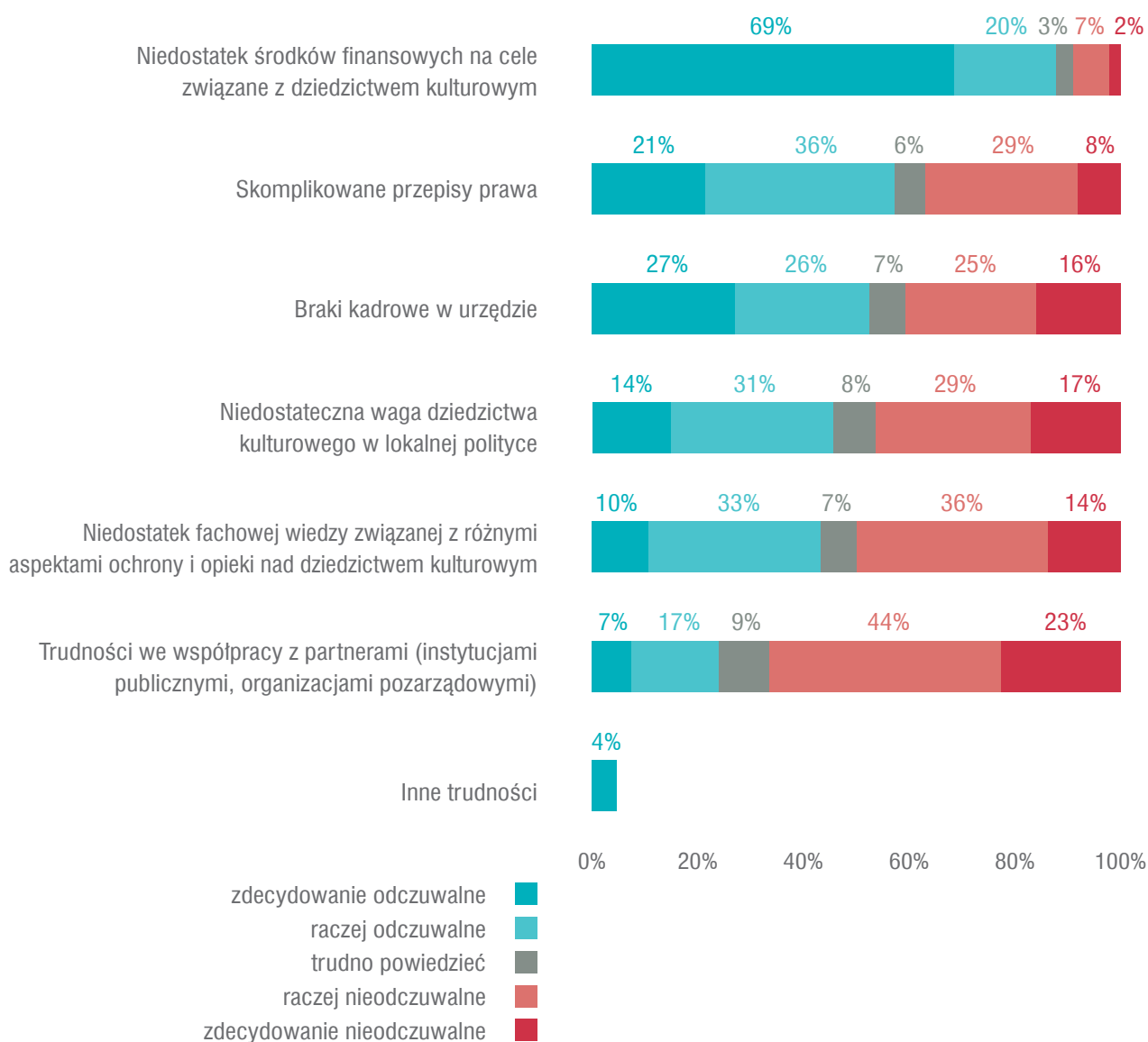
Udział gmin i innych interesariuszy w zarządzaniu dziedzictwem

Gminy, poprzez swoje kompetencje i zadania, administrowanie strategiami oraz programami, mają najlepsze rozeznanie lokalnych potrzeb i są najbardziej odpowiednimi podmiotami, aby zarządzając dziedzictwem lokalnym, uwolnić jego potencjał rozwojowy. W rzeczywistości jednak gminy z reguły tego nie robią. Dziedzictwo kulturowe nie budzi większego zainteresowania urzędników. Jest to obszar mało rozpoznany i traktowany w wielu gminach jako niszowy. Z badań realizowanych dla NID-u przez Stowarzyszenie Klon/Jawor⁵ wynika, że nawet obowiązkowe dla gmin działania, wynikające z przepisów obowiązującego prawa, w wielu gminach nie są podejmowane (Program opieki nad zabytkami posiada jedynie 48% gmin i starostw). Nawet jeżeli w gminie podejmowane są działania związane z dziedzictwem, to na ogół mają charakter punktowy i sporadyczny. Niestety, w wielu wypadkach brakuje świadomej długofalowej strategii wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako narzędzia rozwoju.

Jest wiele obiektywnych czynników, które powodują, że w gminach nie podejmuje się działań związanych z zarządzaniem dziedzictwem. Najczęściej wskazywanym, przez przedstawicieli samorządów, problemem jest niedostatek środków finansowych, które mogą być przeznaczane na dziedzictwo kulturowe (89% przedstawicieli urzędów gmin i powiatów wskazało na ten problem). Inną istotną bolączką, związaną poniekąd z niedoborem

⁵ P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy*. Raport z badania, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, dostęp: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

finansowym urzędów, są niedostateczne zasoby kadrowe i brak urzędników, którzy mogliby zająć się dziedzictwem kulturowym (na tę kwestię wskazało 53% urzędów). Przedstawiciele samorządów za problematyczne uznają także stosowanie w praktyce trudnych i skomplikowanych, ich zdaniem, przepisów prawa związanych z dziedzictwem kulturowym (57% urzędników boryka się z tym problemem). Być może właśnie dlatego dla 43% urzędników trudność stanowi niedostatek fachowej wiedzy związanej z ochroną dziedzictwa kulturowego lub opieką nad nim. Warto dodać, że potrzebę pogłębienia wiedzy urzędnicy odczuwają zarówno gdy chodzi

Ilustracja 3. Trudności odczuwane przez samorządy szczebla gminnego i powiatowego dotyczące problematyki dziedzictwa kulturowego

Źródło: P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, dostęp: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

o kwestie związane ściśle z obowiązującym prawem, jak i w zakresie zagadnień szerszej pojmowanego zarządzania dziedzictwem, takich jak: włączanie w opiekę nad dziedzictwem lokalnej społeczności, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju.

Realne i obiektywne trudności, z którymi muszą borykać się samorzady, potęgowane są jeszcze przez bardzo duży zakres obowiązków i odpowiedzialności nałożony na gminy nie tylko w zakresie dziedzictwa kulturowego, ale wszelkich obowiązków samorządów wynikających z gospodarowania gminą. Pewną próbą pomocy samorządom w ich trudnej sytuacji jest, przyjmowany na czteroletni okres, *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* (aktualny będzie obowiązywał do 2022 roku). Jednym z kierunków działań wyznaczonych przez ten dokument strategiczny jest merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków⁶. Planowane w ramach tego programu przez Narodowy Instytut Dziedzictwa szkolenia z zarządzania dziedzictwem adresowane do przedstawicieli samorządu gminnego, a także przygotowywany portal informacyjny dla jednostek samorządu terytorialnego będą wspierać urzędników samorządowych, dostarczając potrzebną wiedzę specjalistyczną, której brak jest jednym ze zidentyfikowanych przez przedstawicieli samorządów problemów.

Kluczową jednak kwestią jest zmiana podejścia samorządów gmin do kwestii dziedzictwa. 45% przedstawicieli samorządów przyznało, że w ich urzędach do zagadnień dziedzictwa kulturowego przywiązuje się niewystarczającą wagę. Zdaniem części urzędników marginalizuje się tę tematykę, co wiąże się z brakiem świadomości tego, czym jest dziedzictwo kulturowe i jak można je długofalowo wykorzystać w działaniach samorządu. To właśnie uświadomienie sobie potencjału rozwojowego, jaki drzemie w zasobie lokalnego dziedzictwa, może przekonać władze gminy do rozpoczęcia procesu zarządzania tym zasobem.

Podejmując się zarządzania dziedzictwem, należy zadbać o to, żeby w opiniowanie, kontrolę i szeroko pojętą debatę towarzyszącą decyzjom dotyczącym dziedzictwa zaangażowane były nie tylko służby konserwatorskie oraz środowisko z nim związane (historycy sztuki, archeolodzy itd.), lecz także socjologowie, ekonomiści, menedżerowie, a przede wszystkim społeczność lokalna – kluczowy adresat i aktor (interesariusz) działań zmierzających do urzeczywistnienia potencjału dziedzictwa.

Racjonalne angażowanie społeczności lokalnej w proces zarządzania dziedzictwem kulturowym jest zbieżne z powolnym, lecz zauważalnym wzrostem społecznego zaangażowania, chęci współdecydowania, brania odpowiedzialności za to, co dzieje się wokół obywatela. Demokratyzują się procesy życia społecznego, mieszkańcy coraz aktywniej uczestniczą w życiu gminy czy miejscowości, chcą decydować o tym, co ma wpływ na ich miejsce zamieszkania. Coraz częściej zwracają uwagę na to, co dzieje się z zabytkami w okolicy, interesują się swoją historią, lokalnymi tradycjami i działają: zakładają stowarzyszenia, edukują, alarmują, w skrócie, przejmują część odpowiedzialności związanej z dziedzictwem⁷.

Zarządzanie dziedzictwem podejmowane z udziałem specjalistów i we współpracy ze świadomą społecznością jest korzystne nie tylko dla rozwoju lokalnego. Może być istotnym czynnikiem wpływającym pozytywnie na

⁶ Kierunek działania 1.1. *Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym służy osiągnięciu drugiego celu szczegółowego Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022 – Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami.*

⁷ Halamska M. (red.) *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Warszawa: IRWiR PAN 2008.

Halamska M., *Społeczna kondycja polskiej wsi. Struktura, kapitały i społeczeństwo obywatelskie w I dekadzie XXI wieku* [w:] Nurzyńska I., Drygas M. (red.): *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, Warszawa: IRWiR PAN 2011, s. 39–56.

zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń. Zabytków ruchomych i nieruchomości w krajowej ewidencji jest ponad 1,7 mln, z czego ponad 310 tys. jest wpisanych do rejestru. Tymczasem ważne dla społeczności dziedzictwo to przecież dużo liczniejszy zasób, obejmujący także całe, niezwykle bogate i różnorodne, dziedzictwo niematerialne. Dlatego aby ochrona dziedzictwa była skuteczna, nie może opierać się jedynie na pracy służb ochrony zabytków. Powinna polegać na ich współpracy ze świadomymi, odpowiedzialnymi oraz zaangażowanymi właścicielami zabytków, ich zarządcami, a także z obywatelami. Co więcej, bez uświadomionej i jednoznacznie wyrażanej społecznej woli zachowania dziedzictwa egzekwowanie, nawet zagwarantowanej przepisami prawa, ochrony zabytków może być trudne i nieskuteczne. Prawidłowo wdrożony proces zarządzania dziedzictwem, poprzez wykorzystanie wartości zasobu dziedzictwa dla dobra i rozwoju gminy oraz jej mieszkańców, będzie przy okazji wpływał na kształtowanie i umacnianie wśród nich woli zachowania w dobrym stanie tego zasobu. Społeczność lokalna dostrzegająca w dziedzictwie podstawę do stałego rozwoju społeczno-gospodarczego, gwarantującego gminie liczne korzyści, będzie chętniej brać na siebie odpowiedzialność za zachowanie zabytków oraz innych elementów dziedzictwa i chętniej angażować się w opiekę nad nimi.

Zapoznanie się z informacjami zawartymi w poradniku pomoże czytelnikowi w planowaniu procesu zarządzania dziedzictwem, tak aby przyniósł pożądane efekty. Czytelnik dowie się, jak ów proces wdrażać, monitorować i ewaluować, by jego efektami były rozwój społeczno-gospodarczy regionu i zachowanie dziedzictwa oraz związanych z nim wartości.

Ilustracja 4. Zabytkowy drewniany kościół (dziedzictwo materialne) i tradycje Biskupizny (dziedzictwo niematerialne reprezentowane na zdjęciu charakterystycznym dla tego regionu tradycyjnym strojem), współistniejąc na tym obszarze, tworzą środowisko kulturowe tutejszych mieszkańców, fot. K. Sadowska-Mazur, archiwum prywatne

**I. ROZPOZNANIE ZASOBU
I TWORZENIE BAZY WIEDZY
O LOKALNYM DZIEDZICTWIE**

Pierwszym etapem skutecznego włączenia dziedzictwa w plan rozwoju społeczno-gospodarczego gminy jest pozyskanie informacji potrzebnych do zaplanowania właściwej ochrony i zagospodarowania dziedzictwa. Przede wszystkim należy zidentyfikować elementy dziedzictwa znajdujące się na terenie gminy, rozpoznać ich wartości, status prawny i właścicielski, stan zachowania, a także charakter i stopień ewentualnego zagrożenia elementom dziedzictwa i jego wartościom.

Pomocne w działaniach związanych z wykorzystaniem dziedzictwa może być stworzenie bazy wiedzy gromadzącej dane o wszystkich elementach lokalnego dziedzictwa, a następnie bieżące jej aktualizowanie. Tworzenie tego rodzaju bazy i jej aktualizacja nie wynika z prawnych zobowiązań gminy i nie należy do obowiązków samorządu, niemniej jednak ułatwi zarządzanie zasobem dziedzictwa. Pozwoli podejmować właściwe decyzje w kwestiach kluczowych dla ochrony dziedzictwa i rozwoju gminy. Baza wiedzy na temat elementów lokalnego dziedzictwa to narzędzie, dzięki któremu gmina pozna swoje obowiązki prawne w zakresie dziedzictwa kulturowego. Użytkownicy bazy dowiedzą się, które elementy dziedzictwa wymagają podjęcia szybkich działań ochronnych, jakich wartości jest nośnikiem każdy z lokalnych elementów dziedzictwa, w jaki sposób można go zagospodarować, z kim współpracować i u kogo szukać w tych kwestiach pomocy.

Trudno byłoby polecić jedną formę bazy wiedzy dla każdej gminy. Nie jest ważne, czy będzie ona miała formę pliku tekstowego czy elektronicznej bazy danych. Najważniejsze jest, by niezależnie od przyjętej formuły zawierała potrzebne informacje do kompletnego wykazu elementów lokalnego dziedzictwa. Formuła bazy wiedzy powinna być dostosowana do możliwości i potrzeb gminy, tak aby gwarantowała łatwy i szybki dostęp do informacji o lokalnym dziedzictwie, umożliwiającą wykorzystanie ich w procesie zarządzania dziedzictwem.

Dlaczego warto tworzyć bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie i ją aktualizować?

- stworzenie bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym będzie pierwszym krokiem do objęcia dziedzictwa właściwą ochroną i wykorzystania jego potencjału do rozwoju gminy,
- na bieżąco aktualizowana baza wiedzy będzie gromadzić w jednym miejscu informacje o wszystkich elementach dziedzictwa. Będzie można ją wykorzystać jako źródło wiedzy w działaniach gminy,
- tworzenie bazy wiedzy stanie się dla wspólnoty samorządowej okazją do lepszego poznania gminy, jej historii i wartości kulturowych,
- prowadzenie bazy wiedzy zwiększy szansę na to, że w dalszych działaniach w gminie nie zostanie pominięty żaden ważny aspekt związany z dziedzictwem,
- tworząc bazę wiedzy, przedstawiciele samorządu nawiążą współpracę z osobami, które pomogą w dalszej pracy związanej z dziedzictwem i jego wykorzystaniem do rozwoju gminy,
- zaangażowanie społeczności lokalnej w proces tworzenia bazy wiedzy może wyzwolić społeczny entuzjazm i zaangażowanie.

I.1 Identyfikacja zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego

W rozdziale:

- **Jakie kategorie dziedzictwa można uwzględnić w bazie wiedzy**
- **Na podstawie jakich źródeł można identyfikować elementy dziedzictwa**
- **Kto może pomóc w identyfikowaniu lokalnego dziedzictwa**

Pierwszym etapem w procesie budowania bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie jest przygotowanie wykazu wszystkich jego elementów. W tej pracy pomocne mogą się okazać podmioty, które na co dzień zajmują się ochroną i promocją dziedzictwa. Ale w proces ten powinni być zaangażowani także mieszkańcy gminy – są skarbnicą wiedzy o jej terenie, stanowią ważne źródło informacji o dziedzictwie i zbiorowej pamięci budującej lokalną tożsamość.

Dziedzictwo, jak zostało to wyjaśnione we *Wprowadzeniu*, to bardzo szerokie pojęcie. Zalicza się do niego wiele zróżnicowanych elementów. Aby ułatwić pracę nad tworzeniem bazy wiedzy o dziedzictwie i uporządkować ją, elementy dziedzictwa wskazane do uwzględnienia w bazie należy podzielić na kilka kategorii:

- zabytki nieruchome, w tym nieruchome zabytki archeologiczne (niewpisane do inwentarzy muzealnych),
- zabytki ruchome, w tym ruchome zabytki archeologiczne (niewpisane do inwentarzy muzealnych i nienależące do zasobów archiwalnych lub zasobów bibliotecznych),
- muzealia,
- archiwalia i zasób biblioteczny,
- krajobraz kulturowy,
- dziedzictwo niematerialne.

Korzyści z przyjęcia tego podziału to:

- lepsza możliwość uwzględnienia w działaniach gminy obowiązujących przepisów prawa, które definiują nakazy i zakazy dotyczące określonych kategorii dziedzictwa,
- możliwość precyzyjnego wskazania źródeł pozyskania wiedzy o elementach dziedzictwa dotyczących oddzielnie każdej wyróżnionej kategorii,
- łatwiejsze określenie partnerów do współpracy – osób, organizacji i organów, z którymi trzeba i warto będzie współpracować podczas działań związanych z określoną kategorią dziedzictwa.

Dlaczego wykaz elementów dziedzictwa powinien być podzielony na kategorie?

Dziedzictwo kulturowe w powszechnej opinii stanowi spójną całość, której podział na kategorie jest czasami trudny i dla wielu może wydawać się niepotrzebny. Na przykład, Pałac Łosiów w Narolu posiada cenne wartości architektoniczne i krajobrazowe (zabytek nieruchomy). Związana jest z nim historia rodu i miejscowości udokumentowana w archiwach (archiwalia). Z Pałacem łączy się także wyjątkowa tradycja muzyczna związana ze szkołą artystyczną, którą w XVIII w. założył pierwszy właściciel obiektu (dziedzictwo niematerialne). Wszystkie te konteksty wiążą się nierozdzielnie ze sobą. Wprowadzenie do tworzonego wykazu elementów dziedzictwa podziału na kategorie jest uzasadnione różnymi źródłami informacji o każdej z kategorii oraz obowiązującym stanem prawnym w różny sposób regulującym działania odnoszące się do różnych kategorii dziedzictwa (np.: zabytki wpisane do inwentarza muzealnego są chronione na podstawie przepisów *Ustawy z 21 listopada 1996 r. o muzeach*, inne zabytki chronione są na mocy przepisów *uozoz*). Podział pomoże usystematyzować wiedzę o dziedzictwie lokalnym oraz ułatwi jej zdobywanie.

Identyfikację elementów dziedzictwa gminy powinno się rozpocząć od sięgnięcia do podstawowych źródeł informacji i wykonania na ich podstawie wykazu elementów lokalnego dziedzictwa.

Zabytki nieruchome⁸

(np. zabytki architektury i budownictwa, zabytkowe parki, ogrody i cmentarze, stanowiska archeologiczne, zabytkowe układy przestrzenne zabudowy)

Zgodnie z prawem każda gmina powinna mieć opracowaną gminną ewidencję zabytków (dalej jako GEZ) (*uozoz* art. 22., ust. 4.). Właściwie przygotowana i aktualizowana gminna ewidencja zabytków jest kompletnym wykazem zabytków znajdujących się na terenie gminy i najlepszym źródłem danych do identyfikacji elementów tej kategorii dziedzictwa. W przypadku gdy samorząd nie posiada gminnej ewidencji zabytków, powinien w pierwszej kolejności ją opracować (zobacz rozdział III.1.), a następnie opisane w niej obiekty uwzględnić w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa.

Zabytki pod szczególną ochroną

Tworząc wykaz zabytków, zarówno nieruchomych jak i ruchomych, warto wyróżnić obiekty wpisane do rejestru zabytków, które są objęte szczególną prawną ochroną państwa. Trzeba zwrócić na nie szczególną uwagę w dalszych działaniach gminy związanych z zarządzaniem dziedzictwem. Więcej informacji o prawach i o spoczywających na władzach gminy obowiązkach związanych z prawną ochroną zabytków wpisanych do rejestru oraz ujętych w ewidencji można znaleźć w rozdziale III.1.

Jeżeli na terenie gminy znajdują się parki kulturowe, zabytki uznane za Pomniki Historii oraz miejsca wpisane na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, warto i należy każde z tych miejsc szczególnie wyróżnić w wykazie. Po opracowaniu wykazu na podstawie omówionych już źródeł należy upewnić się, czy zawiera on wszystkie obiekty ważne dla lokalnej historii. Tutaj pomocni mogą się okazać specjaliści z dziedzin związanych z dzie-

⁸ Opisana w tym miejscu kategoria zabytków nieruchomych nie obejmuje zabytków wpisanych do inwentarza muzealnych, np. budynków stanowiących elementy kolekcji muzeów na wolnym powietrzu (skansenów). Informacje ważne dla tych obiektów przedstawione zostały w podrozdziale o muzealiach.

dzictwem kulturowym (np.: historycy sztuki, archeolodzy, historycy itp.), w których polu zainteresowań badawczych znajduje się obszar gminy. Można także skonsultować się w tej sprawie z lokalnymi liderami i organizacjami pozarządowymi.

Zabytki ruchome⁹

(np. zabytkowe wyposażenie kościołów, prywatne kolekcje dzieł sztuki czy pojazdy zabytkowe)

Pierwszym i podstawowym źródłem informacji o najcenniejszych zabytkach ruchomych znajdujących się na terenie gminy jest, prowadzona przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, wojewódzka ewidencja zabytków. Informację o innych zabytkach ruchomych – ważnych elementach lokalnego dziedzictwa mogą posiadać lokalni pasjonaci historii, działające na polu dziedzictwa organizacje pozarządowe czy nawet pojedynczy mieszkańcy gminy.

Muzealia

(np. historyczne pamiątki, dzieła sztuki i rzemiosła, artefakty odkryte w trakcie badań archeologicznych znajdujące się w inwentarzach muzeów)

Uzupełniając wykaz elementów lokalnego dziedzictwa o zabytki stanowiące kolekcje muzealne, należy mieć na uwadze, że zbiory, nawet niewielkich muzeów, mogą być bardzo liczne. Wszystkie muzealia są skatalogowane w inwentarzach poszczególnych muzeów, a muzea mają szczegółową wiedzę o swoich kolekcjach i są odpowiedzialne za ich ochronę oraz udostępnianie. Dlatego tworząc wykaz lokalnego dziedzictwa, wystarczy uwzględnić w nim muzea znajdujące się na terenie gminy. Najlepszym źródłem wiedzy na temat lokalnych muzeów o uzgodnionym z Ministrem statucie są wykazy muzeów prowadzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (obejmujące muzea państwowe, współprowadzone, samorządowe, kościelne, a także tworzone przez osoby fizyczne i prawne – wykazy są udostępniane na stronie BIP MKiDN). Na terenie gminy mogą też działać podmioty gromadzące i udostępniające swoje kolekcje ważnych dla historii gminy eksponatów, ale niemające uzgodnionego statutu z Ministrem (paramuzea). Prowadzą je zazwyczaj instytucje kultury, organizacje pozarządowe lub osoby prywatne. Tworząc wykaz lokalnego dziedzictwa, warto także wziąć pod uwagę, funkcjonujące na obszarze wielu gmin, zwłaszcza wiejskich lub miejsko-wiejskich, izby pamięci, izby historyczne, izby tradycji itp., będące najczęściej formą paramuzeów. Na dalszym etapie tworzenia bazy wiedzy (zobacz rozdziały I.2. i I.3.) informację o poszczególnych muzeach i paramuzeach będzie można uzupełnić danymi o charakterystyce zbiorów i najcenniejszych zabytkowych eksponatach.

Archiwalia i zabytkowe księgozbiory

(np. księgi parafialne, przedwojenne zdjęcia, stary księgozbiór)

W tworzeniu wykazu elementów lokalnego dziedzictwa archiwalia mogą pełnić ważną funkcję, nie tylko jako źródło wiedzy o historii gminy i miejscowym dziedzictwie, lecz także jako, cenny sam w sobie, zabytkowy zasób.

⁹ Opisana w tym miejscu kategoria zabytków ruchomych nie obejmuje zabytków wpisanych do inwentarzy muzealnych lub należących do zasobów archiwalnych i bibliotecznych. Informacje ważne dla tych obiektów przedstawione zostały w podrozdziale o muzealiach oraz w podrozdziale *Archiwalia i zabytkowe księgozbiory*.

W wykazie lokalnego dziedzictwa należy uwzględnić zabytkowe archiwalia przechowywane na terenie gminy, o ile są takie. Informacji na temat znajdujących się na obszarze gminy archiwaliów można szukać w archiwach centralnych oraz ich oddziałach wojewódzkich i lokalnych, które przechowują i udostępniają archiwalia państwowe, a także w miejscach przechowywania archiwów nieewidencjonowanych (niepaństwowych), znacznie częściej znajdujących się na obszarach gmin. Mogą być to parafie przechowujące księgi parafialne, archiwa rodzinne gromadzące zabytkowe zdjęcia i dokumenty świadczące o historii rodu, funkcjonujące do dzisiaj zabytkowe fabryki lub manufaktury przechowujące archiwa zakładowe itp. Aby w wykazie lokalnego dziedzictwa nie pominąć żadnych cennych, zabytkowych archiwaliów znajdujących się na terenie gminy, trzeba rozpoznać lokalny ich zasób, korzystając także z pomocy mieszkańców gminy, lokalnych historyków czy regionalistów i organizacji pozarządowych.

Biblioteki działające na terenie gminy mogą dysponować cennym, zabytkowym księgozbiorem, istotnym dla gminy elementem dziedzictwa. Warto zwrócić się do funkcjonujących na terenie gminy bibliotek z zapytaniem, czy w ich zbiorach nie ma takich cennych obiektów.

Krajobraz kulturowy

(np. pejzaż z zachowaną, tradycyjną zabudową, rozlegiem pól i układem przestrzennym)

Krajobraz kulturowy zawiera w sobie elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji. Jest ukształtowany w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Krajobraz, w którym nadal czytelne są historyczna kompozycja, tradycyjny dla danego regionu pejzaż oraz walory przyrodnicze, jest cennym elementem dziedzictwa i może być atutem gminy. Zachowany, historyczny układ przestrzenny miejscowości z jej zabudową i sposobami gospodarowania ziemią jest elementem dziedzictwa, stanowiąc świadectwo kształtowania otoczenia przez dawnych jej mieszkańców.

Zgodnie ze znowelizowanym w kwietniu 2015 r. prawem (*Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, dalej jako upzp art. 38a, ust. 1.) organy samorządu województwa dla każdego regionu mają wykonywać, nie rzadziej niż raz na 20 lat, audyt krajobrazowy. Dokument ten ma za zadanie identyfikować krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określać ich cechy charakterystyczne oraz dokonywać oceny ich wartości. Audyt będzie kompletnym źródłem do pozyskania informacji, jakie obszary z zachowanym historycznym krajobrazem kulturowym powinny być uwzględnione w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa. Dopóki obszar gminy nie jest objęty audytem krajobrazowym, można skorzystać z pomocy ekspertów specjalizujących się w ochronie wartości zabytkowych krajobrazu kulturowego (specjalistów takich można znaleźć w Wojewódzkich Urzędach Ochrony Zabytków, w ich delegaturach, w Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w jednostkach badawczych lub wśród rzeczoznawców MKiDN). Korzystając z pomocy ekspertów, należy przeanalizować, czy na terenie gminy znajdują się obszary z zachowanym historycznym ukształtowaniem przestrzeni, które powinno się umieścić w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa. Poszukując elementów krajobrazu kulturowego, o które można uzupełnić wykaz, należy zwrócić szczególną uwagę na znajdujące się na terenie gminy parki kulturowe, miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, a także obszary objęte ochroną wpisem do rejestru zabytków lub uwzględnione w wojewódzkiej bądź gminnej ewidencji zabytków.

Dziedzictwo niematerialne

(np. lokalne tradycje muzyczne lub taneczne, tradycyjne zwyczaje i obrzędy, tradycyjne rzemiosło, kuchnia regionalna)

Jest to bardzo zróżnicowana i pojemna kategoria. Uzupełniając wykaz lokalnego dziedzictwa o elementy z tej kategorii, należy brać pod uwagę przejawy lokalnej tradycji, począwszy od przekazów ustnych i tradycji śpiewno-muzycznych, poprzez kultywowane w gminie tradycyjne rzemiosła i rękodzieło, a skończywszy na tradycji kulinarnej czy zwyczajowych wyobrażeniach o świecie. Tworząc ich wykaz, należy sprawdzić, czy jakieś elementy z obszaru gminy zostały wpisane na prowadzoną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (zobacz załącznik 2.). Warto także sprawdzić i ewentualnie uwzględnić w wykazie lokalne produkty, które zostały wpisane na prowadzoną przez Marszałka Województwa *Listę produktów tradycyjnych*, lub zostały zarejestrowane przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju

Wsi jako gwarantowana tradycyjna specjalność, lub podlegają ochronie nazwy pochodzenia bądź oznaczenia geograficznego. W tej kwestii warto też porozumieć się z lokalnymi wytwórcami tradycyjnych produktów – to oni bowiem są uprawnieni do składania wniosków o taką rejestrację.

Cennym źródłem informacji o lokalnych elementach dziedzictwa niematerialnego mogą być specjaliści z zakresu etnografii lub antropologii, lingwiści lub regionaliści. Nie do przecenienia jest także rola organizacji pozarządowych i animatorów kultury specjalizujących się w zakresie dziedzictwa kulturowego. Jeżeli na terenie gminy swoje siedziby mają muzea etnograficzne lub skanseny, placówki takie mogą posiadać ważne informacje dotyczące lokalnych tradycji, np.: rzemiosła, tradycji zdobniczych i innych.

Ilustracja 5. Muzycy ludowi podczas uroczystości otwarcia Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym w 2012 r., fot. J. Włodarczyk, Archiwum NID

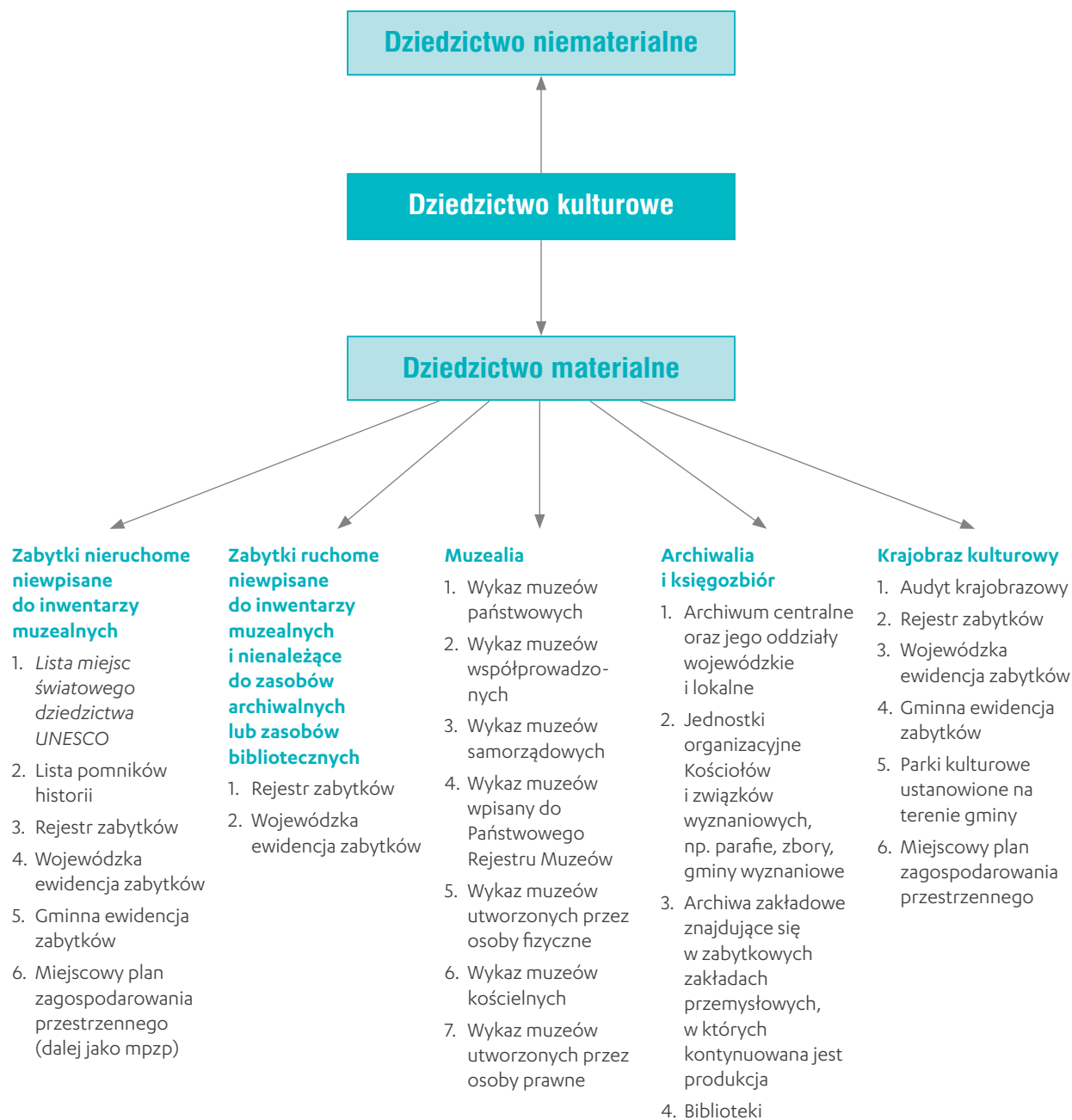

Decydująca rola społeczności

Uzupełniając wykaz o elementy dziedzictwa niematerialnego, trzeba pamiętać, że kształtują one integralność oraz siłę duchową społeczności, które je kultywują. Podejmowanie działań negatywnie wpływających na te elementy może prowadzić do osłabienia więzi społecznych i degradacji kulturowej. Taki charakter dziedzictwa niematerialnego wymaga oddania decydującej roli w procesie identyfikacji i zarządzania depozytariuszom tego dziedzictwa, czyli wspólnotom, dla których elementy te są podstawą ich tożsamości. Takie podejście jest zalecane zapisami ratyfikowanej przez Polskę *Konwencji UNESCO z 2006 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Dlatego to właśnie depozytariusze powinni być najważniejszym źródłem informacji o dziedzictwie niematerialnym. Z nimi też bezwzględnie należy konsultować wszystkie decyzje wpływające na kultywowane w gminie elementy dziedzictwa niematerialnego.

Schemat 2. Źródła informacji przydatne podczas tworzenia wykazu elementów lokalnego dziedzictwa

1. Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego
2. Lista laureatów Nagrody im. Oskara Kolberga
3. Lista produktów tradycyjnych
4. Lista tradycyjnych gwarantowanych specjalności
5. Lista produktów chronionej nazwy pochodzenia
6. Lista produktów chronionego oznaczenia geograficznego

Rozwój gminy jest możliwy jedynie przy zaangażowaniu jej mieszkańców, dlatego ważne dla nich zabytki, obiekty, tradycje i inne elementy dziedzictwa będą istotne dla planów rozwoju, czy to społecznego, czy gospodarczego. Należy dowiedzieć się, co dla mieszkańców jest ważne, aby móc te istotne zasoby uwzględnić w planach rozwoju. Pomaga to nie tylko w uzyskaniu poparcia dla działań, lecz także w tworzeniu w gminie poczucia współodpowiedzialności za te działania i wspólnie podjęte decyzje. O to, jakie elementy dziedzictwa są istotne dla społeczności lokalnej i dlaczego, najlepiej spytać bezpośrednio mieszkańców. Do tego celu można wykorzystać różne metody – od badań ankietowych po wywiady, spotkania, grupy fokusowe itd. (zobacz rozdział III.5.)

Włączenie mieszkańców gminy w proces tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa stanowi drugi etap jego opracowania. Powinno temu towarzyszyć poinformowanie mieszkańców o tworzonej bazie oraz wyjaśnienie, które elementy dziedzictwa muszą się w niej znaleźć i dlaczego. Efektem uczestnictwa społeczności w procesie tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa powinno być zebranie informacji o tym, jakie elementy dziedzictwa są dla niej ważne, i ewentualne uwzględnienie ich w wykazie.

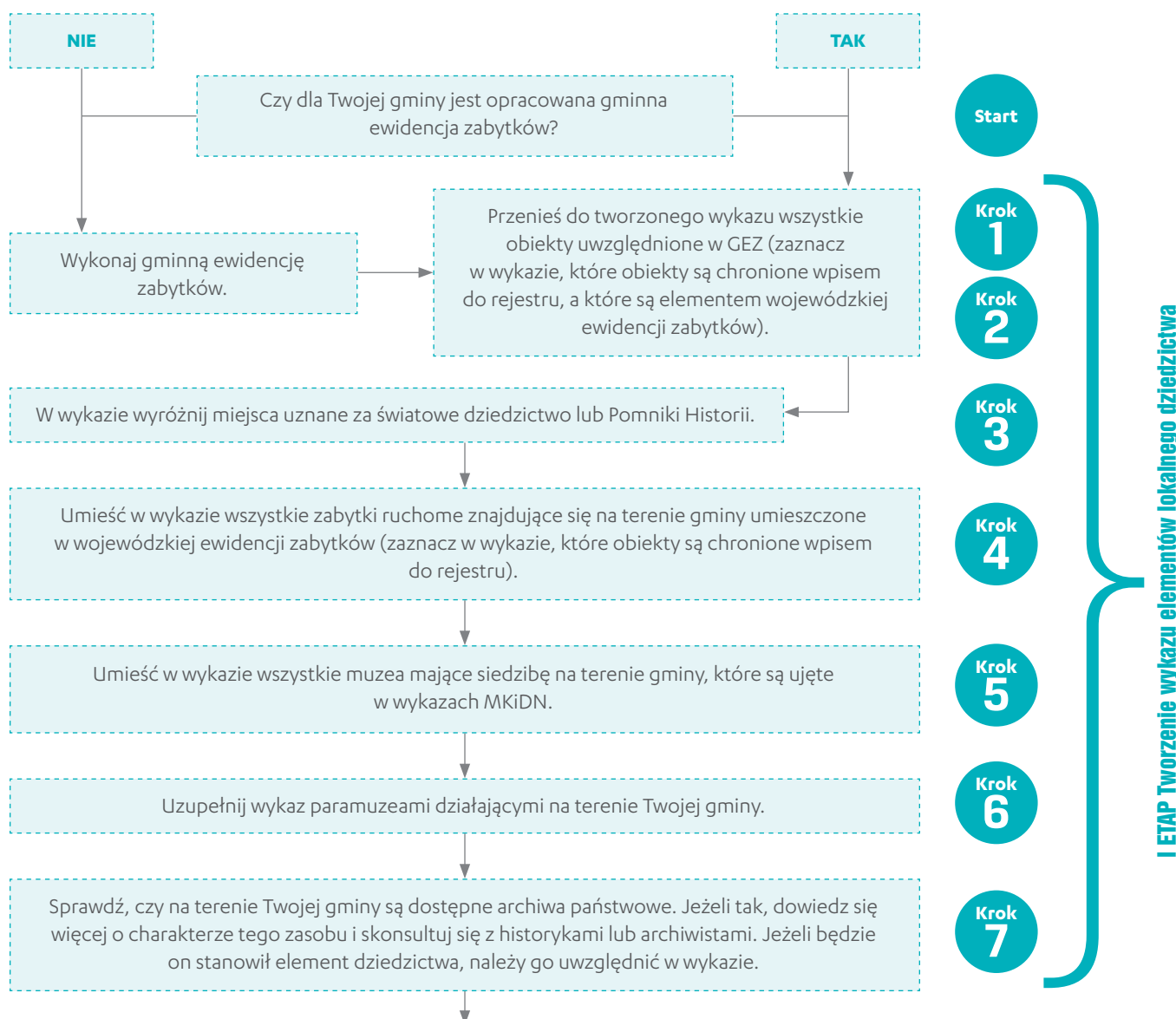
Z kim współpracować?

Oto wykaz osób, instytucji i urzędów, z którymi warto podjąć współpracę w kwestii tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa:

- Wojewódzki Konserwator Zabytków właściwy terytorialnie dla obszaru gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, krajobraz kulturowy),
- Samorządowy Konserwator Zabytków, o ile działa na terenie gminy lub powiatu (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, krajobraz kulturowy),
- Diecezjalny Konserwator Zabytków (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia),
- Narodowy Instytut Dziedzictwa (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, zasób archiwalny, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- specjaliści z zakresu dziedzictwa kulturowego (np.: zabytki nieruchome – historycy, historycy sztuki, historycy architektury, archeolodzy, regionaliści; zabytki ruchome – historycy, historycy sztuki, archeolodzy, regionaliści; muzea i muzealia – muzealnicy; zasób archiwalny i księgozbiory – archiwiści, historycy, regionaliści; krajobraz kulturowy – architekci krajobrazu, urbaniści, historycy architektury; dziedzictwo niematerialne – etnografowie, regionaliści, antropolodzy, socjologowie kultury, etnolingwiści, etnomuzykolodzy),
- uczelnie wyższe (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- muzea i paramuzea (zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne);
- biblioteki (zasób archiwalny i księgozbiór),
- archiwa (zasób archiwalny, zabytki nieruchome, zabytki ruchome, dziedzictwo niematerialne),
- instytucje kultury działające na obszarze gminy (dziedzictwo niematerialne),
- władze kościelne i przedstawiciele związków wyznaniowych (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne),
- organizacje pozarządowe działające w zakresie dziedzictwa kulturowego na terenie gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- regionalne organizacje turystyczne (zabytki nieruchome, muzealia, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze – oddział lokalny (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, krajobraz kulturowy),
- Uniwersytety Trzeciego Wieku (zasób archiwalny, dziedzictwo niematerialne),
- koła gospodyń wiejskich (zasób archiwalny, dziedzictwo niematerialne),
- lokalne grupy działania (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne),
- lokalni liderzy i animatorzy kultury (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- mieszkańcy gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajo-
braz kulturowy, dziedzictwo niematerialne).

Ścieżka przygotowania wykazu lokalnego dziedzictwa kulturowego

Krok 8

Skontaktuj się z przedstawicielami dysponentów archiwów nieewidencjonowanych, np.: parafii, zborów i gmin wyznaniowych działających na Twoim terenie. Dowiedz się, czy w ich zasobach archiwalnych można znaleźć materiały będące ważnym elementem lokalnego dziedzictwa. Jeżeli tak, uwzględnij je w wykazie.

Krok 9

Skontaktuj się z bibliotekami działającymi w Twojej gminie. Dowiedz się, czy w ich zasobach znajduje się zabytkowy księgozbiór. Jeżeli tak, uzupełnij wykaz.

Krok 10

Sprawdź, czy obszar Twojej gminy objęty jest audytem krajobrazowym. Jeżeli tak, uzupełnij wykaz obszarami uznanymi w audycie za cenne ze względu na historyczne wartości krajobrazu kulturowego oraz parkami kulturowymi ustanowionymi na terenie gminy. Jeżeli obszar gminy nie jest objęty audytem, uzupełnij wykaz parkami kulturowymi ustanowionymi na terenie gminy.

Krok 11

Umieść w wykazie dziedzictwo niematerialne z terenu gminy znajdujące się na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, na *liście dobrych praktyk ochrony dziedzictwa niematerialnego* oraz tradycje z terenu gminy, za które laureaci otrzymali Nagrody im. Oskara Kolberga.

Krok 12

Uwzględnij w wykazie produkty tradycyjne z obszaru gminy wpisane na listę prowadzoną przez Marszałka Województwa oraz uwzględnione w listach prowadzonych przez MRiRW.

Krok 13

Skonsultuj się ze specjalistami (np. regionalistami, historykami sztuki i architektury, archeologami, etnografami itp.) i dowiedz, czy w wykazie nie brakuje elementów, które mogą być ważnymi źródłami poznania lokalnych tradycji. W razie potrzeby uzupełnij wykaz.

Krok 14

Przygotowany wykaz elementów lokalnego dziedzictwa skonsultuj z lokalnymi liderami oraz organizacjami pozarządowymi działającymi na polu dziedzictwa w Twojej gminie (nie zapomnij o kołach gospodyń wiejskich ważnych szczególnie, gdy chodzi o kultywowanie dziedzictwa niematerialnego oraz o lokalnych grupach działania).

Krok 15

Przeprowadź konsultacje społeczne. Wyjaśnij mieszkańcom gminy cel tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa i powody konieczności uwzględnienia w wykazie niektórych elementów (np. zabytki wpisane do rejestru ze względu na ich ochronę prawną). Poproś mieszkańców o sugestie, jakie nieuwzględnione w wykazie elementy powinny się w nim znaleźć i dlaczego.

Warto zapamiętać

- Aby skutecznie zarządzać dziedzictwem gminy, trzeba bardzo dobrze rozpoznać jego zasoby. Wykaz elementów lokalnego dziedzictwa jest fundamentem bazy wiedzy gromadzącej i porządkującej informacje niezbędne do właściwego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego.
- Aby taka baza była jak najbardziej kompletna, musi zawierać znajdujące się na terenie gminy elementy ze wszystkich kategorii dziedzictwa.
- W przygotowywaniu elementów lokalnego dziedzictwa pomocne mogą się okazać środowiska ekspertów, działające na terenie gminy, organizacje pozarządowe, lokalni liderzy i animatorzy kultury.
- Społeczność lokalna musi być włączona w proces identyfikacji lokalnego dziedzictwa.
- Tworząc wykaz elementów lokalnego dziedzictwa, trzeba pamiętać o różnych statusach prawnych wpisanych elementów oraz wynikających z tego prawach i obowiązkach gminy.

Ilustracja 6. Układ ruralistyczny Międzygórze, fot. J. Halicki, Licencja: CC BY-SA 3.0

I.2 Rozpoznanie zasobów lokalnego dziedzictwa i ocena ich wartości

W rozdziale:

- **Po co wykonywać ocenę wartości elementów lokalnego dziedzictwa**
- **Co to jest autentyczność i integralność, a także dlaczego ważna jest ich ochrona**
- **Jakie wartości mogą cechować elementy dziedzictwa kulturowego**
- **Jak wartości dziedzictwa mogą wpływać na rozwój kapitału społecznego**
- **Jak oceniać różne wartości dziedzictwa**

Gdy lokalne dziedzictwo kulturowe jest zidentyfikowane i został już opracowany wykaz jego elementów, należy przejść do kolejnego etapu budowania bazy wiedzy o dziedzictwie, polegającego na określeniu wartości każdego z elementów uwzględnionych w wykazie.

Określenie wartości dziedzictwa ma ogromne znaczenie w ochronie dziedzictwa i zarządzaniu nim. Poznanie jego wartości i trafna ich ocena są warunkami takiego zagospodarowania elementów dziedzictwa, które z jednej strony pozwoli wykorzystać ich walory do rozwoju lokalnego, a z drugiej – pomoże różnym stronom zaangażowanym w ochronę zabytków i opiekę nad nimi – a zwłaszcza służbom konserwatorskim, samorządom lokalnym, właścicielom i użytkownikom poszczególnych elementów dziedzictwa – w prawidłowym sprawowaniu swych zadań, podejmowaniu optymalnych decyzji, jak również pozwoli unikać sytuacji konfliktowych. Trzeba bowiem pamiętać, że właściwa ochrona dziedzictwa polega nie tylko na fizycznym zachowaniu jego elementów, lecz także na przeciwdziałaniu degradacji jego wartości.

Przystępując do analizy wartości dziedzictwa, trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że elementy dziedzictwa mogą posiadać wiele wartości należących do różnych kategorii (np.: wartości naukowe, historyczne, artystyczne, estetyczne, społeczne, ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe itp.), i że wartości te mogą, w różny sposób, wpływać na siebie wzajemnie (np.: wysoka wartość artystyczna dzieła sztuki wpływa pozytywnie na jego wartość ekonomiczną; wartość historyczna zabytkowego miejsca będącego świadectwem ważnego wydarzenia z przeszłości implikuje nadanie mu wartości społecznej, pod warunkiem że walor historyczny zostanie rozpoznany i uznany za ważny przez daną grupę społeczną).

Wynikają z tego dwie ważne, praktyczne wskazówki, które powinno się brać pod uwagę przy ocenie wartości:

- różnorodność dziedzictwa i jego wartości sprawia, że aby właściwie je ocenić, konieczny jest udział specjalistów różnych dziedzin (m.in. archeologów, architektów, architektów krajobrazu, historyków sztuki, historyków, etnologów, urbanistów, socjologów, ekonomistów itd.). Do prawidłowej oceny wartości dziedzictwa niezbędne są znajomość specyfiki analizowanego elementu dziedzictwa oraz wiedza na temat obszaru (regionu), którego ta analiza dotyczy,

- pewne wartości elementów dziedzictwa wynikają bezpośrednio z obiektywnych właściwości tych elementów. Walory te stanowią bazę, mogącą tworzyć lub wzmacniać wartości należące do innych kategorii. Analiza i ocena walorów każdego elementu dziedzictwa kulturowego powinna się rozpocząć od właściwego wskazania i oszacowania tych bazowych wartości.

Wartości bazowe dziedzictwa materialnego

Podstawową kategorią dziedzictwa materialnego są zabytki¹⁰. Do wartości bazowych zabytków należą wskazane w uozoz wartości historyczne, naukowe i artystyczne. Jak zostało powiedziane, wartości bazowe mają swoje źródło w obiektywnych cechach zabytku. Warto zatem zastanowić się, z jakich właściwości zabytków mogą wynikać te wartości.

Wartości historyczne: wynikają z udokumentowanej historii zabytku i bazują na fakcie, że dany obiekt jest materialnym świadectwem wydarzeń historycznych, których był częścią, lub epoki, w której powstał, bądź związany jest z jakąś postacią historyczną.

Wartości naukowe: cechują obiekt, jeżeli jest on istotnym źródłem informacji potrzebnej do wnioskowania w badaniach naukowych. Wartości naukowe mogą mieć bardzo szeroki zakres i mogą być związane z wieloma cechami obiektu. Walory naukowe zabytku mogą wynikać np. z:

- właściwości fizycznych i formy zabytku, które powodują, że jest on typowym przykładem stylu lub szkoły artystycznej wyróżnianej w historii sztuki lub architektury,
- wyjątkowo dobrego stanu zachowania zabytku, który pozwala na zaobserwowanie szczegółów świadczących np. o technice budowlanej i metodach rzemieślniczych służących do jego stworzenia,
- unikatowych cech formalnych zabytku, niespotykanego gdzie indziej materiału, z którego jest zbudowany, lub rzadko spotykanych technik budowlanych, które powodują, że zabytek stanowi wyjątkowe świadectwo w badaniu historii sztuki i architektury,
- bardzo długiej historii zabytku, która pozwala prześledzić zmieniające się mody i style, lub daje możliwość zbadania jednego z niewielu zachowanych obiektów z danej epoki.

Ilustracja 7. Zamek w Płakowicach (obecnie Lwówek Śląski), fot. P. Roczek, archiwum NID

¹⁰ W tym wypadku pojęcie zabytek należy rozumieć szeroko, zgodnie z definicją omówioną we *Wprowadzeniu* (zobacz s. 10–11). Omówione wartości bazowe będą się odnosić także do zabytków stanowiących element kolekcji muzealnych, archiwów lub zbiorów bibliotecznych.

Wartości artystyczne: mogą wynikać, w zależności od rodzaju zabytku, z różnych cech obiektu, świadczących o artyzmie jego twórców i mogą być związane z różnymi dziedzinami sztuki i rzemiosła, np. wysokiej klasy rozwiązaniami architektonicznymi i konstrukcyjnymi, mistrzowską techniką obróbki materiału, harmonijną kompozycją oraz skomponowaniem z otoczeniem (kontekst krajobrazowy). Oceny tej wartości dokonuje się na podstawie kryteriów odpowiadających danej dziedzinie sztuki – urbanistyce, architekturze i budownictwu, rzeźbie, malarstwu, sztuce inżynierskiej, użytkowej etc.

Autentyzm zabytków

Kluczowe w ochronie wartości zabytku jest zachowanie autentyczności tych jego elementów, które są nośnikami wartości. Konkretyzując to zagadnienie, wskazać należy, że autentyzm może m.in. dotyczyć zachowania:

- historycznych materiałów, z których wykonano zabytek, wraz z cechami jego wytworzenia, obróbki i użytkowania (autentyzm substancji),
- kształtu, gdy zabytek posiada historyczną konstrukcję i formę (autentyzm formy),
- historycznej lokalizacji i kontekstu przestrzennego (autentyzm położenia),
- ciągłości dawnego sposobu użytkowania (autentyzm funkcji).

Warunkiem utrzymania wartości bazowych jest zachowanie cech i materialnych atrybutów zabytku będących nośnikami tych wartości. Na przykład: budynek, w którego elewacji zachowały się ślady po ostrzelaniu go w czasie II wojny światowej, utraci część wartości historycznych, gdy w trakcie prac remontowych skutą zostanie oryginalny tynk i usunięte zostaną ślady wojny; kościół utraci część swoich wartości naukowych, gdy wymienione zostaną oryginalne elementy konstrukcyjne więźby dachowej, noszące ślady technik rzemieślniczych wykorzystywanych przy jej budowie; zabytkowy pałac, w którym zamalowane zostaną freski, straci część swoich wartości artystycznych.

Powyższe przykłady pokazują, jak ważny dla wartości zabytku jest jego **autentyzm**, czyli zachowanie go w oryginalnym, niezafałszowanym stanie. Im większy stopień autentyczności zabytku, tym więcej rzetelnej wiedzy o jego powstaniu, ludziach i wydarzeniach, których jest świadectwem, da się na jego podstawie uzyskać i tym bardziej zostają zachowane jego wartości historyczna, naukowa i/lub artystyczna.

Drugim, obok autentyczności, pojęciem silnie związanym z wartościami bazowymi dziedzictwa jest **integralność**. Integralność wynika z kompletności elementów zabytku, które są ważne, by zachowała się jego wartość. Zabytek spełnia warunek integralności, jeśli ma miejsce zachowanie we właściwym stanie pełni materiału i/lub właściwości, które decydują o jego wartości.

Ścisły związek wartości zabytku z jego oryginalną materialną substancją sprawia, że zabytki należy traktować jako zasób nieodnawialny. Raz zniszczonego, uszkodzonego czy zdewastowanego zabytku nie da się odtworzyć i nie da się przywrócić jego utraconych wartości bazowych (zobacz rozdział 1.3.).

Ocena wartości bazowych dziedzictwa materialnego

Rozpoznawanie historycznych, naukowych i artystycznych wartości zabytków, a następnie ich ocena wymagają wiedzy, odpowiednich umiejętności i właściwego przygotowania. Najczęściej wymagane są też wielorakie specjalistyczne opracowania, opinie i ekspertyzy, dlatego ocenę wartości historycznych, naukowych i artystycznych zabytków muszą przeprowadzać specjaliści (zobacz opis Studium ochrony wartości kulturowych i jego roli w kształ-

towaniu polityki konserwatorskiej i wpieraniu promocji gminy w rozdziale III.1.). Istnieje wiele różnych metodologii identyfikacji i oceny wartości zabytków. Najlepiej dopracowanym systemem oceny wartości zabytków jest system kwalifikacji obiektów jako dóbr światowego dziedzictwa (zobacz załącznik 1.). Jego elementy można wykorzystać przy ocenie wartości każdego zabytku. Proces ten składa się z kilku etapów działania.

1. Ważne jest zebranie pełnych informacji o zabytku. Trzeba m.in. poznać:
 - okoliczności i czas jego powstania, a także
 - projektantów, wykonawców, fundatorów i właścicieli (z kim był związany),
 - poddać analizie jego styl, formę i funkcję,
 - rozpoznać użyte materiały oraz zastosowane konstrukcje i technologie,
 - przebadać stopień ewentualnych przekształceń, nawarstwień oraz ocenić, czy te zmiany wniosły nowe wartości, czy też wpłynęły negatywnie – zubażając obiekt,
 - ocenić stan zachowania substancji zabytkowej,
 - poznać ewentualne uwarunkowania związane z niematerialnymi wartościami,
 - w przypadku zabytku nieruchomego ustalić wartości przestrzenne jego najbliższego otoczenia, szerszego kontekstu widokowego, usytuowania w zespole, układzie przestrzennym i krajobrazie (określane też jako wartości krajobrazowe).
2. Należy ocenić, jakie cechy i elementy decydują o wartości analizowanego zabytku, oraz na ile zachował on walor autentyczności i integralności. Wartościowanie danego typu zabytków powinno dokonywać się z uwzględnieniem jednolitych kryteriów.
3. Następnie konieczne jest porównanie ocenianego zabytku z innymi tego typu obiektami. Ocena jego wartości musi zawierać tzw. analizę porównawczą – odwołującą się m.in. do obiektów z tego samego okresu w tym samym stylu, tożsamej funkcji, a także do innych obiektów danego typu zachowanych w tej samej miejscowości, regionie czy kraju. Niekiedy dzięki takiej analizie może okazać się, że obiekt jest niezwykle cenny, gdyż prezentuje np. jedyny lub jeden z niewielu zachowanych zabytków danego typu. Mówi się wówczas o rzadkości, unikatowości, która ma bezpośredni wpływ na ocenę wartości zabytku. Analiza porównawcza powinna też pozwolić na określenie, czy obiekt jest wartościowy w skali lokalnej, regionalnej, krajowej, czy może światowej.
4. Na podstawie przeprowadzonego pełnego rozpoznania zabytku, analizy wartości i analizy porównawczej eksperci mogą dokonać interpretacji i oceny wartości¹¹.

Informacja o wartościach historycznych, naukowych i artystycznych cechujących poszczególne zabytki powinna uzupełnić bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym.

Gdzie szukać informacji

Podstawowym źródłem wiedzy o wartościach bazowych zabytków są decyzje o wpisie do rejestru zabytków oraz karty ewidencji zabytków. Optymalnym, choć nie obligatoryjnym dokumentem zawierającym analizę i opis wartości bazowych zabytków nieruchomych i zachowanego historycznego krajobrazu kulturowego, a niekiedy także innych elementów dziedzictwa, jest właściwie opracowane studium ochrony wartości kulturowych gminy (zobacz Załącznik 5).

¹¹ Najbardziej znaną i rozpowszechnioną w środowisku konserwatorskim metodą oceny wartości, która zalecana jest podczas opracowywania decyzji o wpisie do rejestru zabytków oraz wykonywania opinii dotyczących określenia wartości zabytkowych, jest tzw. metoda Witwickiego. M.T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” Nr 1/2007, Warszawa 2007, s. 77–98.

Wartości bazowe dziedzictwa niematerialnego

W przypadku elementów dziedzictwa niematerialnego to nie materia jest nośnikiem ich wartości. Dlatego wartości historyczne, naukowe i artystyczne, które mają swoje źródło we właściwościach i częściach materialnych zabytku, nie są tak ważne, gdy mówimy o duchowych czy społecznych elementach dziedzictwa niematerialnego. Wychodząc z definicji dziedzictwa niematerialnego (zobacz *Wprowadzenie*), a także biorąc pod uwagę jego nieuchwytny charakter, trudno jest wskazać jednoznacznie zakres wartości bazowych wynikający z obiektywnych cech poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Można jedynie stwierdzić, że kluczową cechą elementów tego rodzaju dziedzictwa jest ich żywotność, rozumiana jako ciągłe przekazywanie z pokolenia na pokolenie i stałe praktykowanie z autentycznej potrzeby depozytariuszy w oryginalnej funkcji społecznej tych elementów. Na przykład: obrzędy stale stosowane w trakcie uroczystości weselnych pozostają żywe, podczas gdy obrzędy weselne przedstawiane wyłącznie podczas inscenizacji o charakterze teatralnym mogą pozostawać atrakcyjnym widowiskiem, chętnie oglądanym przez widzów, jednak nie są już żywym przejawem dziedzictwa niematerialnego danej społeczności.

Wartości społeczne i ekonomiczne dziedzictwa kulturowego

Oprócz opisanych wartości bazowych, które są obiektywnie zakorzenione w poszczególnych elementach dziedzictwa, dziedzictwo kulturowe, zarówno niematerialne jak i materialne, może posiadać także inne wartości, których źródłami będą proces społecznej oceny poszczególnych elementów dziedzictwa i uznanie ich wagi przez określone grupy społeczne. Do wartości tych zaliczają się istotne dla potencjału rozwojowego dziedzictwa wartości społeczne i ekonomiczne.

Wartości społeczne dziedzictwa będą wynikać z uznania konkretnych elementów dziedzictwa za ważne w kształtowaniu tożsamości lub jej utrwalaniu (np. Wawel jest uznawany przez większość Polaków za symbol kształtujący tożsamość patriotyczną, obraz Matki Bożej Częstochowskiej może być pojmowany jako symbol kształtujący tożsamość religijną wielu polskich katolików; niektóre elementy dziedzictwa mogą zyskiwać znaczenie symbolu charakterystycznego dla tożsamości lokalnej lub tożsamości jakiejś grupy zawodowej itp.).

Elementy dziedzictwa posiadające wartość społeczną mogą być:

- katalizatorem komunikacji i współpracy międzypokoleniowej,
- czynnikiem sprzyjającym wzmocnieniu więzi międzysąsiedzkich i przeciwdziałającym alienacji,
- czynnikiem wzmacniającym poczucie wspólnoty,
- skutecznym nośnikiem pozytywnych wzorców społecznych,
- czynnikiem inicjującym bardziej sformalizowaną współpracę w gminie, np.: pomiędzy samorządem, organizacjami pozarządowymi, wolontariuszami i przedstawicielami społeczności lokalnej,
- katalizatorem obywatelskiej aktywności i przedsiębiorczości nakierowanej na dbałość o wspólne dobro,
- czynnikiem wpływającym pozytywnie na jakość życia mieszkańców gminy, budującym ich poczucie dumy i wyjątkowości miejsca, w którym żyją,
- zasobem edukacyjnym w zakresie nauczania obywatelskiego i małych ojczyzn.

W ten sposób dziedzictwo kulturowe może stać się spoiwem społeczności lokalnej i istotnym czynnikiem wzrostu kapitału społecznego w gminie.

Parada Turków

W gminie Tryńcza, w powiecie przeworskim, czas Wielkiej Nocy kojarzy się z Paradą Turków. Wszystkie oddziały straży grobowych działających w gminie Tryńcza wzięły swój początek w parafii w Gniewczynie Łąncuckiej i mają prawie stuletnią historię. Nazwa *turki* oznacza mężczyzn (zazwyczaj młodych niezolowanych), którzy są członkami oddziałów parawojkowych, pełnią straż w kościele nad Grobem Jezusa w Wielki Piątek i Wielką Sobotę. Każdy oddział wyróżnia się wyjątkowym mundurem i uzbrojeniem. Mieszkańcy tej gminy podziwiają parady barwnego wielkanocnego wojska maszerującego w corocznych pochodach. To dzięki nim Święta Wielkanocne w gminie Tryńcza są wyjątkowe.

Ilustracja 8. Parada Turków, fot. R. Kwolek, archiwum NID OT w Rzeszowie

Kapitał społeczny

Kapitał społeczny to zbiór zasobów, takich jak: poziom zaufania mieszkańców do *swoich i obcych*, system wartości i normy społeczne uznawane i realizowane przez mieszkańców w codziennym życiu, przynależność do formalnych i nieformalnych organizacji, wsparcie grupy dla swoich członków w osiąganiu indywidualnych celów, postawy obywatelskie mieszkańców. Dzięki tym zasobom wzrasta sprawność działań społecznych, a członkowie społeczności lokalnej łatwiej osiągają swoje cele. Kapitał społeczny jest niezbędny do zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego ze względu na jego funkcję wzmocnienia więzi wewnątrzgrupowych oraz międzygrupowej komunikacji i ponadgrupowej socjalizacji. Równie ważnym aspektem kapitału społecznego jest zaufanie. Wysoki poziom zaufania społecznego (*kultura zaufania*) również powinien sprzyjać rozwojowi społeczno-gospodarczemu, gdyż dzięki niemu redukowane są obawy uczestników życia społecznego co do zachowań innych osób oraz zmniejszona jest potrzeba kontroli. Zaufanie może mobilizować ludzi do działania, uwalniać ich swobodną, przedsiębiorczą, kreatywną i innowacyjną aktywność.

Zasób kapitału społecznego powinien być optymalizowany, a nie maksymalizowany, bo tzw. brudny kapitał społeczny może być przyczyną wielu problemów w społecznościach lokalnych, jak choćby:

- ekskluzyjności społecznej – duże dysproporcje między osobami/grupami w dostępie do kapitału społecznego,
- amoralnego familiaryzmu – koncentrowanie się kapitału społecznego w rodzinie i małych grupach,
- antyrozwojowych grup interesu – koncentrowanie kapitału społecznego w grupach ekskluzywnych lub przestępczych,
- substytutów zastępujących społeczne funkcje zaufania: korupcja, nadmierna czujność, paternalizm, gettoizacja, eksternalizacja zaufania.

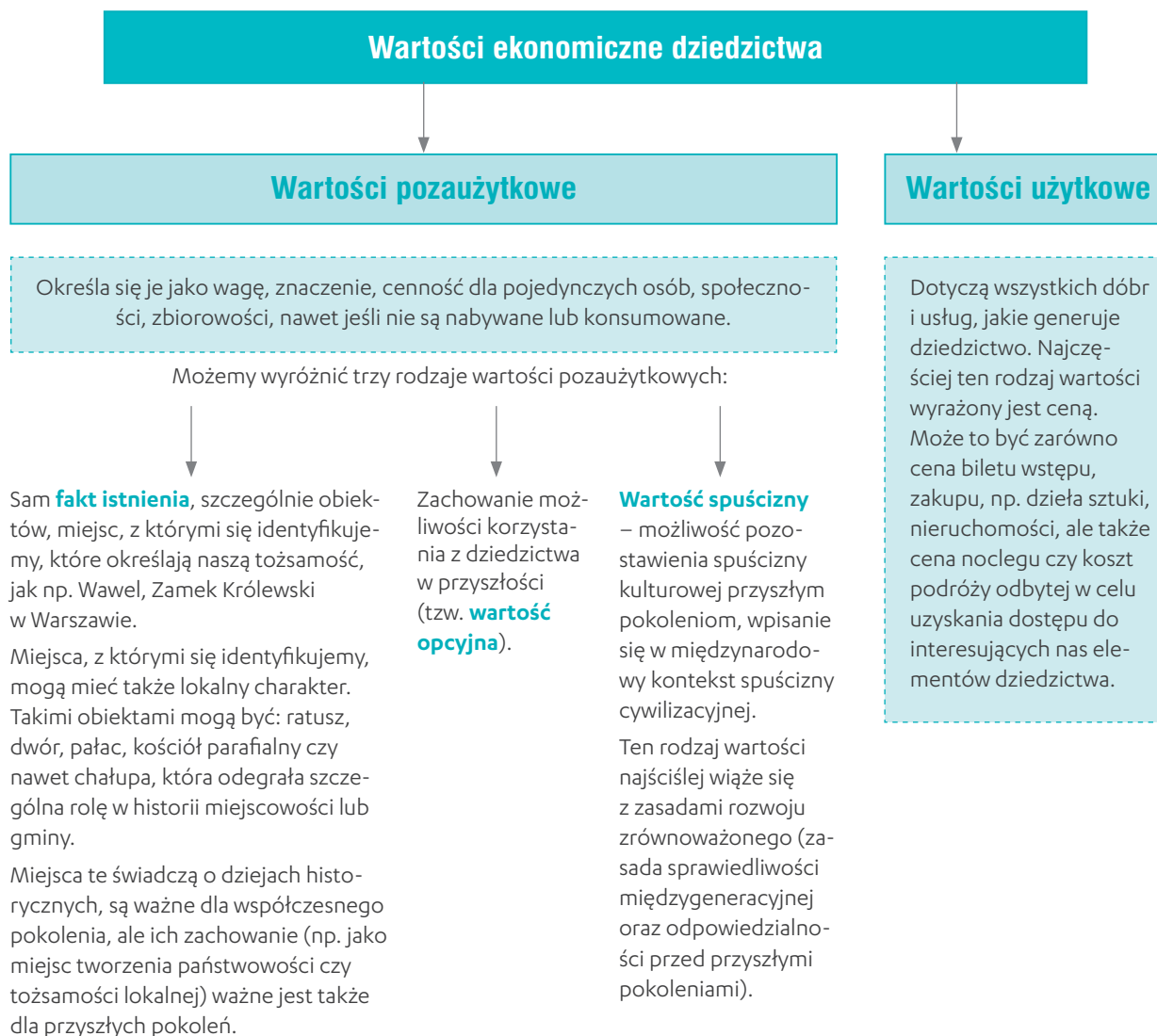

Ilustracja 9. Dzwonnica i brama na Świętym Krzyżu, fot. K. Jamroży, archiwum Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej

Dziedzictwo kulturowe uznane społecznie za interesujące i ważne zyskuje także wartości ekonomiczne związane z przewagami konkurencyjnymi, jakie wynikają z jego niepowtarzalności i zróżnicowania. Elementy dziedzictwa z reguły są traktowane jako zasób służący rozwojowi przemysłu turystycznego. Regionalne i lokalne dziedzictwo kulturowe jest często elementem produktu turystycznego, który znajduje chętnych nabywców. Udział dziedzictwa w turystyce nie jest jednak jedynym kierunkiem wykorzystania jego wartości ekonomicznych. Lokalne dziedzictwo kulturowe cieszące się społecznym uznaniem coraz częściej staje się ważnym zasobem dla przemysłu kultury i sektora kreatywnego, który na świecie uważany jest za jeden z przyszłościowych sektorów gospodarki, a także może być istotnym czynnikiem lokalnej przedsiębiorczości (zobacz rozdział III.4.).

Ze *stricte* ekonomicznego punktu widzenia ujmujemy dziedzictwo jako źródło wartości użytkowych i pozaużytkowych (zobacz Schemat 3.).

Schemat 3. Klasyfikacja wartości ekonomicznych dziedzictwa

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie M. Murzyn-Kupisz, 2010

O ile ekonomiczne wartości pozaużytkowe odnoszą się nie tylko do kwestii finansowych i związanych z wyceną dziedzictwa (np. mocno akcentując także wątki altruistyczne i etyczne), o tyle ekonomiczne wartości użytkowe dziedzictwa wiążą się przede wszystkim z ich wyceną ekonomiczną¹². Trzeba podkreślić, że wartości ekonomicznych dziedzictwa nie należy rozpatrywać w oderwaniu od innych jego aspektów.

¹² Poszukiwanie metod nadawania wartości ekonomicznej dziedzictwu kulturowemu wiąże się ściśle z wyceną zasobów środowiska przyrodniczego (ta dziedzina rozwija się już od lat 60. XX w.), wykorzystując także podobne metody.

Jak zostało powiedziane, warunkiem powstania wartości społecznych i ekonomicznych dziedzictwa jest proces uspołecznienia jego elementów. Warto mieć na uwadze, że poznanie wielu elementów dziedzictwa i właściwe rozpoznanie ich wagi nierzadko wymaga wiedzy, odpowiednich umiejętności i właściwego przygotowania (np.: nie każdy od razu rozpozna zabytek). Dlatego aby móc korzystać z potencjału dziedzictwa jako zasobu zrównoważonego rozwoju gminy (co istotne w tym ujęciu, korzyści z potencjału dziedzictwa będą osiągane zarówno przez obecne, jak i przyszłe pokolenia), należy prowadzić świadome działania edukacyjne i promocyjne (zobacz rozdział III.7.), których celem jest upowszechnianie wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym wśród członków społeczności lokalnej i ewentualnych odbiorców wartości dziedzictwa spoza gminy (np. potencjalnych turystów). Podejmując takie działania, należy pamiętać o wartościach bazowych elementów dziedzictwa, które mogą pozytywnie wpływać na tworzenie wartości społecznych i ekonomicznych lub ich wzmacnianie. Jeżeli działania edukacyjne dotyczą zabytku, należy w nich kłaść nacisk na upowszechnianie wiedzy o zdiagnozowanych kluczowych, posiadanych przez ten zabytek wartościach historycznych, naukowych lub artystycznych, które mogą zaważyć na nadaniu temu zabytkowi wysokiej rangi przez społeczność lokalną. Z kolei jeżeli działania edukacyjne dotyczą dziedzictwa niematerialnego, można w nich kłaść nacisk na podkreślanie żywotności, tzn. ciągłości danej tradycji, co powinno być wystarczającym czynnikiem nadania wysokiej wartości społecznej przez jej depozytariuszy, a pośrednio także innych mieszkańców gminy.

Szacowanie wartości społecznych dziedzictwa kulturowego

Przystępując do praktycznego zadania, oszacowania wartości społecznych lokalnych elementów dziedzictwa kulturowego, należy zbadać, jaki jest do nich stosunek mieszkańców gminy. Badanie systemu wartości mieszkańców lokalnych społeczności jest trudnym przedsięwzięciem i wymaga dużego doświadczenia osoby nim kierującej. Jedną z najważniejszych zasad, jaka powinna być stosowana w takich badaniach, jest konieczność prowadzenia ich zarówno metodami ilościowymi, jak i jakościowymi (zobacz rozdział III.6.). Starając się odpowiedzieć na pytanie, jakie postawy wobec zasobów materialnego i niematerialnego dziedzictwa przyjmują mieszkańcy określonej gminy, należy weryfikować deklaracje mieszkańców na podstawie innych źródeł wiedzy (np.: stosując w badaniach metodę triangulacji, polegającą na zbieraniu danych za pomocą kilku metod i technik badawczych, a następnie porównywaniu i łączeniu wyników).

Oceniając wartości społeczne, należy pamiętać, że dzielą się one na:

- **uznawane** – mają genezę społeczną (człowiek wie, że powinny być dla niego atrakcyjne i powinien je cenić, gdyż są społecznie preferowane, np. dążenie do wykształcenia wiąże się z odczuciem swoistego przymusu społecznego).
- **odczuwane** – wywodzą się z indywidualnych skłonności człowieka i są związane z emocjami, a dążenie do ich realizacji odczuwane jest jako jego potrzeba (np. człowiek, dla którego historia jest ważną wartością, będzie częstym gościem muzeów i czytelnikiem książek historycznych).
- **realizowane** – mogą to być zarówno wartości uznawane, jak i odczuwane, realizacja odczuwanych wartości przychodzi ludziom łatwiej niż uznawanych, badania społeczne ciągle dowodzą różnicy między deklarowanymi a realizowanymi wartościami.

Stosunek do wartości społecznych

W wyniku przeprowadzonych badań sondażowych dowiedzieliśmy się, że dla 90% mieszkańców wsi budynek miejscowego kościoła przedstawia wyjątkową wartość, jako element lokalnego dziedzictwa kulturowego. Dla zdecydowanej większości mieszkańców jest to wartość uznawana. Czy jest również wartością odczuwaną? W tym celu należy zweryfikować deklaracje mieszkańców, przeprowadzając wywiad pogłębiony z księdzem lub osobami odpowiedzialnymi za funkcjonowanie budynku kościoła. Można zapytać o postawy mieszkańców w czasie remontu, wykonywania niezbędnych prac porządkowych, dekorowania kościoła na uroczystości religijne itp. Pomocne byłyby badanie jakościowe, np. zogniskowane wywiady grupowe wśród mieszkańców na temat roli budynku kościoła w życiu społecznym danej miejscowości, i wywiady pogłębione z członkami Rady Parafialnej. Można sprawdzić na policji, czy zdarzały się kradzieże lub akty wandalizmu na terenie kościoła. Jeżeli były takie przypadki, to jaka była ich częstotliwość i jak wielu mieszkańców danej miejscowości w nich uczestniczyło? W wyniku badań przeprowadzonych w ten sposób z dużo większym prawdopodobieństwem stwierdzimy, czy dla społeczności lokalnej budynek kościoła jest jedynie wartością uznawaną, czy również odczuwaną.

Wiedza dotycząca stosunku mieszkańców gminy do lokalnego dziedzictwa pozyskana w trakcie badań społecznych może posłużyć do uzupełnienia bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie informacjami, czy i w jakim stopniu uwzględnione w bazie elementy dziedzictwa kulturowego są nacechowane wartościami społecznymi.

Szacowanie wartości ekonomicznych dziedzictwa kulturowego

Współcześnie dziedzictwo może być postrzegane m.in. jako produkt rynkowy mający ważny udział w procesie rozwoju lokalnego. Trzeba pamiętać, że jest to jednak, ze względu na swój charakter zasobu nieodnawialnego, specyficzny produkt rynkowy, który powinniśmy traktować z uwzględnieniem odpowiedzialności przed przyszłymi pokoleniami. Nie oznacza to redukcji zarządzania dziedzictwem do działań tylko ochronnych, zasadne jest świadome wykorzystanie potencjału gospodarczego, który się w nim kryje. Ważne w tym kontekście staje się właściwe określenie wartości ekonomicznych elementów dziedzictwa kulturowego składającego się na jego lokalny zasób.

Określenie rangi dziedzictwa jako czynnika rozwojowego może odbywać się z wykorzystaniem metod szacowania popytu na dziedzictwo i oceny wartości, jakie nadają mu konsumenci (zarówno aktualni, jak i potencjalni).

Istnieje wiele klasyfikacji metod odnoszących się do określania wartości ekonomicznej dziedzictwa kulturowego. Odnosząc się do podziału wartości ekonomicznej dziedzictwa przedstawionego na Schemacie 3., należy wskazać, że do najczęściej stosowanych metod szacowania wartości dziedzictwa (zobacz Tabela 1. i Tabela 2.) należą:

- metody pośrednie (odnoszące się do wartości użytkowej), np. metoda kosztu podróży, metoda cen hedonicznych (głównie wartości nieruchomości),
- metody bezpośrednie (odnoszące się do wartości pozaużytkowej), np. metoda deklarowanych preferencji.

Tabela 1. Przykład metody pośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa

Metoda wyceny	Kosztu podróży (<i>travel cost metod – TCM</i>)
Krótki opis (na czym polega metoda)	Metoda opiera się na założeniu, że konsument ujawnia cenę (wartość) dziedzictwa (jego poszczególnych elementów) poprzez koszty podróży do miejsca, gdzie może z niego skorzystać. Wartość przypisana dziedzictwu wedle tej metody obejmuje: <ul style="list-style-type: none"> • koszty podróży z miejsca zamieszkania do miejsca, gdzie konsument korzysta z dóbr i usług związanych z dziedzictwem, i z powrotem (koszty biletów, zakupu paliwa itp.), • koszty związane ze skorzystaniem z dobra/usługi (np. bilety wstępu), • koszty pobytu (np. koszty noclegu w przypadku miejsc odległych)
+	Metoda daje możliwości określenia wpływów z tytułu turystyki do obiektów dziedzictwa. Daje także podstawy do dokonywania alternatywnych wyborów, co ma istotne znaczenie w określeniu celów lokalnej polityki rozwoju
-	W analizach nie uwzględnia się zazwyczaj czasu jako elementu kosztu podróży. Upraszcza to z jednej strony analizy, ale ponieważ zazwyczaj odnosi się go do kosztu czasu pracy, to w przypadku takich grup jak emeryci czy uczniowie wprowadza to zaburzenie metody
Uwagi praktyczne	Zdarza się, że ujmuje się także koszty utraconych możliwości (np. związane z alternatywnym spędzeniem wolnego czasu). W Polsce metoda ta jest szeroko stosowana do szacunków strat i korzyści środowiskowych, ale opisane w literaturze jest także jej wykorzystanie do wyceny pomników historii (Grunwald, Raćławice, Westerplatte)

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Metoda cen hedonicznych

Metoda ta jest mniej popularną metodą szacowania wartości dziedzictwa (od tej omówionej w Tabeli 1.).

To pośrednia metoda wyceny, która opiera się na założeniu, że wprawdzie pewne dobra same nie podlegają wymianie rynkowej, ale możemy wskazać dobra rynkowe *par excellence* (odpowiadające im w najwyższym stopniu).

Przykład: estetyczne otoczenie, krajobraz kulturowy, sąsiedztwo obiektu wpisanego na listę UNESCO nie są dobrami rynkowymi, ale nieruchomości są ich dobrami *par excellence* rynkowymi. Dlatego też zgodnie z tą metodą można przyjąć, iż ceny nieruchomości (i to nieruchomości różniących się od siebie tylko położeniem) wskazują na wartość rynkową, jaką przypisujemy np. krajobrazom kulturowym.

Tabela 2. Przykład metody bezpośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa

Metoda wyceny	Deklarowanych preferencji (nazywana inaczej metodą wyceny warunkowej <i>contingent valuation metod – CVM</i>)
Krótki opis (na czym polega metoda)	<p>Metoda bezpośredniej wyceny. Na jej potrzeby tworzymy pewien hipotetyczny rynek i pytamy potencjalnych konsumentów, ile byliby w stanie zapłacić za dostęp do określonego dobra oferowanego na tym hipotetycznym rynku (np. krajobraz kulturowy historycznie ukształtowany nie jest przedmiotem transakcji rynkowych, ale możemy pytać respondentów, ile są skłonni zapłacić za dostęp do tego krajobrazu).</p> <p>Metoda może służyć do wyceny wszystkich elementów składowych wartości ekonomicznej dziedzictwa, jako dobra nierynkowego (przede wszystkim wartości pozaużytkowe, takie jak spuścizna, dziedzictwo pokoleń, piękno i unikatowość krajobrazu kulturowego).</p> <p>Podstawą wyceny tą metodą jest przeprowadzenie badań ankietowych, w których respondentowi przedstawia się hipotetyczny scenariusz dostarczania dóbr, świadczenia usług przez elementy dziedzictwa. Bardzo istotne jest założenie, iż w takim hipotetycznym scenariuszu przedstawiamy cały kontekst, w tym: dostarczanie dóbr i usług, ale także kontekst instytucjonalny i sposób finansowania.</p> <p>W badaniu pyta się wprost respondentów:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ile byliby skłonni zapłacić za dostarczenie określonych dóbr, świadczenie usług, ale także osiągnięcie jakiegoś ściśle określonego celu związanego z dziedzictwem, • lub jaka powinna być (wyrażona pieniędziem) rekompensata utraty danego dobra czy usługi związanych z dziedzictwem. <p>Rozszerzeniem tej metody jest tzw. metoda wyboru z eksperymentem (w niektórych źródłach klasyfikowana jako osobna). Jej podstawą jest także ocena hipotetycznego scenariusza, ale prezentowany jest zestaw możliwych wariantów i respondent wybiera ten, który jego zdaniem jest najlepszy</p>
+	<p>Z wykorzystaniem tej metody można określić tzw. skłonność do płacenia.</p> <p>Co nie mniej ważne, określa się także wartość dziedzictwa poprzez wskazanie, jakie kwoty mogłyby stanowić rekompensatę utraty danego dziedzictwa, jego elementu – jest to istotny kontekst dla społeczności lokalnej pozwalający zwrócić uwagę na wyjątkowość dziedzictwa i tworzący silniejszą więź między ludźmi a dziedzictwem</p>
-	<p>Zakłada się, iż na prawdziwym rynku respondent zachowa się identycznie, jak deklaruje w przedstawionej hipotetycznej sytuacji (ale wcale tak nie musi być).</p> <p>Konstruowanie scenariuszy jest dość trudne, ale istnieją wytyczne pozwalające uniknąć błędów metodologicznych</p>
Uwagi praktyczne	<p>Najlepiej jeśli badania ankietowe prowadzone są w formie wywiadu bezpośredniego, gdyż możemy wtedy liczyć na najwyższy odsetek odpowiedzi.</p> <p>Z wykorzystaniem tej metody dokonano m.in. szacowania skłonności do płacenia na przykładzie Zespołu Zamkowo-Parkowego w Pszczynie.</p> <p>Badania przeprowadzone w 2004 r. przez M. Nowackiego, a dotyczące atrakcji turystycznych (wśród których jednak znalazły się obiekty dziedzictwa, gdyż badaniem objęto: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Nowe ZOO w Poznaniu, Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach oraz Galerię Rzeźby i Malarstwa Muzeum Narodowego w Poznaniu) wskazują, iż deklarowana skłonność do płacenia jest nieco wyższa niż rzeczywista cena biletów</p>

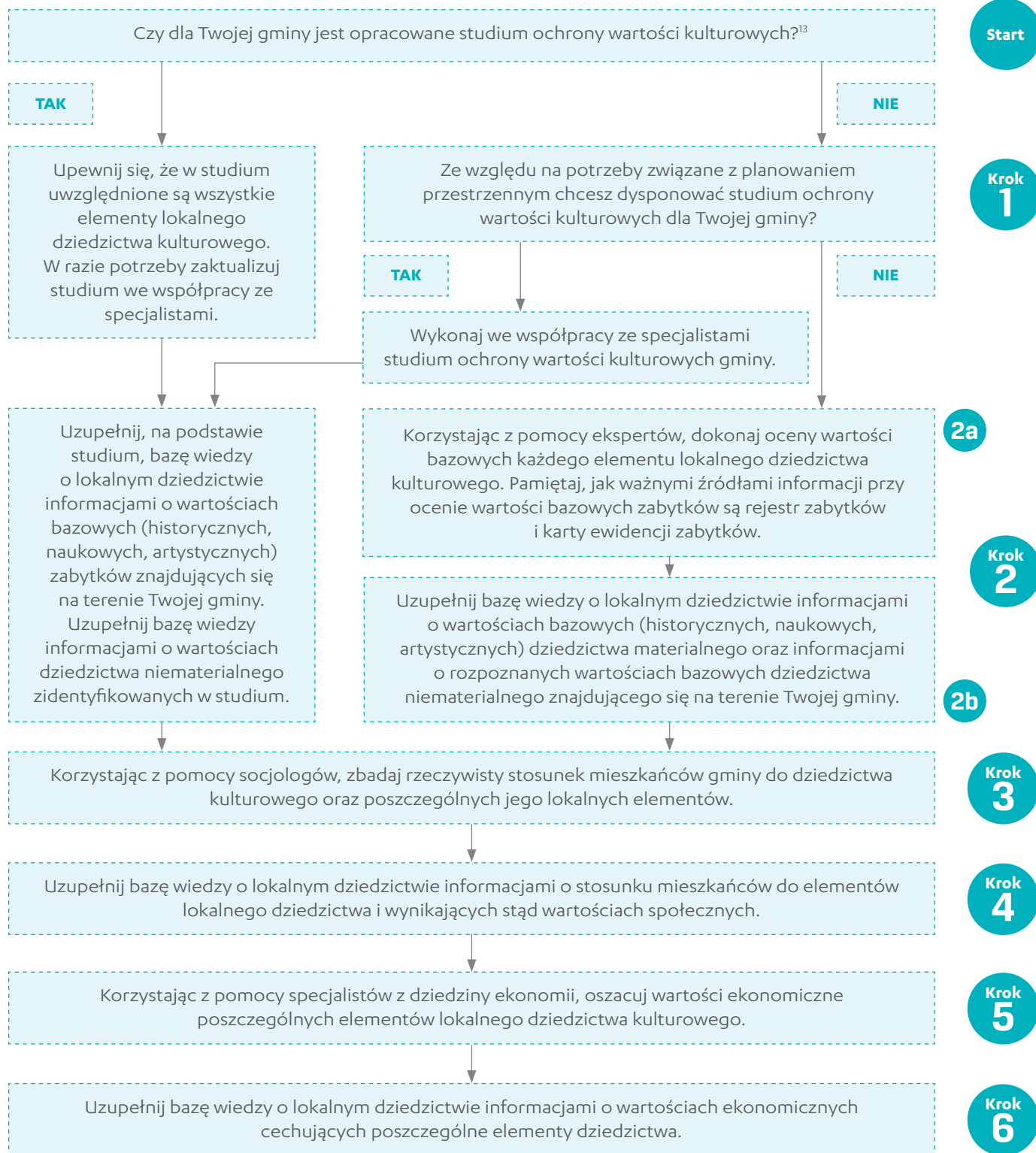
Tabela 2. Przykład metody bezpośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa, cd.

	<p>Wykorzystanie tej metody może więc dać praktyczną wiedzę na temat tego, jaka jest akceptowalna przez odwiedzających cena biletu wstępu (ewentualnie o ile można ją podnieść).</p> <p>Metoda deklarowanych preferencji pozwala także badać korzyści, i to zarówno użytkowe, jak i nieużytkowe. Pytania mogą wówczas dotyczyć np. częstości oraz powodów, dla których odwiedzamy dane miejsca, a także naszej opinii na temat przyszłości określonych obiektów i miejsc (np. zespołów parkowo-pałacowych), lub skłonności do partycypowania w kosztach określonego rozwiązania (np. utrzymania dotychczasowego stanu, dostosowania do rekreacji itp.)</p>
<p>Przykładowe pytania do zastosowania w metodzie deklarowanych preferencji</p>	<p>Przeprowadzając ankietę, opisujemy scenariusz, np.:</p> <p><i>Koszty zachowania (zabytku, muzeum itp.) dotychczas pokrywane są głównie z środków publicznych (podatki). Czy w związku z tym byłaby Pani/byłby Pan skłonna/skłonny płacić wyższe podatki, wiedząc, że są one przeznaczane na zachowanie dziedzictwa? (W tym ten konkretny podatek lokalny, tu powinno się wskazać w jaki sposób, zakładając, że uzyskamy pozytywną odpowiedź.)</i></p> <p>Możliwe pytania pod scenariuszem:</p> <ol style="list-style-type: none">1. <i>O jaką maksymalnie kwotę rocznie byłaby Pani/byłby Pan w stanie płacić wyższe podatki? Maksymalnie ozł rocznie.</i> <p>lub podajemy konkretne kwoty do wyboru</p> <ol style="list-style-type: none">2. Czy zgodziłaby się Pani/zgodziłby się Pan płacić podatek dochodowy wyższy o:<ol style="list-style-type: none">a) 4 zł rocznieb) 8 zł roczniec) 12 zł rocznie(podane kwoty są przykładowe) <p>Z wykorzystaniem tej metody możemy badać także skłonność do płacenia, np. poprzez pytanie o opłaty za wstęp, dodatkowe atrakcje.</p> <p>Możliwe pytania:</p> <ol style="list-style-type: none">1. <i>Proszę podać, jaką maksymalnie kwotę byłaby Pani/byłby Pan w stanie zapłacić za jednorazowy bilet wstępu do obiektu zabytkowego:zł</i>2. <i>Ze względu na rosnące koszty utrzymania obiektu (przykład konkretnego obiektu zabytkowego) planowane jest wprowadzenie wejść biletowanych. Pani/Pana zdaniem koszt jednorazowego wejścia dla osoby dorosłej powinien wynosić:</i><ol style="list-style-type: none">a) 2 złb) 4 złc) 6 zł(kwoty są przykładowe – stawki do wybrania przez respondentów powinny odpowiadać cenom biletów wstępu do podobnych obiektów)

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Wycena dóbr nierynkowych, a do takich należy dziedzictwo, to stosunkowo młody kierunek badań w ekonomii. W Polsce do tej pory dokonano wyceny wielu wybitnych walorów środowiska, np. Roztoczańskiego Parku Narodowego, Puszczy Białowieskiej (jej wartości użytkowej i pozaużytkowej), Gostyńskiego-Włocławskiego Parku Krajobrazowego, Pienińskiego Parku Narodowego (jego wartości turystycznej).

Ścieżka przeprowadzenia oceny wartości lokalnego dziedzictwa

¹³ Więcej informacji o studium ochrony wartości kulturowych znajduje się w rozdziale III.1.

Dobra dziedzictwa należą jak na razie do stosunkowo rzadko wycenianych i raczej w ujęciu atrakcji turystycznych (np. wycenia się skłonność do ponoszenia opłat za bilety wstępu do obiektów zabytkowych). Przeprowadzono już jednak w Polsce badania na temat wyceny dziedzictwa, jak choćby pomników historii, zespołów parkowo-pałacowych. Dostarczają one cennej wiedzy dla zarządzających dziedzictwem (np. JST) i umożliwiają określenie (deklaratywnej) partycypacji w kosztach utrzymania dóbr dziedzictwa.

Należy pamiętać, że zaprezentowany wybór to najczęściej stosowane, zarówno do wyceny zasobów środowiska, walorów turystycznych, rekreacyjnych jak i dziedzictwa, metody szacowania wartości. Ich przeprowadzenie wymaga wykonania badań ankietowych, dlatego powinno być wspierane przez specjalistów lub przez nich realizowane (sprawdza się w tym przypadku współpraca JST z ośrodkami naukowymi, które prowadzą w tym zakresie badania). Uzyskana w wyniku badań wiedza pozwoli na uzupełnienie bazy wiedzy informacjami o wartościach ekonomicznych przypisanych poszczególnym elementom lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Cykl konferencji naukowych i kolejne publikacje dotyczące wartościowania dziedzictwa organizowane i wydawane przez PKN ICOMOS:

Szmygin B. (red.), *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, Warszawa 2014.

Szmygin B. (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, Warszawa-Lublin 2012.

Szmygin B. (red.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Warszawa 2013.

oraz

Czerner O., *Wartość autentyczności w zabytkach*, „Ochrona Zabytków” nr 3/1974;

Helpa-Liszkowska K., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 1 no 6 (255) 2013, s. 5–18.

Murzyn-Kupisz M., *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 3 (13) 2010, s. 19–32.

Nowacki M., *Skłonność do zapłaty a cena wstępu do atrakcji turystycznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 536, Ekonomiczne problemy turystyki, nr 13, Szczecin 2009, s. 101–114.

Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1., Kraków 2001.

Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, „Małopolskie Studia Regionalne”, nr 1 (21) 2011, s. 5–8.

Rouba B.J., *Autentyczność i integralność zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 4/2008, Warszawa 2008, s. 37–57.

Sołtan M., *Selected methodological approaches to the hypothetical application of the valuation of cultural heritage to historical monuments*, Annals of Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Horticulture and Landscape Architecture, no 33 2012, s. 43–51.

Szmygin B. (red.), *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Warszawa 2011.

Witwicki M.T., *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 1/2007, Warszawa 2007, s. 77–98.

Dokument z Nara o autentyczności (1994), <http://www.icomos-poland.org/polski.html>

Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>. Tłumaczenie na język polski wg angielskiej wersji językowej z 2012 r. Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa oprac.: K. Piotrowskiej i B. Szmygina, <http://www.icomos-poland.org/index.php/pl/dokumenty-doktrynalne>

Warto zapamiętać

- Kluczowe do właściwego zarządzania dziedzictwem kulturowym jest poznanie wartości poszczególnych elementów lokalnego dziedzictwa. Dzięki temu będzie można zagospodarować dziedzictwo w sposób nie tylko pozytywnie wpływający na rozwój gminy, lecz także gwarantujący długotrwałe zachowanie wartości elementów dziedzictwa, co umożliwi korzystanie z nich kolejnym pokoleniom.
- Niektóre wartości dziedzictwa są związane z obiektywnymi cechami i materialnymi atrybutami elementów dziedzictwa, inne wynikają z subiektywnego wartościowania przez poszczególne grupy społeczne.
- Ocena wartości dziedzictwa wymaga dużej wiedzy i zaangażowania specjalistów różnych profesji.
- Wartości związane z cechami i substancją dziedzictwa warunkują lub wzmacniają pozostałe wartości, dlatego powinny być objęte szczególną troską, a zachowanie dziedzictwa w jak najbardziej autentycznym stanie jest priorytetem ochrony.
- Warunkiem nadania elementom dziedzictwa wartości społecznych jest poznanie dziedzictwa i uznanie go za ważne przez mieszkańców gminy.

I.3 Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń lokalnego dziedzictwa

W rozdziale:

- **Dlaczego monitorowanie stanu dziedzictwa i jego zagrożeń jest ważne w zarządzaniu dziedzictwem**
- **Jakie są rodzaje zagrożeń dla dziedzictwa**
- **Jak monitorować zagrożenia i stan elementów dziedzictwa kulturowego**

Rozpoznanie wszystkich elementów dziedzictwa znajdujących się na obszarze gminy (zobacz rozdział I.1.) i szczegółowe oszacowanie ich wartości (zobacz rozdział I.2.) nie wystarczą do prawidłowego zarządzania zasobami. Niezbędna jest ocena stanu zachowania zarówno poszczególnych elementów dziedzictwa, jak i przypisanych lokalnemu dziedzictwu wartości:

- w przypadku elementów dziedzictwa materialnego należy poddać analizie stan zachowania obiektu lub obszaru i ustalić, czy może on mieć negatywny wpływ na przypisane danemu zabytkowi wartości; należy też zbadać, czy sposób jego użytkowania i jego status własnościowy, a także inne okoliczności nie powodują degradacji przypisanych mu wartości,
- w przypadku elementów dziedzictwa niematerialnego należy zbadać stan zachowania ich żywotności, a zwłaszcza ocenić, czy są one praktykowane przez swoich depozytariuszy i czy nie ma żadnych barier w swobodnym ich kultywowaniu, a także czy przekaz międzypokoleniowy odbywa się płynnie, w sposób gwarantujący trwanie dziedzictwa niematerialnego.

Analiza stanu zachowania, sposobów użytkowania i statusu własnościowego elementów dziedzictwa jest bardzo ważna, gdyż pomaga w podejmowaniu właściwych decyzji na etapie programowania procesu zarządzania dziedzictwem (np. decyzji dotyczących: programu prac konserwatorskich, zakresu możliwych ingerencji, sposobu użytkowania obiektów, określenia parametrów kształtowania zabudowy etc.). Analiza ta, z jednej strony, pozwala odpowiednio reagować na zagrożenia i im przeciwdziałać, a z drugiej, jest potrzebna, by określić potencjał dziedzictwa dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest także pomocna w zdefiniowaniu możliwych sposobów zagospodarowania poszczególnych elementów dziedzictwa i skorzystania z ich wartości. Najważniejszym efektem przeprowadzonej analizy stanu zachowania i sposobu użytkowania elementów dziedzictwa jest właściwe zdiagnozowanie zagrożeń (aktualnie lub potencjalnie występujących czynników prowadzących do unicestwienia elementu dziedzictwa lub degradacji jego wartości).

Pamiętaj, że dziedzictwo jest zasobem nieodnawialnym, a zniszczonego zabytku nie da się odzyskać, należy dołożyć wszelkich starań, aby w procesie zarządzania dziedzictwem przeciwdziałać zagrożeniom, których skutkiem może być redukcja wartości dziedzictwa lub całkowita destrukcja jego elementów.

Identyfikacja zagrożeń powinna być przeprowadzona w odniesieniu do poszczególnych elementów dziedzictwa i w podziale na kategorie dziedzictwa. Inne bowiem czynniki negatywnie wpływają np. na zabytkowy budynek, inne na zabytkową zieleń, a jeszcze inne na przestrzeń w zabytkowych obszarach miast i wsi czy na dziedzictwo niematerialne.

Zagrożenia dla elementów dziedzictwa i ich wartości

Zagrożenia dla zabytków i dla dziedzictwa niematerialnego powodowane przez człowieka najczęściej wynikają z braku wiedzy o dziedzictwie oraz braku zrozumienia jego potencjału i wartości. Największym niebezpieczeństwem dla zabytków są strategie inwestycji i rozwoju nieuwzględniające elementów dziedzictwa i nieprzewidujące potrzeby jego zachowania, adaptacji lub rewitalizacji. Istotnym powodem dokonywania zniszczeń zasobu zabytkowego może być także aspekt ekonomiczny, gdy świadomie niszczy się zabytek w celu pozyskania atrakcyjnej nieruchomości bądź dla ograniczenia kosztów inwestycji lub innego rodzaju doraźnego zysku.

Najczęściej występujące zagrożenia dziedzictwa są następujące:

1. Niewłaściwie planowane inwestycje

Brak wiedzy o zasobie zabytkowym w połączeniu z brakiem wiedzy o przepisach ochrony zabytków prowadzi do niszczenia zabytków m.in. przez:

- nielegalne rozbiórki zabytków nieruchomych,
- przebudowy, rozbudowy i adaptacje zabytków wpisanych do rejestru wykonywane bez zgody WKZ lub wbrew jego zaleceniom,
- zmiany w obiektach zabytkowych sprzeczne z zapisami ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i innych aktach prawa miejscowego,
- prace ziemne i budowlane w obrębie stanowisk archeologicznych bez wyprzedzających badań wykopaliskowych bądź nadzoru archeologicznego.

Ilustracja 10. Zabytkowa cerkiew, fot. L. Starzak, ok. 1980, archiwum NID OT w Rzeszowie, Zbiór po Wojciechu Sobockim

Ilustracja 11. Ten sam obiekt po przeniesieniu w nowe miejsce i adaptacji na kościół rzymskokatolicki. Skrajny przykład przekształcenia, w wyniku którego całkowicie zatarto cechy stylowe dawnej cerkwi, fot. R. Kwolek, archiwum NID OT w Rzeszowie

Na prace przy zabytkach wpisanych do rejestru – takie jak: na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, robót budowlanych w otoczeniu zabytku, badań konserwatorskich i architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru, usunięcie drzewa lub krzewu z nieruchomości będącej wpisane do rejestru parkiem ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni – wymagane jest pozwolenie WKZ. Pracami przy zabytkach wpisanych do rejestru mogą kierować jedynie osoby, które spełniają ustawowe wymogi co do wykształcenia oraz legitymujące się odpowiednim doświadczeniem zawodowym. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków wymaga dokonania uzgodnień z WKZ.

Istotną przyczyną zniszczeń obiektów dziedzictwa wskutek inwestycji mogą też być oszczędności czasu i nakładów finansowych realizowane kosztem zabytków już na etapie planowania.

2. Niefachowo prowadzone prace remontowe, konserwatorskie, adaptacyjne lub rewitalizacyjne

Skutkiem niewłaściwie prowadzonych prac przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru mogą być zmiany negatywnie wpływające na autentyczność obiektu i posiadane przez niego wartości. Są to m.in.:

- zubożenie wystroju architektonicznego,
- zmiany elementów małej architektury niedostosowane do charakteru obiektu,
- zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej,
- zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji,
- zmiany formy dachu bądź pokrycia dachu na inne niż pierwotnie zastosowano w danym obiekcie,
- zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji,
- niewłaściwe zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych w zabytkowych parkach i ogrodach,
- wykonanie z niewłaściwych materiałów nawierzchni dróg i alejek,
- samowolne zmiany ustalonego tradycją wystroju wnętrza zabytku.

Ilustracja 12. Negatywny przykład rozplanowania i doboru nawierzchni alejki w parku dworskim – układ powinien być inspirowany kompozycją z planu historycznego. Nawierzchnia alejek również powinna nawiązywać do form historycznych, fot. B. Potera, archiwum NID OT w Rzeszowie

3. Brak zabezpieczenia obiektu zabytkowego przed dewastacją, a także zaniedbanie bieżących napraw i koniecznych remontów

Wiele zabytków, które pozostają nieużytkowane, pozostawionych jest przez właścicieli bez nadzoru, co prowadzi do ich stopniowej degradacji powodowanej przez grabież elementów wystroju wnętrza, nielegalnie pozyskiwanie surowców wtórnych (drewno, metal), a także wskutek wandalizmu. Nieruchomości zabezpieczone przed nieuprawnionym wtargnięciem też ulegają destrukcji wskutek zaniedbania bieżących napraw. Postępujące zniszczenia zwykle rozpoczynają się od uszkodzeń dachu bądź drzwi i okien, co prowadzi do narażenia nieruchomości na wpływ zmiennych warunków atmosferycznych. W wyniku tego następuje szybkie pogorszenie stanu technicznego obiektu i nieodwracalne zniszczenie oryginalnej substancji zabytkowej. Wiele zabytków zaniedbywanych jest świadomie, a zdarza się, że uszkodzenia prowadzące do pogorszenia stanu technicznego obiektu są dokonywane przez właściciela. Ma to na celu doprowadzenie nieruchomości do stanu, w którym ze względów bezpieczeństwa organ nadzoru budowlanego nakaże jego rozbiórkę.

4. Niewłaściwe użytkowanie zabytku

Brak świadomości zasad ochrony dziedzictwa, a tak-

Zgodnie z obowiązującą interpretacją przepisów (art. 108 uozoz) właściciel lub posiadacz, który doprowadził zabytek do zniszczenia lub uszkodzenia przez zaniechanie działań niezbędnych dla jego ochrony, popełnia przestępstwo. Wynika to z faktu, że właściciel jest ustawowo zobowiązany do zapewnienia warunków prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie oraz do korzystania z niego w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości (art. 5 uozoz).

Ilustracja 13. Poznańska synagoga przy ul. Wronieckiej 17 przebudowana przez Niemców w 1941 r. na basen kryty dla żołnierzy, fot. M. Naworski

Ilustracja 14. Drewniany dwór zniszczony w wyniku pożaru, fot. B. Podubny, archiwum NID OT w Rzeszowie

że brak wiedzy o zabytku, szczególnie w zakresie wartości, które decydują o jego wyjątkowości, może prowadzić do destrukcji wartości obiektu, nawet jeżeli utrzymywany jest on w dobrym stanie technicznym. Chodzi o użytkowanie zabytku w sposób, który naraża jego wystrój bądź inną oryginalną część na uszkodzenia, np. przez nadmierne obciążenia. Należy również pamiętać, że wykorzystanie obiektu w sposób, który odbiega rażąco od jego pierwotnej funkcji bądź stoi w sprzeczności z wartościami, które go określają jako zabytek, także jest zagrożeniem dla dziedzictwa. Przykładem takiego działania jest przebudowanie przez Niemców w 1941 r. poznańskiej synagogi przy ul. Wronieckiej 17 na basen kryty dla żołnierzy.

5. Pożary i zdarzenia losowe

Zagrożeniem dla zabytków, które prowadzi do ogromnych zniszczeń i najczęściej kończy się całkowitą, nieodwracalną destrukcją obiektu, jest pożar. Szczególnie narażone na to zagrożenie są obiekty architektury drewnianej, jednak dotyczy ono wszelkiego rodzaju nieruchomości. Wiele pożarów bywa skutkiem zaproszenia ognia przez ekipy remontujące zabytek, tak jak w przypadku pożaru katedry Notre Dame w Paryżu w 2019 r. czy pożaru dachu zamku Książ w Wałbrzychu w 2014 r. Obiekty drewniane nieposiadające zabezpieczeń przeciwpożarowych płoną też wskutek zwarcia w instalacji elektrycznej. Przyczynę zauważalnej liczby pożarów zabytków stanowią domniemane podpalenia i dotyczy to w szczególności obiektów zlokalizowanych na obszarze atrakcyjnym pod względem inwestycyjnym. Obecnie, ze względu na powszechność stosowania piorunochronów, praktycznie nie notuje się pożarów spowodowanych siłami natury. Zdarzenia losowe zagrażające obiektom zabytkowym to, oprócz tąpnięć na obszarach eksploatacji górniczej, przede wszystkim powodzie. Wskutek powodzi pogarsza się stan techniczny budynków i innych obiektów architektury, destrukcji ulegają zabytkowe ogrody, parki i cmentarze, ale również niszczone są zabytki ruchome i archiwalia, które dosięgła woda.

6. Wandalizm

Uszkodzenia obiektów zabytkowych spowodowane wandalizmem zwykle nie powodują ich całkowitej destrukcji, ale mogą przyczynić się do nieodwracalnej utraty wartości zabytkowych. Najczęściej spotykanymi przejawami wandalizmu jest graffiti na murach zabytków oraz niszczenie wnętrza i wyposażenia niezabezpieczonych zabytków nieruchomych. W zakres wandalizmu często zalicza się działania złodziei – złomiarzy działających w zabytkach nieruchomych, a w szczególności na zabytkowych cmentarzach, jednak formalnie są to kradzieże. Szczególną odmianą wandalizmu są ataki na zabytki ruchome prezentowane w muzeach, galeriach i obiektach sakralnych.

7. Przepępczość

Przepępcstwa i wykroczenia skierowane przeciwko zabytkom są nie tylko zagrozeniem dla obiektów samych w sobie, lecz taką strat dla społecznosci, ktore są z zabytkiem związane. Oczywiste jest, że kradzież bd zniszczenie zabytku stanowi zagrozenie, ktore najczęściej kojarzone jest z przepępczością, jednak ustawodawca uznał za przepępcstwa działania przeciwko zabytkom, ktorych negatywny wpłwy na dziedzictwo nie zawsze jest widoczny od razu. W uozoz wymieniono następujące przepępcstwa:

- uszkodzenie lub zniszczenie zabytku (opisywane w róznych kontekstach; art 108 uozoz),
- wywóz zabytku za granicę bez pozwolenia lub nieprzywiezienie go zza granicy w terminie ustalonym w pozwoleniu bądź innych przepisach (art. 109 uozoz),
- podrabianie i przerabianie zabytku w celu użycia go w obrocie zabytkami (art. 109 A uozoz),
- zbywanie rzeczy ruchomej jako zabytku albo zbywanie zabytku jako innego zabytku ze świadomością, że są podrobione lub przerobione (art. 109 B uozoz),
- poszukiwanie bez pozwolenia lub wbrew warunkom pozwolenia ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych, technicznych i sprżętu do nurkowania. (art. 109 C uozoz).

8. Zagrozenia dla zabytków archeologicznych

Dziedzictwo archeologiczne, ze względu na swoją specyfikę, jest narażone na zagrozenia własciwe jedynie dla niego. Są to przede wszystkim nielegalne poszukiwania zabytków oraz prace ziemne i budowlane na stanowiskach archeologicznych prowadzone bez wyprzedzających badań archeologicznych. Uszkodzeniem nieruchomego zabytku archeologicznego są taką wszelkie inne działania, ktore powodują naruszenie nawarstwień ziemnych w obrębie stanowiska archeologicznego, np. nielegalne pozyskiwanie kruszyw czy głęboka orka.

9. Zagrozenia dziedzictwa niematerialnego

Jednym z powaznych zagrozeń dla dziedzictwa niematerialnego są wszelkie ograniczenia i przeszkody w naturalnym, zgodnym z tradycj kultywowaniu elementów dziedzictwa niematerialnego przez ich depozytariuszy. Kolejnym, istotnym dla żywotności tego dziedzictwa zagrozeniem jest przerwanie przekazu międzypokoleniowego i zmniejszanie się grupy depozytariuszy konkretnych elementów dziedzictwa. Niebezpieczeństwem dla elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a zwłascza lokalnych tradycji, jest ich przedmiotowe traktowanie przez władze samorządowe. Efektem tego może być pozbawienie autentycznych depozytariuszy dziedzictwa decyzyjności, zafałszowanie elementów dziedzictwa i w konsekwencji dewaluacja wartości społecznych z nim związanych.

Diagnoza stanu zachowania elementów dziedzictwa – propozycja działania dla gminy

Aby baza wiedzy o lokalnym dziedzictwie była wsparciem w podejmowaniu własciwych decyzji w procesie zarządzenia dziedzictwem, powinna być uzupełniona, w miarę możliwosci, dla każdego elementu dziedzictwa, o takie informacje jak:

1. Dla zabytków i innych elementów dziedzictwa materialnego

- a. **Określenie aktualnego stanu technicznego obiektu.** Pierwszym czynnikiem istotnym podczas oceny stanu zachowania zabytku jest stan techniczny obiektu. W jego ocenie można wykorzystać kwestionariusz umożliwiający określenie stanu technicznego oraz pilności koniecznego działania naprawczego.

Stan techniczny obiektu	Pilność koniecznych działań naprawczych ¹⁴	Wskazania ¹⁵
Brak objawów zniszczenia		Obiekt nie wymaga napraw
		Obiekt wymaga napraw
Słabe objawy zniszczeń	☐ długoterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego podjęcia napraw
		Obiekt wymaga remontu zabezpieczającego
Umiarkowanie silne objawy zniszczeń	☐ długoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego wykonania remontu
		Obiekt wymaga remontu kapitalnego
Silne objawy zniszczenia	☐ długoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego wykonania remontu

Opracowanie własne NID

- b. **Określenie stopnia zachowania autentyczności** (stopień zachowania oryginalnej substancji, stopień zachowania oryginalnej formy). Drugą kluczową składową, która powinna być brana pod uwagę podczas oceny stanu zachowania zabytku, jest autentyczność jego substancji i formy. Dokonanie właściwej oceny stopnia autentyczności wymaga specjalistycznej wiedzy, dlatego w procesie tym należy skorzystać z pomocy ekspertów.
- c. **Zidentyfikowanie zagrożeń.** Opisując zdiagnozowane zagrożenia, należy wskazać, na czym polegają, ocenić, jakie jest prawdopodobieństwo ich wystąpienia i jak poważne będą ich ewentualne skutki, gdy chodzi o zachowanie elementu dziedzictwa i jego wartości. W ocenie zagrożeń można wziąć pod uwagę takie czynniki jak np.:
- sposób użytkowania zabytku i jego najbliższego otoczenia,
 - stan techniczny obiektu,
 - wyposażenie obiektu w systemy przeciwpożarowe, gaśnicze i przeciwwłamaniowe,
 - presja inwestycyjna w okolicy,
 - wywiązywanie się właściciela lub posiadacza zabytków z jego obowiązków w zakresie opieki nad zabytkami,
 - stan wiedzy o zabytku i jego wartości wśród społeczności lokalnej.

¹⁴ W kwestionariuszu przyjęto cztery klasy oceny stanu technicznego zabytków architektury i budownictwa określone w normie PN-EN 16096:2013-02E.

¹⁵ Dla innych kategorii zabytków (np. zabytkowej zieleni, zabytków ruchomych) można przyjąć analogiczny wykaz, zastępując termin „naprawa” i „remont” w kolumnie „wskazania” odpowiednimi pojęciami dla danej kategorii zabytku.

- d. **Określenie statusu własnościowego** (forma własności). To ważna informacja w zarządzaniu dziedzictwem. W zależności od formy własności obiektu (własność prywatna, własność samorządowa, własność państwowa, własność Kościoła lub związku wyznaniowego, własność spółdzielcza, nieuregulowany status prawny) właściciel może mieć dostęp do niektórych zewnętrznych źródeł finansowania utrzymania obiektu, w tym koniecznych prac remontowo-konserwatorskich lub adaptacyjnych. Status własnościowy może mieć także znaczący wpływ na stan zachowania zabytku (np. gdy status własnościowy jest nieuregulowany, istnieje duże ryzyko, że stan techniczny obiektu będzie się szybko pogarszał).
- e. **Określenie optymalnej formy ochrony prawnej.** Biorąc pod uwagę wartości obiektu, zidentyfikowane zagrożenia oraz status własnościowy, należy ocenić, czy obiekt jest objęty optymalną ochroną prawną, a także wskazać rekomendacje dotyczące ewentualnej, zalecanej zmiany statusu ochrony prawnej. Przy diagnozie rekomendowanego stanu prawnego obiektów z obszaru gminy można skorzystać z kilku pytań pomocniczych:
- czy są w gminie cenne krajobrazy kulturowe, dla których wskazane byłoby utworzenie parku kulturowego?
 - czy są obiekty lub zespoły tak ważne dla dziedzictwa Polski, że mogłyby być uznane za Pomnik Historii?
 - czy są na terenie gminy obiekty, które powinny zostać objęte ochroną prawną, poprzez wpis do rejestru?
 - czy wszystkie ważne dla gminy obiekty są uwzględnione w gminnej ewidencji zabytków?
 - czy wszystkie ważne historycznie obszary objęte są ochroną poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego?

W razie wątpliwości należy konsultować się z wojewódzkim konserwatorem zabytków i specjalistami wskazanymi w rozdziale I.1.

2. Dla elementów dziedzictwa niematerialnego

- a. **Określenie aktualnych sposobów praktykowania dziedzictwa niematerialnego.** Pierwszym czynnikiem kluczowym podczas oceny żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest analiza aktualnych sposobów praktykowania dziedzictwa niematerialnego. By zbadać aktualne sposoby praktykowania elementu dziedzictwa i zdiagnozować poziom jego żywotności, użyteczne może być wykorzystanie listy sprawdzającej¹⁶:

I.p.	Pytanie kontrolne	tak/nie
1.	Czy intensywność praktykowania elementu dziedzictwa niematerialnego utrzymuje się co najmniej na stałym poziomie?	
2.	Czy element praktykowany jest z autentycznej potrzeby jego depozytariuszy (a nie np. wyłącznie na potrzeby turystów)?	
3.	Czy w praktykowanie elementu dziedzictwa niematerialnego zaangażowani są wszyscy depozytariusze?	
4.	Czy istnieje przekaz międzypokoleniowy elementu dziedzictwa niematerialnego?	
5.	Czy praktykowanie i przekazywanie elementu dziedzictwa niematerialnego kolejnym pokoleniom uznawane jest przez społeczność lokalną za ważne?	

Opracowanie NID

¹⁶ Ocena żywotności elementów dziedzictwa niematerialnego jest czasami bardzo złożona i niejednoznaczna. Wiele informacji ułatwiających działania związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego, w tym także ocenę żywotności, można znaleźć na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa [<http://niematerialne.nid.pl>]

Im więcej będzie odpowiedzi twierdzących na powyższe pytania, tym bardziej sposób praktykowania będzie świadczył o żywotności badanego elementu dziedzictwa niematerialnego.

- b. **Określenie skuteczności przekazu międzypokoleniowego.** Drugim ważnym czynnikiem wpływającym na żywotność dziedzictwa niematerialnego jest zapewnienie skutecznego przekazu międzypokoleniowego, który zagwarantuje, że kolejne pokolenie depozytariuszy będzie kultywować dany element dziedzictwa. W punkcie tym należy opisać, w jaki sposób dziedzictwo niematerialne przekazywane jest następnemu pokoleniu, i ocenić skuteczność tego przekazu.
- c. **Zidentyfikowanie zagrożeń.** Diagnoza zagrożeń powinna zawierać ich opis, ocenę prawdopodobieństwa zaistnienia każdego z nich, a także informację o ich ewentualnych skutkach w odniesieniu do zachowania elementu dziedzictwa i jego wartości. W ocenie zagrożeń można wziąć pod uwagę następujące zagadnienia:
- istnienie przeszkód i barier w swobodnym kultywowaniu dziedzictwa niematerialnego,
 - nieobecność danego elementu dziedzictwa niematerialnego w świadomości lokalnej społeczności,
 - brak zainteresowania młodego pokolenia danym elementem dziedzictwa,
 - ograniczenia w dostępie do potrzebnych w praktykowaniu danej tradycji przedmiotów i zasobów materialnych oraz pozamaterialnych,
 - brak akceptacji treści i praktyk związanych z danym elementem dziedzictwa niematerialnego przez mieszkańców gminy,
 - konflikt wśród depozytariuszy dotyczący kultywowania danego elementu,
 - sposób i skutki ewentualnej komercjalizacji danego elementu dziedzictwa.
- d. **Precyzyjne zdefiniowanie depozytariuszy.** Zgodnie z rekomendacjami UNESCO (*Konwencja z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*) depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinni być w jak największym stopniu włączani we wszelkie działania dotyczące ich dziedzictwa niematerialnego. Dlatego tak ważne, w procesie zarządzania lokalnym dziedzictwem, jest właściwe i precyzyjne zidentyfikowanie depozytariuszy każdego elementu dziedzictwa niematerialnego ujętego w wykazie lokalnego dziedzictwa. Należy w tym miejscu wskazać wszystkie osoby, grupy społeczne i środowiska bezpośrednio związane z praktykowaniem danego elementu, a także organizacje (zwłaszcza pozarządowe) i instytucje zainteresowane danym przejawem dziedzictwa niematerialnego.
- e. **Określenie statusu własności intelektualnej, prawa autorskiego i praw pokrewnych.** Ustalenie osoby lub grupy osób (o ile takie są¹⁷), które w uzasadniony sposób roszczą sobie prawo autorskie, prawa pokrewne lub słusznie przypisują sobie własność intelektualną do danego elementu dziedzictwa niematerialnego lub integralnej jego części, jest bardzo ważne, zwłaszcza w przypadku tych elementów dziedzictwa, które są lub będą komercjalizowane. Zaniedbanie tego i nieuwzględnienie kwestii własności intelektualnej w procesie zarządzania dziedzictwem może w przyszłości skutkować poważnym konfliktem w gminie.
- f. **Określenie optymalnych środków ochrony.** Biorąc pod uwagę zdiagnozowane wcześniej wartości związane z danym elementem dziedzictwa niematerialnego, a także aktualny poziom jego żywotności i rozpoznane zagrożenia, należy ocenić, czy istnieje potrzeba zastosowania jakichś środków ochrony.

¹⁷ Wiele elementów dziedzictwa niematerialnego jest traktowanych przez ich depozytariuszy jako element dobra wspólnego i własności zbiorowej.

Depozytariusze dziedzictwa niematerialnego

Rekomendując wdrożenie konkretnych środków ochrony wobec tych elementów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które tego wymagają, należy bezwzględnie pamiętać, że jakiegokolwiek działania dotyczące elementów dziedzictwa niematerialnego muszą być planowane i wdrażane w porozumieniu z jego depozytariuszami, za ich zgodą, a najlepiej z aktywnym ich udziałem.

Środki ochrony mogą polegać, m.in., na:

- promocji dziedzictwa niematerialnego, jego konkretnych przejawów i wartości, których są nośnikami,
- formalnej i nieformalnej edukacji mieszkańców gminy, zwłaszcza młodego pokolenia, w zakresie dziedzictwa niematerialnego i lokalnych jego przejawów,
- podejmowaniu działań związanych z inwentaryzacją, dokumentacją i badaniem przejawów lokalnego dziedzictwa niematerialnego,

- wspieraniu depozytariuszy w praktykowaniu dziedzictwa niematerialnego,
- wspieraniu przekazu międzypokoleniowego elementów dziedzictwa,
- wsparciu finansowym i rzeczowym podtrzymywania różnych aspektów dziedzictwa, wzmocnienia ich i rewitalizowania.

Potrzeba aktualizowania wiedzy

Ważne, by ocena stanu zachowania i statusu własnościowego elementów dziedzictwa odbywała się cyklicznie (minimum raz na dwa lata). Ocena taka posłużyć może do przygotowania sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami (więcej informacji o programie opieki nad zabytkami znajduje się w rozdziale III.1.); zgodnie z przepisami uożoz wójt, burmistrz lub prezydent miasta jest zobowiązany sporządzić je co dwa lata. Ocena powinna się odbywać we współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych i depozytariuszami dziedzictwa niematerialnego, a także specjalistami z dziedzin obejmujących badania nad elementami dziedzictwa. Efektem cykliczności oceny powinna być aktualizacja bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie, polegająca na umieszczeniu w niej adnotacji o wszystkich zmianach – pozytywnych (np. przeprowadzenie prac remontowo-konserwatorskich) i negatywnych (pogorszenie stanu, utrata użytkownika, zmiana funkcji), a także ewentualnych zagrożeniach, które mogą zaistnieć w najbliższej przyszłości. Przede wszystkim należy takiemu monitorowaniu poddawać obiekty wpisane do rejestru zabytków (z uwzględnieniem dóbr z *Listy światowego dziedzictwa UNESCO* i pomników historii) oraz elementy znajdujące się na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, jako obiekty i zjawiska ważne nie tylko w lokalnej perspektywie. Wszystkie zauważone nieprawidłowości i zagrożenia dotyczące zabytków należy zgłaszać do odpowiedniego terytorialnie Urzędu Ochrony Zabytków.

Warto zapamiętać

- Wiedza o stanie zachowania lokalnego dziedzictwa, sposobie jego użytkowania i statusie własnościowym, a także o istniejących zagrożeniach dla jego wartości jest niezbędna w procesie zarządzania dziedzictwem i właściwej jego ochrony.
- Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń elementów lokalnego dziedzictwa wymaga udziału specjalistów z różnych dziedzin, a samorząd lokalny powinien w tym procesie aktywnie uczestniczyć oraz go inicjować, gdyż zasób dziedzictwa zachowany w dobrym stanie może przynieść znacznie więcej korzyści lokalnej społeczności i samorządowi.
- Ignorowanie kwestii związanych z własnością intelektualną elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego może doprowadzić do niepotrzebnych konfliktów wśród społeczności lokalnej.
- Dziedzictwo jest zasobem nieodnawialnym, dlatego lepiej przeciwdziałać zagrożeniom, niż naprawiać skutki zjawisk mających niekorzystny wpływ na dziedzictwo i jego wartości.
- Diagnoza stanu zachowania lokalnego dziedzictwa oraz występujących zagrożeń powinna być powtarzana, najlepiej nie rzadziej niż co dwa lata.
- Zagrożenia dla dziedzictwa wynikają niejednokrotnie z braku wiedzy, niezrozumienia znaczenia i wartości jego elementów. Dlatego – poza innymi działaniami *stricte* ochronnymi – tak ważne są działania edukacyjne oraz popularyzacja idei ochrony dziedzictwa. Samorządy lokalne, a zwłaszcza znajdujące się na terenie gminy instytucje kultury, mają na tym polu dużą rolę do odegrania.

II. ROZWÓJ LOKALNY – POTENCJAŁ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W I części poradnika omówione zostało, jak identyfikować elementy lokalnego dziedzictwa, jakie wartości je charakteryzują i jakie informacje są potrzebne podczas tworzenia bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie. Pozyskanie tych informacji jest pierwszym etapem włączenia dziedzictwa w rozwój społeczno-gospodarczy gminy. Drugi etap to rozpoznanie potencjału i wpływu dziedzictwa na procesy rozwojowe w gminie. Należy zidentyfikować czynniki i bariery rozwojowe związane z poszczególnymi elementami dziedzictwa, a następnie ustalić, jak przezwyciężyć bariery i dobrze wykorzystać czynniki rozwojowe.

II.1 Dziedzictwo kulturowe w procesach rozwojowych gminy

W rozdziale:

- **Czym jest rozwój lokalny**
- **Jak dziedzictwo może przełożyć się na rozwój lokalny**

W I części poradnika przedstawiono problematykę budowania bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym. Należy jednak pamiętać, że samo posiadanie informacji, a także nawet najlepiej przygotowanej i najbardziej obszernej bazy wiedzy na temat dziedzictwa automatycznie nie przełoży się na wykorzystanie dziedzictwa w procesach rozwojowych, jest natomiast podstawą do działań związanych z programowaniem rozwoju z wykorzystaniem dziedzictwa. Żeby możliwe było wykorzystanie dziedzictwa w rozwoju lokalnym, powinno się wskazać, które z ujętych w bazie wiedzy elementów dziedzictwa gminy mają potencjał rozwojowy i czy jest on możliwy do uruchomienia w procesach rozwojowych w danej, specyficznej dla gminy sytuacji wynikającej z jej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, świadomości społecznej, dostępności środków finansowych czy zasobów kadrowych.

Aby lepiej zrozumieć metody stosowane do określenia potencjału rozwojowego elementów dziedzictwa, warto poznać kilka pojęć, porządkujących terminologię. Pierwszym takim pojęciem jest **rozwój lokalny** rozumiany jako proces przyczynowo-skutkowy, czyli wszelkie pozytywne zmiany zachodzące w danej jednostce terytorialnej. Są to zmiany tak jakościowe, jak i ilościowe, obejmujące procesy społeczne, gospodarcze, kulturowe i ekologiczne, które mają doprowadzić do osiągnięcia wysokiej jakości życia. Rozwój lokalny jest procesem stanowiącym rezultat (wypadkową) czynników rozwojowych i barier rozwojowych.

Zasoby a aktywa gminy

Zasoby to inaczej unieruchomiony potencjał, który ma szansę zostać ujawniony i wykorzystany w procesie rozwoju. Zasoby same w sobie nie są źródłem budowania konkurencyjności terytorialnej i nie oddziałują na rozwój.

Aktywa gminy, to te czynniki rozwojowe, które zostały uruchomione i są wykorzystywane w danym momencie w procesach rozwojowych oraz są silnie powiązane z terytorium gminy.

Bardzo istotną kategorią są zasoby i aktywa specyficzne, które są trudne do oddzielenia od danej gminy, są nietransferowane poza jej terytorium lub ich odtworzenie w innym miejscu jest nieoptyczne z ekonomicznego punktu widzenia, albo niebezpieczne dla samego zasobu (np. unikatowe zabytki, meandrujące rzeki, dostęp do morza itp.).

Czynniki rozwoju to te elementy, które wpływają pozytywnie na proces rozwojowy, tj. ułatwiają go lub inicjują i mogą zostać uruchomione w celu zwiększenia konkurencyjności czy podnoszenia jakości życia. Czynniki rozwoju dzielimy na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Współcześnie szczególne znaczenie w rozwoju lokalnym przypisuje się **czynnikom wewnętrznym**, które rozumiane są jako posiadane przez gminę różnego rodzaju zasoby, np. ludzkie, kapitałowe, kulturowe, przyrodnicze, i są przypisane do terytorium danej gminy. Z kolei **zewnętrzne czynniki rozwoju** to wszystkie czynniki wpływające z bliższego i dalszego otoczenia, na które gmina nie ma wpływu, ale które musi brać pod uwagę w planowaniu rozwoju. Każdy czynnik rozwoju ma swój **potencjał rozwojowy** rozumiany jako tkwiąca

w nim zdolność i możliwość wpływania na rozwój. Mówiąc o potencjale rozwojowym, możemy go rozpatrywać jako już wykorzystywany i możliwy do wykorzystania pod pewnymi warunkami, dlatego wyróżniamy aktywa i zasoby.

Drugą grupą zjawisk, które warunkują rozwój lokalny, są **bariery rozwojowe**. Są to przeszkody, problemy uniemożliwiające, utrudniające lub osłabiające procesy rozwojowe.

Możliwie dokładna identyfikacja czynników rozwojowych i barier pozwala na prawidłowe określenie kierunków rozwoju w procesie programowania, np. przy projektowaniu strategii.

Dziedzictwo w procesach rozwoju lokalnego

Z uwagi na cele poradnika istotne jest określenie roli, jaką dziedzictwo odgrywa w procesach rozwoju lokalnego.

Dziedzictwo jest wewnętrznym czynnikiem rozwoju, który uruchomiony poprzez odpowiednie zarządzanie może pozytywnie wpływać zarówno na rozwój społeczny, jak i gospodarczy. Może bezpośrednio oddziaływać na pobudzanie działalności (np. tradycyjne rzemiosło, turystyka kulturowa), jak i uruchamianie **efektów mnożnikowych** (zobacz rozdział III.4.). Przez te ostatnie rozumie się dodatkowe efekty działalności gospodarczej bezpośrednio wynikające z wykorzystania zasobu dziedzictwa, np. gdy wydatki turystów odwiedzających gminę generują przychody innych podmiotów, nie tylko turystycznych. Oprócz potencjału ekonomicznego dziedzictwo posiada również potencjał społeczny: może wspierać budowę więzi społecznych, poczucia wspólnoty, dumy z miejsca zamieszkania, być nośnikiem pozytywnych wzorców społecznych. Co więcej, rozpoznanie zasobu dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystywanie w procesach rozwojowych wzmacnia budowę kapitału społecznego, jednego z nowoczesnych czynników rozwoju i konkurencyjności. Potencjał dziedzictwa wynika z jego wartości, czyli cennych cech, walorów, które powodują, że dziedzictwo ma znaczenie i można je wykorzystać (zobacz rozdział I.2.).

Z drugiej strony, dziedzictwo może stanowić barierę w rozwoju społecznym i gospodarczym, np. wówczas gdy stanowi zbyt obciążające wyzwanie organizacyjne i finansowe. Istnienie zaniedbanych i zniszczonych obiektów, zwłaszcza znajdujących się w reprezentacyjnych czy turystycznych miejscach, nie wpływa pozytywnie na wizerunek miejscowości i wystawia złe świadectwo jej gospodarzowi. Co więcej, gmina nie wykorzystuje wtedy potencjału swojego dziedzictwa, które może mieć wpływ na kształtowanie procesów rozwojowych. Czasami taka sytuacja prowadzi też do poczucia wstydu mieszkańców, jak również braku identyfikacji z miejscem, w którym mieszkają. Wspólnota niepodzielająca wartości, tradycji, niescementowana z miejscem i historią, niezaangażowana w pracę dla dobra gminy utrudnia lub wręcz uniemożliwia wiele procesów rozwojowych.

Korzyści z zarządzania dziedzictwem w gminie

Zarządzanie dziedzictwem w gminie to szansa na polepszenie jej atrakcyjności, podniesienie poziomu życia mieszkańców i budowanie przewag konkurencyjnych. Jest warunkiem koniecznym do wykorzystywania czynników rozwojowych związanych z dziedzictwem, które wynikają z jego wartości, oraz do przewyższenia barier rozwojowych.

Dobre Miasto

Działania podjęte w Dobrym Mieście są przykładem na to, jak zasób dziedzictwa – w tym przypadku XIX-wieczne domy posadowione na średniowiecznych murach obronnych – staje się aktywem. Znajdujące się w centrum miasta niszczone i nieremontowane budynki wraz z zaniedbanym otoczeniem, również w wymiarze społecznym, przez wiele lat odstraszały potencjalnych spacerowiczów i turystów.

Ilustracja 15. Dobre Miasto, domy przy ul. Sowińskiego, widok od południowego zachodu, stan przed remontem, fot. I. Liżewska, archiwum NID

Ilustracja 16. Dobre Miasto, domy przy ul. Sowińskiego, widok od północnego wschodu, stan po remoncie, fot. I. Liżewska, archiwum NID

Przeprowadzone w latach 2013–2014 przez Gminę Dobre Miasto, z wykorzystaniem zewnętrznych funduszy, prace polegające na remoncie i adaptacji budynków do nowych funkcji oraz uporządkowaniu i zagospodarowaniu otoczenia sprawiły, że mieszkańcy zyskali atrakcyjną przestrzeń publiczną, miejsce do spacerów i odpoczynku, pozbyli się dyskomfortu i poczucia wstydu z powodu bałaganu miejskiego oraz zyskali szansę docenienia wartości skromnego, ale ważnego fragmentu miasta. Dodatkowo obiekty te zaadaptowane na cele wystawiennicze, tzw. skansen miejski, mieszczące ekspozycję prezentującą wyposażenie warsztatów rzemieślniczych, częściowo związanych z historią mieszkańców Dobrego Miasta, w istotny sposób przyczyniły się do poszerzenia oferty turystycznej miasta, dotychczas przez turystów odwiedzanego tylko z powodu wspaniałej, gotyckiej kolegiaty. Poszerzenie oferty turystycznej może sprzyjać dłuższemu pobytowi turystów w mieście, co zwiększy popyt na inne usługi (np. gastronomiczne), a to z kolei może skutkować ich rozwojem na terytorium lokalnym.

W efekcie potencjał dziedzictwa został wykorzystany dla dobra mieszkańców oraz zwiększa konkurencyjność terytorialną gminy.

Warto zapamiętać

- Rozwój lokalny to proces mający doprowadzić do pozytywnych zmian w gminie.
- Dziedzictwo powinno być (choć w praktyce nie zawsze ma to miejsce) istotnym elementem na każdym etapie planowania rozwoju, szczególnie na etapie diagnostycznym (analizy strategicznej), w którym wskazujemy potencjał i aktywa gminy.
- Potencjał rozwojowy dziedzictwa wynika z jego wartości, zarówno historycznych, naukowych, artystycznych, estetycznych, jak i społecznych oraz gospodarczych.

II.2 Rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego

W rozdziale:

- Jak rozpoznać i szacować społeczny i gospodarczy potencjał rozwojowy dziedzictwa w gminie
- Jak go powiązać z programowaniem rozwoju

Zarządzanie rozwojem lokalnym oraz budowanie każdego dokumentu strategicznego rozpoczyna się od poszukiwania odpowiedzi na następujące pytania:

- *na jakim etapie rozwoju jako gmina jesteśmy?*
- *w jakich czynnikach tkwi nasz lokalny potencjał rozwojowy?*
- *jakie czynniki związane z dziedzictwem już wykorzystujemy?*
- *jakie czynniki rozwojowe należy wzmocnić?*

W kontekście tematyki niniejszego poradnika ważne jest przede wszystkim poszukiwanie odpowiedzi na pytania: *jakie miejsce w procesach rozwojowych naszej gminy zajmuje dziedzictwo, czy jest zaliczane do czynników rozwoju?* Lokalne dziedzictwo możemy wykorzystać w procesach rozwojowych, zawsze jednak należy uwzględniać specyfikę jego wartości, a także stan prawny – tak co do własności, jak i ochrony konserwatorskiej elementów dziedzictwa. Kluczowe do wykorzystania dziedzictwa jako czynnika rozwoju jest określenie, które z elementów ujętych w bazie lokalnego dziedzictwa stanowią:

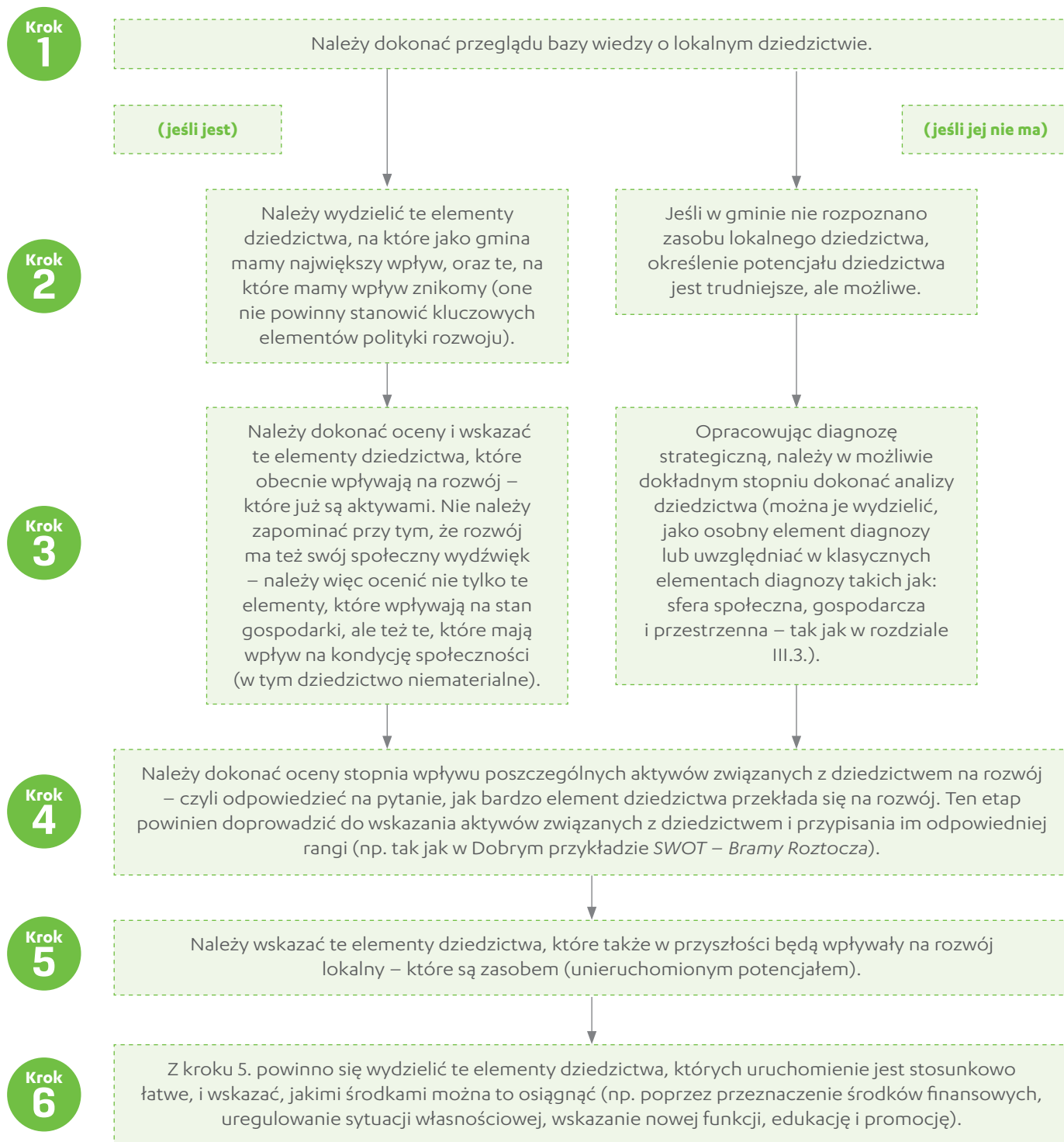
- zasób – a więc potencjał, który nie został uruchomiony,
- a które aktywa, czyli potencjał już uczestniczący w procesach rozwojowych.

Podjęcie holistyczne

Aby zwiększyć możliwość oddziaływania dziedzictwa kulturowego na rozwój, należy wszystkie elementy dziedzictwa traktować całościowo, łączyć wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Dlatego, w procesie rozpoznawania zasobów i aktywów, zasadne będzie użytkowanie bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie, w której tworzeniu wykorzystywane są informacje na temat różnych kategorii dziedzictwa (zobacz rozdział I.1.).

Jak rozpoznać zasoby i aktywa?

W całym procesie powinni brać udział, w możliwie szerokim stopniu, interesariusze.

Z wykorzystaniem zaproponowanych kroków gmina będzie mogła sporządzić listę tych elementów dziedzictwa, które już oddziałują na rozwój, oraz wskazać stopień ich oddziaływania. Co więcej, lista będzie zawierać także te elementy, które pod pewnymi warunkami będą oddziaływać na rozwój gminy. Tabela 3. to propozycja, w jaki sposób można uporządkować wiedzę na temat czynników i barier rozwoju, w tym dziedzictwa. W efekcie zastosowania metod zaproponowanych w tej tabeli gmina otrzymuje uporządkowany zbiór kluczowych czynników rozwoju, czyli podsumowanie diagnozy, które umożliwia poprawne wskazanie wyzwań i kierunków rozwoju.

Ilustracja 17. Pensjonat w Świeradowie-Zdroju. Uzdrowisko wykorzystuje czynniki rozwojowe tkwiące w lokalnym dziedzictwie kulturowym, fot. Kasias32, Licencja: CC BY-SA 3.0

Zaprezentowane metody i techniki oceny kluczowych czynników rozwoju można wykorzystać również w ocenie barier, o których mowa w rozdziale II.3.

Tabela 3. Wybrane metody i techniki oceny kluczowych czynników rozwoju – zastosowanie dla dziedzictwa

Metoda	SWOT ¹⁸	SWOT zintegrowany
Krótki opis metody	<p>Analiza pozwalająca na wskazaniu pozytywnych (i negatywnych) czynników rozwoju, tak wewnętrznych jak i zewnętrznych.</p> <p>Samo jednak wylistowanie poszczególnych kategorii czynników rozwojowych JST nie stanowi dogłębnej analizy i nie odpowie na pytanie, gdzie poszukiwać aktywów JST.</p> <p>W analizie SWOT skupiamy się na podejściu od wewnątrz (od naszych wewnętrznych czynników i barier) na zewnątrz (do zewnętrznych szans i zagrożeń). Poszukujemy więc odpowiedzi na pytania:</p> <ul style="list-style-type: none"> • czy mocne strony pozwolą wykorzystać szanse? • czy słabości uniemożliwią (zablokują) wykorzystanie szans? • czy mocne strony pozwolą przezwyciężyć zagrożenia? • czy słabe strony pogłębią zagrożenia? 	<p>Zintegrowana analiza SWOT jest poszerzeniem klasycznego SWOT-a.</p> <p>Wykonanie zintegrowanego SWOT-a rozpoczynamy od przygotowania analizy SWOT z podziałem na aspekty rozwoju, tj. gospodarkę, społeczeństwo oraz przestrzeń (w tym infrastrukturę). Drugim etapem tej analizy jest poszukiwanie związków pomiędzy poszczególnymi aspektami rozwoju. Wskazujemy więc zarówno te elementy, które się wzmacniają, jak i te, które mogą osłabiać silne strony</p>
Kiedy z niej korzystać (do jakich prac, dokumentów)	Analiza SWOT jest najczęściej stosowaną metodą wykorzystywaną w diagnozach JST, w opracowaniu praktycznie wszystkich dokumentów programowania. Wykonywana jest powszechnie, co nie znaczy, że nie przysparza problemów (szczególnie w rozdzielaniu czynników wewnętrznych od zewnętrznych)	Analiza zalecana do budowania zintegrowanych ¹⁹ strategii, planów, programów
Miejsce dziedzictwa w metodzie	<p>Możliwe jest dwojake podejście:</p> <ul style="list-style-type: none"> • w ogólnej analizie SWOT uwzględniane jest dziedzictwo, • sporządzana jest analiza SWOT dedykowana dziedzictwu jako jednemu z elementów rozwoju albo jako podsumowanie opracowań dotyczących diagnozowania dziedzictwa lokalnego 	Samo dziedzictwo nie jest osobnym elementem analizy. Jednak dzięki badaniu zależności (wpływu) pomiędzy podstawowymi obszarami (aspektami) rozwoju można wskazać te elementy, które wpływają wzmacniająco na dziedzictwo, i te, które mogą stanowić zagrożenie dla dziedzictwa
Komentarze, uwagi praktyczne, czyli jak planować prace z wykorzystaniem tych metod, z kim współpracować	<p>Jak praktycznie wykorzystać SWOT do określenia, co stanowi czynnik uruchomiony (lub taki, który może zostać uruchomiony) w procesach rozwoju?</p> <p>1) Przeprowadzenie wartościowania analizy SWOT – w każdym z elementów analizy SWOT (mocnych, słabych stronach, szansach i zagrożeniach) wskazujemy te, które mają istotny wpływ na rozwój (największą siłę oddziaływania), średnie oddziaływanie, słabe oddziaływanie</p> <p>2) Poszerzenie analizy SWOT o podejście z zewnątrz do wewnątrz (analiza TOWS), które skupia się na poszukiwaniu odpowiedzi na następujące pytania:</p> <ul style="list-style-type: none"> • czy zagrożenia osłabią mocne strony? • czy szanse spotęgują mocne strony? • czy zagrożenia spotęgują słabe strony? • czy szanse pozwolą na przezwyciężenie słabych stron? <p>Łącząc pytania analizy SWOT i analizy TOWS, możliwe jest zbudowanie macierzy TOWS/SWOT, która wskazuje na relacje między poszczególnymi: zagrożeniami, szansami oraz silnymi i słabymi stronami.</p> <p>Wartościowanie analizy SWOT oraz budowanie macierzy TOWS/SWOT jest dość trudną i żmudną pracą, wykonywaną zazwyczaj przez zespoły eksperckie. Podkreślić równocześnie należy, że pozwala wskazać najistotniejsze czynniki rozwoju i ich wzajemne korelacje. (Dobry przykład SWOT – <i>Bramy Roztocza</i>)</p>	<p>SWOT zintegrowany jest stosunkowo nową metodą. W budowaniu dokumentów lokalnych jest kilka przykładów zastosowania tej metody (np. w strategii rozwoju powiatu wieruszewskiego czy warszawsko-łódzkiego obszaru funkcjonalnego).</p> <p>W Poradzie eksperta <i>SWOT zintegrowany</i> zaprezentowano poglądowo przykład wykorzystania tej metody dla dziedzictwa.</p> <p>SWOT zintegrowany jest raczej metodą pracy grup ekspertów</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu oraz obserwacji uczestniczącej

¹⁸ SWOT: S (*Strengths*) – mocne strony, W (*Weaknesses*) – słabe strony, O (*Opportunities*) – szanse, T (*Threats*) – zagrożenia.

¹⁹ Zintegrowane podejście zyskuje na znaczeniu, o czym świadczy choćby fakt, że od 2014 r. w Komitecie Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN trwają prace nad zintegrowanym systemem planowania rozwoju. Do tej pory (marzec 2016 r.) odbyło się VI seminariów roboczych. Więcej informacji na temat wyników prac na stronie www.kpz.kp.pan.pl

SWOT – Bramy Rostocza

Poszerzoną analizę SWOT wykorzystano m.in. do opracowania *Strategii długoterminowej współpracy Narola i Zwierzyńca „Bramy Rostocza”*. W dokumencie dokonano oceny wszystkich elementów SWOT wedle następujących kryteriów: ranga czynnika (1–3), ocena punktowa (1–3), ocena ważona dokonana wedle metody opracowanej przez J. Śniadka i A. Zajadacza.

Trudno zaprezentować całą analizę SWOT – poniżej wybrane przykłady:

Czynnik	Ranga czynnika	Ocena punktowa	Ocena ważona
Układ przestrzenny Zwierzyńca jako rezydencji- ogrodu (mocna strona)	3	3	0,18
Brak profesjonalnych produktów turystycznych (słaba strona)	3	-3*	-0,20*
Aktywizacja turystyczna wokół odbudowywanego pałacu w Narolu (szansa)	3	3	0,31
Konkurencja ze strony innych regionów w kraju (w tym gmin sąsiednich, np. Horyniec, Susiec) (zagrożenie)	3	-3*	-0,41*

* czynniki oddziaływające negatywnie

Źródło: *Strategia długoterminowej współpracy Narola i Zwierzyńca „Bramy Rostocza”*, s. 49–57.

Nie ma jednej metody określania siły oddziaływania czy wagi czynników rozwoju. Warto jednak zadbać o to, żeby skala nie była zbyt rozbudowana – jeśli liczbowa, to np. skala od 1 do 3 (gdzie 1 oznacza słabe oddziaływanie, 3 – silne). Rozbudowanie skali może powodować problemy z zakwalifikowaniem, np. różnica pomiędzy bardzo silne a silne oddziaływanie jest czasem trudna do uchwycenia.

SWOT zintegrowany – poglądowy przykład budowania analizy

Obszar diagnozy: gospodarka

Szanse zewnętrzne	Szanse wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony	Zagrożenia wewnętrzne	Zagrożenia zewnętrzne
<ul style="list-style-type: none"> Wzrost zainteresowania społecznego turystyką blisko miejsca zamieszkania, poszukiwanie korzeni, źródeł tożsamości lokalnej 	<ul style="list-style-type: none"> Dobra dostępność przestrzenna (w tym komunikacyjna) najciekawszych turystycznie obiektów Wspólne działania stowarzyszeń lokalnych (np. KGW) na rzecz zachowania lokalnych tradycji 	<ul style="list-style-type: none"> Dobre warunki do rozwoju turystyki weekendowej (krajobraz, obiekty zabytkowe) 	<ul style="list-style-type: none"> Słabo rozwinięta baza noclegowa i usług okołoturystycznych na terenie gminy 	<ul style="list-style-type: none"> Niski kapitał społeczny objawiający się brakiem zaufania do władz lokalnych i ich działań Słaby stopień skanalizowania tej części gminy, która jest najbardziej atrakcyjna pod względem rozwoju turystyki 	<ul style="list-style-type: none"> Duża konkurencja innych gmin, w tym ościennych (które ponadto z sobą współpracują w ramach LGD i posiadają wspólny produkt turystyczny)

Kolorem niebieskim oznaczono te elementy SWOT zintegrowanego, które stanowią nowe ujęcie względem SWOT klasycznego. W analizowanym przykładzie są to elementy wynikające ze sfery społecznej bądź przestrzennej. Szanse wewnętrzne wzmacniają mocne strony lub mogą przyczynić się do przewyciężenia słabych stron. Zagrożenia wewnętrzne potęgują słabe strony lub osłabiają mocne.

Do określenia wagi dziedzictwa, jego potencjału rozwojowego dla lokalnej społeczności nie zawsze potrzebne jest użycie metod i technik powszechnie stosowanych do analizy strategicznej – tym bardziej że wiąże się ono często z pracą zespołu ekspertów zewnętrznych.

Można do określania wagi dziedzictwa w procesach rozwojowych gminy zastosować też metody szeroko partycypacyjne, oparte na współpracy z interesariuszami (zobacz rozdział III.5.). Ważne jest zapewnienie możliwości udziału w takich pracach wszystkim kluczowym aktorom rozwoju – poniżej przykładowa karta pracy do wykorzystania podczas takich procesów.

Tabela 4. Karta pracy pozwalająca na ocenę potencjału rozwojowego dziedzictwa – propozycja²⁰

Element dziedzictwa, np. zabytek, lokalny zwyczaj ²¹	Rodzaj dziedzictwa (materialne, niematerialne)	Sytuacja prawna (wpis do rejestru, ewidencji itp.)	Znaczenie dla społeczności lokalnej ²²	Obecne wykorzystanie dla rozwoju, budowania tożsamości lokalnej, wzmocnienia kapitału społecznego ²³	Propozycje (w tym uruchamiające potencjał oraz nowe funkcje) ²⁴	Ogólna ocena ²⁵

Opracowanie P. Legutko-Kobus

²⁰ Karta może być wypełniana zarówno przez pojedyncze osoby, jak i grupy osób, organizacje, np. KGW, LGD, radę gminy, lokalnych przedsiębiorców itp.
²¹ Jeśli zestawienie przygotowywane jest po raz pierwszy, może się tu znaleźć wiele wskazań. Wówczas warto poprosić wypełniających np. o podanie elementów dziedzictwa dla nich ważnych (może to być np. 10 najważniejszych).
²² Albo opisowo, albo poprzez przygotowaną wcześniej skalę, np.:
 0 – nie ma znaczenia, 1 – ma niewielkie znaczenie, 2 – ma istotne znaczenie
²³ Opisowo – hasła, główne problemy w zarządzaniu. Jeśli w poprzedniej kolumnie znaczenie oceniono na 1 lub 2, powinny się tu znaleźć krótkie opisy.
²⁴ Możliwość burzy mózgów, dyskusji pomiędzy interesariuszami (aktorami rozwoju)
²⁵ Poprzez przygotowaną wcześniej skalę, np.:
 0 – nie ma znaczenia, 1 – obecnie nie ma znaczenia, ale możliwe jest wykorzystanie dla rozwoju w przyszłości pod pewnymi warunkami (jakimi? Na przykład pozyskania funduszy na remont czy rewitalizację, podjęcia współpracy z właścicielami, wykreowania produktów lokalnych, w tym lokalnego dziedzictwa kulinarnego itp.) 2 – ma niewielkie znaczenie w procesach rozwojowych, 3 – ma istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego.

Współpraca z interesariuszami

W odniesieniu do wszystkich proponowanych działań i metod opisanych w tym rozdziale gmina powinna zakładać współpracę z interesariuszami (zobacz rozdziały III.4., III.5., III.6.). Ta współpraca powinna być nawiązana m.in. z:

- mieszkańcami,
- lokalnymi liderami (zarówno formalnymi, jak i nieformalnymi),
- pasjonatami historii (i szerzej: osobami zajmującymi się dziedzictwem, jego poznawaniem, interpretacją),
- animatorami kultury i edukatorami (w tym nauczycielami),
- lokalnymi przedsiębiorcami, którzy swoje działania prowadzą z wykorzystaniem dziedzictwa,
- teoretykami i praktykami programowania rozwoju (w tym ośrodkami naukowymi prowadzącymi badania nad rozwojem lokalnym).

Dzięki zaprezentowanym powyżej metodom możliwe będzie stwierdzenie, które elementy dziedzictwa mają potencjał rozwojowy w gminie. Aby zidentyfikowany potencjał uruchomić w procesach rozwoju gminy i przekształcić zasoby w aktywa, potrzebny jest cały zestaw narzędzi i działań, którym poświęcona jest III część poradnika.

Bourdieu P., *The Forms of Capital*, w: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, J. Richardson (ed.), New York, 1986.

Dziemianowicz W., Szmigiel-Rawska K., Nowicka P., Dąbrowska A., *Planowanie strategiczne. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Giordano K., *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Kłosowski W., Warda J., *Wyspy szans. Jak budować strategię rozwoju lokalnego?*, Wyspy Szans, Bielsko-Biała 2001.

Legutko-Kobus P., *Odpowiedzialność przed przyszłymi pokoleniami a programowanie rozwoju lokalnego*, w: *Wolność i odpowiedzialność. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, red. nauk. J. Osiński, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, SGH, Warszawa 2009.

Strategia długoterminowej współpracy Narola i Zwierzyńca „Bramy Roztocza”, Synergia Kancelaria doradcza, 2010.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, MBPR, Warszawa 2013.

Warto zapamiętać

- Do rozpoznania potencjału rozwojowego dziedzictwa kulturowego może posłużyć wiele metod. Warto wybierać te, które uwzględniają specyfikę gminy oraz lokalnego zasobu, a także angażują interesariuszy.
- Prawidłowe rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa jest gwarantem poprawnego ujęcia go w celach rozwojowych, a także sprawnego zarządzania rozwojem i dziedzictwem.
- Dziedzictwo samo w sobie nie będzie oddziaływało na rozwój. Tylko właściwe zarządzanie nim może uwolnić jego potencjał i sprawić, że będzie ono oddziaływać na rozwój gminy.

II.3 Rozpoznawanie barier związanych z wykorzystaniem dziedzictwa w rozwoju i przezwyciężanie ich

W rozdziale:

- **Jak rozpoznać bariery rozwojowe związane z dziedzictwem**
- **Jakie są przykładowe bariery w zarządzaniu dziedzictwem**
- **Jak przezwyciężać te bariery**

Dziedzictwo, jako element rozwoju, może stanowić nie tylko jego czynnik, lecz także barierę. Dodatkowo samo zarządzanie dziedzictwem często napotyka na bariery. Przezwyciężanie barier i wykorzystywanie czynników rozwojowych to szansa na rozwój lokalny i poprawę jakości życia lokalnych społeczności.

Niniejsza część poradnika odpowiada na pytania: *czy dziedzictwo jest barierą rozwojową, jakie są bariery w zarządzaniu dziedzictwem, jak te bariery można przezwyciężać?*

Bariery, czyli napotymane w rozwoju problemy i trudności wynikające z aktualnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, mogą być w różny sposób klasyfikowane. Mówimy więc o barierach: społecznych, gospodarczych, przestrzennych, infrastrukturalnych, planistycznych, organizacyjnych i instytucjonalnych. Mogą mieć źródło w powszechnie obserwowanych procesach, takich jak np. starzenie się społeczeństwa czy też problemy z wejściem na rynek pracy ludzi młodych, jak i wynikać z bardzo specyficznych uwarunkowań lokalnych, np. związanych z trudną dostępnością komunikacyjną lub naturalnymi barierami na terenach zalewowych czy osuwiskowych.

Bariera w procesie zarządzania dziedzictwem

Ponieważ niniejszy poradnik dotyczy problematyki zarządzania dziedzictwem, warto się zastanowić, jak traktować dziedzictwo kulturowe w kontekście barier rozwoju. Poszukując odpowiedzi na to pytanie, należy nadmienić, że dziedzictwo nie jest rozpatrywane na gruncie nauki i badań nad rozwojem lokalnym jako osobny czynnik rozwoju lub bariera. W każdej z wymienianych w Tabeli 5. grup barier mogą znaleźć się te związane z dziedzictwem. Na przykład do barier społecznych rozwoju zaliczamy brak tożsamości lokalnej, której jedną z możliwych przyczyn jest nierozpoznanie dziedzictwa przez społeczność lokalną.

Tabela 5. Bariery rozwoju lokalnego

Rodzaje barier rozwojowych	Krótki opis
Bariery społeczne	Są to przede wszystkim bariery rozwojowe wynikające z niedostatków kapitału ludzkiego i społecznego oraz braku zdolności władzy do współpracy ze społecznością. Do tej grupy barier zaliczyć można także te, które wynikają z niekorzystnych trendów demograficznych czy przedsiębiorczości i innowacyjności na niezadowalającym poziomie
Bariery ekonomiczne	Bariery wynikające z małej atrakcyjności inwestycyjnej terytorium, a także niewłaściwej struktury gałęziowej gospodarki czy niedostatecznego poziomu kapitału. Bariery z tej grupy, niezmiernie trudną do przezwyciężenia, jest wysoki poziom bezrobocia
Bariery przestrzenne (w tym infrastrukturalne)	Bariery wynikające z ukształtowania terenu, wyłączenia obszarów z zagospodarowania. To również brak równowagi ekologicznej i ładu przestrzennego. Bariery infrastrukturalne to nade wszystko braki w infrastrukturze (np. drogi odpowiedniej jakości), w tym związanej z nowoczesnymi technologiami (np. dostęp do szerokopasmowego Internetu)
Bariery planistyczne	Wynikające z ułomności planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego, a przede wszystkim z braku koherentności dokumentów programowania polityki rozwoju. Do barier tych można zaliczyć: brak obligatoryjności sporządzania mpzp, a także fakultatywny charakter strategii rozwoju lokalnego
Bariery organizacyjne i instytucjonalne	Bariery związane z trudnościami, a czasem niechęcią do współpracy, tworzenia partnerstw (tak publiczno-publicznych, jak i publiczno-prywatnych)
Bariery wynikające z bieżącego zarządzania	Są to bariery związane z wdrażaniem procesów rozwoju lokalnego, ich finansowaniem i monitorowaniem

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Jak wskazują doświadczenia ekspertów ze współpracy z JST, współcześnie dziedzictwo nie jest postrzegane jako bariera rozwoju gmin. Przedstawiciele władz lokalnych upatrują w nim raczej czynnika rozwoju, choć często niewykorzystywanego. Zarządzający JST podkreślają także, że dziedzictwo stanowi wyzwanie finansowe i organizacyjne. Mieszkańcy również postrzegają dziedzictwo kulturowe jako czynnik ważny w procesach rozwoju. Wyniki ankiety internetowej przeprowadzonej wśród mieszkańców gmin biorących udział w projekcie DoM (w ankiecie wzięło udział 79 osób, 42 mężczyzn i 37 kobiet) wskazują, że nikt z respondentów nie uznał dziedzictwa za barierę dla rozwoju gminy.

Z którym ze stwierdzeń podanych obok zgadza się Pani/Pan w największym stopniu?

0%	0,0%	0		Dziedzictwo kulturowe stanowi barierę dla rozwoju mojej gminy.
68,4%	63,5%	54		Dziedzictwo kulturowe stanowi czynnik wspomagający rozwój mojej gminy.
1,3%	1,2%	1		Dziedzictwo kulturowe nie ma wpływu na rozwój mojej gminy.
38,0%	35,3%	30		Tradycja i zabytki mogłyby stanowić czynnik rozwoju, ale na razie brakuje pomysłu, jak wykorzystać ten zasób.

Ilustracja 18. Postrzeganie dziedzictwa kulturowego

Źródło: badanie – ankieta internetowa przeprowadzona w ramach projektu DoM w lutym 2014 r.

Równocześnie należy zauważyć, że w procesach rozwojowych gminy napotykają na bariery w zarządzaniu dziedzictwem (zobacz *Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja*). Część z tych barier ma wymiar ogólny, krajowy (np. bariery prawne), a część to typowe bariery lokalne, np. związane z polityką lokalną czy niepełną informacją o dziedzictwie lub jej brakiem.

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa²⁶ do najczęstszych barier w zarządzaniu dziedzictwem w gminie należą:

- brak wyspecjalizowanych jednostek odpowiedzialnych za dziedzictwo kulturowe oraz rozproszenie kompetencji i obowiązków dotyczących zarządzania dziedzictwem w różnych wydziałach i instytucjach podległych gminie, a wobec tego brak możliwości całościowego podejścia do tego procesu. Do tego dochodzi fragmentaryzacja samego zasobu w tych wydziałach. Najczęściej, zabytkami zajmują się wydziały ds. planowania przestrzennego, inwestycji bądź gospodarki komunalnej lub też wydziały kultury, natomiast dziedzictwem niematerialnym – domy kultury,
- niedostateczne zasoby kadrowe i brak urzędników, którzy mogliby zająć się dziedzictwem kulturowym,
- niewystarczające środki finansowe na zarządzanie dziedzictwem, bądź też w przypadku szukania oszczędności – obniżanie wydatków na ten cel w pierwszej kolejności, a także doraźność inwestycji zależąca w głównej mierze od dostępności środków zewnętrznych,
- niedostateczne przywiązywanie wagi do zagadnień związanych z dziedzictwem, traktowanie ich marginalnie, o czym świadczy m.in. fakt, iż gminny program opieki nad zabytkami posiada, zgodnie z deklaracją, jedynie 48% urzędów miast, gmin oraz starostw, mimo iż jest to dokument obowiązkowy,
- niedostateczna wiedza na temat praw i obowiązków gminy odnośnie do dziedzictwa, związana z zarządzaniem dziedzictwem, jego ochroną, opieką nad nim, jak również niedostatki wiedzy dotyczącej skomplikowanych przepisów prawnych. Brak dostatecznej miękkiej wiedzy odnośnie do sposobów angażowania społeczeństwa, edukacji, współpracy z partnerami,
- niewystarczająca wiedza oraz niewiele pomysłów na to, jak powiązać dziedzictwo kulturowe z rozwojem społeczno-gospodarczym, a także jak wpisywać je w dokumenty planistyczne i strategiczne gminy oraz w jej polityki dotyczące rozwoju, edukacji, promocji, turystyki,
- trudności w kontaktach z partnerami: instytucjami publicznymi oraz organizacjami pozarządowymi.

²⁶ P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

Tabela 6. Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja

Rodzaj bariery	Krótki opis	Możliwości przezwyciężenia barier
Bariery wynikające z braku informacji o dziedzictwie, w tym braku świadomości odnośnie do wartości dziedzictwa	<p>Trudno zarządzać czymś, o czym mamy niepełną wiedzę. Dlatego też brak informacji lub niepełne informacje dotyczące zasobów dziedzictwa lokalnego stanowią podstawową barierę w zarządzaniu nimi.</p> <p>W podejmowaniu decyzji zarządczych bardzo przydatne jest dokonanie oceny wszystkich wartości i wyceny dziedzictwa, określenie jego wagi dla społeczności lokalnej, w tym także w kontekście zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej.</p> <p>Niepełna wiedza i brak świadomości na temat wartości dziedzictwa utrudniają podejmowanie kluczowych decyzji strategicznych i priorytetyzację działań.</p> <p>Ocena wszystkich wartości i wycena dziedzictwa powinna się odbywać (o ile to możliwe) w procesach partycypacyjnych, a informacja o jej wynikach powinna być szeroko upowszechniana</p>	<p>Pierwszym krokiem w przezwyciężaniu tej bariery jest zbieranie możliwie szerokiej informacji, tworzenie lokalnej bazy wiedzy o dziedzictwie (zobacz rozdziały I.1-3.).</p> <p>Drugi etap to dokonanie oceny wszystkich wartości (zobacz rozdział I.2.) To proces, który może być prowadzony wieloetapowo, ale warto, a w przypadku obowiązku prawnego (zobacz rozdział III.1.) należy go rozpocząć. Często pozwala on społeczności lokalnej na dyskusję na temat tego, co jest ważne (w tym w procesach rozwojowych).</p> <p>Jeśli już posiadamy informacje dotyczące dziedzictwa, bardzo istotne jest ich upowszechnianie, w tym także działania edukacyjne (zobacz rozdział III.7.). Należy bowiem pamiętać, że istnienie informacji na temat dziedzictwa nie jest równoznaczne z posiadaniem wiedzy o nim</p>
Bariery wynikające z polityki lokalnej	<p>Polityka lokalna powinna odpowiadać na pytania, jakie cele rozwojowe dla danej społeczności lokalnej są istotne, a w kontekście dziedzictwa także jakie jest miejsce dziedzictwa w procesach rozwojowych.</p> <p>Bariery wynikające z polityki lokalnej można więc podzielić na następujące kategorie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak odniesień do dziedzictwa w polityce rozwoju, • brak spójnej koncepcji zarządzania rozwojem i zarządzania dziedzictwem (w tym brak myślenia o nowych funkcjach obiektów zabytkowych), • zredukowanie dziedzictwa do atrakcji turystycznych 	<p>Pierwszym krokiem w przezwyciężaniu barier tego rodzaju jest ocena i ewaluacja dotychczasowej polityki rozwoju w kontekście ujmowania problematyki dziedzictwa. Mogą być w tym procesie pomocne pytania zaproponowane w podrozdziale dotyczącym celów rozwoju i celów zarządzania dziedzictwem (porównaj <i>Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem</i>, zobacz rozdział III.3.).</p> <p>Drugim krokiem powinna być decyzja o ujęciu dziedzictwa w nowych, kolejno opracowywanych lub aktualizowanych dokumentach lokalnych (porównaj rozdział III.3. <i>Model smart</i>)</p> <p>Krok trzeci to dbanie o spójność dokumentów – należy pamiętać, że każdorazowa zmiana w dokumentach planistycznych czy strategicznych powinna pociągać za sobą przegląd innych dokumentów lokalnych i ocenę potrzeby ich aktualizacji</p>

Znaczenie spójności dokumentów

Spójność dokumentów planistycznych i strategicznych jest niezmiernie istotna w kontekście ochrony dziedzictwa i uznania, jakie wartości mają funkcje nadrzędne. Brak spójności dokumentów w tym zakresie może prowadzić do konfliktów o podłożu społecznym i przestrzennym.

Przykład: Nie do pogodzenia jest zapis w strategii rozwoju dotyczący preferowania rozwoju energetyki wiatrowej dla danego obszaru, na którym – w planie zagospodarowania województwa i w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – planowany jest park kulturowy, którego celem jest ochrona tradycyjnego krajobrazu kulturowego.

Tabela 6. Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja, cd.

<p style="text-align: center;">Barriere prawne</p>	<p>Dziedzictwo może mieć skomplikowaną sytuację prawną (szczególnie obiekty zabytkowe). Na pewno barierą w zarządzaniu dziedzictwem jest brak tytułu własności do obiektu.</p> <p>Barierę prawną mogą stanowić także trudne, skomplikowane, mało elastyczne przepisy. Trudnościami mogą być też nieprecyzyjne lub niejasne wytyczne konserwatorskie.</p> <p>Bardzo ważną barierą prawną związaną z zarządzaniem dziedzictwem jest także niezadowolająca egzekucja obowiązków prawnych względem dziedzictwa, szczególnie obiektów zabytkowych</p>	<p>Ten rodzaj barier jest trudny do przezwyciężenia w całości na poziomie lokalnym, gdyż JST (poza lobbieniem) nie mają wpływu na stanowione przepisy.</p> <p>Jeżeli chodzi o trudności związane ze stosowaniem prawa, można zasięgnąć informacji u odpowiednich instytucji, np. w MKiDN, WKZ bądź NID.</p> <p>Możliwe jest jednak przezwyciężanie części barier z tej grupy w wyniku wpływu na postawy właścicieli obiektów zabytkowych (poprzez edukację, informację) oraz podejmowanie współpracy w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego</p>
<p style="text-align: center;">Barriere związane z niedostateczną współpracą</p>	<p>Dziedzictwo lokalne nigdy nie jest przypisane do jednego właściciela czy zarządzającego, a ponadto interesariuszy procesu zarządzania dziedzictwem może być wielu. Istotne jest jednak, żeby wszyscy interesariusze widzieli potrzebę współpracy. Bariery w zarządzaniu dziedzictwem związane z niedostatkami współpracy mogą dotyczyć niechęci do współpracy pomiędzy JST, pozornej współpracy JST z organizacjami społecznymi. Szczególnym wyzwaniem w kwestii współpracy są obiekty, których ochrona i wykorzystanie w procesach rozwojowych przewyższają możliwości organizacyjne i finansowe jednej gminy</p>	<p>Jest to grupa barier bardzo powszechna zarówno ogólnie w procesach rozwojowych, jak i w zarządzaniu dziedzictwem. Na te bariery zwracają uwagę także Komisja Europejska i Ministerstwo Rozwoju, tworząc zachęty do współpracy, m.in. poprzez obszary funkcjonalne i premiowanie projektów zintegrowanych. Takie pokonywanie barier związanych z niedostateczną współpracą można określić jako zewnętrzne, odgórne. Tymczasem niezmiernie istotne jest, po pierwsze, dostrzeżenie tej bariery zarówno w procesach rozwoju, jak i w zarządzaniu dziedzictwem, a po drugie, oddolne jej pokonywanie. JST mogą w tym procesie odegrać kluczową rolę jako zapraszające do współpracy. Wszystkie działania dotyczące <i>governance</i> przybliżają do przezwyciężania bariery związanej z niedostateczną współpracą</p>
<p style="text-align: center;">Barriere finansowe</p>	<p>Dziedzictwo, w tym obiekty zabytkowe, wymagają nakładów finansowych. Szczególnie w małych gminach utrzymanie wielu obiektów dziedzictwa jest problematyczne pod względem finansowym, gdyż wygenerowanie funduszy lokalnych nawet na wkład własny do projektów zewnętrznych jest nie lada wyzwaniem. O ile jednak równocześnie nie występują bariery prawne, należy zauważyć, że dostępność środków na obiekty zabytkowe znacznie wzrosła od akcesji Polski do UE. Także środki przeznaczane na rewitalizację czy wzmacnianie kapitału społecznego w sposób znaczący wpływają na możliwości pozyskania środków finansowych na dziedzictwo. Warto jednak pamiętać, że możliwość przezwyciężenia tej bariery jest ściśle związana ze sprawnością bieżącego zarządzania rozwojem lokalnym</p>	<p>Są to bariery najbardziej dotkliwe dla małych gmin, które mogą się poszczycić ciekawym dziedzictwem. Problemem jest bowiem wówczas nie tylko samo utrzymanie obiektów, ale także w razie potrzeby poszukiwanie dla nich nowych funkcji. Trudniej też w sytuacji ciągłego niedostatku środków finansowych na rozwój decydować o przeznaczaniu ich na dziedzictwo.</p> <p>JST zazwyczaj nie dysponują odpowiednimi środkami finansowymi na utrzymanie dziedzictwa i zarządzanie nim, natomiast mogą korzystać z wielu zewnętrznych form wsparcia finansowego (zobacz rozdział III.8.). Optymalnie byłoby, gdyby także takie projekty były prowadzone we współpracy np. z organizacjami społecznymi lub innymi JST (projekty o znaczeniu ponadlokalnym mają zazwyczaj większą siłę oddziaływania na procesy rozwoju)</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Rozpoznawanie i ocena kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa

Możliwe jest rozpoznanie barier rozwoju i wybranie najważniejszych, których przełamanie przełoży się na wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego do rozwoju społecznego i gospodarczego. Metody opisane w Tabeli 3., jak również opisana poniżej metoda drzewa problemów będą w tym pomocne.

Tabela 7. Drzewo problemów – metoda oceny kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa

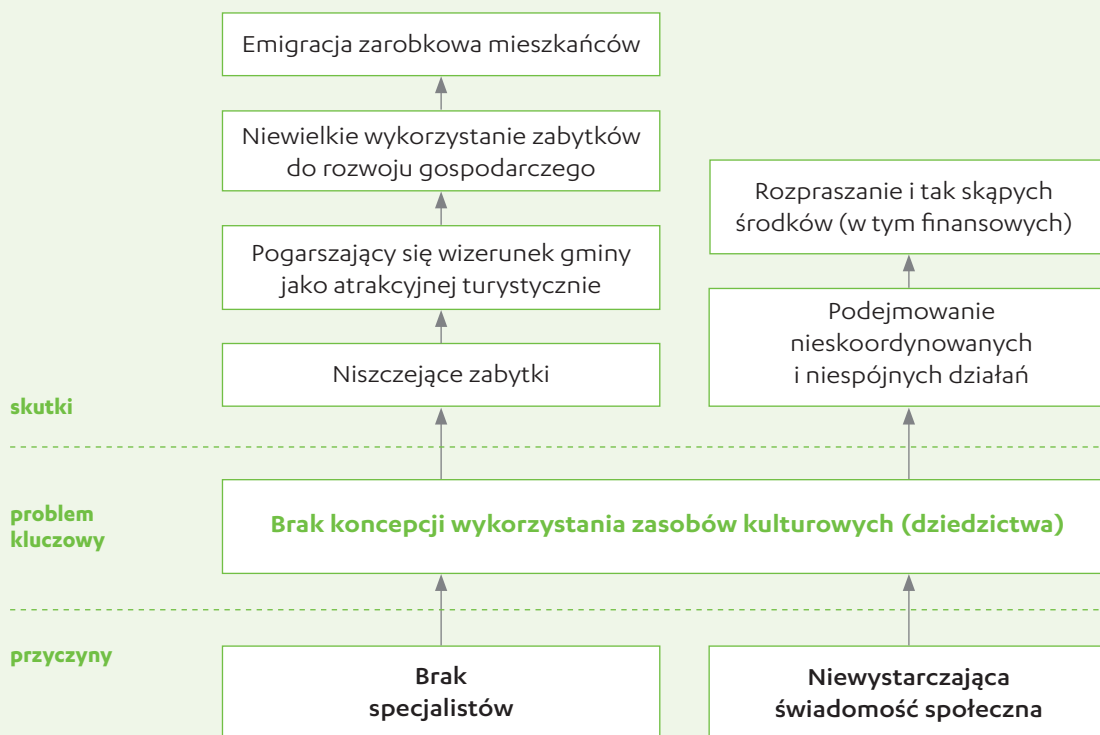
Metoda	Drzewo problemów
<p>Krótki opis metody</p>	<p>W budowaniu drzewa problemów można wydzielić następujące etapy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja problemów rozwojowych gminy (wylistowanie problemów). Na tym etapie rozpoczynamy od wskazania wszystkich problemów, nie rozpatrujemy ich rangi ani wpływu na procesy rozwojowe, • grupowanie problemów podobnych, grupowanie problemów terytorialnie (np. te dotyczące całej JST, albo tylko jakichś konkretnych miejsc), • wskazanie problemu kluczowego, czyli tego, który generuje najwięcej problemów, a jego skutki są najbardziej odczuwalne dla większości interesariuszy procesu rozwojowego, • poszukiwanie związków przyczynowo-skutkowych
<p>Kiedy z niej korzystać (do jakich prac, dokumentów)</p>	<p>Powszechnie jest użytkowana przy realizacji projektów wykorzystujących środki Unii Europejskiej czy Banku Światowego.</p> <p>Metodę można także z powodzeniem stosować w budowaniu dokumentów programowych. Może to być jedyna zastosowana metoda lub metoda uzupełniająca np. do analizy SWOT</p>
<p>Miejsce dziedzictwa w metodzie</p>	<p>Tak jak w przypadku innych metod możliwe jest zbudowanie drzewa problemów dla dziedzictwa, jednak cenniejsze z punktu widzenia poszukiwania potencjału rozwojowego dziedzictwa jest budowanie drzewa problemów obejmującego wszystkie aspekty rozwoju, gdyż można wtedy wskazać zależności przyczynowo-skutkowe związane z wykorzystaniem dziedzictwa jako czynnika rozwojowego</p>
<p>Komentarze, uwagi praktyczne, czyli jak planować prace z wykorzystaniem tych metod, z kim współpracować</p>	<p>Jest to dobra metoda do pracy w nawet dużej grupie partycypacyjnej. Pracując z wykorzystaniem tej metody, warto zadbać o techniczne przygotowanie, np. różne grupy problemów oznaczać przypisanymi im kolorami kartek itp.</p> <p>Od dokładności zdiagnozowania barier rozwojowych zależy powodzenie budowania celów, a tym samym proces programowania rozwoju. Wykorzystując tę metodę, można wskazać, gdzie są bariery związane z możliwością wykorzystania dziedzictwa. Jeśli dla danej JST wykonywana była ponadto analiza TOWS/SWOT lub SWOT zintegrowany, zyskujemy dodatkowo wiedzę, czy bariery (problemy rozwojowe) związane z dziedzictwem są możliwe do przewyżczenia</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Ilustracja 19. Dom Pomocy Społecznej w dawnym Pałacu w Rościśławicach, fot. S. Milejski, Licencja: CC BY-SA 3.0

Drzewo problemów (związanych z dziedzictwem) dla gminy Węgorzewo

Źródło: Drzewo zbudowane w czasie warsztatów przez uczestników projektu DoM (marzec 2014 r., Węgorzewo)

Pokonywanie barier związanych z dziedzictwem

Pokonywanie barier rozwojowych jest kluczowym elementem polityki lokalnej.

1. Pierwszym istotnym etapem pokonywania barier jest ich zdiagnozowanie i wskazanie ich lokalnej specyfiki, co może być przedmiotem społeczno-gospodarczej diagnozy, albo diagnozy samego dziedzictwa lokalnego.
2. Drugi etap związany jest z wytypowaniem tych barier, które są kluczowe dla zarządzania dziedzictwem i rozwoju oraz które możliwe są do przewyciężenia. Przykładowo: choć wiele gmin uznaje za poważne bariery prawne, ich przewyciężenie nie jest możliwe na poziomie lokalnym.
3. Trzeci etap to działania podejmowane w celu łagodzenia rozpoznanych barier lub ich przewyciężenia, np.:
 - przewyciężanie barier społecznych i gospodarczych związanych z bezrobociem, słabościami lokalnego rynku pracy i niewystarczającą przedsiębiorczością: sposobem na to jest dostrzeżenie i uruchomienie potencjału rynkowego dziedzictwa, skupionego w sektorze dziedzictwa²⁷. Równocześnie możliwe jest przewyciężanie barier związanych z zarządzaniem dziedzictwem (np. bariery wynikające z braku informacji o dziedzictwie, w tym braku świadomości odnośnie do wartości dziedzictwa),

Pasma doliny Wisły

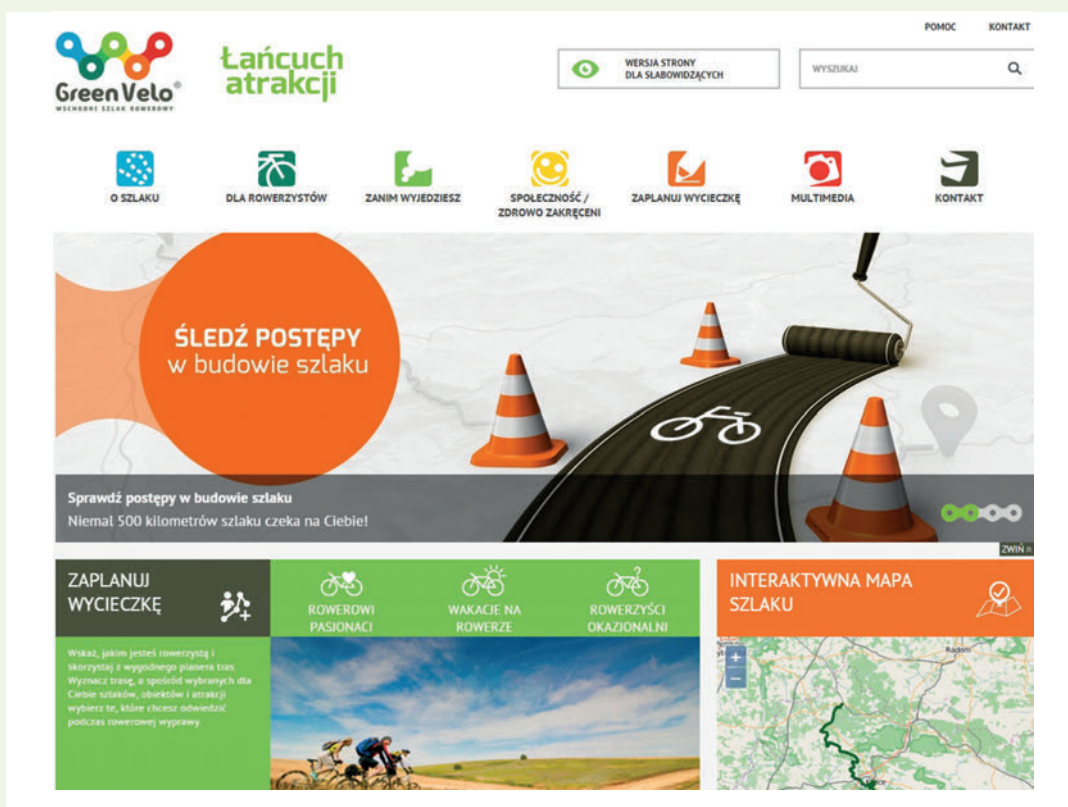
W województwie mazowieckim w dokumentach strategicznych wskazano kilka pasm przyrodniczo-kulturowych korzystnych dla rozwoju turystycznego. Jest to np. pasmo doliny Wisły, gdzie można wskazać wiele przykładów pobudzania działalności gospodarczej, choćby związanych z turystyką wodną, ale także działania popularyzatorskie i edukacyjne związane z dziedzictwem, np. działalność Muzeum Wisły w Wyszogrodzie czy promowanie kultury kołbielskiej (w tym odtwarzanie zwyczajów np. podczas wesela kołbielskiego).

²⁷ Według modelu rynkowego oddziaływania dziedzictwa w: Zespół autorski: A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz, *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013. Sektor dziedzictwa obejmuje części wyodrębnione z istniejących sektorów działalności gospodarczej, dla których dziedzictwo jest argumentem i warunkiem koniecznym ich istnienia i rozwoju – są to tzw. branże sektora dziedzictwa (np. turystyka kulturowa wyodrębniona z turystyki, handel antykami, dziełami sztuki wyodrębniony z handlu).

- przezwyciężanie barier związanych z niedostateczną współpracą (lub szerzej barier organizacyjnych i instytucjonalnych). Można tego dokonać poprzez podejmowanie wspólnych działań promocyjnych czy realizację wspólnych projektów,

Wspólne działania

Dobrym przykładem może być realizowanie wspólnych przedsięwzięć rozwojowych przez związki gmin czy obszary funkcjonalne, a nawet regiony (Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo czy szlak Jana III Sobieskiego, w skład którego wchodzi jedna z gmin projektu DoM – tj. Horyniec-Zdrój).

Ilustracja 20. Witryna internetowa Wschodniego Szlaku Rowerowego, <http://greenvelo.pl/portal/>

- przezwyciężanie barier rozwojowych poprzez akcentowanie różnorodności kulturowej, tradycyjnego rzemiosła czy żywności.

Bariera rozwojowa może stać się także atutem...

źródło: <http://www.cittaslow.org/network/country/27>

Przykładem takiego podejścia może być sieć Cittaslow²⁸. Sieć wpisuje się w szerszy ruch promowania kultury dobrego życia (w Polsce skupia 23 miasta różnej wielkości²⁹). Polskie miasta reklamujące się jako *miasta ślimaki* leżą zazwyczaj na obszarach o słabej dostępności komunikacyjnej (co samo w sobie postrzegane jest jako bariera w rozwoju, jednak w tym przypadku może stanowić atut), nie nastawiają się na turystykę masową, ale zrównoważoną, opartą o różnorodność kulturową (w tym regionalne potrawy i tradycje), promowanie dobrej jakości życia tak dla mieszkańców, jak i odwiedzających. Praktyczna realizacja idei *cittaslow* wymaga przezwyciężania bariery zarządzania dziedzictwem związanej z polityką lokalną, ponieważ wymaga konsekwentnego przyjęcia i realizacji kierunków i celów rozwoju.

Hełpa-Liszkowska K., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 1 no 6 (255) 2013, s. 5–18.

Kozioł A., Trełka M., Florjanowicz P., *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013 (szczególnie rozdział 3. i 4.).

Noworól A., *Bariery rozwoju lokalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe” 1/2008, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, oddział zamiejscowy w Szczecinie, Szczecin, s. 21–36.

Strzelecki Z., *Czynniki i bariery rozwoju polskich regionów i jednostek lokalnych*, w: *Gospodarka regionalna i lokalna. Czynniki i bariery*, red. nauk. Z. Strzelecki, OW SGH, Warszawa 2011, s. 49–79.

Warto zapamiętać

- Zarządzanie dziedzictwem, tak jak i zarządzanie rozwojem, napotyka na trudności, czyli bariery.
- Rozpoznanie barier i ich specyfiki lokalnej pozwala na ich przezwyciężenie lub osłabienie ich oddziaływania.
- Nie jest możliwe i zasadne oddzielenie dziedzictwa od procesu rozwoju, a także rozpatrywanie dziedzictwa w oderwaniu od czynników i barier społecznych, ekonomicznych i przestrzennych.

²⁸ Ruch Cittaslow powstał w 1999 roku we Włoszech i wpisuje się w filozofię *Slow Food*.

²⁹ Stan na 19.05.2016 r. Wedle oficjalnej strony internetowej sieci Cittaslow były to: Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Bisztynek, Dobre Miasto, Działdowo, Gołdap, Górowo Iławeckie, Kalety, Lidzbark, Lidzbark Warmiński, Lubawa, Murowana Goślina, Nidzica, Nowe Miasto Lubawskie, Nowy Dwór Gdański, Olsztynek, Orneta, Pasym, Prudnik, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Ryn. Oficjalna strona internetowa: <http://cittaslowpolska.pl/index.php/pl/>

Ilustracja 21. Cerkiew w Woli Wielkiej, fot. B. Kazior, archiwum prywatne

**III. PLANOWANIE I WDRAŻANIE
ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM
– METODY I NARZĘDZIA**

W poprzednich częściach poradnika pokazano, jak identyfikować zasób gminnego dziedzictwa i jego wartości, a także jak rozpoznać jego potencjał i występujące w gminie czynniki i bariery rozwoju z nim związane. W części III poradnika koncentrujemy się na przedstawieniu narzędzi planowania i wdrażania działań, które prawidłowo stosowane skutecznie ten potencjał uruchamiają, wpływając w ten sposób na rozwój gminy i jednocześnie chroniąc dziedzictwo lokalne. Zostaną tu przedstawione m.in. instrumenty prawne, które gmina ma obowiązek, powinna lub może w pewnych przypadkach stosować, ze specjalnym uwzględnieniem instrumentów związanych z planowaniem przestrzennym. Obszernie omówione zostaną różnorodne narzędzia, które gmina, samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami, może stosować w takich obszarach jak rozwój gospodarczy, partycypacja czy edukacja.

Zostanie też przedstawione istotne zagadnienie, jak i kiedy tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem w gminie.

III.1 Prawa i obowiązki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi

W rozdziale:

- Jakie są źródła prawa ochrony zabytków
- Co to jest prawna ochrona zabytków i opieka nad nimi
- Jakie podmioty sprawują ochronę zabytków
- Rejestr zabytków – jaka jest podstawowa forma ochrony zabytków i skutki prawne związane z jej zastosowaniem
- Pomnik Historii – czym jest ten tytuł i jakim zabytkom jest nadawany
- Park kulturowy – kiedy warto go ustanawiać i jak to zrobić
- Czym jest gminna ewidencja zabytków i jak ją stworzyć
- Jak realizowana jest ochrona zabytków w dokumentach planistycznych i tzw. decyzjach inwestycyjnych
- Na czym polega nadzór konserwatorski
- Jakie są kary za naruszenie przepisów z zakresu ochrony zabytków i opieki nad nimi
- Jak postępować z rzeczami znalezionymi, w szczególności tymi, które mogą być zabytkami

Zabytki stanowią wartościowy zasób (zobacz rozdział I.2.), który może pełnić bardzo ważną funkcję w rozwoju społecznym i gospodarczym regionu (zobacz rozdział II.1.). Zasób ten jest nieodnawialny, dlatego ochrona zabytków jest interesem publicznym i stanowi ważny element zrównoważonego rozwoju.

Podstawy prawne ochrony zabytków

Sfera prawnej ochrony zabytków regulowana jest przez wiele aktów prawnych prawa krajowego i międzynarodowego, które uzupełniają określone akty normatywne nieposiadające mocy powszechnie obowiązującej.

Źródłami prawa ochrony zabytków są:

- **Konstytucja RP** – wyznaczająca podstawowe zasady w zakresie ochrony zabytków, w tym zasadę strzeżenia przez Rzeczpospolitą Polską dziedzictwa narodowego (art. 5), upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6) oraz wolności korzystania z dóbr kultury (art. 73);
- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (uozoz)** wraz z rozporządzeniami wydanymi do tej ustawy, stanowiąca główny akt prawny regulujący kluczowe zagadnienia związane z ochroną zabytków;
- **ratyfikowane konwencje międzynarodowe w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego** (konwencje UNESCO, konwencje Rady Europy), stanowiące źródła prawa powszechnie obowiązującego uzupełniające normy prawa krajowego;
- przepisy prawne z innych dziedzin, regulujące określone zagadnienia związane z ochroną zabytków (np. Ustawa – *Prawo budowlane*, *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, *Ustawa o ochronie przyrody*, *Ustawa o gospodarce nieruchomościami*, *Ustawa o muzeach* i inne).

Zagadnienia związane z ochroną zabytków regulują także przepisy ustrojowe dotyczące samorządu terytorialnego. Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* do zadań własnych gminy w ramach zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty należą sprawy ochrony zabytków i opieki nad nimi. Analogiczne postanowienia zawierają przepisy regulujące działalność samorządu powiatowego i wojewódzkiego.

Obok wskazanych wyżej źródeł prawa istotną rolę, szczególnie w zakresie merytorycznych kwestii związanych z ochroną zabytków, odgrywają inne akty normatywne o charakterze wewnętrznym, nieposiadające mocy powszechnie obowiązującej. Należą do nich:

- **programy** (np. krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami opracowywany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy pomocy GKZ oraz gminne, powiatowe i wojewódzkie programy opieki nad zabytkami sporządzane przez poszczególne jednostki samorządu terytorialnego – szerzej o gponz – s. 145);
- **wytyczne i instrukcje** – wydawane przez GKZ w ramach koordynowania działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków, mające na celu uporządkowanie i ujednoczenie sposobu postępowania w określonych kwestiach; instrukcje i wytyczne nie mogą jednak dotyczyć konkretnych rozstrzygnięć w sprawach załatwianych w drodze decyzji administracyjnej;
- **dokumenty doktrynalne** – obejmujące różnego rodzaju karty, dokumenty, deklaracje opracowane przez przedstawicieli środowiska konserwatorskiego.

Znaczenie dokumentów doktrynalnych

Ochrona zabytków oparta jest na dokumentach doktrynalnych dotyczących kwestii konserwatorskich opracowywanych przez grona ekspertów na poziomie krajowym i międzynarodowym. Wyrażają one określone sposoby myślenia w odniesieniu do dziedzictwa i jego poszczególnych składników i formułują zasady postępowania w zakresie jego ochrony. Przepisy prawa (w tym w uozoz) nie określają, w jaki sposób należy chronić zabytki, jakimi zasadami konserwatorskimi kierować się przy rozstrzygnięciu konkretnych problemów konserwatorskich i w jakich sytuacjach udzielić pozwolenia konserwatorskiego, a w jakich nie. Odpowiedzi na te pytania należy poszukiwać właśnie w dokumentach doktrynalnych. Dorobkiem doktryny konserwatorskiej są kluczowe pojęcia z zakresu ochrony zabytków, takie jak: autentyzm, integralność czy ochrona *in situ*.

Do najważniejszych dokumentów doktrynalnych z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego zalicza się *Międzynarodową kartę konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych* (Karta wenecka) z 1964 r., *Międzynarodową kartę ogrodów IFLA-ICOMOS* (Karta florencka) z 1981 r., *Międzynarodową kartę ochrony miast historycznych ICOMOS, Toledo–Waszyngton* 1987 czy *Dokument z Nara o autentyzmie* z 1994 r.

W załączniku 3. przedstawiony jest wyciąg z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego odnoszących się do zagadnień dziedzictwa kulturowego, ze wskazaniem na przepisy określające prawa i obowiązki gminy.

Ochrona zabytków i opieka nad nimi

Terminy „ochrona zabytku” i „opieka nad zabytkami”, choć mogą wydawać się bliskoznaczne, na gruncie prawnym mają odrębne znaczenia. Stanowią one przy tym fundament, na którym zbudowany jest cały system prawny dotyczący zabytków.

Zgodnie z art. 4 uozoz ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Przytoczony przepis określa tylko generalne zasady ochrony zabytków, których uszczegółowienie następuje w dalszych przepisach ustawy.

Z kolei w myśl art. 5 uozoz opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od powyższych obowiązków właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Podstawową różnicę pomiędzy ochroną zabytku a opieką nad zabytkiem stanowi wyznaczenie adresata oraz określenie jego praw i obowiązków. Obowiązki związane z opieką nad zabytkiem w ujęciu ścisłym skierowane są wobec jego właściciela lub posiadacza, podczas gdy ochrona zabytków znajduje się w gestii administracji publicznej. Instytucję opieki nad zabytkiem i instytucję ochrony zabytku łączy wspólny cel, którym jest trwałe zachowanie zabytku. Właściciel (posiadacz) zabytku ma obowiązek dokonywania na swój koszt określonych czynności faktycznych i to na nim spoczywa ciężar zapewnienia trwałego zachowania wartości zabytku, podczas gdy zadaniem organów administracji publicznej jest kontrolowanie i nadzorowanie działań prowadzonych przy zabytku.

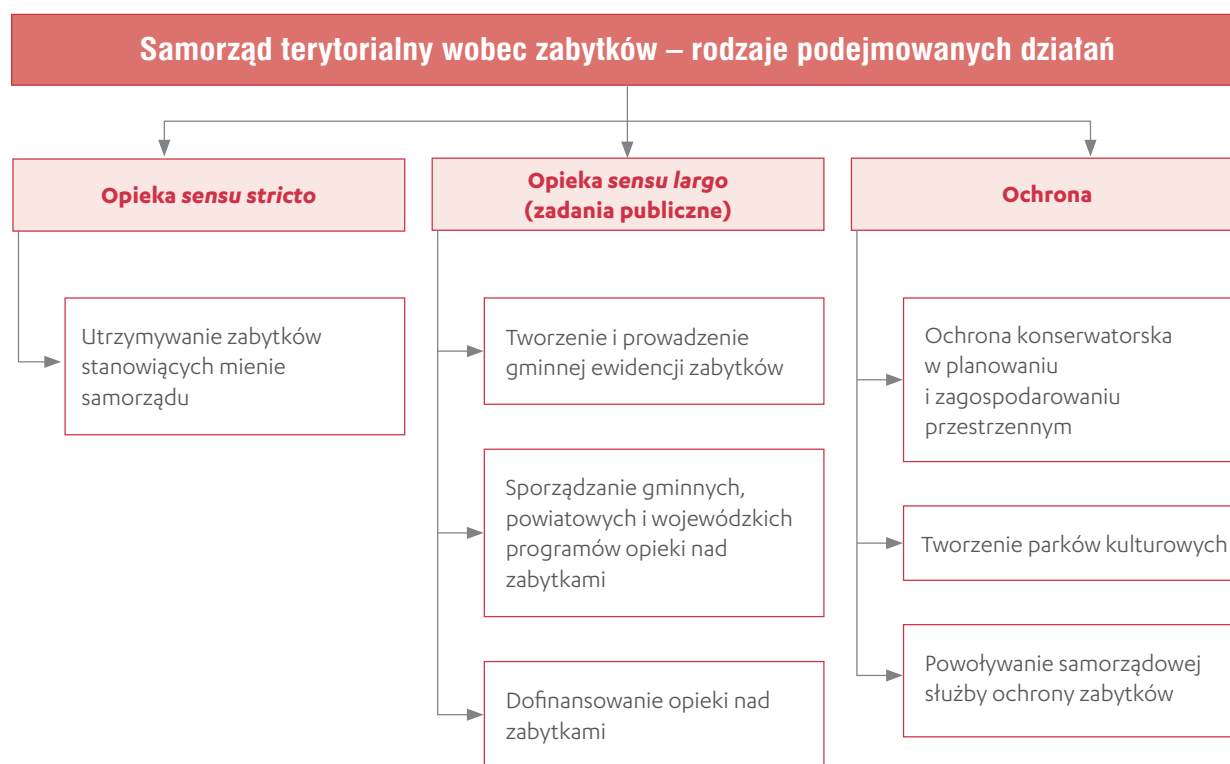
Ponoszenie kosztów opieki nad zabytkiem

Ponoszenie kosztów utrzymania zabytku spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. W przypadku zabytków stanowiących mienie jednostki samorządu terytorialnego sprawowanie nad nimi opieki, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy nich, jest zadaniem własnym tej jednostki.

W orzecznictwie wskazuje się, że brak środków na finansowanie prac przy zabytku nie zwalnia właściciela od czynienia zadość prawnemu obowiązkowi opieki, a także – że właściciel zabytku nie może uchylać się od obowiązków związanych z opieką nad zabytkiem poprzez dążenie do skreślenia go z rejestru.

Właściciel (posiadacz) zabytku wpisanego do rejestru (w tym również gmina, powiat lub województwo) może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku na zasadach określonych w rozdziale 7 uozoz – zobacz rozdział III.8.

Samorząd terytorialny w zakresie opieki nad zabytkami pełni podwójną funkcję. Z jednej strony jako właściciele bądź zarządcy zabytku jednostki samorządu terytorialnego zobowiązane są do sprawowania nad nim opieki, z drugiej zaś – opieka nad zabytkami należy również do zadań publicznych, do których realizowania jednostki samorządu terytorialnego są powołane. Jednocześnie samorząd terytorialny posiada kompetencje w zakresie ochrony zabytków, mogąc wprowadzać określone formy ochrony zabytków, a także realizować na obszarze swojej właściwości określone kompetencje wojewódzkiego konserwatora zabytków.

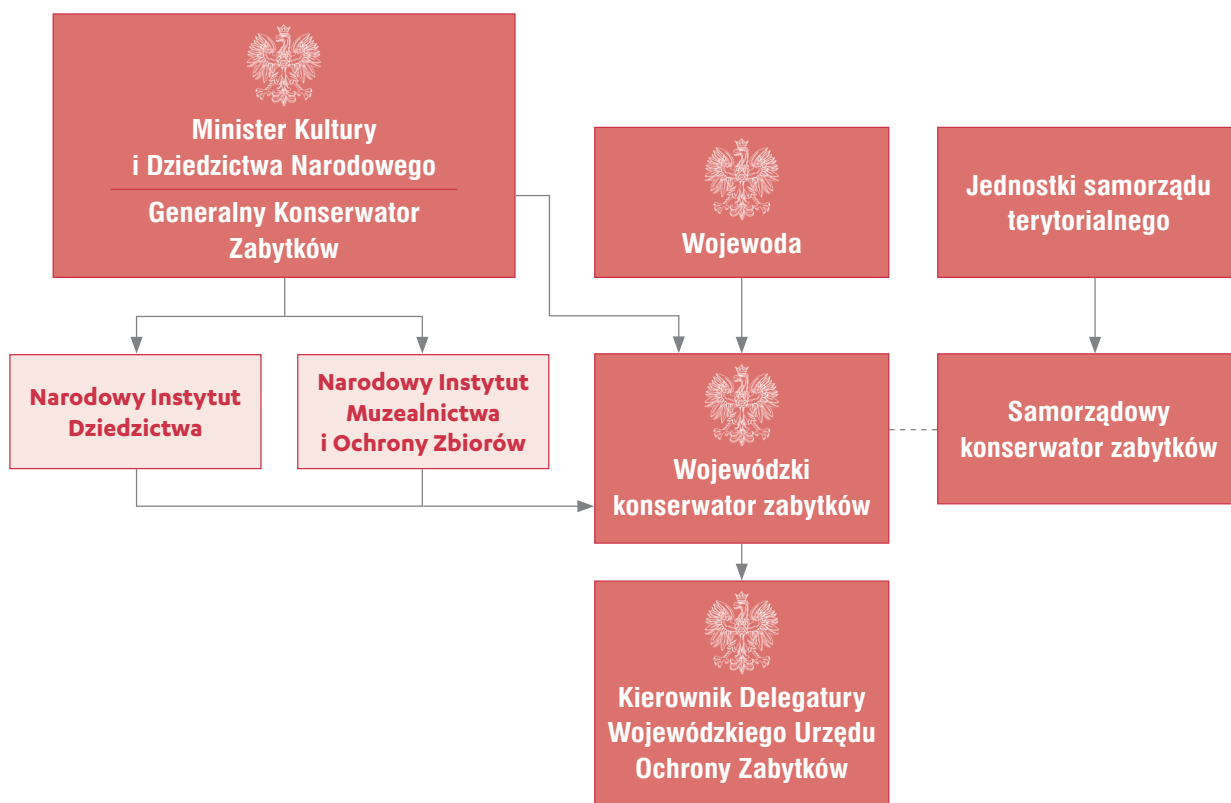

Organizacja systemu ochrony zabytków

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (MKiDN), w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje **Generalny Konserwator Zabytków (GKZ)**;
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje **wojewódzki konserwator zabytków (WKZ)**.

Schemat organizacyjny systemu ochrony zabytków w Polsce:

GKZ jest sekretarzem lub podsekretarzem w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Do jego najistotniejszych zadań należy:

- opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad nimi i realizacja wynikających z niego zadań;
- wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych, w tym wydawanie jako organ I instancji decyzji o skreśleniu zabytku z rejestru i zezwolenia na stały wywóz zabytku za granicę oraz rozpatrywanie jako organ II instancji odwołań i zażaleń na decyzje i postanowienia WKZ;
- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi;
- sprawowanie nadzoru nad działalnością WKZ;
- koordynowanie działalności WKZ poprzez ustalanie ogólnych kierunków ich działania, wydawanie instrukcji i wytycznych określających sposób ich postępowania oraz żądanie od nich sprawozdań z działalności.

WKZ jest powoływany przez wojewodę na wniosek GKZ wskazujący kandydata na to stanowisko i odwoływany przez wojewodę na wniosek GKZ albo za jego zgodą. WKZ wchodzi w skład zespolonej administracji rządowej, kierując wojewódzkim urzędem ochrony zabytków. Do jego najistotniejszych zadań należą:

- prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prac, robót, badań i innych działań prowadzonych przy zabytkach;
- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi;
- planowanie, w ramach posiadanych środków budżetowych, finansowania ochrony zabytków i opieki nad nimi na terenie województwa;
- upowszechnianie wiedzy o zabytkach.

W strukturze wojewódzkich urzędów ochrony zabytków działają ich delegatury, najczęściej w miastach, które przed reformą z 1999 roku posiadały status miast wojewódzkich. Delegaturą kieruje jej kierownik powoływany i odwoływany przez WKZ na wniosek GKZ albo za jego zgodą. Kierownik delegatury, z upoważnienia WKZ, na terenie swojego działania prowadzi kontrole i sprawy, w tym, w szczególności, wydaje decyzje administracyjne.

Samorządowy konserwator zabytków

Gminie (a także powiatowi, związkom gmin i powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa) na podstawie art. 96 ust. 2 uożoz może zostać powierzona część zadań znajdujących się w kompetencjach WKZ, w tym wydawanie decyzji administracyjnych. Powyższe powierzenie zadań może nastąpić na wniosek WKZ poprzez zawarcie porozumienia administracyjnego między wojewodą a daną jednostką samorządu terytorialnego lub ich związkiem. W treści porozumienia określa się zakres przekazywanych kompetencji, a także szczególne techniczne dotyczące współdziałania organów, nadzoru WKZ nad realizacją powierzonych zadań czy zasad rozwiązania porozumienia. Strony porozumienia mają swobodę w określeniu zakresu zadań WKZ powierzanych samorządowi, z jednym tylko zastrzeżeniem, że przedmiotem powierzenia nie mogą być sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wydawania w tym zakresie decyzji administracyjnych. Z tego względu porozumienia te są zróżnicowane, przy czym najczęściej dotyczą one wydawania pozwoleń konserwatorskich na prowadzenie prac, robót, badań i innych działań w obiektach i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków oraz uzgadniania projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i pozwoleń na budowę. Porozumienia publikowane są w wojewódzkich dziennikach urzędowych.

Przepisy art. 96 ust. 2a i 2b uożoz precyzują, że do prowadzenia spraw objętych porozumieniem gmina, powiat, związek gmin, związek powiatów, związek powiatowo-gminny albo związek metropolitalny ustanawia wyodrębnione stanowisko odpowiednio gminnego (miejskiego) konserwatora zabytków, powiatowego konserwatora zabytków, powiatowo-gminnego konserwatora zabytków albo metropolitalnego konserwatora zabytków. Osoba ta powinna spełniać te same warunki formalne co osoba piastująca stanowisko WKZ, tj. być obywatelem polskim, posiadać przynajmniej tytuł zawodowy magistra w jednej z dziedzin związanych z ochroną zabytków oraz co najmniej 5-letni staż pracy w tym zakresie, posiadać wiedzę w zakresie funkcjonowania administracji publicznej oraz przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

oraz nie być skazaną prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe.

Powołanie samorządowego konserwatora zabytków nie musi wiązać się z przejmowaniem przez samorząd części kompetencji WKZ. Samorządowy konserwator zabytków jest wówczas odpowiedzialny wyłącznie za realizację zadań własnych samorządu z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, w szczególności w zakresie prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, badania i dokumentowania zabytków, udzielania dofinansowania na prowadzenie prac przy zabytkach, opracowywania i nadzorowania realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami czy edukacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Atutem takiego rozwiązania jest większa samodzielność w prowadzeniu polityki z zakresu ochrony zabytków, co może wpływać pozytywnie np. na wdrażanie strategii zarządzania dziedzictwem w gminie. Samorządowy konserwator zabytków lepiej zna lokalne uwarunkowania, zazwyczaj posiada też lepsze rozeznanie w zasobie dziedzictwa na swoim terenie, a także ma możliwość szybszej reakcji na zagrożenia dla zabytków.

Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków

Na skutek rozwiązania porozumienia pomiędzy Wojewodą Mazowieckim a Miastem Stołecznym Warszawa Stołeczny Konserwator Zabytków od listopada 2017 r. przestał realizować określone kompetencje WKZ na obszarze m.st. Warszawy, które stanowiły dotąd gros jego działalności. W tej sytuacji nie doprowadzono jednak do likwidacji bądź istotnej redukcji zatrudnienia w Biurze Stołecznego Konserwatora Zabytków, lecz dokonano jego reorganizacji i jego działalność objęła nowe obszary. Obecnie Biuro to realizuje szeroki wachlarz zadań własnych Warszawy – miasta na prawach powiatu, z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w szczególności:

- prowadzi gminną ewidencję zabytków i na jej podstawie podejmuje działania ochronne;
- prowadzi całość spraw związanych z realizacją uchwał Rady m.st. Warszawy dotyczących udzielania dotacji na remonty obiektów zabytkowych;
- ustala zakres prac konserwatorskich przy zabytkach będących własnością m.st. Warszawy oraz zapobiega zagrożeniom tych zabytków;
- przygotowuje dokumentację i nadzoruje prace konserwatorskie oraz roboty budowlane przy zabytkach stanowiących własność m.st. Warszawy;
- monitoruje stan zachowania zabytków;
- prowadzi sprawy i projekty związane z lokalizacją pomników;
- popularyzuje i upowszechnia wiedzę o zabytkach, stanowiących własność m.st. Warszawy, ich znaczeniu dla historii i kultury;
- prowadzi sprawy związane z tworzeniem parków kulturowych;
- współpracuje ze społecznymi opiekunami zabytków oraz szkołami;
- przygotowuje specjalistyczne opinie w zakresie ochrony zabytków w trakcie postępowań administracyjnych prowadzonych przez inne komórki organizacyjne Urzędu m.st. Warszawy.

Formy ochrony zabytków

Przepisy uozoz ustanawiają pięć form ochrony zabytków, tj:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za Pomnik Historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Powyższy katalog uzupełnia ujęcie zabytku w gminnej ewidencji zabytków, którą ze względu na wynikające stąd ograniczenia uprawnień właściciela zabytku traktuje się jako tzw. nienazwaną formę ochrony zabytków.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawową formę ochrony zabytków stanowi wpis do rejestru zabytków. Od chwili utworzenia w 1928 r. aż do dziś konstrukcja tej formy ochrony opiera się na dokonywaniu wpisu zabytku, który ma podlegać ochronie, do odpowiedniej księgi rejestru. Rejestr zabytków jest prowadzony na poziomie województwa przez właściwego WKZ w postaci znormalizowanych ksiąg z podziałem na trzy kategorie:

- księga A – dla zabytków nieruchomości,
- księga B – dla zabytków ruchomych,
- księga C – dla zabytków archeologicznych.

Dokonanie wpisu zabytku do określonej księgi rejestru stanowi zwieńczenie procesu, obejmującego prowadzenie postępowania administracyjnego i wydania przez WKZ decyzji o wpisie zabytku do rejestru. Procedura ta w odniesieniu do zabytku nieruchomego może być zainicjowana z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (inaczej niż w przypadku zabytków ruchomych, gdzie co do zasady wpis do rejestru może nastąpić jedynie na wniosek jego właściciela). Ponadto w trybie art. 31 KPA organizacje społeczne mogą żądać wszczęcia postępowania i dopuszczenia do postępowania w sprawie wpisu do rejestru zabytków.

Tymczasowa ochrona zabytku

Od września 2017 r. obowiązuje tzw. tymczasowa ochrona zabytków (art. 10a uozoz), polegająca na tym, że od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. Powyższe dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. W związku z powyższym WKZ zobowiązany jest do niezwłocznego przekazania właściwemu staroście informacji o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru, a także o ostatecznym zakończeniu tego postępowania. Niezależnie od tego informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru podaje się do publicznej wiadomości na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na którego obszarze znajduje się zabytek, a ponadto w siedzibie właściwego WKZ lub w sposób zwyczajowo przyjęty w miejscowości, w której znajduje się zabytek.

W toku postępowania zadaniem WKZ jest ustalenie, czy dany obiekt spełnia przesłanki zawarte w prawnej definicji zabytku z art. 3 pkt 1 uozoz. Dokonanie przedmiotowej oceny należy do WKZ, który samodzielnie rozpatruje daną sprawę, zasadniczo bez konieczności posiłkowania się zewnętrznymi opiniami lub ekspertyzami. W praktyce, w szczególnie istotnych lub skomplikowanych przypadkach, WKZ korzysta ze wsparcia biegłych z danej dziedziny (np. rzeczoznawców MKiDN) bądź ekspertów NID. Stwierdzenie posiadania wartości zabytkowych przez dany obiekt wiąże się z wymogiem jego wszechstronnego zbadania, na które zwykle składa się wyszukiwanie i analiza dostępnych materiałów źródłowych dotyczących obiektu oraz bezpośrednio zapoznanie się z nim w trakcie oględzin. Gdy w wyniku przeprowadzonego postępowania stwierdzono, że obiekt spełnia definicję zabytku, WKZ jest zobowiązany wydać decyzję o wpisie zabytku do rejestru. Decyzja o wpisie do rejestru zabytków jest bowiem decyzją związaną.

Decyzja o wpisie do rejestru zabytków powinna zawierać wszystkie elementy decyzji wskazane w art. 107 § 1 KPA. Przedmiot wpisu (tj. obiekt lub obszar wpisywany do rejestru) powinien być precyzyjnie określony w rozstrzygnięciu decyzji, a jego granice powinny zostać również przedstawione w formie graficznej. W tym celu do decyzji opracowuje się załączniki graficzne, stanowiące jej integralną część, w postaci: map, planów, podkładów sytuacyjnych czy wyrysów z map ewidencyjnych, na których precyzuje się lokalizację obiektu i wyznacza granicę ochrony i/lub obszar mu towarzyszący, np. otoczenie zabytku. Treść decyzji winna precyzyjnie określać przedmiot wpisu, a także posiadać szczegółowe uzasadnienie dokonanego rozstrzygnięcia. Ze względu na daleko idące skutki wpisu w sferze praw i obowiązków właścicieli zabytków uzasadnienie decyzji o wpisie do rejestru zabytków powinno odpowiadać wymogom określonym w art. 107 § 3 KPA. Ma ono służyć odpowiedzi na pytanie „co i dlaczego chcemy chronić” i użyta w nim argumentacja ma istotny wpływ na kształtowanie postawy właściciela (posiadacza) względem zabytku.

W odwołaniach od decyzji o wpisie obiektu do rejestru strona odwołująca często powołuje się na zły stan techniczny zabytku lub brak ekonomicznego uzasadnienia do podejmowania prac remontowych czy konserwatorskich. Nie jest to jednak powodem, dla którego zabytek nie mógłby znaleźć się w rejestrze, ponieważ zgodnie z art. 6 ust. 1 uozoz zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania.

Decyzja o wpisie do rejestru zabytków jest doręczana stronom postępowania wraz z pouczeniem o skutkach wpisu do rejestru zabytków, a jej potwierdzona kopia przekazywana jest także do NID oraz właścicielowi, ze względu na miejsce położenia zabytku, wójtowi (burmistrzowi lub prezydentowi miasta), w przypadku gdy gmina nie była stroną tego postępowania. Od decyzji WKZ stronom przysługuje odwołanie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który następnie rozpatruje sprawę jako organ II instancji.

Gdy decyzja jest ostateczna, WKZ dokonuje wpisu zabytku w odpowiedniej księdze rejestru. Z tą chwilą rodzą się skutki prawne związane z wpisem zabytku do rejestru – tworzy on po stronie właściciela lub posiadacza zabytku określone prawa i obowiązki, jednocześnie kształtując po stronie organów administracji konserwatorskiej uprawnienia do stosowania środków władczej ingerencji wobec chronionego zabytku. Na wniosek WKZ wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości, a informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Wadliwość decyzji o wpisie do rejestru zabytków

Na zasób rejestru zabytków składają się tysiące decyzji wydawanych na przestrzeni dziesięcioleci, tj. od początku lat 30. XX w. do czasów współczesnych. Z tego względu rejestr zabytków ma zróżnicowany i niejednorodny charakter, co w znacznym stopniu wpływa na jego skuteczność jako podstawowego narzędzia ochrony zabytków. O ile obecnie wydawane decyzje zasadniczo spełniają kluczowe wymogi formalne i merytoryczne, o tyle wpisy starsze, szczególnie z lat 60., 70. i 80. XX w. zazwyczaj mają różnego rodzaju wady, które sprawiają wiele trudności natury faktycznej i prawnej. Podstawową wadą jest nieprawidłowe określenie granic przestrzennych zabytku, w których został on wpisany do rejestru. Wiele decyzji nie posiada bowiem załącznika graficznego obrazującego zakres wpisu bądź też jakiegokolwiek opisu doprecyzowującego przedmiot ochrony i jego granice, co powoduje trudności w określeniu tego, co w istocie podlega ochronie konserwatorskiej. Ponadto część decyzji nie ma właściwego i przekonującego uzasadnienia i ogranicza się do ogólnikowych sformułowań, takich jak objęcie ochroną „z uwagi na posiadaną wartość zabytkową” czy też „posiadaną wartość kulturalną i historyczną” lub też została wydana bez dokładnego rozpoznania obiektu i jego wartości. Praktyczne problemy wiążą się także z interpretacją decyzji o wpisie do rejestru zabytków, w których zastosowano nieprzewidziane prawem formy ochrony zabytku, zaczerpnięte często z przepisów dotyczących planowania i zagospodarowania przestrzennego lub ochrony przyrody. Jednocześnie w obecnym stanie prawnym bardzo utrudnione jest dokonywanie jakichkolwiek korekt czy uzupełnień „starych” wpisów, zarówno w zakresie usunięcia wad prawnych decyzji o wpisie do rejestru zabytków, jak i merytorycznej weryfikacji wpisu wynikającej z postępu w badaniach naukowych i zmieniającego się spojrzenia na wartości kulturowe.

Wpisy indywidualne a wpisy przestrzenne (obszarowe)

Wpisy do rejestru zabytków nieruchomości dzieli się na tzw. wpisy indywidualne (np. dzieła architektury i budownictwa, zabytkowa zielen, cmentarze) i wpisy przestrzenne (np. układy urbanistyczne lub ruralistyczne, historyczne zespoły budowlane).

Pojęcia historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego oraz historycznego zespołu budowlanego zostały zdefiniowane w przepisach uozoz. Pierwszy z nich stanowi przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg. Z kolei za historyczny zespół budowlany uznaje się powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi. Zasadnicza różnica pomiędzy zabytkami indywidualnymi a zabytkami przestrzennymi tkwi w określeniu nośnika wartości zabytkowych. O ile w przypadku zabytków objętych indywidualnym wpisem wartość zabytkowa jest zapisana bezpośrednio w ich substancji, o tyle przy wpisach obszarowych wartość zabytkowa w dużej mierze oderwana jest od elementów materialnych, wyrażając się w sposobie rozplanowania ulic i placów, ich przebiegu, szerokości i przekroju, historycznych podziałach własnościowych czy współzależności z otaczającym środowiskiem naturalnym i kulturowym.

Relacje między wpisami indywidualnymi a wpisami obszarowymi określa art. 9 ust. 3 uozoz, wskazując, że wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego

nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Z przepisu tego wynika, że wpisanie do rejestru zabytków układu urbanistycznego lub ruralistycznego bądź historycznego zespołu budowlanego nie oznacza, że wszystkie obiekty znajdujące się na ich obszarze są zabytkami, przy czym poszczególne obiekty, wchodzące w ich skład, mogą podlegać osobnemu wpisowi do rejestru zabytków, o ile posiadają samoistną wartość zabytkową. Zgodnie z tym poszczególne obiekty mogą być równocześnie chronione indywidualnym wpisem oraz wpisem dotyczącym historycznego układu (np. zabytkowa kamienica położona na historycznym zespole budowlanym dzielnicy staromiejskiej).

Podział na wpisy indywidualne i przestrzenne ma również znaczenie prawne, ponieważ wpływa na zakres ciążących na dysponencie zabytków obowiązków (i na skorelowany z nim zakres uprawnień WKZ do stosowania środków władczej ingerencji). W najszerszym stopniu chronione są zabytki wpisane indywidualnie do rejestru, gdzie ochronie podlegają wszystkie elementy obiektu, zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne. To, jaki konkretnie zakres ochrony obowiązuje w razie wpisu do rejestru zabytku przestrzennego, nie wynika wprost z treści przepisów uozoz. W związku z tym w wielu sytuacjach sporną kwestią jest to, czy dane działanie prowadzone przy obiekcie wchodzącym w skład układu urbanistycznego lub ruralistycznego bądź historycznego zespołu budowlanego wymaga uprzedniego uzyskania pozwolenia konserwatorskiego. Odpowiedzi na te pytania należy poszukiwać w bogatym orzecznictwie sądów administracyjnych. Za wymagające takowego pozwolenia uznano m.in.:

- umieszczenie wielkoformatowej reklamy na obiekcie wchodzącym w skład historycznego zespołu budowlanego;
- docieplenie ścian elewacji styropianem, wykonanie wyprawy elewacyjnej parteru za pomocą masy szpachlowej na siatce z włókna szklanego, wykonanie otworów okiennych na poddaszu w elewacji w obiekcie wchodzącym w skład historycznego zespołu budowlanego;
- zmianę kolorystyki budynku znajdującego się na terenie historycznego układu urbanistycznego;
- budowę stacji bazowej telefonii komórkowej w zespole urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowym;
- wymianę drewnianych okien skrzynkowych na okna z PCV w klatce schodowej budynku.

Ze względu na obszarowy charakter wpisu obejmujący wiele nieruchomości wpis do rejestru układu urbanistycznego lub ruralistycznego bądź historycznego zespołu budowlanego w praktyce może być dokonany wyłącznie z urzędu. Aby umożliwić sprawne przeprowadzenie postępowania, zgodnie z art. 94 uozoz w postępowaniach dotyczących historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych oraz terenów, na których znajduje się znaczna liczba zabytków archeologicznych, strony tych postępowań mogą być zawiadamiane o decyzjach i innych czynnościach ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków przez obwieszczenie lub w inny zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości sposób publicznego ogłoszenia.

Wynika z tego, że w odniesieniu do wpisów przestrzennych pozwolenia WKZ wymagają wyłącznie działania w obrębie architektury zewnętrznej danego budynku, zarówno zabytkowego, jak i współczesnego. Dotyczy to w szczególności remontu budynku (w tym zmiany kolorystyki), jego rozbudowy, przebudowy i rozbiórki. Jednocześnie WKZ nie posiada kompetencji do wydawania pozwoleń względem działań, które nie mają wpływu na zachowanie wartości chronionego układu lub zespołu. Za takowe uważa się przede wszystkim działania prowadzone wewnątrz tych obiektów.

Skreślenie z rejestru zabytków

Procedura skreślenia z rejestru zabytków służy usunięciu z rejestru tych obiektów, które z różnych względów nie kwalifikują się już do dalszej ochrony konserwatorskiej.

Na gruncie uozoz skreślenie z rejestru zabytków następuje w wyniku wystąpienia jednej z czterech przesłanek, do których należą:

- zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej;
- niepotwierdzenie wartości będącej podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru w nowych ustaleniach naukowych;
- wpis zabytku do inwentarza muzeum;
- wejście zabytku w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

W praktyce najistotniejsze znaczenie ma pierwsza z wymienionych przesłanek. Ocena tego, czy doszło do utraty wartości historycznej, artystycznej lub naukowej składa się z dwóch elementów – najpierw analizie podlega stan zachowania obiektu pod względem technicznym, z uwzględnieniem stopnia i charakteru jego zniszczenia. Następnie ustalenia dotyczące stanu technicznego zabytku rozpatruje się przez pryzmat wpływu zniszczenia na posiadane wartości zabytkowe obiektu. Organ dokonujący oceny musi udzielić odpowiedzi na pytanie, czy zniszczenie substancji zabytku jest tak daleko posunięte, że prowadzi do pozbawienia zabytku wcześniej posiadanych wartości: historycznej, artystycznej lub naukowej. W przypadku odpowiedzi pozytywnej zabytek skreśla się z rejestru, negatywna odpowiedź jest zaś podstawą do odmowy skreślenia zabytku z rejestru.

Utrata wartości zabytkowych w świetle orzecznictwa

W orzecznictwie sądownoadministracyjnym przesłanka utraty wartości zabytkowych jest interpretowana w sposób ścisły. Wskazuje się, że ustalenie tego, czy nastąpiła utrata wartości zabytkowych, uniezależnione jest od stanu technicznego obiektu. W związku z tym zły stan techniczny zabytku nie stanowi okoliczności decydującej o konieczności skreślenia zabytku z rejestru. Jak wskazał WSA w Warszawie w wyroku z 9 października 2013 r. (sygn. akt: VII SA/Wa 1179/13) „nawet obiekt będący ruiną, jeżeli zachowuje jedną z podlegających ochronie wartości, nie może zostać wykreślony z rejestru zabytków”. Jednocześnie zwraca się uwagę na to, że przy ocenie zasadności skreślenia zabytku z rejestru nie bierze się pod uwagę możliwości naprawy i usunięcia powstałych zniszczeń, jak również tego, czy obiekt wymaga wykonania prac budowlanych polegających na remoncie, czy też wymaga robót rekonstrukcyjnych (tak: wyrok NSA z 14 marca 2008 r., sygn. akt: I OSK 234/07, wyrok WSA w Warszawie z 19 grudnia 2011 r., sygn. akt: I SA/Wa 1965/11). Skreślenie zabytku z rejestru jest możliwe tylko w przypadku całkowitej utraty wartości będących podstawą wpisu do rejestru czy też zaistnienia nieodwracalnych przekształceń, przy czym wartości te utożsamiane są z autentyczną substancją, która to „inkorporuje rdzeń wartości zabytkowej” (tak: wyrok NSA w Warszawie z 25 maja 2011 r., sygn. akt: II OSK 1157/10). Tym samym nawet jeśli z techniczno-budowlanego i ekonomicznego punktu widzenia uzasadniona jest wyłącznie rozbiórka obiektu zabytkowego, nie oznacza to wcale, że zaistniały przesłanki do skreślenia zabytku z rejestru.

Przesłanka skreślenia zabytku z rejestru polegająca na dokonaniu nowych ustaleń naukowych dotyczy sytuacji, gdy zabytek został wpisany do rejestru w oparciu o błędne rozpoznanie, w efekcie czego zabytkowi przyznano wartości, których w rzeczywistości on nie posiada. Z kolei ustalenie, że zabytek został wpisany do inwentarza muzeum bądź wszedł w skład narodowego zasobu bibliotecznego stanowi podstawę do skreślenia tego zabytku z rejestru, przy czym obiekt ten podlega dalej ochronie na podstawie odpowiednio ustawy o muzeach lub ustawy o bibliotekach.

Organem prowadzącym postępowanie i wydającym rozstrzygnięcie w sprawie skreślenia zabytku z rejestru jest MKiDN, przy czym samą decyzję w jego imieniu wydaje GKZ. Postępowanie w sprawie skreślenia z rejestru zabytków inicjowane jest z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomości. Ustawa przewiduje możliwość skreślenia z rejestru części zabytku, co ma miejsce wówczas, gdy sam wniosek o skreślenie z rejestru zabytków dotyczy jedynie określonej części wpisu bądź gdy przesłanki do skreślenia z rejestru zachodzą jedynie wobec niektórych elementów wpisu. Gdy wpis do rejestru obejmuje zabytek wraz z otoczeniem, skreślenie zabytku z rejestru pociąga za sobą także skreślenie jego otoczenia.

Skreślenie zabytku z rejestru odnotowuje się w księdze rejestru. WKZ na podstawie decyzji ostatecznej wnioskuje o wykreślenie informacji o wpisie do rejestru zabytków z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości, a także zwraca się z wnioskiem o ogłoszenie tej informacji w dzienniku urzędowym województwa. Skreślenie zabytku z rejestru wywołuje istotne skutki na płaszczyźnie prawa budowlanego, umożliwiając wydanie pozwolenia na jego rozbiórkę przez organ administracji architektoniczno-budowlanej.

Skutki prawne wpisania zabytku do rejestru

Skutki prawne wynikające z wpisania zabytku do rejestru określają przepisy uozoz oraz odpowiednie przepisy odrębne. Na gruncie uozoz zasadniczo wyróżnić można dwie kategorie działań składających się na ochronę zabytku wpisanego do rejestru, tj.:

- wymóg uzyskiwania pozwoleń konserwatorskich na prowadzenie różnego rodzaju działań przy zabytku wpisanym do rejestru;
- sprawowanie przez administrację konserwatorską nadzoru konserwatorskiego (szerzej na ten temat – zobacz s. 114–119).

Zakres działań przy zabytku wpisanym do rejestru wymagających uzyskania pozwolenia konserwatorskiego jest bardzo szeroki. Zgodnie z art. 36 ust. 1 uozoz pozwolenia wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Co istotne, jedynie dwa z wymienionych pozwoleń (wskazane w pkt 5 i 12) odnoszą się także do zabytków niewpisanych do rejestru. Warto również zwrócić uwagę na charakter pozwolenia wskazanego w pkt 11, które dotyczy podejmowania innych działań niż te wskazane w pkt 1–10, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru. W praktyce więc zakres czynności wymagających pozwolenia nie jest do końca określony, a to, czy na realizację danego działania potrzebna jest zgoda WKZ, nieraz może budzić wątpliwości (szczególnie w odniesieniu do działań prowadzonych przy obiektach znajdujących się na obszarze historycznego układu urbanistycznego bądź ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego).

Pozwolenia wydawane są przez WKZ na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Natomiast w przypadku prowadzenia badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, pozwolenia te wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania.

Przepisy uozoz wymagają, by prace konserwatorskie lub restauratorskie, roboty budowlane i badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru oraz badania archeologiczne były kierowane albo samodzielnie wykonywane wyłącznie przez osoby spełniające odpowiednie wymagania odnoszące się do posiadanych kwalifikacji i doświadczenia. Przykładowo zgodnie z art. 37c uozoz robotami budowlanymi kieruje albo nadzór inwestorski wykonuje przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru osoba, która posiada uprawnienia budowlane określone przepisami *Prawa budowlanego* oraz która przez co najmniej 18 miesięcy brała udział w robotach budowlanych prowadzonych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru lub inwentarza muzeum będącego instytucją kultury.

Tryb wydawania pozwoleń, dane i informacje, które zawierają wnioski o wydanie pozwoleń i dokumentację dołączaną do tych wniosków, niezbędną do ich rozpatrzenia, dane i informacje, które zawierają pozwolenia, a także warunki, które mogą zostać w nich zastrzeżone, określają przepisy *Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*.

W odróżnieniu od innych form ochrony zabytków nieruchomych (tj. parku kulturowego i ustaleń ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i tzw. decyzjach inwestycyjnych) w świetle obowiązujących przepisów brak jest podstawy prawnej do określenia w treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków szczegółowych ustaleń dotyczących zasad i zakresu ochrony konserwatorskiej danego obiektu. To, jakie konkretnie działania przy zabytku są dopuszczalne z konserwatorskiego punktu widzenia, a jakie nie, nie powinno być *a priori* ustalone w treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Rozstrzygnięcie w tym zakresie jest podejmowane przez WKZ każdorazowo na tle konkretnego przypadku, w ramach określonego trybu i w oparciu o istniejący w danej sprawie stan faktyczny i prawny. Dokonując tego rozstrzygnięcia, WKZ posiłkuje się treścią decyzji o wpisie do rejestru zabytków, a w szczególności jej uzasadnieniem wskazującym na wartości, które legły u podstaw objęcia danego obiektu tą formą ochrony. Przykładowo, prowadząc postępowanie ws. udzielenia pozwolenia na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru (art. 36 ust. 1 pkt 1 uozoz), WKZ ocenia zasadność udzielenia pozwolenia przez pryzmat przepisów uozoz (w szczególności art. 4 uozoz określającego, na czym polega ochrona zabytków) w oparciu o zebrany materiał dowodowy, którego istotnym elementem jest właśnie decyzja o wpisie do rejestru zabytków.

Przepis art. 36 uozoz dotyczący pozwoleń konserwatorskich uzupełnia art. 25 ust. 1 uozoz. W przepisie tym wskazano, że zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku, jak również możliwości jego dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami;
- uzgodnionego z WKZ programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- uzgodnionego z WKZ programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

W celu spełnienia powyższych wymagań WKZ jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Oprócz przepisów uozoz zagadnienia odnoszące się do zabytków wpisanych do rejestru uregulowane są w wielu innych aktach prawnych. Poniżej przedstawione zostaną jedynie te z nich, które dotyczą szczególnie jednostek samorządu terytorialnego.

Usuwanie drzew lub krzewów na terenach wpisanych do rejestru zabytków

Problematyka usuwania drzew lub krzewów na terenach objętych ochroną konserwatorską uregulowana jest równolegle w przepisach uozoz i *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, co nieraz prowadzi do trudności interpretacyjnych. To, jakie przepisy w danym przypadku znajdują zastosowanie, zależy od tego, co stanowi przedmiot wpisu do rejestru zabytków. Gdy usuwa się drzewo lub krzew z nieruchomości lub jej części będącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni, wymagane jest uzyskanie pozwolenia WKZ na podstawie art. 36 ust. 1 uozoz. Wymogi formalne wniosku i elementy składowe wymienionego pozwolenia określają przepisy *Rozporządzenia MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisany do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisany do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Niezależnie od tego pozwolenia należy jeszcze uzyskać osobne zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, które wydaje WKZ na podstawie przepisów rozdziału 4 *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*. Ustawa ta określa inne wymogi formalne wniosku i inne elementy składowe samego zezwolenia (np. możliwość uzależnienia wydania zezwolenia na usunięcie drzewa lub krzewu od wykonania nasadzeń zastępczych bądź od przesadzenia tego drzewa lub krzewu, a także opłaty za usunięcie drzewa lub krzewu).

Z kolei kiedy usuwa się drzewo lub krzew z nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, lecz niebędącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni, wydawana jest tylko jedna decyzja – zezwolenie WKZ na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, wydawane na podstawie przepisów rozdziału 4 *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, bez konieczności uzyskiwania odrębnego pozwolenia konserwatorskiego na gruncie uozoz. Warto przy tym odnotować, że w przypadku nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków zezwolenia WKZ wymaga również usunięcie krzewów na terenach pokrytych roślinnością pełniącą funkcje ozdobne, urządzoną pod względem rozmieszczenia i doboru gatunków posadzonych roślin oraz usunięcie drzew lub krzewów owocowych, których usunięcie co do zasady nie wymaga uzyskiwania zezwolenia.

Zwolnienie od podatku od nieruchomości gruntów i budynków wpisanych do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 6 *Ustawy z 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych* grunty i budynki wpisane do rejestru podlegają zwolnieniu od podatku od nieruchomości wówczas, gdy łącznie spełnione są następujące warunki:

- grunt lub budynek objęty jest indywidualnym wpisem do rejestru zabytków,
- zabytek jest utrzymywany i konserwowany zgodnie z przepisami uozoz,
- zabytek nie jest wykorzystywany w celu prowadzenia działalności gospodarczej.

Skorzystanie ze zwolnienia od podatku gruntów i budynków wymaga, by każdy grunt/budynek będący przedmiotem opodatkowania podlegał indywidualnemu wpisowi do rejestru zabytków. Gdy zatem dany obiekt znajduje się jedynie na obszarze wpisany do rejestru zabytków (np. w układzie urbanistycznym lub ruralistycznym) i nie jest przy tym indywidualnie wpisany do rejestru zabytków, brak będzie podstaw do zastosowania zwolnienia od podatku od nieruchomości.

W orzecznictwie wskazuje się, że „utrzymywanie” zabytku zgodnie z przepisami uozoz w praktyce sprowadza się do przestrzegania przepisów nakładających na właściciela zabytku obowiązek realizacji działań wynikających z definicji opieki nad zabytkami, tj. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie i korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości. Spełnienie tego warunku może być dowiedzione w dowolny, dopuszczalny prawem sposób, przy czym w interesie samej strony jest współpraca z organami podatkowymi w celu potwierdzenia spełnienia przedmiotowego warunku.

Zwolnienia podatkowe odnoszące się do nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków przewidziane są również na gruncie przepisów *Ustawy z 30 października 2002 r. o podatku leśnym* i *Ustawy z 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym*.

Zbycie lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

Przepisy *Ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami* (dalej zwanej ugn) określają szczególny reżim w odniesieniu do gospodarowania nieruchomościami wpisanymi do rejestru zabytków i stanowiącymi własność gminy, w szczególności w zakresie zbycia własności takiej nieruchomości lub oddania jej w użytkowanie wieczyste.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub JST, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymaga pozwolenia WKZ. Brak stosownego pozwolenia może skutkować nieważnością umowy przenoszącej własność lub oddającej nieruchomość w użytkowanie wieczyste. Obowiązek uzyskania pozwolenia WKZ dotyczy przy tym jedynie „pierwszego” oddania nieruchomości w użytkowanie wieczyste, nie zaś kolejnych umów rozporządzających prawem użytkowania wieczystego.

Jednocześnie w umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub JST, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku WKZ ma obowiązek nałożyć na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku, gdy jego stan zachowania tego wymaga. Z kolei w sytuacji, gdy przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości WKZ może nałożyć na nabywcę, w razie potrzeby, obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Druga ze wskazanych sytuacji może mieć szczególnie ważne znaczenie, ponieważ ewentualne niewykonanie przez użytkownika wieczystego nałożonych na niego bezpośrednio w akcie notarialnym obowiązków lub korzystanie przezeń z nieruchomości w sposób sprzeczny z celem ustalonym w umowie może być podstawą do żądania przez właściwy organ rozwiązania umowy użytkowania wieczystego przed upływem ustalonego okresu, na który umowa ta została zawarta.

W przypadku sprzedaży nieruchomości stanowiącej własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego ustaloną, zgodnie z przepisami ugn cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%, przy czym właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Zgodnie z tym sprzedaż nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wiąże się z obowiązkiem udzielenia bonifikaty od ustalonej ceny sprzedaży. Wartość bonifikaty określa się indywidualnie, należy jednak brać pod uwagę, że zasadą jest obniżenie ceny sprzedaży o 50%. Bonifikata związana

z faktem wpisu nieruchomości do rejestru zabytków dotyczy także opłat rocznych z tytułu użytkowania wieczystego nieruchomości, którą to opłatę obniża się o 50%. Powyższe bonifikaty nie przysługują jednak wówczas, gdy dana nieruchomość nie jest wpisana indywidualnie do rejestru zabytków, a jedynie znajduje się na obszarze wpisanego do rejestru zabytków układu urbanistycznego lub historycznego zespołu budowlanego.

Prawo pierwokupu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków

Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości. Przepisy ugn wskazują sytuacje, w których prawo to nie przysługuje m.in. wówczas, gdy transakcja następuje na rzecz osób bliskich dla sprzedawcy czy pomiędzy osobami prawnymi tego samego Kościoła lub związku wyznaniowego. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków prawo pierwokupu nie przysługuje w sytuacji, gdy nie zostało ono ujawnione w księdze wieczystej. W praktyce prawo to nie będzie dotyczyć wielu nieruchomości, które zostały objęte ochroną na podstawie „starych” decyzji o wpisie do rejestru zabytków, ponieważ wówczas często nie czyniono o tym wzmianki w treści księgi wieczystej.

Przepisy ugn zobowiązują notariusza do powiadomienia organu wykonawczego gminy o treści umowy sprzedaży, a pierwokup może być wykonany przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w terminie miesiąca od daty otrzymania tego powiadomienia, poprzez złożenie oświadczenia w formie aktu notarialnego. Prawo pierwokupu realizuje się z chwilą złożenia tego oświadczenia. Umowa sprzedaży zawarta bez zastrzeżenia warunku zawieszającego, umożliwiającą gminie wykonanie prawa pierwokupu, jest nieważna.

Pomnik Historii

Pomnik Historii jest formą ochrony zabytków dedykowaną zabytkom nieruchomym o szczególnej wartości dla kultury. Uznanie za Pomnik Historii jest formą nobilitacji zarówno ze względu na wyróżniające obiekty wartości zabytkowe, jak i sposób nadania tego tytułu. Przyznaje go Prezydent RP na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w drodze rozporządzenia, w którego treści określona jest nazwa Pomnika Historii, wymienione cechy świadczące o jego najwyższej wartości oraz określone granice ochrony w formie opisowej i graficznej. Pomniki Historii są wyłaniane spośród zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków lub parków kulturowych, przy czym dla układów przestrzennych i obszarów wskazane jest opracowanie (i uchwalenie) miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Wśród 105 obiektów wyróżnionych tym tytułem (stan na październik 2019 r.) znajdują się wybitne dzieła architektury, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, zabytki techniki, dzieła budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, stanowiska archeologiczne oraz miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych. Fakt uznania zabytku za Pomnik Historii nie nakłada na jego właściciela dodatkowych obowiązków prawnych ponad te, które wynikają z wpisu do rejestru zabytków lub uchwały ustanawiającej park kulturowy, natomiast gwarantuje dodatkową punktację w procesie rozpatrywania wniosku o dofinansowanie z funduszy będących w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jednocześnie obiekty uznane za Pomnik Historii mogą być przedstawiane jako kandydat do wpisu na listę światowego dziedzictwa UNESCO. W zakresie identyfikacji wizualnej Pomniki Historii oznaczane są logotypem, będącym własnością Narodowego Instytutu Dziedzictwa, który przekazuje ten logotyp bezpłatnie zarządcom Pomników Historii do celów oznakowania i promocji obiektu.

Kryteria uznania zabytku za Pomnik Historii

Uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą nobilitacji, którą objęty może zostać zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym, o dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mający znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturalnego, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Ponadto muszą to być zabytki, które:

- zachowały pierwotną kompozycję przestrzenną lub uległy nieznacznym przekształceniom;
- są jednorodne stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach;
- są należycie wyeksponowane w przestrzeni miejskiej lub krajobrazie i zachowały pierwotne relacje z otoczeniem;
- są dziełami wybitnych twórców, np.: architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników;
- są dobrze zachowane lub w stanie pozwalającym na ich rewaloryzację;
- są przedmiotem troski konserwatorskiej.

Procedura uznania zabytku za Pomnik Historii

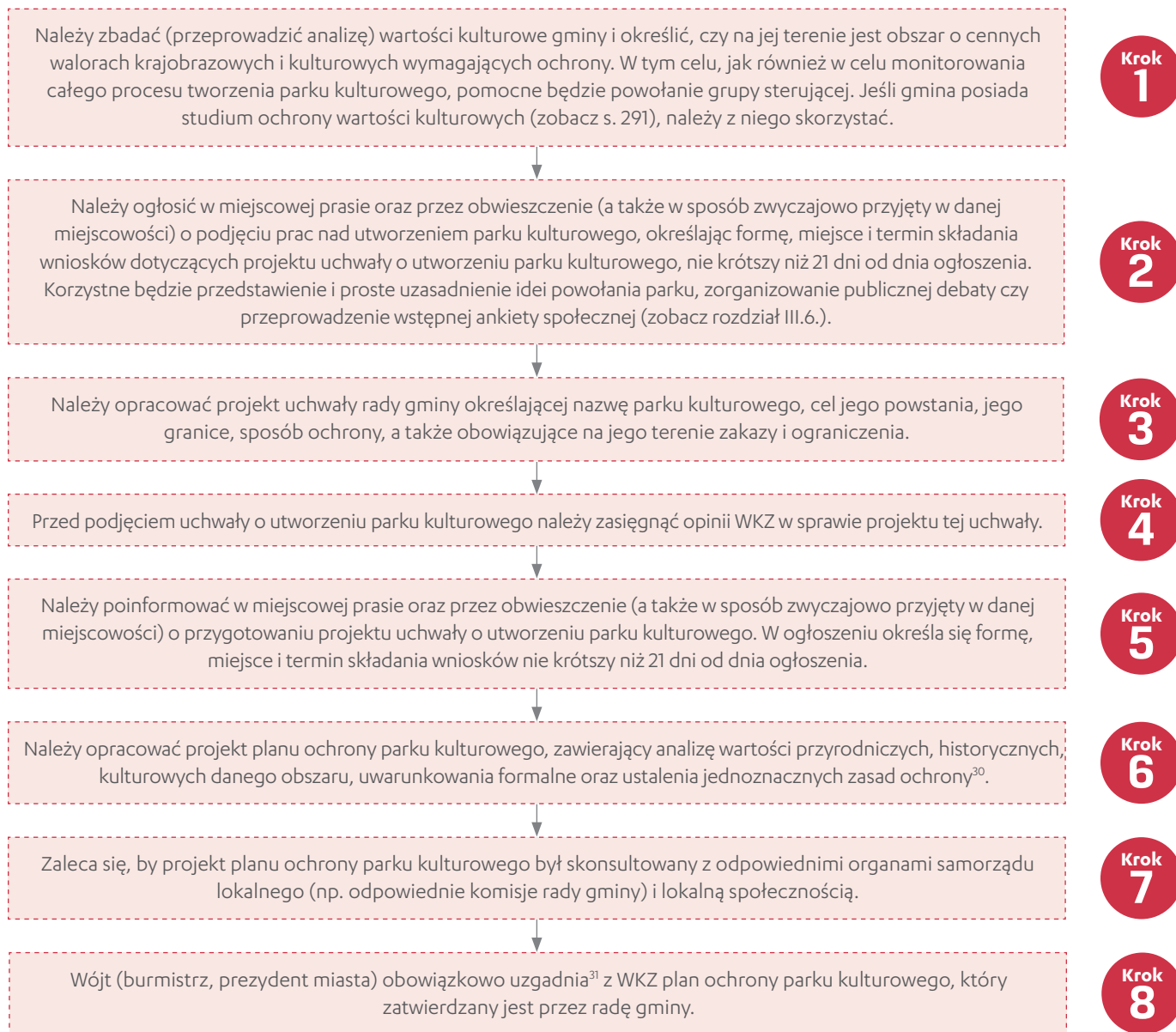
- Propozycję uznania danego obiektu za Pomnik Historii – wraz z właściwą dokumentacją (według obowiązującego wzoru dostępnego na stronie NID w zakładce „Dla właścicieli i zarządców”), zgłaszający składa do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego za pośrednictwem i po zaopiniowaniu przez właściwego WKZ.
- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje zgłoszenie do NID w celu zweryfikowania danych zawartych w dokumentacji i wydania opinii co do zasadności propozycji uznania obiektu za Pomnik Historii.
- Zaopiniowane przez NID zgłoszenie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przedkłada do zaopiniowania Radzie Ochrony Zabytków.
- Po wyrażeniu pozytywnej opinii przez Radę Ochrony Zabytków dokumentacja zgłoszenia jest przekazywana do NID, który przygotowuje projekt rozporządzenia Prezydenta RP wraz z uzasadnieniem i załącznikiem graficznym.
- Po dokonaniu analizy i akceptacji projektu rozporządzenia Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje do Prezydenta RP wnioski (wraz z dołączoną dokumentacją) o uznanie obiektu za Pomnik Historii.
- Jeżeli zasadność wniosku Ministra Kultury i Dziedzictwa Kultury uzyska akceptację – Prezydent RP w drodze rozporządzenia uznaje obiekt za Pomnik Historii, określając jego granice. Rozporządzenie Prezydenta RP podlega następnie ogłoszeniu w „Dzienniku Ustaw”.

Park kulturowy

Utworzenie parku kulturowego stanowi formę ochrony leżącą w kompetencji gminy. Park kulturowy tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Zgodnie z ustawową definicją krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka. Krajobraz kulturowy tworzy złożoną strukturę przestrzenną, na którą składają się płaszczyzny (pola, łąki, lasy, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, kanały, drogi, granice) i punkty (zabytki i obiekty przyrodnicze), w całość zaś wpisane jest dziedzictwo niematerialne (np. rodzaj użytkowania gruntów uwarunkowany historycznie). Do ochrony tak skom-

plikowanej struktury, zajmującej często dość znaczny obszar, dedykowaną formą ochrony jest właśnie park kulturowy. Utworzenie parku kulturowego może przyczyniać się do zapewnienia zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego na danym obszarze oraz powiązania ochrony zabytków z ochroną środowiska przyrodniczego. Procedura tworzenia parku kulturowego pozwala społeczności gminnej zdefiniować najważniejsze wartości oraz wprowadzić ich ochronę, dostosowaną do potrzeb danego obszaru.

Procedura utworzenia parku kulturowego

³⁰ Plan ochrony parku kulturowego można opracować przed uchwaleniem powołania parku lub po nim. Rekomendowanym sposobem jest stworzenie planu ochrony przed podjęciem uchwały – taki scenariusz proponujemy w ścieżce postępowania.

³¹ Uzgodnienie to dokonywane jest w trybie art. 89 ust. 1 *Ustawy o samorządzie gminnym*, w świetle którego jeżeli prawo uzależnia ważność rozstrzygnięcia organu gminy od jego zatwierdzenia, uzgodnienia lub zaopiniowania przez inny organ, zajęcie stanowiska przez ten organ powinno nastąpić nie później niż w ciągu 14 dni od dnia doręczenia tego rozstrzygnięcia lub jego projektu.

**Krok
9**

Rada gminy podejmuje uchwałę, na podstawie której tworzy park kulturowy (art. 16 ust. 1 uozoz). Wskazane jest, aby załącznikiem do uchwały był plan ochrony parku kulturowego.

**Krok
10**

Rada gminy może stworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem kulturowym, która ma na celu realizację zadań związanych z jego ochroną.

**Krok
11**

W terminie trzech miesięcy od przyjęcia uchwały o powołaniu parku kulturowego rada gminy obowiązkowo podejmuje uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 10. ust. 3. upzp w zw. z art. 16. ust. 6. uozoz).

Mimo że ustawodawca nie stawia wymagań dotyczących formy i zakresu planu ochrony parku kulturowego, warto skorzystać z rad i wskazówek dotyczących jego struktury i treści opublikowanych w poradniku dostępnym na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa <http://www.nid.pl> – jest to materiał zarekomendowany przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Źródło: *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków.* Kierownik tematu: dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, opracowanie zespołowe

Ochrona parku kulturowego sprowadza się do ustanowienia na jego terenie określonych zakazów i ograniczeń, które mogą dotyczyć:

- prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego;
- zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia wymienionych zakazów i ograniczeń stosuje się odpowiednio przepisy art. 13–134 *Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska* dotyczące ustalenia, na żądanie poszkodowanego, wysokości odszkodowania przez właściwego starostę.

Istotne z prawnego punktu widzenia jest również to, że dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, co powoduje, że na takim obszarze niedopuszczalne jest wydawanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Ustalenia uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego, mającej charakter prawa miejscowego, są przy tym wiążące przy sporządzeniu aktów planistycznych, takich jak studium uwarunkowań, plan miejscowy czy tzw. uchwała reklamowa. Ustalenia tych aktów niezgodne z uchwałą w sprawie parku kulturowego jako naruszające zasady ich sporządzania powinny być uznane za nieważne w ramach rozstrzygnięcia nadzorczego wojewody albo kontroli sądownoadministracyjnej.

Park kulturowy Kraków Stare Miasto

Pomimo objęcia obszaru Starego Miasta w Krakowie różnymi formami ochrony konserwatorskiej na poziomie krajowym (wpis do rejestru zabytków, uznanie za Pomnik Historii) i międzynarodowym (wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO) u progu XXI w. na jego terenie nasilały się negatywne zjawiska związane z narastającym chaosem reklamowym i degradacją przestrzeni publicznej. W celu przezwyciężenia szkodliwych zjawisk i zapewnienia właściwej ochrony materialnego i krajobrazowego dziedzictwa kulturowego najstarszej części miasta władze Krakowa zdecydowały się sięgnąć po nowe narzędzie prawne – utworzenie parku kulturowego. Rada Miasta Krakowa podjęła uchwałę 3 listopada 2010 r. w sprawie utworzenia Parku Kulturowego Stare Miasto, który uregulował całościowo zasady estetycznego kształtowania przestrzeni i ochrony krajobrazu kulturowego – począwszy od szyldów i reklam, poprzez elewacje i dachy, działalność handlową i usługową, na prowadzeniu ogródków gastronomicznych kończąc. Na dostosowanie się do nowego prawa właściciele, zarządcy nieruchomości i przedsiębiorcy dostali 6 miesięcy od wejścia w życie przepisów.

Mimo początkowych obaw co do efektywności zastosowanej formy ochrony w niedługim czasie obowiązujące zakazy i ograniczenia połączone z działaniami informacyjnymi i upowszechniającymi dobre praktyki zaczęły przynosić wymierne efekty, doprowadzając do uporządkowania przestrzeni publicznej i ograniczenia ekspansji reklamowej. Okazało się, że możliwe jest pogodzenie ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych z prowadzeniem działalności gospodarczej na obszarze staromiejskim. Sukces Parku Kulturowego Kraków Stare Miasto stał się inspiracją dla innych samorządów zmagających się z podobnymi problemami, co w efekcie doprowadziło do utworzenia Parku Kulturowego Stare Miasto we Wrocławiu (2014), Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej w Łodzi (2015), Parku Kulturowego Krupówki w Zakopanem (2016) i Parku Kulturowego Stare Miasto w Poznaniu (2018).

Na stronach internetowych Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie (http://krakow.pl/start/8629,artykul,park_kulturowy.html) i Parku Kulturowego Stare Miasto we Wrocławiu (<https://www.wroclaw.pl/park-kulturowy-wroclaw>) można nie tylko zapoznać się z treścią uchwał powołujących park kulturowy, lecz także uzyskać inne cenne informacje dotyczące zasad funkcjonowania parku kulturowego oraz obejrzeć galerie dobrych praktyk, pokazujących, jak pięknie, pomysłowo i legalnie rozwiązać kwestie regulowane w uchwale o parku kulturowym.

Ustalenia ochrony w dokumentach planistycznych i tzw. decyzjach inwestycyjnych

Podstawowym działaniem gminy w zakresie ochrony zabytków jest wdrażanie rozwiązań mających zapewnić zachowanie zabytków i ich zrównoważone wykorzystanie do rozwoju w opracowanych przez gminę dokumentach planistycznych (studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego) albo w decyzjach wydawanych w ramach procesu inwestycyjnego (decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzja o ustaleniu warunków zabudowy).

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

Podstawy polityki przestrzennej gminy i lokalnych zasad zagospodarowania przestrzennego określa treść studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (studium), sporządzanego przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) na skutek podjęcia przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium. Studium to obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych, przy czym nie jest to akt prawa miejscowego, co powoduje, że nie ma ono mocy powszechnie obowiązującej. Ustalenia studium są jednak wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z czego wynika wymóg zgodności treści planu miejscowego z ustaleniami studium.

Studium stanowi akt planowania ogólnego, nazywany potocznie „planem dla planistów”. Określa ono perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju gminy oraz interesy publiczne (w tym te związane z ochroną dziedzictwa kulturowego), które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego. Jest też ono olbrzymim zbiorem danych dotyczących gminy i prezentuje – jak wskazuje nazwa – zarówno uwarunkowania, czyli bariery i czynniki rozwoju, jak i kierunki zamierzeń planistycznych.

Pierwsza część studium, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie przystąpienia do jego opracowania. W części tej wskazuje się m.in. na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania i uzbrojenia terenu, stan ładu przestrzennego, stan środowiska, przyrody, krajobrazu (w tym krajobrazu kulturowego), stan dziedzictwa kulturowego i zabytków, stan prawny gruntów czy występowanie obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych, a także uwzględnia się istniejące zagrożenia oraz potrzeby i możliwości rozwoju gminy.

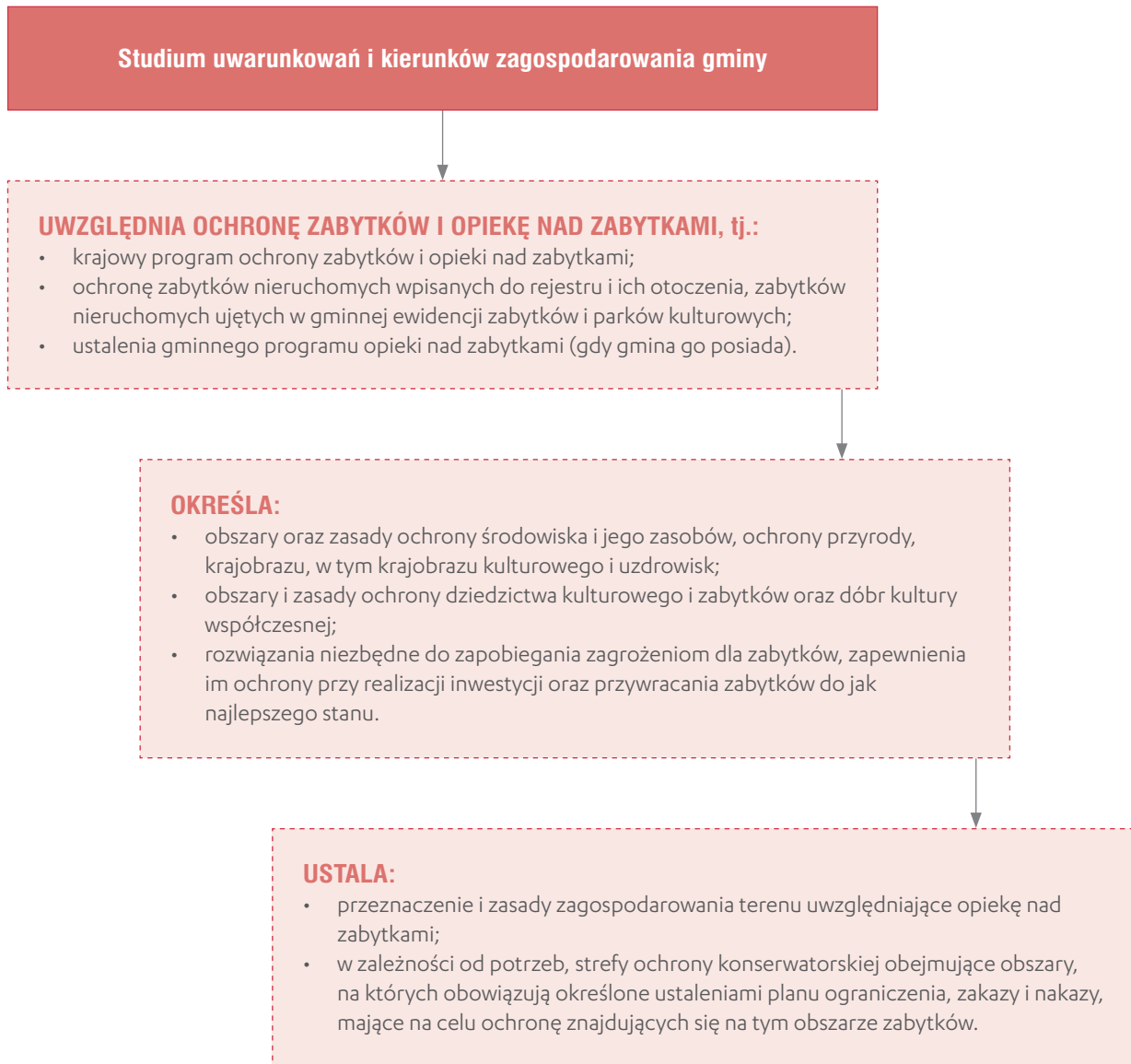

Druga część studium określa kierunki zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do dziedzictwa kulturowego, zabytków, krajobrazu (w tym krajobrazu kulturowego) określa ich obszary i zasady ich ochrony. Poza tym na ochronę wymienionych elementów wpływają również przyjęte w studium rozwiązania z innych dziedzin, dotyczące m.in.:

- kierunków zmian w strukturze przestrzennej,
- zagospodarowania i użytkowania terenów, w tym terenów wyłączonych spod zabudowy,
- kierunków rozwoju systemów komunikacji i infrastruktury technicznej,
- obszarów, na których będą realizowane inwestycje celu publicznego o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym,
- obszarów wymagających przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji czy innych obszarów problemowych.

Dwuczęściowa konstrukcja studium odpowiada takiemu podejściu do dziedzictwa kulturowego i zabytków w tym dokumencie. Część dotycząca uwarunkowań realizuje przypisaną jej funkcję informacyjną (diagnostyczną) – czyli definiuje zasób zabytkowy na terenie gminy – natomiast część dotycząca kierunków pełni funkcję regulacyjną (stanowiącą) – określając politykę gminy w zakresie ich ochrony.

Ustalenia studium dotyczące zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego określa poniższa grafika:

Współdziałanie WKZ w procedurze uchwalania studium obejmuje:

- współpracę z wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta) na etapie sporządzania projektu studium, polegającą na **wyrażeniu opinii, składaniu wniosków oraz udostępnianiu informacji**;
- **wyrażenie przez WKZ niewiążącej opinii dotyczącej rozwiązań przyjętych w projekcie studium**, której przedmiotem jest ocena, czy przedłożony projekt studium zawiera prawidłowy opis i diagnozę stanu zasobu zabytkowego na terenie gminy i czy przyjęte kierunki zagospodarowania uwzględniają właściwą ochronę tego zasobu.

Wnioski konserwatorskie do projektu studium

Wnioski składane przez WKZ na etapie opracowywania projektu studium mają walor wytycznych konserwatorskich służących określeniu w studium obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Forma wniosków odpowiada zazwyczaj strukturze opracowania studium, składając się z:

- części dotyczącej zasobu zabytkowego, która określa stan istniejącej ochrony prawnej, istniejące uwarunkowania w innych dokumentach oraz zasady ochrony obiektów i obszarów wpisanych do rejestru,
- części odpowiadającej kierunkom zagospodarowania, czyli związanej z działaniami ochronnymi, zasadami gospodarowania zabytkami i kształtowania krajobrazu.

Wnioski WKZ do studium powinny być opracowywane z uwzględnieniem gminnego programu opieki nad zabytkami i planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz w oparciu o stosowne analizy dotyczące m.in.: sieci osadniczej, zespołów i układów przestrzennych zabudowy czy zieleni komponowanej. Za optymalny materiał wyjściowy do redakcji wniosków konserwatorskich wydawanych na potrzeby projektu studium uważane jest specjalistyczne opracowanie: Studium ochrony wartości kulturowych gminy – zobacz załącznik nr 5.

Sposób sformułowania wniosków WKZ powinien być możliwie jednoznaczny i precyzyjny, tak by ograniczyć ewentualne wątpliwości interpretacyjne.

Wnioski WKZ do studium powinny zostać w całości uwzględnione przez podmiot opracowujący studium bądź na etapie opracowywania projektu studium, bądź na etapie uwzględniania uwag zawartych w opinii WKZ do projektu studium. Nie wyklucza to oczywiście negocjacji co do treści poszczególnych elementów wniosków prowadzonych pomiędzy WKZ a osobami opracowującymi studium.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest aktem prawa miejscowego powszechnie obowiązującym na obszarze objętym jego ustaleniami. Stanowi on przy tym wyraz posiadanego przez gminę władztwa planistycznego, która w wyznaczonych przepisami prawa granicach może samodzielnie decydować o przeznaczeniu poszczególnych terenów oraz określać sposoby ich zagospodarowania i zabudowy. W odróżnieniu od studium sporządzenie planu miejscowego co do zasady nie jest obowiązkowe, chyba że wymagają tego przepisy odrębne (jak np. art. 16 ust. 6 uoosoz określający obowiązek sporządzenia planu miejscowego dla obszarów, na których utworzono park kulturowy), a także nie musi on być uchwalany dla obszaru całej gminy. Sporządzany przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) projekt planu miejscowego zawiera część tekstową i graficzną i opracowywany jest zgodnie z zapisami studium i z przepisami odrębnymi, odnoszącymi się do obszaru objętego planem.

Proces opracowywania planu miejscowego inicjowany jest uchwałą rady gminy o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego. W planie miejscowym określa się obowiązkowo szereg ustaleń, z których zdecydowana większość ma lub może mieć wpływ na skuteczność realizacji polityk odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i krajobrazu (w tym krajobrazu kulturowego). Ustalenia te dotyczą m.in.:

- przeznaczenia terenów i ich linii rozgraniczających,
- zasad kształtowania ładu przestrzennego,

- ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego,
- zasad kształtowania zabudowy, scalania i podziału nieruchomości,
- organizacji systemów komunikacyjnych, terenów inwestycji celu publicznego o znaczeniu lokalnym lub ponadlokalnym i innych.

Postanowienia planu miejscowego winny uwzględniać określone zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych i ustalać zasady ich ochrony w analogiczny sposób do studium (zobacz grafika na s. 105). Z technicznego punktu widzenia ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków powinny zawierać określenie obiektów i terenów chronionych ustaleniami planu miejscowego, w tym określenie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu terenów. Podobnie jak w studium w planie miejscowym w razie potrzeby ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Wady dotyczące sposobu określenia zasad ochrony zabytków w ustaleniach planu miejscowego

Przepisy uozoz i upzp dają kompetencję do określenia w planie miejscowym zasad, na jakich poszczególne zabytki, zależnie od indywidualnych uwarunkowań, mogą być chronione. Kompetencja ta nie oznacza pełnej dowolności i musi być zgodna z obowiązującym prawem. W wielu rozstrzygnięciach nadzorczych wojewodów i orzeczeń sądów administracyjnych stwierdzano wadliwość sposobu określenia zasad ochrony zabytków w ustaleniach planu miejscowego. Naruszenia te zazwyczaj polegają na wykraczaniu treści planu miejscowego poza obowiązujące unormowania ustawowe, wprowadzanie w treści planu miejscowego wyjątków od ogólnie przyjętych rozwiązań ustawowych czy powtarzanie w planie miejscowym kwestii uregulowanych już w przepisach ustawy. W praktyce jako wadliwe uznaje się m.in.:

- modyfikację (w szczególności zwiększenie) kompetencji WKZ w treści planu miejscowego lub modyfikację form jego współdziałania z innymi organami względem tych, które zostały określone w przepisach uozoz i innych ustawach, szczególnie poprzez wykreowanie dodatkowego obowiązku uzgadniania lub opiniowania przez WKZ określonych rodzajów działań;
- nałożenie obowiązku przeprowadzenia badań archeologicznych przy wszelkich pracach ziemnych prowadzonych na obszarze strefy ochrony archeologicznej, kiedy obowiązek ten, w świetle przepisów uozoz, istnieje tylko wtedy, gdy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków;
- nałożenie obowiązku powiadomienia WKZ w przypadku odkrycia w toku prac konserwatorskich obiektów archeologicznych, gdy kwestia zawiadomienia WKZ o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, uregulowana jest kompleksowo w art. 32 uozoz.

W ramach procedury sporządzania planu miejscowego istnieje wymóg uzgodnienia projektu i zmiany planu z właściwym WKZ, przy czym zakres uzgodnienia ograniczony jest do kwestii kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu. W odróżnieniu od studium uzgodnienie to ma charakter wiążący dla organu planistycznego, co powoduje, że pozytywne stanowisko WKZ jest warunkiem niezbędnym do uchwalenia planu miejscowego w danej postaci. Możliwość zablokowania przez WKZ uchwalenia pla-

Obecna sytuacja prawna nie obliuguje gmin do sporządzania planów miejscowych oraz dopuszcza możliwość ich opracowywania dla terenów dowolnej wielkości. Niestety często są one ograniczane jedynie do obszaru zajmowanego przez planowaną inwestycję lub szczególny sposób zagospodarowania i prawie zawsze mniejszego niż teren gminy. Ważne, aby w takich przypadkach nie ograniczać zakresu analiz, które są podstawą określania polityk gminy odnośnie do wartości kulturowych. Na przykład ograniczenie analizy jedynie do obszaru, dla którego opracowany jest plan miejscowy, z pominięciem nawet najbliższego otoczenia, może skutkować różnymi niepotrzebnymi niedogodnościami dla mieszkańców (w tym również niewłaściwymi ograniczeniami dla inwestorów, o których gmina zazwyczaj dba) lub degradacją czy nawet utratą niemożliwych do odtworzenia wartości zabytkowych, mających zazwyczaj znaczny potencjał społeczno-gospodarczy.

nu miejscowego jest jednak ograniczona, z jednej strony terminem na dokonanie uzgodnienia, wynoszącym w zależności od konkretnego przypadku od 14 do 30 dni od dnia udostępnienia projektu planu miejscowego, z drugiej zaś – koniecznością przedstawienia przez WKZ w wymienionym terminie warunków, na jakich może nastąpić uzgodnienie planu miejscowego. Uchybienie któremukolwiek z powyższych wymogów traktuje się jako równoznaczne z uzgodnieniem projektu planu miejscowego. Współdziałanie WKZ w procedurze uchwalania planu miejscowego nie ogranicza się jedynie do uzgodnienia jego finalnego projektu, lecz podobnie jak w przypadku opracowywania studium obejmuje współpracę z wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta), polegającą na wyrażaniu opinii, składaniu wniosków oraz udostępnianiu informacji.

Decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzja o ustaleniu warunków zabudowy

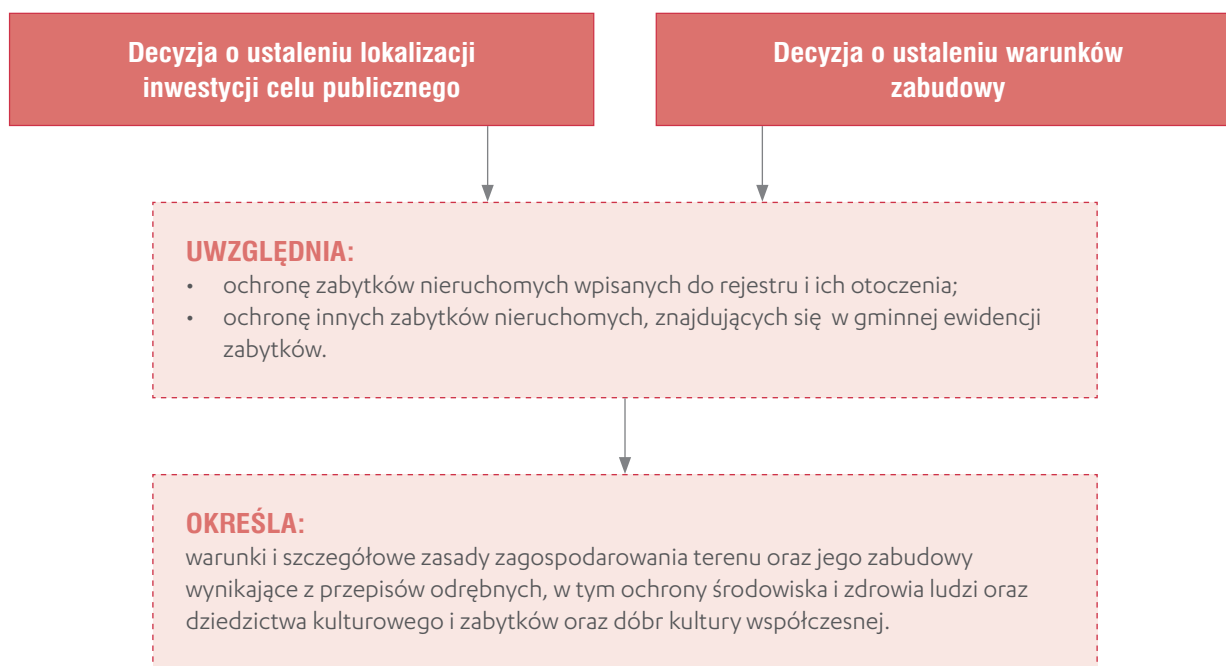
W przypadku istnienia obowiązującego planu miejscowego działalność inwestycyjna na danym obszarze realizowana jest w oparciu o postanowienia tego planu, natomiast w razie jego braku – na podstawie decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź decyzji o ustaleniu warunków zabudowy.

Decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dotyczy realizacji inwestycji celu publicznego o znaczeniu lokalnym (gminnym) i ponadlokalnym (powiatowym, wojewódzkim i krajowym), a także krajowym (obejmującym również inwestycje międzynarodowe i ponadregionalne) oraz metropolitalnym (obejmującym obszar metropolitalny) bez względu na status podmiotu podejmującego te działania oraz źródła ich finansowania. Inwestycjami celu publicznego są te inwestycje, które realizują jeden z celów wymienionych w art. 6 ugn (np. opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów uozoz, budowa i utrzymywanie publicznych urządzeń służących do zaopatrzenia ludności w wodę, gromadzenia, przesyłania, oczyszczania i odprowadzania ścieków oraz odzysku i unieszkodliwiania odpadów, budowa i utrzymywanie ciągów drenażowych, przewodów i urządzeń służących do przesyłania lub dystrybucji płynów, pary, gazów i energii elektrycznej). Ustalenie lokalizacji inwestycji celu publicznego następuje na wniosek inwestora na podstawie decyzji wydawanej przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w uzgodnieniu z marszałkiem województwa – w odniesieniu do inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim, wójta (burmistrza, prezydenta miasta) – w odniesieniu do inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym, bądź wojewodę – w odniesieniu do inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych.

Decyzja o ustaleniu warunków zabudowy wymagana jest w przypadku zmiany zagospodarowania terenu polegającej na budowie obiektu budowlanego lub wykonaniu innych robót budowlanych, a także co do

zasady w razie zmiany sposobu użytkowania obiektu budowlanego lub jego części. Ustalenie warunków zabudowy następuje na wniosek inwestora na podstawie decyzji wydawanej przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Ustalenia wymienionych decyzji inwestycyjnych dotyczące zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego ilustruje poniższa grafika:

W obu wymienionych postępowaniach WKZ współuczestniczy w wydaniu decyzji, dokonując uzgodnienia projektu decyzji w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 uozoz, oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Uzgodnienie, podobnie jak w przypadku planu miejscowego, ma charakter wiążący dla organu prowadzącego postępowanie, co powoduje, że pozytywne stanowisko WKZ jest warunkiem niezbędnym do ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź ustalenia warunków zabudowy. WKZ dokonuje uzgodnienia w formie postanowienia w trybie art. 106 KPA, z tym że zażalenie na to postanowienie przysługuje wyłącznie inwestorowi. W przypadku niezajęcia stanowiska przez WKZ w terminie 2 tygodni od dnia doręczenia wystąpienia o uzgodnienie – uzgodnienie uważa się za dokonane.

Gminna ewidencja zabytków

Jednym z kluczowych zadań gminy, znajdującym się na styku ochrony zabytków i opieki nad nimi, jest tworzenie i prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (GEZ). Jest ona prowadzona przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Gminna ewidencja zabytków obejmuje trzy kategorie zabytków nieruchomości:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z WKZ.

W odniesieniu do dwóch pierwszych kategorii wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest zobowiązany do włączenia do GEZ tych obiektów, które WKZ wpisał do rejestru zabytków i ujął w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Włączając kartę adresową wymienionych zabytków do GEZ, wójt (burmistrz, prezydent miasta) powinien uprzednio zweryfikować, czy dane zawarte w karcie adresowej są wyczerpujące i zgodne z danymi zawartymi odpowiednio w decyzji o wpisie zabytku do rejestru lub w karcie ewidencyjnej zabytku. Trzecia kategoria odnosi się zaś do obiektów, które mogą trafić do GEZ z inicjatywy samej gminy, przy czym wymagane jest osiągnięcie porozumienia z WKZ co do zasadności ujęcia tego zabytku w gminnej ewidencji zabytków oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich.

Karta adresowa zabytku

Karta adresowa zabytku nieruchomego, zgodnie z *Rozporządzeniem MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, powinna zawierać następujące rubryki (wytluszczone zostały nowe elementy karty adresowej wprowadzone nowelizacją rozporządzenia, która weszła w życie 19 października 2019 r.):

- 1) nazwa,
- 2) czas powstania,
- 3) miejscowość,
- 4) adres,
- 5) przynależność administracyjna,
- 6) formy ochrony,
- 7) fotografia z opisem wskazującym orientację w stosunku do sąsiednich terenów lub stron świata albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym,
- 8) historia, opis i wartości,**
- 9) stan zachowania i postulaty dotyczące konserwacji,**
- 10) wykonanie karty,**
- 11) zatwierdzenie karty.**

Instrukcję opracowania karty adresowej zabytku nieruchomego i jej wzór można pobrać ze strony Narodowego Instytutu Dziedzictwa – www.nid.pl (zakładka: Zabytki w Polsce » Ewidencja zabytków » Dla właścicieli i zarządców » Dla samorządów » Gminna ewidencja zabytków).

Gminna ewidencja zabytków przez lata służyła przede wszystkim jako baza wiedzy o zasobie zabytkowym gminy, a obiekty w niej ujęte mogły podlegać ochronie na podstawie ustaleń planu miejscowego. Jednak na skutek zmian prawnych wprowadzonych w 2010 r. status ewidencji zabytków uległ zasadniczej zmianie. Zyskała ona wówczas kluczową funkcję w prawnym systemie ochrony zabytków, stając się nową, choć nie wymienioną bezpośrednio w katalogu z art. 7 uozoz, formą ochrony zabytków. Ujęcie obiektu lub obszaru w gminnej ewidencji zabytków zaczęło wywoływać skutki prawne, związane z powstaniem po stronie właściciela

(posiadacza) zabytku określonych obowiązków, polegających na wymogu dokonywania uzgodnień z właściwym WKZ w postępowaniach dotyczących:

- wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz wydania decyzji o warunkach zabudowy (art. 53 ust. 4 pkt 2 w zw. z art. 60 ust. 1 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*);
- wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39. ust. 3. *Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane*);
- uzgodnienia wniosku o ustalenie lokalizacji inwestycji mieszkaniowej (art. 7 ust. 14 pkt 2 *Ustawy z dnia 5 lipca 2018 r. o ułatwieniach w przygotowaniu i realizacji inwestycji mieszkaniowych oraz inwestycji towarzyszących*).

W związku z nowelizacją art. 81 uozoz, która weszła w życie 9 września 2017 r., wprowadzona została możliwość udzielenia przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku znajdującym się w GEZ na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale, przy czym dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę wymienionych prac lub robót przy zabytku.

Ujęcie zabytku w GEZ, w odróżnieniu od wpisu zabytku do rejestru, nie wiąże się z prowadzeniem postępowania administracyjnego i wydawaniem jakiegokolwiek rozstrzygnięcia (decyzji/postanowienia), w efekcie czego brak jest możliwości wniesienia odwołania lub zażalenia. Samo ujęcie zabytku w GEZ (tj. włączenie karty adresowej zabytku do GEZ) stanowi tzw. czynność materialno-techniczną, którą traktuje się jako akt organu jednostki samorządu terytorialnego z zakresu administracji publicznej podlegający kognicji sądu administracyjnego na podstawie art. 101 ust. 1 *Ustawy o samorządzie gminnym* w zw. z art. 3 § 2 pkt 6 *Ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*. Choć przepisy prawa nie określają formy, w jakiej powinno się dokonać założenia GEZ, przyjmuje się, że powinno to nastąpić w formie zarządzenia wydanego przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Również w formie zarządzeń publikowanych na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej powinny być odnotowywane wszelkie zmiany dokonane w zasobie GEZ.

Założenie GEZ stanowi obowiązek prawny gminy. Na mocy *Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz o zmianie niektórych innych ustaw wójtowie (burmistrzowie, prezydenci miast) zobowiązani zostali do założenia GEZ w terminie dwóch lat, licząc od dnia przekazania przez WKZ wykazu zabytków nieruchomości wyznaczonych do ujęcia w GEZ, o którym mowa w art. 7 wspomnianej ustawy, który to wykaz miał zostać przekazany wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) i staroście najpóźniej do 4 grudnia 2010 r. Pomimo upływu wskazanego terminu w części gmin wciąż nie założono GEZ. W takiej sytuacji, do chwili założenia GEZ, funkcję gminnej ewidencji zabytków pełni wykaz, o którym mowa w art. 7 wymienionej ustawy i na jego podstawie WKZ dokonuje uzgodnień we wskazanych powyżej postępowaniach.

Nowe obowiązki informacyjne dotyczące prowadzenia GEZ

W związku z nowelizacją *Rozporządzenia MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, która weszła w życie 19 października 2019 r.,

na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w § 18b nałożone zostały określone obowiązki informacyjne dotyczące prowadzenia GEZ, tj.:

- wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem, o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do GEZ, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ lub o wyłączeniu tej karty,
- zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do GEZ, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z GEZ lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej BIP;
- zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków;
- wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do GEZ, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do GEZ albo wyłączenia tej karty z GEZ;
- do zawiadomienia o włączeniu karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków lub o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku dołącza się odpowiednio potwierdzoną kopię karty adresowej zabytku albo nowej karty adresowej zabytku.

Oprócz GEZ przepisy prawa przewidują prowadzenie ewidencji zabytków na poziomie wojewódzkim i krajowym. Podstawowym celem ewidencji jest rozpoznanie zasobu zabytkowego i jego zadokumentowanie poprzez zebranie i opracowanie istotnych informacji o zabytkach, ich historii, charakteryzujących je cechach, stanie ich zachowania i posiadanych wartościach. Dokumentacja ewidencyjna nierzadko stanowi jedyne źródło wiedzy na temat zabytku, dlatego niezwykle ważne jest jej rzetelne opracowanie. Usystematyzowanie wiedzy o zabytkach, możliwe dzięki prowadzeniu ewidencji, jest niezbędnym elementem właściwego zarządzania dziedzictwem, prowadzenia planowej polityki i działalności konserwatorskiej.

Zgodnie z art. 22 ust. 2 uozoz. WKZ prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków (WEZ) w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa. *Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem wymienia:*

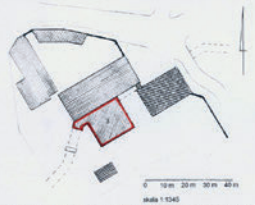

- kartę ewidencyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru,
- kartę ewidencyjną zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru,
- kartę ewidencyjną zabytku ruchomego,
- kartę ewidencyjną zabytku archeologicznego lądowego,
- kartę ewidencyjną zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego,
- kartę ewidencyjną zabytku archeologicznego podwodnego morskiego.

Skutki prawne ujęcia zabytku w WEZ

WEZ jest przede wszystkim podstawowym źródłem wiedzy o zasobie zabytkowym i sam fakt ujęcia zabytku w tej ewidencji co do zasady nie wywołuje skutków prawnych. Jednak, jak już wspomniano, obiekty znajdujące się w WEZ stanowią część GEZ i wówczas dotyczą ich skutki prawne ujęcia zabytku w GEZ. WEZ odgrywa kluczową rolę w zakresie ochrony nieruchomości zabytków archeologicznych (w ewidencji zabytków znajduje się blisko 500 tys. stanowisk archeologicznych przy jedynie niespełna 8 tys. stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków), ponieważ prowadzenie badań archeologicznych wymaga pozwolenia konserwatorskiego nie tylko przy zabytkach rejestrowych, lecz także przy tych znajdujących się w WEZ. Ponadto ujęcie zabytkowego pojazdu w WEZ rodzi określone skutki na gruncie przepisów *Ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym*, polegające m.in. na zwolnieniu pojazdu zabytkowego z okresowych kontroli technicznych po pierwszym badaniu technicznym dopuszczającym do ruchu i na możliwość czasowego zawieszenia ubezpieczenia OC.

Zgodnie z art. 22 ust. 1 uozoz GKZ prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków. Zadanie gromadzenia i zarządzania zasobem krajowej ewidencji zabytków powierzone jest Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa. Zgromadzony przez NID zbiór informacji o zabytkach z obszaru całego kraju umożliwia tworzenie jednolitej bazy danych o dziedzictwie kulturowym, wszechstronne przetwarzanie informacji, tworzenie ogólnopolskich i regionalnych analiz, zestawień i wykazów według dowolnie wybranych kryteriów. Aktualnie w NID rozpoczął się proces digitalizacji zgromadzonych dotychczas zbiorów, aby zapewnić im trwałość oraz umożliwić szeroki dostęp do danych.

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIEMUCHOMEGO WPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW		3. Miejscowość SIEDLIMOWICE 12150
1. Nazwa BUDYNKI TOWARZYSZĄCE (TURBANDOWNIA I WÓZNIĄ) nr 3 w zespole młyna A1518/3	2. Czas powstania XIX/XX w., pocz. XX w.	4. Adres Siedlimowice 1 58-130 Żarów nr ewidencyjny działki 54/1, 55/1, 55/3, 55/4
		5. Przynależność administracyjna województwo dolnośląskie powiat świdnicki gmina Żarów
		6. Współrzędne geograficzne 50:55:47.14-16:34:26.09
		7. Poprzednie nazwy miejscowości Schönfeld
		8. Właściciel i jego adres
		9. Użytkownik i jego adres
		10. Formy ochrony A/5959/A-3 z 31.03.2015

Ilustracja 22. Pierwsza strona karty ewidencyjnej zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, fot. K. Czartoryski, P. Roczek, archiwum NID

Środki nadzoru konserwatorskiego

Ochrona zabytków poza działaniami z zakresu nadzoru prewencyjnego (wydawanie pozwoleń konserwatorskich) obejmuje również działania z zakresu weryfikacyjnego, na który składają się określone w przepisach uozoz środki nadzoru konserwatorskiego. Nadzór konserwatorski obejmuje następujące kategorie czynności:

- prowadzenie kontroli przestrzegania i stosowania przepisów uozoz;
- sprawdzenie zgodności podejmowanych przy zabytku działań z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu i zatwierdzonej dokumentacją;
- w przypadku stwierdzenia naruszenia – zastosowanie środków mających na celu usunięcie naruszeń i zabezpieczenie wartości zabytku.

Kontrola przestrzegania i stosowania przepisów uozoz i zalecenia pokontrolne

WKZ lub działający z jego upoważnienia pracownicy wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków prowadzą kontrolę przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi. Przy wykonywaniu kontroli są oni uprawnieni do:

- 1) wstępu na teren nieruchomości, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie zniszczenia lub uszkodzenia zabytku;
- 2) oceny stanu zachowania, warunków przechowywania i zabezpieczenia zabytków wpisanych do rejestru, a także zabytków znajdujących się w muzeach, bibliotekach oraz w zbiorach lub zasobach innych państwowych jednostek organizacyjnych i jednostek samorządu terytorialnego, w terminie uzgodnionym z ich właścicielem lub posiadaczem;
- 3) sprawdzania zgodności wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach wpisanych do rejestru oraz prowadzonych badań archeologicznych z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu i zatwierdzonej dokumentacją;
- 4) żądania ustnych lub pisemnych informacji w zakresie niezbędnym dla ustalenia stanu faktycznego dotyczącego zakresu kontroli;
- 5) żądania okazania dokumentów i udostępnienia wszelkich danych mających związek z zakresem kontroli;
- 6) dokonania wpisu w dzienniku budowy w zakresie określonym przepisami prawa budowlanego.

Powyższe czynności kontrolne przeprowadzane są w obecności kontrolowanej osoby fizycznej albo kierownika kontrolowanej jednostki organizacyjnej lub upoważnionej przez niego osoby, z zachowaniem przepisów o ochronie informacji niejawnych. Z czynności kontrolnych sporządza się protokół zawierający opis stanu faktycznego stwierdzonego w toku kontroli, w tym ustalonych nieprawidłowości, z uwzględnieniem przyczyn powstania, zakresu i skutków tych nieprawidłowości oraz osób za nie odpowiedzialnych. Gdy jest to niezbędne do przeprowadzenia czynności kontrolnych, WKZ może wystąpić z wnioskiem do właściwego miejscowo komendanta policji o jej pomoc, a komendant ten jest zobowiązany do zapewnienia pomocy policji w toku wykonywania czynności kontrolnych. Z kolei w przypadku kontroli jednostki organizacyjnej WKZ może zażądać przeprowadzenia postępowania służbowego lub innego przewidzianego prawem przeciwko osobom winnym dopuszczenia do powstania uchybień i poinformowania go w określonym terminie o podjętych działaniach zmierzających do usunięcia tych uchybień.

W przypadku ustalenia w ramach kontroli, że zabytek jest w nieodpowiednim stanie zachowania, WKZ może wydać kontrolowanej osobie fizycznej lub kierownikowi kontrolowanej jednostki organizacyjnej zalecenia pokontrolne usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości, w określonym terminie, chyba że ich charakter uzasadnia zastosowanie dalej idącego środka nadzoru określonego w przepisach rozdziału 4 uozoz. Tym samym zalecenia pokontrolne stanowią „najlżejszą” formę działania nadzorczego ze strony WKZ, stosowaną wówczas, gdy stwierdzone nieprawidłowości nie mają poważnego charakteru i nie wiążą się z obawą zniszczenia lub istotnego uszkodzenia zabytku.

W stosunku do zaleceń pokontrolnych (które nie przybierają postaci decyzji administracyjnej) przepisy uozoz przewidują quasi-procedurę odwoławczą. Polega ona na tym, że kontrolowana osoba fizyczna lub kierownik kontrolowanej jednostki organizacyjnej, w terminie 14 dni od dnia otrzymania zaleceń może zgłosić do WKZ pisemnie umotywowane zastrzeżenia do zaleceń pokontrolnych oraz dodatkowe wyjaśnienia lub przedstawić dodatkową dokumentację. W terminie 14 dni od dnia otrzymania ww. zastrzeżeń WKZ:

- w przypadku stwierdzenia zasadności całości lub części zastrzeżeń – zmienia zalecenia pokontrolne i przekazuje je wraz z uzasadnieniem kontrolowanej osobie fizycznej lub kierownikowi kontrolowanej jednostki organizacyjnej
- albo
- odmawia zmiany zaleceń pokontrolnych i swoje stanowisko wraz z uzasadnieniem przekazuje kontrolowanej osobie fizycznej lub kierownikowi kontrolowanej jednostki organizacyjnej – w przypadku nieuwzględnienia zastrzeżeń w całości.

Wykonanie zaleceń pokontrolnych nie ma charakteru dobrowolnego. Za niewykonanie zaleceń pokontrolnych wbrew obowiązкови osoba zobowiązana podlega karze pieniężnej od 500 do 50 tys. zł. Przedmiotowa kara jest nakładana w drodze decyzji przez organ ochrony zabytków, który wydał zalecenia pokontrolne.

Nakaz przeprowadzenia określonych prac lub robót przy zabytku

Jeżeli nieprawidłowości stwierdzone w trakcie kontroli mają poważny charakter, WKZ zamiast wydawania zaleceń pokontrolnych może zdecydować się na wydanie decyzji nakazującej przeprowadzenie, w terminie określonym w tej decyzji, prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem tego zabytku (art. 49 ust. 1 uozoz). Adresatem nakazu jest osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Przedmiotowy nakaz, w odróżnieniu od zaleceń pokontrolnych, stanowi decyzję administracyjną z wszelkimi tego konsekwencjami (tj. m.in. możliwością odwołania od decyzji, a w dalszej kolejności wniesienia skargi do sądu administracyjnego).

Jeżeli zobowiązany nie wykonuje nałożonego na niego obowiązku, WKZ ma możliwość skorzystania ze środków określonych w przepisach *Ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji* odnoszących się do egzekucji obowiązków o charakterze niepieniężnym. Podstawowym środkiem jest nałożenie grzywny w celu przymuszenia, która może być nakładana kilkakrotnie w tej samej lub wyższej kwocie. Każdorazowo nałożona grzywna nie może przekraczać kwoty 10 tys. zł, a w stosunku do osób praw-

nych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej kwoty 50 tys. zł, przy czym grzywny nakładane wielokrotnie nie mogą łącznie przekroczyć kwoty 50 tys. zł, a w stosunku do osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej kwoty 200 tys. zł.

Wykonanie zastępcze i czasowe zajęcie zabytku

Jeżeli nakaz przeprowadzenia określonych prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie został zrealizowany w terminie wskazanym w decyzji, WKZ może również skorzystać z innego środka egzekucyjnego – zastępczego wykonania tych prac lub robót, które realizowane jest za zobowiązanego i na jego koszt. W takim przypadku WKZ po wcześniejszym przesłaniu upomnienia wszczyna postępowanie egzekucyjne, wydając postanowienie o zastosowaniu wykonania zastępczego. Postanowienie to powinno zawierać:

- stwierdzenie niewykonania nakazu wraz z przywołaniem tytułu wykonawczego (którego odpis jest dołączany z postanowieniem),
- informację o tym, że prace lub roboty określone w nakazie zostaną wykonane zastępczo przez inną osobę za zobowiązanego, na jego koszt i niebezpieczeństwo,
- wskazanie przybliżonej kwoty kosztów wykonania zastępczego.

Zobowiązanemu służy prawo zgłoszenia zarzutów i wniesienia zażalenia w sprawie prowadzenia postępowania egzekucyjnego oraz prawo wniesienia zażalenia na postanowienie o zastosowaniu wykonania zastępczego.

Po zakończeniu prac lub robót zrealizowanych w ramach wykonania zastępczego WKZ wydaje decyzję określającą wysokość wierzytelności Skarbu Państwa z tytułu wykonania zastępczego tych prac lub robót, ich zakres oraz termin wymagalności tej wierzytelności. Na podstawie powyższej decyzji na wniosek WKZ wierzytelność Skarbu Państwa z tytułu zastępczo wykonanych prac lub robót jest zabezpieczona hipoteką przymusową na nieruchomości, której dotyczyły wykonane prace. Jednak w przypadku stwierdzenia nieściągalności wierzytelności lub gdy jej ściągnięcie spowoduje znaczny uszczerbek dla sytuacji materialnej osoby, której nakazano przeprowadzenie określonych prac lub robót przy zabytku, wojewoda w porozumieniu z GKZ może tę wierzytelność umorzyć w całości lub w części bądź rozłożyć ją na raty.

Wykonanie zastępcze stosuje się wyłącznie w przypadkach konieczności natychmiastowego przeprowadzenia robót budowlanych lub prac konserwatorskich ze względu na występujące zagrożenie zniszczenia lub uszkodzenia zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, szczególnie zaś wtedy, gdy nieuregulowany jest stan prawny zabytku lub nie ma możliwości kontaktu z jego właścicielem lub posiadaczem. Aby wejść na cudzy grunt i zrealizować wykonanie zastępcze, niezbędne jest ustanowienie zabezpieczenia zabytku w formie czasowego zajęcia. Decyzję w tym zakresie wydaje starosta na wniosek WKZ, ustalając to zabezpieczenie do czasu usunięcia zagrożenia, nie dłużej jednak niż sześć miesięcy. W zakresie ustanowienia czasowego zajęcia zabytku nieruchomego stosuje się odpowiednio przepisy ugn.

Gdy zagrożenie polegające na możliwości zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę dotyczy zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia może wydać nie starosta, lecz sam WKZ. W takim przypadku czasowe zajęcie zabytku ruchomego polega na przekazaniu go, w zależności od rodzaju zabytku, do muzeum, archiwum lub biblioteki.

Wywłaszczenie zabytku nieruchomego i przejęcie na własność Skarbu Państwa zabytku ruchomego

Najdalej idącym środkiem nadzoru konserwatorskiego, w praktyce bardzo rzadko stosowanym, jest możliwość pozbawienia własności zabytku. Ma ono miejsce wyłącznie wtedy, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia zniszczenia lub uszkodzenia zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru bądź zagrożenia zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę zabytku ruchomego wpisanego do rejestru.

W odniesieniu do zabytku nieruchomego jego wywłaszczenie może być dokonane na wniosek WKZ przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku. Wywłaszczenie następuje w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach ugn. Z kolei zabytek ruchomy może, na podstawie decyzji WKZ, zostać przejęty na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku.

Nakaz przywrócenia zabytku do poprzedniego stanu bądź doprowadzenia do jak najlepszego stanu

Poza sytuacjami, w których WKZ stosuje określone środki nadzoru ze względu na zaniechanie prowadzenia prac lub robót przy zabytku przez jego właściciela lub posiadacza (tj. nakaz przeprowadzenia określonych prac lub robót przy zabytku, wykonanie zastępcze), może dochodzić do odwrotnych okoliczności, kiedy to WKZ wyciąga konsekwencje wobec podmiotu, który prowadzi określone działania przy zabytku z naruszeniem przepisów prawa lub zakresu i warunków sprecyzowanych w pozwoleniu konserwatorskim.

W świetle art. 45 ust. 1 uozoz, gdy bez wymaganego pozwolenia WKZ lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu wykonano przy zabytku wpisanym do rejestru określone prace, roboty, badania lub inne działania wymagające pozwolenia konserwatorskiego, WKZ wydaje decyzję:

- nakazującą przywrócenie zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, wraz z określeniem terminu wykonania tych czynności
- albo
- zobowiązującą do doprowadzenia zabytku do jak najlepszego stanu we wskazany sposób i w określonym terminie.

Powyższy przepis przewiduje zatem dwa alternatywne (rozłączne) uprawnienia decyzyjne WKZ. Wybór rozstrzygnięcia jest uzależniony od tego, czy działania podjęte przy zabytku wpisanym do rejestru i bez wymaganego pozwolenia WKZ doprowadziły do stanu, który w ogóle nie może być tolerowany, biorąc pod uwagę ich zakres i charakter, czy też do stanu, który można odpowiednio dostosować do wymagań ochrony konserwatorskiej, co wymagałoby podjęcia dodatkowych działań, robót lub czynności wskazanych przez WKZ.

W przepisach uozoz nie przewidziano instytucji legalizacji samowoli konserwatorskiej w odróżnieniu od przepisów prawa budowlanego przewidujących, w zależności od zaistniałego przypadku, postępowanie legalizacyjne albo postępowanie naprawcze. Zatem gdy bez wymaganego pozwolenia WKZ lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu wykonano przy zabytku wpisanym do rejestru określone prace, roboty, badania lub inne działania wymagające pozwolenia konserwatorskiego, konieczne jest zastosowanie jednej z sankcji przewidzianych w art. 45 ust. 1 uozoz.

Prowadzenie prac, robót, badań lub innych działań wymagających pozwolenia konserwatorskiego przy zabytku wpisanym do rejestru bez pozwolenia WKZ lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu może również stanowić podstawę do wydania przez WKZ decyzji o wstrzymaniu wykonywania tych działań. Decyzja ta wygasa po upływie 2 miesięcy od dnia jej doręczenia, jeżeli w tym terminie WKZ nie wyda kolejnej decyzji:

- nakazującej przywrócić zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, z określeniem terminu wykonania tych czynności

albo

- nakładającej obowiązek uzyskania pozwolenia WKZ na prowadzenie wstrzymanych badań, prac, robót lub innych działań przy zabytku, przy czym wniosek o wydanie tego pozwolenia składa się w terminie nie dłuższym niż 7 dni od dnia doręczenia decyzji,

albo

- nakładającej obowiązek podjęcia określonych czynności w celu doprowadzenia wykonywanych badań, prac, robót lub innych działań przy zabytku do zgodności z zakresem i warunkami określonymi w pozwoleniu, wskazując termin wykonania tych czynności,

albo

- zakazującej prowadzenia wstrzymanych działań.

W tym przypadku przepis przewiduje aż cztery alternatywne (rozłączne) uprawnienia decyzyjne WKZ, które uzależnione są od okoliczności danej sprawy, a których wspólnym celem jest to, by zapobiec zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytku lub udaremnieniem jego zniszczenia.

Możliwość wstrzymania przez WKZ prowadzonych prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych nie jest ograniczona wyłącznie do zabytków wpisanych do rejestru. WKZ może również wydać taką decyzję w stosunku do zabytku niewpisanego do rejestru (czyli np. znajdującego się w WEZ lub GEZ), jeżeli zabytek ten spełnia warunki uzasadniające dokonanie wpisu do rejestru. W tej sytuacji najpóźniej w ciągu 14 dni od doręczenia decyzji o wstrzymaniu prowadzonych prac lub robót WKZ powinien wsząć postępowanie w sprawie wpisu zabytku do rejestru. Wszczęcie postępowania o wpis do rejestru zabytków skutkować będzie objęciem obiektu tzw. ochroną tymczasową (zobacz s. 89).

Nadzwyczajne tryby postępowania w przepisach uozoz

W przepisach uozoz dotyczących nadzoru konserwatorskiego wprowadzono szczególne rozwiązania w zakresie możliwości wzruszenia ostatecznych decyzji WKZ udzielających pozwolenia na prowadzenie działań przy zabytku.

Po pierwsze, zgodnie z art. 47 ust. 1 uozoz WKZ może wznowić postępowanie w sprawie wydanego pozwolenia konserwatorskiego, a następnie zmienić je lub cofnąć, w drodze decyzji, jeżeli w trakcie wykonywania badań, prac, robót lub innych działań określonych w pozwoleniu wystąpiły nowe fakty i okoliczności, mogące doprowadzić do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku. Przepis ten stanowi przepis szczególny w stosunku do art. 145 § 1 KPA, określającego przesłanki wznowienia postępowania zakończonego wydaniem decyzji ostatecznej.

Po drugie, zgodnie z art. 47a ust. 1 uozoz MKiDN po zasięgnięciu opinii Głównej Komisji Konserwatorskiej może z urzędu uchylić lub zmienić pozwolenie konserwatorskie, jeżeli realizacja działań

określonych w tym pozwoleniu spowodowałyby:

1) uszczerbek dla wartości zabytku

lub

2) uszkodzenie bądź zniszczenie zabytku,

lub

3) niewłaściwe korzystanie z zabytku.

Możliwość wszczęcia tego postępowania jest ograniczona czasowo, tj. przed upływem 2 lat od dnia, w którym pozwolenie konserwatorskie stało się ostateczne. MKiDN ma przy tym prawo wstrzymać wykonanie pozwolenia konserwatorskiego, jeżeli zachodzi prawdopodobieństwo uchylenia lub zmiany tego pozwolenia.

Powyższy tryb, wprowadzony nowelą uozoz z 2017 r., stanowi szczególny rodzaj nadzoru merytorycznego MKiDN nad rozstrzygnięciami merytorycznymi WKZ, stanowiąc przepis szczególny w stosunku do art. 155 KPA. Zasadniczo stosowany może być w sytuacjach, gdy od wadliwej merytorycznie decyzji WKZ w sprawie udzielenia pozwolenia konserwatorskiego nie wniesiono odwołania do MKiDN jako organu II instancji. W przypadku braku powyższego trybu nadzwyczajnego MKiDN, mimo stwierdzenia, że wykonanie działań określonych w pozwoleniu miałyby negatywny wpływ na zabytek, nie byłoby w stanie zapobiec tym negatywnym skutkom.

Sankcje za naruszenie przepisów z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

W przepisach uozoz znajdują się normy określające sankcję za naruszenie zakazów lub nakazów określonych w ustawie. Do końca 2017 r. sprawca naruszeń podlegał wyłącznie odpowiedzialności karnej za popełnienie przestępstwa bądź wykroczenia, obecnie jednak obok sankcji karnych funkcjonują również administracyjne kary pieniężne.

Zgodnie z art. 189b KPA przez administracyjną karę pieniężną rozumie się określoną w ustawie sankcję o charakterze pieniężnym, nałożoną przez organ administracji publicznej, w drodze decyzji, w następstwie naruszenia prawa polegającego na niedopełnieniu obowiązku albo naruszeniu zakazu ciążącego na osobie fizycznej, osobie prawnej albo jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej.

Na gruncie uozoz przewidziano kary pieniężne m.in. za następujące naruszenia prawa:

- podejmowanie bez pozwolenia WKZ bądź prowadzenie niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu WKZ: prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, robót budowlanych w otoczeniu zabytku, badań konserwatorskich lub architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru lub badań archeologicznych – kara pieniężna w wysokości od 500 do 500 tys. zł;
- niewykonywanie wbrew obowiązkowi zaleceń pokontrolnych – kara pieniężna w wysokości od 500 do 50 tys. zł;
- uniemożliwianie lub utrudnianie dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy – kara pieniężna w wysokości od 500 do 2000 zł;

- niepoinformowanie WKZ przez właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującego się w WEZ o:
 - 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
 - 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
 - 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
 - 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości
 - kara pieniężna w wysokości od 500 do 2000 zł.

Powyższe kary nakłada w drodze decyzji WKZ. Karę pieniężną uiszcza się w terminie 14 dni od dnia, w którym decyzja o jej nałożeniu stała się ostateczna. Do kar pieniężnych stosuje się przepisy działu IVa KPA, w którym uregulowano m.in. kwestie dyrektyw wymiaru kary pieniężnej, udzielania ulg w jej wykonaniu, odstąpienia od nałożenia kary czy przedawnienia możliwości jej nałożenia. Wpływy z kar pieniężnych przekazuje się na rachunek Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków – państwowego funduszu celowego, którego dysponentem jest MKiDN. Środki z tego Funduszu są przeznaczane m.in. na nakłady konieczne na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

W zakresie przepisów karnych kluczowe znaczenie ma art. 108 uozoz stwierdzający, że ten, kto niszczy lub uszkodza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Jeżeli sprawca tego czynu działa nieumyślnie, podlega on grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. W razie skazania za umyślne zniszczenie zabytku sąd obowiązany jest ponadto orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku, natomiast w razie skazania za umyślne uszkodzenie zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku. Z kolei w przypadku skazania za nieumyślne zniszczenie lub uszkodzenie zabytku sąd fakultatywnie orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

Poza zniszczeniem lub uszkodzeniem zabytku w przepisach uozoz przewidziano odpowiedzialność karną za następujące przestępstwa:

- wywóz zabytku za granicę bez pozwolenia albo nieprzywiezienie z powrotem na terytorium RP zabytku wywiezionego za granicę w terminie określonym w pozwoleniu;
- podrabianie lub przerabianie w celu użycia go w obrocie zabytkami;
- umyślne zbywanie podrobionych lub przerobionych zabytków;
- poszukiwanie bez pozwolenia albo wbrew warunkom ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Na uwagę zasługuje ostatnie z wymienionych przestępstw, które do końca 2017 r. traktowane było jedynie jako wykroczenie. Jednak rosnąca skala zjawiska prowadzenia poszukiwań zabytków, w szczególności archeologicznych (skarbów), bez wymaganego pozwolenia WKZ spowodowała zmianę kwalifikacji tego czynu, co doprowadzić ma do ograniczenia tego proceduru.

Ochrona zabytków w przepisach Kodeksu karnego

Przepisy części szczególnej Kodeksu karnego nie zawierają odrębnego rozdziału poświęconego przestępstwom przeciwko zabytkom lub dobrom kultury, ponieważ przestępstwa te określone są na gruncie uozoz. W stosunku do wybranych przestępstw przeciwko mieniu (m.in. przestępstwa kradzieży, oszustwa czy niszczenia lub uszkodzenia rzeczy) dopuszczenie się go w stosunku do dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury powoduje powstanie ostrzejszej odpowiedzialności sprawcy, który podlega wówczas karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Oprócz przestępstw przepisy uozoz określają sankcje za popełnienie wykroczeń, do których należy m.in.:

- niezabezpieczenie zabytku przez jego właściciela lub posiadacza w należyty sposób przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zaginięciem lub kradzieżą;
- naruszanie zakazów lub ograniczeń obowiązujących na terenie parku kulturowego lub jego części;
- umieszczanie bez pozwolenia WKZ na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenia technicznego, tablicy reklamowej lub urządzenia reklamowego w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* lub napisu;
- niepowiadomienie WKZ lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, a także niewstrzymanie wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i niezabezpieczenie, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia;
- niepowiadomienie WKZ lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym, a także niezabezpieczenie, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia.

W postępowaniu karnym w sprawach dotyczących czynów zabronionych zagrażających ochronie zabytków lub dziedzictwu kulturowemu, zarówno MKiDN, jak i WKZ mogą występować na zasadach przewidzianych dla pokrzywdzonego i oskarżyciela posiłkowego. Z kolei w postępowaniu w sprawach o wykroczenia podmioty te mogą występować na prawach oskarżyciela publicznego.

Wybrane aspekty związane z ochroną zabytków archeologicznych

Jeżeli w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkryty zostanie przedmiot, który może być zabytkiem, to zgodnie z art 32 ust. 1 uozoz należy wówczas:

- wstrzymać wszelkie działania, które mogą uszkodzić odkryty przedmiot,
- przy użyciu dostępnych środków zabezpieczyć przedmiot i miejsce jego odkrycia,
- niezwłocznie zawiadomić o odkryciu właściwego WKZ, a jeżeli nie jest to możliwe – właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Skutkiem zgłoszenia powinny być oględziny odkrytego przedmiotu przez WKZ, który następnie wydaje decyzję dotyczącą kontynuacji przerwanych robót lub – gdy konieczne jest przeprowadzenie badań archeologicznych – nakazuje ich przeprowadzenie na koszt osoby lub jednostki organizacyjnej finansującej roboty.

Jeżeli WKZ nie dokona oględzin w terminie 5 dni od zgłoszenia mu odkrycia, przerwane roboty mogą być kontynuowane. Wójt, burmistrz lub prezydent miasta, który przyjął zawiadomienie o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, jest zobowiązany niezwłocznie przekazać tę informację właściwemu WKZ. Przekazanie informacji nie może trwać dłużej niż 3 dni.

Badania archeologiczne to nie zawsze wykopaliska. W niektórych przypadkach WKZ może nakazać badania w formie tzw. nadzoru archeologicznego, co oznacza obecność archeologa na placu budowy bez wstrzymywania inwestycji. W tym przypadku archeolog ma prawo ograniczać aktywność ekipy budowlanej do czasu wyeksplorowania i zadokumentowania poszczególnych odkryć, a także przekształcić nadzór w regularne wykopaliska (co wymaga osobnej decyzji WKZ).

WKZ może wstrzymać roboty na okres nie dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, a jeżeli w trakcie nakazanych badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek (stanowisko archeologiczne) o wyjątkowej wartości, okres wstrzymania prac może zostać przedłużony do 6 miesięcy. Po zakończeniu badań archeologicznych WKZ wydaje decyzję, na podstawie której roboty mogą być kontynuowane.

W świetle art. 31 ust. 1a uozoz osoba lub jednostka zamierzająca realizować inwestycję związaną z pra-

camy ziemnymi lub zmianą charakteru działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, zobowiązana jest pokryć koszt badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie z art 82a i 82b uozoz Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może udzielić inwestorowi dotacji na realizację tych badań oraz wykonanie ich dokumentacji. Dotacja może zostać przyznana na wniosek inwestora, jeśli koszty planowanych badań i ich dokumentacji przekroczą 2% kosztów planowanej inwestycji. Wtedy koszt badań pokrywa dotacja, ale wyłącznie w wysokości powyżej wspomnianych 2% kosztów planowanej inwestycji. Do tej sumy koszty ponosi inwestor. Należy pamiętać, że stosowny wniosek należy złożyć na etapie planowania, ponieważ dotacje nie mogą zostać przyznane na badania, które zostały już rozpoczęte. Dotacja nie przysługuje jednostkom organizacyjnym zaliczonym do sektora finansów publicznych, a także w przypadku finansowania inwestycji z wykorzystaniem środków finansowych Unii Europejskiej, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego lub Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

Jednostki samorządu terytorialnego są odpowiedzialne za właściwe zarządzanie zasobem dziedzictwa archeologicznego na obszarze swojej właściwości. Wymaga to m.in. założenia i aktualizacji GEZ, w której powinny zostać również ujęte nieruchomości zabytki archeologiczne (stanowiska archeologiczne). Informacje o stanowiskach archeologicznych w ewidencji i rejestrze zabytków powinny być elementami studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a ich ochrona powinna być uwzględniona w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w tzw. decyzjach inwestycyjnych. Chodzi o pewność przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych w przypadku planowania inwestycji w miejscu znanego stanowiska archeologicznego (art. 31 uozoz). Inwestycje celu publicznego prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego (jak np. układanie gazociągów) także muszą odbywać się zgodnie z tymi zasadami. Jednocześnie inwestorzy kontaktujący się urzędnikami jednostek samorządu terytorialnego w sprawie planowanych inwestycji powinni mieć pewność uzyskania rzetelnej informacji o zasobach dziedzictwa archeologicznego i swoich obowiązkach dotyczących tego dziedzictwa. Zniszczenie nawarstwień ziemnych stanowiska archeologicznego (m.in. przez prace ziemne) jest przestępstwem zagrożonym karą pozbawienia wolności do lat 8 w przypadku działań celowych, oraz karą do lat 2 w przypadku nieumyślności sprawcy (art. 108 uozoz).

Jeżeli stanowisko archeologiczne zostało wpisane do rejestru zabytków (a nie tylko ujęte w ewidencji zabytków), przeprowadzenie inwestycji ziemnej na jego obszarze najprawdopodobniej będzie niemożliwe ze względu na zasady ochrony dziedzictwa. Nieruchome zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków są obiektami przeznaczonymi do bezwzględnego zachowania. W związku z tym z zasady wyklucza się możliwość prac ziemnych i zabudowy na jego obszarze, nawet jeśli miałyby być poprzedzone badaniami archeologicznymi.

Zadania samorządu terytorialnego w postępowaniu z rzeczami znalezionymi

Akty prawne dotyczące rzeczy znalezionych nakładają na organy państwowe i samorządowe określone obowiązki. Najważniejsze z nich należą do starosty, który ma obowiązek przyjmować informacje od znalazców, a w określonych przypadkach także same znaleziska. Jego obowiązkiem jest także poszukiwanie osób uprawnionych do odbioru znalezionych rzeczy i współpraca z innymi organami wskazanymi w przepisach. Zazwyczaj działania te realizowane są przez Biuro Rzeczy Znalezionych.

Przepisy dotyczące rzeczy znalezionych znajdują się w następujących aktach prawnych:

- **Ustawie z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (urz)**, regulującej prawa i obowiązki znalazcy oraz przechowującego, postępowanie w sprawach odbierania zawiadomień o znalezieniu rzeczy, przyjmowania i przechowywania rzeczy znalezionych oraz poszukiwania osób uprawnionych do ich odbioru. Częścią ustawy jest również opis postępowania z rzeczami znalezionymi o wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (czyli takimi, które mogą być zabytkami). Przepisów ustawy nie stosuje się do zabytków archeologicznych;
- **Kodeksie cywilnym (k.c.)** w przepisach poświęconych innym wypadkom nabycia i utraty własności, w szczególności w art. 187 k.c. i art. 189 k.c., w których zapisano podstawowe obowiązki i uprawnienia znalazcy cudzej rzeczy. Szczegółowe procedury postępowania ujęte są w urz;
- **uozoz** – w zakresie przedmiotów odkrytych w trakcie prac ziemnych i budowlanych, co do których istnieje przypuszczenie, że są one zabytkami, a także przedmiotów odkrytych przypadkowo, co do których istnieje przypuszczenie, że są zabytkami archeologicznymi. Zagadnienia te regulują odpowiednio art. 32 i art. 33 uozoz. W ustawie tej ujęto przepisy dotyczące zabytków archeologicznych, do których nie stosuje się przepisów urz;
- **Kodeksie wykroczeń (k.w.)** – w art. 125 k.w. przewidziano karę za niezawiadomienie odpowiednich organów państwowych o znalezieniu cudzej rzeczy albo za nieposzukiwanie posiadacza w inny właściwy sposób. Karze grzywny do 500 zł albo karze nagany podlega osoba, która nie podjęła tych działań w ciągu dwóch tygodni od dnia znalezienia rzeczy;
- **Kodeksie karnym (k.k.)** – w zakresie odpowiedzialności za przestępstwo kradzieży lub przywłaszczenia cudzej rzeczy (art. 278 i k.k. 284 k.k.).

Przepisy prawa dość szczegółowo określają obowiązki znalazcy cudzej rzeczy i w zależności od tego, jakim przedmiotem jest znalezisko, wskazują różne ścieżki postępowania. Generalną zasadą jest obowiązek usta-

lenia osoby uprawnionej do odbioru znaleziska, zawiadomienia jej o znalezieniu rzeczy i wezwania do jej odbioru. Jeżeli nie wiadomo, kto jest uprawniony, albo nieznane jest miejsce pobytu osoby uprawnionej, należy o znalezieniu powiadomić starostę właściwego dla miejsca znalezienia rzeczy albo miejsca zamieszkania znalazcy. Obowiązek kontaktu ze starostą z reguły ciąży na znalazcy, ale może się to odbyć za pośrednictwem osoby zajmującej pomieszczenie, w którym rzecz znaleziono, a także zarządcy budynku albo środka transportu publicznego, w których dokonano znaleziska. W wielu przypadkach wystarcza sama informacja o znalezieniu cudzej rzeczy, jednak określono listę przedmiotów, które muszą być niezwłocznie przekazane odpowiednim instytucjom bądź ciąży na nich inne, szczególne wymagania ustawodawcy. Takimi przedmiotami są m.in. zabytki i materiały archiwalne, a także znaleziska, co do których istnieje przypuszczenie, że są zabytkami (przedmioty o wartości historycznej, naukowej i artystycznej).

Postępowanie ze znalezionymi zabytkami

Do materiałów archiwalnych, zabytków oraz domniemanych zabytków stosuje się generalną zasadę powiadomienia osoby uprawnionej do ich odbioru, jeżeli tylko jest znana i znane jest jej miejsce pobytu. Jednak przewidziano szczególne procedury w sytuacji, gdy:

- 1) Przedmioty, co do których istnieje przypuszczenie, że są zabytkami, odkryte zostały w trakcie prowadzenia robót ziemnych lub budowlanych.

W takich przypadkach art. 32 ust. 1 uozoz nakazuje, by wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć przy użyciu dostępnych środków ten przedmiot i miejsce jego odkrycia oraz niezwłocznie powiadomić o odkryciu właściwego WKZ, a jeżeli nie jest to możliwe – właściwego wójta; przedmiot znaleziony został przypadkowo i istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym. Zgodnie zaś z art. 33 ust. 1 uozoz znalazca obowiązany jest przy użyciu dostępnych środków zabezpieczyć przedmiot, oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu właściwego WKZ, a jeżeli nie jest to możliwe – właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

- 2) Zabytki lub materiały archiwalne zostały znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby bezcelowe.

W tym przypadku, zgodnie z art. 189 k.c., znalazca zobowiązany jest niezwłocznie wydać znalezisko właściwemu staroście, a z mocy prawa przedmioty te stają się własnością Skarbu Państwa.

- 3) Znaleziono przedmioty o wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (czyli potencjalne zabytki), pieniądze w kwocie (o wartości) powyżej 100 zł, papiery wartościowe, rzeczy stanowiące sprzęt i ekwipunek wojskowy, a także złoto, platynę, srebro (w tym monety), wyroby użytkowe ze złota, platyny, srebra, kamieni szlachetnych oraz koralu i nie zna się osoby uprawnionej do ich odbioru lub nie zna się jej miejsca pobytu.

W tym przypadku znalazca zobowiązany jest niezwłocznie przekazać znalezisko właściwemu staroście (art. 5 ust. 3 urz).

- 4) Znalaziono rzecz, której posiadanie wymaga pozwolenia, w szczególności broń, amunicję, materiały wybuchowe, albo dowód osobisty lub paszport.

W takim przypadku znaną rzecz należy niezwłocznie oddać najbliższej jednostce policji, a jeżeli oddanie rzeczy wiązałoby się z zagrożeniem życia lub zdrowia – zawiadomić o miejscu, w którym się znajduje (art. 6 urz).

Ustawa o rzeczach znalezionych pozwala na wskazanie osobie uprawnionej do odbioru rzeczy jedynie miejsca, w którym znajduje się rzecz, jeżeli oddanie lub przechowanie rzeczy jest niemożliwe lub wiąże się z niebezpieczeństwem pogorszenia się rzeczy, trudnościami lub znacznymi kosztami (art. 8 urz).

W obowiązującym stanie prawnym starosta jest jedynie pośrednikiem, a decyzje dotyczące identyfikacji znaleziska o cechach zabytku i dalszego z nim postępowania należą do WKZ. Starosta ma obowiązek zawiadomienia WKZ w terminie 7 dni od dnia powzięcia wiadomości o znalezieniu rzeczy o przypuszczeniu, że rzecz znaleziona ma wartość historyczną, artystyczną lub naukową w celu dokonania przez niego oględzin. Jednocześnie odkrycie przedmiotu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, a także dokonanie przypadkowego znaleziska, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem archeologicznym, należy zgłosić WKZ. Za brak takiego zgłoszenia grozi kara grzywny oraz nawiązka (art. 115 uozoz i art. 116 uozoz). Za brak zgłoszenia przedmiotu staroście nie grozi kara, jeżeli tylko nie nastąpiło przywłaszczenie znaleziska.

Własnością Skarbu Państwa już od momentu odkrycia są zabytki archeologiczne, a także inne zabytki i materiały archiwalne, które zostały znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby bezcelowe. Państwo przejmuje też zabytki i materiały archiwalne, których właściciel nie został odnaleziony przez starostę, oraz takie, po których odbiór nie zgłoszono się w ustawowym terminie.

Jednym z największych problemów współczesnego konserwatorstwa jest nielegalne poszukiwanie zabytków za pomocą urządzeń technicznych i elektronicznych. Wiele osób deklarujących zainteresowanie historią lub szeroko rozumiany regionalizm gromadzi przedmioty zabytkowe. Część z nich czynnie poszukuje tych przedmiotów przy użyciu wykrywaczy metali. Należy wiedzieć, że poszukiwanie ukrytych i porzuconych zabytków ruchomych za pomocą wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, elektronicznych i sprzętu do nurkowania wymaga pozwolenia WKZ (art. 36 ust. 1 pkt 12 uozoz). Poszukiwania bez takiego pozwolenia, a nawet samo naruszenie warunków określonych w treści pozwolenia stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c uozoz).

W świadomości społecznej to muzeum jest jednostką, której należy przekazać znaleziony zabytek. Jednak zgodnie z przepisami zabytek taki powinien najpierw trafić do starosty lub WKZ (który zadecyduje o miejscu jego przechowywania). Przyjmowanie przez izby pamięci, muzea prywatne i osoby prywatne zabytków i rzeczy znalezionych bez przejścia wymaganej prawem procedury zgłoszenia znaleziska jest traktowane jako

przywłaszczenie. Przyjmowanie przez muzea samorządowe znalezionych zabytków bez wydanej przez WKZ decyzji o miejscu przechowywania również stanowi naruszenie prawa.

Jednostki samorządu terytorialnego są odpowiedzialne za organizację większości muzeów w Polsce. Świadomość zasad postępowania ze znalezionymi zabytkami jest konieczna do właściwego zarządzania tymi jednostkami, a także do właściwej współpracy jednostek samorządu terytorialnego z innymi placówkami o charakterze muzealnym. Zgodnie z przepisami muzeum jest wyłącznie jednostka, której statut został uzgodniony przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wykaz i rejestr muzeów dostępne są na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-muzeow.php>.

Coraz liczniejszą grupą jednostek muzealnych stają się muzea prywatne, niezwiązane w żaden sposób z instytucjami państwowymi i samorządowymi. Duża część z nich korzysta z przywileju zapisanego w *Ustawie o broni i amunicji*, która pozwala na przechowywanie w muzeach sprawnej broni palnej. Należy jednak pamiętać, że muzeami nie są izby pamięci i z ustawowych przywilejów muzeów nie mogą też korzystać żadne inne jednostki wystawiające lub gromadzące pamiątki, zabytki czy broń.

Zgodnie z przepisami urz znalezione zabytki będące własnością Skarbu Państwa są przekazywane decyzją WKZ na własność muzeum państwowemu lub samorządowemu. Natomiast zabytki archeologiczne, również decyzją WKZ mogą zostać przekazane w depozyt dowolnemu muzeum lub innej jednostce organizacyjnej za jej zgodą.

Za znalezienie zabytku lub materiału archiwalnego znalazcy przysługuje nagroda bądź znaleźne. Znaleźne wypłaca właściciel zabytku, a jeżeli jest nim Skarb Państwa, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyznaje znalazcy nagrodę. Warunkiem otrzymania nagrody jest postępowanie znalazcy zgodne z przepisami prawa. Odrębna procedura dotyczy znalezienia lub odkrycia zabytku archeologicznego, a odrębna – znalezienia zabytku, który zabytkiem archeologicznym nie jest.

Welc-Jędrzejewska J., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Steiler E., Jagielska E., *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa 2011, do pobrania na stronie internetowej <http://www.nid.pl/>.

Zalasińska K., Zeidler K., *Wykład prawa ochrony zabytków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015.

Warto zapamiętać:

- Zagadnienia związane z ochroną zabytków uregulowane są w różnego rodzaju aktach prawnych, począwszy od Konstytucji RP, przez akty prawa międzynarodowego, ustawy, rozporządzenia i akty prawa miejscowego.
- Kluczowym aktem prawnym jest *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.
- Gmina jest umocowana prawnie do realizacji wielu zadań zarówno w zakresie ochrony zabytków, jak i opieki nad zabytkami.

III.2 Przeciwdziałanie najczęściej występującym zagrożeniom

W rozdziale:

- Jak można zapobiegać najczęstszym zagrożeniom dla dziedzictwa i je minimalizować
- Jak planować nową funkcję zabytku

W rozdziale I.3 wymieniono wiele zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego, w szczególności dla zabytków nieruchomych. Zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości jest jednym z elementów definicji ochrony zabytków, obok udaremnienia niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków. Ochrona zabytków to także zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Wszystkie te zadania ustawowo przypisane zostały organom administracji publicznej, czyli m.in. jednostkom samorządu terytorialnego (art. 4 uozoz). Znaczącą część zadań w tym zakresie wykonują organy ochrony zabytków (WKZ, GKZ), lecz wymierny ciężar aktywności przekazany został jednostkom samorządu terytorialnego, szczególnie w zakresie włączania zagadnienia ochrony zabytków w plany inwestycji i strategie rozwoju i zagospodarowania. Obowiązki gmin w zakresie ochrony zabytków szczegółowo omówione zostały w rozdziale III.1.

WKZ może wydać decyzję nakazującą osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego przeprowadzenie w określonym terminie prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem zabytku. W przypadku wykonania zastępczego wierzytelność Skarbu Państwa podlega zabezpieczeniu hipoteką przymusową na tej nieruchomości (art. 49 uozoz). Gdy nie można usunąć zagrożenia zniszczeniem, uszkodzeniem, kradzieżą, zaginięciem lub nielegalnym wywozem zabytek może zostać poddany czasowemu zajęciu bądź wywłaszczeniu na warunkach opisanych w art. 50 uozoz.

Podstawą skutecznego zapobiegania zagrożeniom jest rzetelna informacja o zasadach ochrony zabytków i wiedza o zasobie zabytkowym, którą powinny posiadać nie tylko samorządy, lecz przede wszystkim właściciele i posiadacze zabytków. Dlatego bardzo ważne jest, żeby właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych w kontaktach z samorządem, szczególnie w sprawach planowanych inwestycji, uzyskali rzetelną informację o swoich obowiązkach.

Utrzymanie obiektu zabytkowego w zadowalającym stanie, a zwłaszcza jego remont bądź inne niecierpiące zwłoki działania zatrzymujące destrukcję wymagają nakładów finansowych.

Organy ochrony zabytków oraz jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość dofinansowania prac prowadzonych przy zabytku, a zasady udzielania opisane są w rozdziale 7 uozoz. Jednym z najpopularniejszych źródeł finansowania prac przy zabytkach jest ogłaszany co roku program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *Ochrona zabytków*, który ma na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Standardowy wykaz kosztów kwalifikowanych w tym programie obejmuje:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami *Prawa budowlanego*,
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym do zachowania tego zabytku,
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,

Od 1996 r. Generalny Konserwator Zabytków w uzgodnieniu z Komendantem Głównym Państwowej Straży Pożarnej wyznacza muzea i zabytki budowlane, w których wymagane jest stosowanie systemu sygnalizacji pożarowej. Wykaz tych obiektów w imieniu GKZ prowadzi i publikuje na swoich stronach internetowych Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Obecność obiektu w wykazie zwiększa jego szansę na pozyskanie dofinansowania na zakup i montaż instalacji przeciwpożarowej.

Analiza ekspercka gminnych programów opieki nad zabytkami (przeanalizowano 60 dokumentów opracowanych w latach 2010–2018 – zarówno dla dużych miast, jak i małych gmin wiejskich) wskazuje, że w praktyce gponz nie zawsze traktowany jest jako dokument strategiczny. Po pierwsze, w ramach części diagnostycznej skupia się przede wszystkim na inwentaryzacji (spisie dziedzictwa lokalnego). Po drugie, często zawiera wprawdzie odniesienie do innych lokalnych dokumentów strategicznych, ale koherentność wskazanych celów bywa jedynie deklaracyjna, nie opiera się na pogłębionej analizie spójności celów polityki rozwoju lokalnego. Z kolei monitoring jest w gminnych programach opieki nad zabytkami traktowany raczej opisowo, często bez wskaźników przypisanych poszczególnym celom. Bez monitoringu trudno zmierzyć realizację zamierzonych celów, przedłożyć sprawozdanie z realizacji radzie gminy (obowiązek ten należy spełnić co najmniej raz na dwa lata) oraz wskazać i uzasadnić potrzebę aktualizacji celów.

Jednak trzeba zauważyć, że coraz więcej JST ma doświadczenie opracowania więcej niż jednej edycji gponz, a kolejne edycje są przygotowywane z większym zrozumieniem funkcji gminnego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz jego powiązań z innymi dokumentami strategicznymi.

W przypadku konieczności pokrycia kosztów badań archeologicznych w miejscu planowanej inwestycji (zgodnie z art. 31 uozoz) inwestor na mocy art. 82a uozoz może otrzymać na ten cel dotację Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jeżeli koszt planowanych badań i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych działań. W takim przypadku dotacja pokrywa różnicę pomiędzy kosztem planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji a kosztami stanowiącymi 2% inwestycji wymienionej w art. 31 uozoz. Dofinansowanie nie przysługuje jednostkom zaliczanym do sektora finansów publicznych, a procedura musi zostać przeprowadzona przed rozpoczęciem wykopalisk.

12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,

16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15,
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Kiedy zabytek wpisany do rejestru posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych bądź stan zachowania zabytku, o którym mowa, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych dofinansowanie MKiDN może osiągnąć 100% koniecznych nakładów (w ramach budżetu projektu).

Zapobieganie zagrożeniom dla dziedzictwa archeologicznego wymaga szczególnej troski. Wiele stanowisk archeologicznych nie posiada własnej formy terenowej, więc mieszkańcy gminy często nie są świadomi ich istnienia i wartości. Jednocześnie wiele z nich leży poza terenem zamieszkałym, co znacznie utrudnia kontrolowanie stanu ich zachowania i identyfikację bieżących zagrożeń. Nieruchome zabytki archeologiczne zagrożone są przede wszystkim przez:

- inwestycje budowlane i pobieranie kruszyw na terenie zabytkowym,
- prace rolnicze i orkę,
- nielegalne poszukiwanie zabytków oraz planowy rabunek.

Bardzo często zniszczenia dokonywane na stanowiskach archeologicznych pozostają niezauważone bądź problem ten jest bagatelizowany, jak w przypadku lekceważenia procedury nielegalnych poszukiwań zabytków. Taka postawa powoduje nieustanne uszczuplanie zasobu dziedzictwa archeologicznego nie tylko w wymiarze całego kraju, lecz także w skali lokalnej. Szczególnie dotkliwe są zniszczenia stanowisk archeologicznych w rejonach, gdzie o historii miejsca, etapach jego rozwoju i okresie świetności świadczą jedynie relikty archeologiczne. Dla lokalnej społeczności są to straty niemożliwe do odzyskania.

Co prawda zniszczenie lub uszkodzenie stanowiska archeologicznego jest przestępstwem niezależnie od tego, czy ujęto je w rejestrze i ewidencji zabytków, czy też nie (art. 108 uozoz), jednak bardzo trudno jest skutecznie egzekwować prawo bez zaangażowania i wsparcia świadomych mieszkańców gminy, jednoznacznie wyrażających wolę ochrony tych miejsc. Dlatego bardzo istotne jest rozpoznanie przez jednostkę samorządu zabytkowego zasobu archeologicznego na podległym sobie terenie i roztoczenie nad nim opieki przez:

- prowadzenie monitoringu stanu zachowania stanowisk archeologicznych,
- kontrolowanie podczas wydawania pozwoleń budowlanych, czy inwestycja nie będzie prowadzona w miejscu stanowiska archeologicznego bądź strefy archeologicznej ochrony konserwatorskiej wyznaczonej w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
- popularyzację zasad ochrony zabytków oraz znaczenia i atrakcyjności archeologicznego dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej (np. przez organizowanie festynów i pokazów archeologicznych, wystaw tematycznych, szlaków archeologicznych, wykładów i spotkań ze specjalistami).

Poznanie zasobu dziedzictwa w powiecie czy gminie, jego znaczenia oraz różnorodności pozwoli na zwiększenie wiedzy mieszkańców o swojej małej ojczyźnie. Wpłynie to na ich silniejsze zaangażowanie w sprawy ochrony zabytków i wzmocnienie postawy obywatelskiej, choćby poprzez reagowanie na nielegalne wykopaliska czy inne akty wandalizmu związane z zabytkami.

Szukanie dla zabytku nowej funkcji, szanującej autentyczność i integralność

Działania prowadzące do poprawy stanu zabytku należy rozpocząć od pomysłu na funkcjonowanie obiektu. Jest to etap, w który warto i należy włączyć mieszkańców, jeśli zabytek jest własnością gminy i poszukiwana funkcja ma mieć charakter użyteczności publicznej. To oni mogą przyczynić się do znalezienia przydatnej i atrakcyjnej funkcji zabytku, a jednocześnie będą taki projekt chętniej popierać (zobacz rozdział III.5.). Gmina może występować w podwójnej roli. Jako właściciel nieużytkowanego zabytku inicjuje i wspiera poszukiwania nowej funkcji zabytku, jest inwestorem i realizatorem przedsięwzięcia. Jako administracja publiczna, czyli gospodarz terenu, w różny sposób może inspirować, stymulować i wspierać innych właścicieli i użytkowników w ich pomysłach i rozwiązaniach. Jest to dla gminy duże pole do działania, poczynając od uwzględnienia walorów i wartości dziedzictwa historycznego gminy w strategii rozwoju, poprzez sprawne i przejrzyste mechanizmy finansowe, po działania edukacyjne. Są to rozwiązania korzystne dla obiektu (ochrona zabytkowych wartości), lokalnej społeczności (wzmocnienie poczucia tożsamości lokalnej dumy identyfikacji z miejscem zamieszkania), rozwoju gminy (tworzenie miejsc pracy, wzmocnienie potencjału społeczno-gospodarczego, podniesienie atrakcyjności gminy).

Nowy Staw, nieużytkowany kościół poewangelicki, obecnie „Galeria Żuławska”

Po II wojnie światowej kościół użytkowano niezgodnie z przeznaczeniem (jako magazyn, później sklep), ostatecznie został zamknięty i pozostawiony własnemu losowi. Usytuowany w centrum miasta odstraszał mieszkańców i gości powybijanymi szybami i spadającymi dachówkami. Od lat 90. XX w. stanowił własność parafii rzymskokatolickiej, właściciela cennej i wymagającej ciągłych prac fary. Z inicjatywy burmistrza i urzędników gminnych został przekazany w długotrwałe użytkowanie gminie, wyremontowany dzięki funduszom własnym i dotacjom unijnym, przy współpracy z lokalną społecznością i muzealnikami (Muzeum Zamkowe w Malborku). Remont przewidywał użytkowanie na cele kulturalne oraz wystawiennicze. Obiektem zarządza Nowostawskie Centrum Kultury, gminna instytucja kultury. Pomysł na nowe funkcje, jego realizacja i utrzymanie obiektu były inicjatywą gminy.

Korzyści: uporządkowanie przestrzeni publicznej, wzrost poczucia lokalnej dumy, możliwość włączenia mieszkańców w działalność kulturalną – bierną (odbiorcy oferty kulturalnej) i aktywną (możliwość prezentowania własnej twórczości).

Znalezienie użytkownika i sposobu użytkowania jest często ratunkiem dla zabytku, jednak trzeba pamiętać, że nowa funkcja nie może zagrażać jego wartości. Ważne, aby planować takie zagospodarowanie zabytku, które zapewni zachowanie autentyczności i integralności. Jeśli remont zakłada całkowitą lub znaczną wymianę zachowanej, oryginalnej substancji – m.in. pokrycia dachowego, stolarki otworowej, tynków – to w efekcie tych prac zamiast zabytku być może pozostanie nam tylko opowieść o nim.

W czasie remontu dachu często okazuje się, że historyczna dachówka, w mniejszym lub większym zakresie jest uszkodzona. W takiej sytuacji można ją przełożyć, przy mniejszych ubytkach uzupełniając dachówką rozbiórkową z innego obiektu, przy większych używając jej np. do bardziej eksponowanej połaci dachowej (na mniej eksponowanej stosując podobny współczesny zamiennik).

Dlatego należy tak projektować konieczne zmiany, by w jak najmniejszym stopniu ingerować w historyczne elementy, a prace modernizacyjne ograniczać do niezbędnego minimum. Zmiany funkcji i prace adaptacyjne czy modernizacyjne zawsze powinny mieć charakter indywidualny, dlatego muszą być poprzedzone rozpoznaniem wartości i prowadzone przy wykorzystaniu wyników interdyscyplinarnych badań zabytku, bo tylko wówczas można uniknąć utraty tych wartości. To wartości zabytku,

a nie nowa funkcja, powinny determinować zakres ewentualnych zmian. Ponadto trzeba też uwzględnić fakt, że nie każda nowa funkcja jest odpowiednia dla danego zabytku.

Szukając pomysłu na nową funkcję zabytku, warto zastanowić się, czy jego wartości mogą być dla tej funkcji inspiracją. Jak najściślejsze powiązanie pomysłu na ożywienie zabytku z jego charakterem czy historią nie tylko pozwoli skuteczniej chronić jego wartości, ale też zwiększa atrakcyjność i siłę przekazu zabytku w jego nowej funkcji.

Nowa funkcja wieży ciśnień w Kościanie

Wieża ciśnień w Kościanie powstała w 1908 r. jako element centralnego systemu wodociągowego miasta. Prace adaptacyjne polegały na stworzeniu:

- ścian wspinaczkowych w trzonie wieży (o wysokości 18 m),
- muzealnej salki wystawowej na kondygnacji podziornikowej,
- miejsca ekspozycyjnego w zbiorniku wody,
- obserwatorium astronomicznego na wtórnie wykonanej, obrotowej kondygnacji powyżej zbiornika.

Ilustracja 23. Wieża ciśnień w Kościanie z zaaranżowaną we wnętrzu ścianą wspinaczkową, fot: B. Hyczko, archiwum firmy Autograf

Kościńska wieża, symbol i punkt orientacyjny miasta, zyskała nowe życie. Dla społeczności, ale też dla realizatorów projektu ważne było, że mimo wprowadzenia nowej funkcji pierwotne przeznaczenie wieży jest wciąż czytelne. Dodatkowo aspekt edukacyjny prowadzonych działań daje możliwość przybliżania mieszkańcom zasad, na jakich działała wieża w systemie wodociągowym miasta.

Ściana wspinaczkowa idealnie koresponduje z charakterem wieży. Wysokość budowli zainspirowała też do utworzenia obserwatorium astronomicznego, prowadzącego działalność dydaktyczną i popularyzatorską. Teleskopowe obserwacje nieba, wykłady popularnonaukowe, warsztaty – dla grup przedszkolnych, młodzieży i dorosłych – są w większości bezpłatne. Opiekę nad obserwatorium sprawuje student astronomii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, a obserwatorium działa pod patronatem uczelnianego Obserwatorium Astronomicznego.

Przez wiele lat wieża ciśnień była w bardzo złym stanie technicznym, a jej funkcja ograniczała się do dodatkowego rezerwuaru wody. Dzięki rewitalizacji wieża wpisuje się w życie codzienne mieszkańców, jest miejscem spotkań, uprawiania sportu i nauki.

Ilustracja 24. Przelewice, dawna stodoła w założeniu pałacowo-folwarcznym, opuszczona po pożarze dachu, fot. T. Prajzendanc, Archiwum NID OT w Szczecinie

Ilustracja 25. Ten sam obiekt zaadaptowany na oranżerię roślin śródziemnomorskich Botanicznego Ośrodka Badawczo-Wdrożeniowego. Nowa funkcja zachowuje przeznaczenie gospodarcze, bryłę budynku, sylwetę dachu, kompozycję elewacji, oryginalny materiał ścian i fundamentów. Nie generuje niekorzystnych zmian i ingerencji w oryginalną strukturę i materiał, fot. I. Liżewska, archiwum prywatne

„Ładne” nie zawsze oznacza „prawdziwe”

Należy pamiętać o tym, że autentyczny i naprawdę cenny zabytek to nie ten, który jest „jak nowy”, tylko ten, który formą, fakturą i barwą od razu nas przekonuje o swojej dawności. W przeszłości nie było tak doskonałych materiałów i technologii jak współcześnie, znaczną część pracy wykonywano ręcznie, w systemie rzemieślniczym. Zatem kąty nie były idealnie proste, ściany idealnie gładkie, a dachówka idealnie równa. Ponadto rozmaite były gusty w różnych epokach. Nasz jest z pewnością inny niż naszych przodków. Bardzo często próbujemy narzucać współczesną estetykę w rozwiązaniach projektowych. A zabytek jest jak księga. Trzeba go najpierw odczytać, czyli dowiedzieć się za pomocą badań i analiz, jaki naprawdę kolor miała elewacja, jaki był kolor okien, a jaki drzwi. Czasami też spod wielu warstw przemalowań trzeba wydobyć piękno i elegancję oryginału. Działając w taki sposób, zyskujemy podwójnie. Ratując materię, nie niszczy my ducha.

Oczywiście każdy zabytek i prowadzone przy nim prace to indywidualny proces, uwarunkowany stanem zachowania obiektu, jego wartością, czasami metryką lub oryginalnością form i rozwiązań, a także pełnioną funkcją czy możliwościami inwestora. Jednak każdemu remontowi powinna przyświecać idea prymatu wartości zabytkowych nad funkcją. Bardzo ważne zatem jest, aby tok myślenia przy projektowaniu remontu prowadził nas od zabytku do funkcji, a nie odwrotnie. Oznacza to, że adaptując zabytek, z góry powinniśmy odrzucić funkcje, których nie da się wprowadzić bez wyraźnej szkody dla materii zabytku – zabytek nie jest jedynie produktem rynkowym.

W przypadku stanowisk archeologicznych popularnym sposobem nadania im nowej funkcji stało się tworzenie skansenów archeologicznych bądź rekonstrukcji hipotetycznej zabudowy. Są to działania, które wiązać się mogą z zagrożeniami dla dziedzictwa archeologicznego. Niedopuszczalne jest wznoszenie skansenu czy hipotetycznej rekonstrukcji bezpośrednio na obszarze stanowisk archeologicznych. Inwestycje te mogą naruszyć zabytkowe nawarstwienia stanowisk – tym samym rekonstrukcja staje się przyczyną zniszczenia zabytku. Stanowisko archeologiczne powinno pozostać w stanie możliwie nienaruszonym, a budowlę i całą infrastrukturę turystyczną należy umieścić w pobliżu. Dzięki temu możliwe jest również oddzielenie oryginalnego zabytku od jego rekonstrukcji, która często jest odzwierciedleniem tylko jednej z wielu możliwych hipotez dotyczących historycznego wyglądu miejsca. Plany tworzenia skansenów i rezerwatów archeologicznych powinny w pierwszej kolejności uwzględniać zasadę nieszkodzenia oryginalnej substancji zabytku archeologicznego.³²

Ważne jest również otoczenie zabytku. Jeśli pieczołowicie i starannie wyremontujemy budynek czy inny obiekt, a zlekceważymy jego otoczenie, sukces będzie połowiczny, a może nawet pozorny. Podczas wprowadzania do otoczenia zabytku elementów dodatkowej, niezbędnej infrastruktury (parking, spa, plac zabaw dla dzieci, zieleń) powinno wykorzystywać się istniejące obiekty lub nowe elementy wpisywać w cały zespół w sposób harmonijny i spójny.

Warto zapamiętać:

- Zabytki to zasób nieodnawialny, który trzeba i warto szanować oraz chronić.
- Szczególną uwagę należy zwracać na obiekty, których wartość nie jest powszechnie znana, przez co ich niszczenie nie jest w świadomości społecznej uznawane za naganne.
- Adaptacja zabytku i poszukiwanie dla niego nowej funkcji powinny uwzględniać zasadę prymatu zabytku nad funkcją, nigdy odwrotnie.
- Otoczenie zabytku jest równie ważne jak sam obiekt, ponieważ często posiada walory warte ochrony.

Pamiętaj o otoczeniu

Wyremontowany pałac ze znajdującymi się w jego otoczeniu, wyeksponowanymi elementami współczesnej infrastruktury (basen w salonie ogrodowym, pole tenisowe przy wjeździe, domki campingowe w parku) to obiekt pozbawiony oryginalnego kontekstu otoczenia. Popularne ostatnio inwestycje na terenach przemysłowych lub pokoszarowych związane są bardzo często z tzw. dogęszczaniem zabudowy, w efekcie czego całkowicie przekomponowany zostaje układ przestrzenny, czyli zaburzona jest integralność zespołu.

Ilustracja 26. Przekomponowane bezpośrednie otoczenie zabytkowej wieży ciśniowej w Szczytnie. Kontrowersyjna inwestycja niemal całkowicie zastąpiła zabytek i niekorzystnie wpłynęła na panoramę tej części miasta, fot. P. Kobek, archiwum NID

³² Byszewska A. *Rekonstrukcja destrukcja*, „Kurier Konserwatorski” 10, 2011, str 28–32

III.3 Kiedy i jak tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem – programowanie rozwoju

W rozdziale:

- Co to jest programowanie rozwoju
- Jakże miejsce w programowaniu powinno zajmować dziedzictwo
- Jak i kiedy budować system zarządzania dziedzictwem, w tym strategię zarządzania dziedzictwem
- Jakże znaczenie ma system monitorowania

Programowanie rozwoju – istota procesu

W niniejszym poradniku – tak jak w praktyce programowania rozwoju w JST – stosowane jest szerokie podejście do programowania, które należy rozumieć jako określenie stanu docelowego (wizji rozwoju) danej JST wraz ze sposobem osiągnięcia zamierzonych celów (zobacz Tabela 8.).

W rodzimych warunkach, szczególnie po akcesji Polski do UE, programowanie rozwoju ściśle wiąże się z polityką rozwoju, ponieważ program stanowi zapis prowadzenia polityki w konkretnym horyzoncie czasowym. W praktyce programowania te horyzonty czasowe są wyznaczane przez graniczne daty okresów programowania w UE.

Tabela 8. Programowanie rozwoju jako proces wieloetapowy

Proces	Etapy procesu
Programowanie	Określenie stanu docelowego (wizji)
	Budowanie celów rozwojowych
	Określenie sposobów realizacji celów

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Programowanie pozwala rozplanować działania JST w czasie, podporządkować cele szczegółowe ogólnym oraz przypisać im hierarchię (czyli ważność i następstwa czasowe). Nie mniej ważny od zarządzania rozwojem i budowania polityki rozwoju wydaje się wymiar praktyczny programowania, związany z możliwością ubiegania się o środki finansowe. Starając się o zewnętrzne dofinansowanie, powinniśmy wykazać, iż planowane działania wpisują się w politykę rozwoju lokalnego oraz będą się przyczyniać do poprawy jakości życia na danym terenie.

Programowanie, szczególnie poprzez wizję i scenariusze rozwoju, stanowi formę przewidywania przyszłości. Warto jednak pamiętać, że rozwój jako proces, na który wpływa wiele czynników³³, nie przebiega tylko wedle zakładanych scenariuszy, często bowiem nie jesteśmy w stanie przewidzieć wszystkich okoliczności (uwarunkowań tak zewnętrznych, jak i wewnętrznych) wpływających na wdrażanie celów. Dlatego też należy podkreślić także inne funkcje programowania, w tym korygującą (zobacz Tabela 9.).

Tabela 9. Funkcje procesu programowania

	Rodzaje pełnionych funkcji	Opis funkcji
Programowanie rozwoju	Wizjonerska	Sformułowanie pożądanego, docelowego stanu rozwoju (wizji), wraz z kreśleniem etapów osiągnięcia poszczególnych celów (w tym określenie hierarchii celów)
	Korygująca	Niwelowanie (przewycięzanie) barier rozwojowych lub jeśli to niemożliwe, adaptacja do zmieniających się warunków (czynników rozwojowych) Kluczową rolę w realizacji tej funkcji odgrywają monitoring i ewaluacja. To dzięki prowadzeniu monitoringu jesteśmy w stanie reagować na zmiany i, o ile jest taka potrzeba, korygować zapisy celów. Ewaluacja dostarcza nam natomiast wiedzy m.in. z zakresu: adekwatności celów, oddziaływania, efektywności, skuteczności podejmowanych działań
	Koordynacyjna	Identyfikacja interesariuszy procesu programowania i podjęcie z nimi współpracy, zgodnie z zasadą współrzędzenia i partycypacyjnego podejścia do polityki publicznej
	Informacyjno-promocyjna i edukacyjna	Programowanie rozwoju powinno być procesem wzajemnego uczenia się od siebie (gmina jako organizacja ucząca się). Ponadto w procesie programowania informujemy otoczenie o naszych aspiracjach rozwojowych

Opracowanie P. Legutko-Kobus, na podstawie literatury przedmiotu

Praktycznym, najpełniejszym wyrazem programowania w gminach jest partycypacyjne opracowanie i przygotowanie wdrażania strategii rozwoju.

Programując rozwój, wybiegamy w przyszłość

Ponieważ musimy reagować na zmiany (tak w otoczeniu, jak i w samych JST), programowanie rozwoju powinno być procesem otwartym, uwzględniającym wyniki monitoringu. Programowanie, poprzez włączenie interesariuszy i ciągły dialog z nimi, jest procesem interaktywnym. Programowanie rozwoju (integrujące aspekty: społeczne, gospodarcze i przyrodnicze) jest gwarantem ujęcia zasad rozwoju zrównoważonego w lokalnej polityce rozwoju.

³³ Porównaj: rozdział II. 1.

Modele programowania rozwoju lokalnego

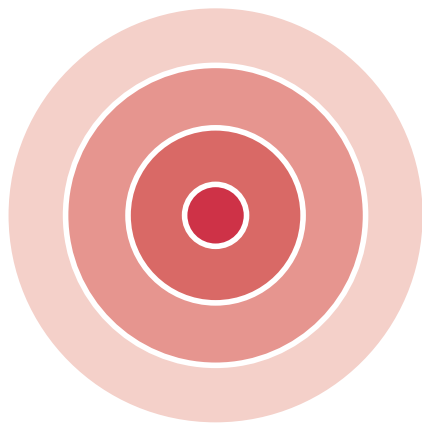
Zarządzanie rozwojem lokalnym jest zespołem skoordynowanych działań podejmowanych przez gminy, zmierzających do osiągnięcia (realizacji) wcześniej założonych (określonych) celów. Podstawę zarządzania rozwojem lokalnym stanowi strategia rozwoju, a cały proces opiera się na współpracy pomiędzy interesariuszami (aktorami rozwoju lokalnego), w której istotne są: koordynacja, organizowanie i delegowanie zadań. Biorąc pod uwagę powyższe, należy wskazać, że podstawę zarządzania rozwojem stanowi proces programowania rozwoju. Rodzi się pytanie, jak w procesie programowania i zarządzania rozwojem ujmować dziedzictwo³⁴. Odnosząc się do przepisów prawnych regulujących działanie samorządów lokalnych, można wskazać trzy podejścia do programowania rozwoju, które przekładają się na modele programowania rozwoju (Tabela 10.).

W ciągu ponad 25 lat przemian w Polsce zmieniały się obowiązki ustawowe JST dotyczące dokumentów programowych. Nigdy jednak na poziomie lokalnym nie było obowiązku opracowywania długofalowych dokumentów strategicznych (strategii rozwoju). Ustawodawca w ostatnich nowelizacjach prawa (w tym *Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*) przyjmuje, iż na poziomie lokalnym powinny być opracowywane raczej dokumenty operacyjne (typu programy) z horyzontem czasu kilku lat (6–8).

Programowanie rozwoju lokalnego (a także szersze zarządzanie rozwojem lokalnym) nie może się odbywać bez odniesienia do programowania ponadlokalnego, również uwarunkowań i wytycznych terytorialnych (np. obszarów funkcjonalnych), regionalnych, krajowych czy europejskich (zobacz Schemat 4.). Także zarządzanie dziedzictwem wymaga uwzględnienia ponadlokalnych uwarunkowań w tym zakresie.

Schemat 4. Programowanie rozwoju lokalnego w kontekście ponadlokalnych uwarunkowań

Programowanie rozwoju lokalnego

Kontekst ponadlokalny, w tym ujęcie terytorialne i regionalne

Kontekst krajowy

Kontekst międzynarodowy (w tym wynikający z dokumentów UE)

³⁴ Temat ujęcia dziedzictwa w etapie diagnostycznym programowania został zaprezentowany w II części poradnika, dotyczącej rozpoznania potencjału rozwojowego dziedzictwa.

Tabela 10. Modele programowania rozwoju lokalnego i możliwości ujęcia w nim dziedzictwa

Model programowania			
	Model obligatoryjny (wymagany)	Model maksimum	Model smart (inteligentne dostosowanie do uwarunkowań i potrzeb JST)
Składowe modelu	JST opracowują te dokumenty programowania rozwoju, których posiadanie wynika ściśle (bezpośrednio) z obowiązków legislacyjnych (zobacz ramka „Dodatkowa informacja” na s. 126.)	JST opracowują wszelkie dokumenty, jakie pojawiają się w zaleceniach eksperckich, wytycznych resortowych. Model ten bazuje na obligatoryjnym, uzupełnianym innymi dokumentami programowania	Model bazuje na obligatoryjnych dokumentach JST, a budowanie dokumentów nieobligatoryjnych uzupełnia i porządkuje system zarządzania. Dokumentem nieobligatoryjnym sporządzanym na potrzeby zarządzania lokalnego jest w tym ujęciu strategia rozwoju
Ujęcie dziedzictwa	Dokumentem obligatoryjnie opracowywanym na poziomie lokalnym jest program opieki nad zabytkami (zobacz rozdział III.3). Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych	Gminny program opieki nad zabytkami i dokumenty planistyczne, z kanonu dokumentów obligatoryjnych. Ponadto sporządzane są inne dokumenty związane z dziedzictwem, np. strategia marki, strategia rozwoju turystyki (ekoturystyki), inwentaryzacje, dokumentacje dziedzictwa na potrzeby JST, opracowania służące ekorozwojowi, lokalne Agendy 21 itp.	Gminny program opieki nad zabytkami i dokumenty planistyczne stanowią bazę ujęcia problematyki dziedzictwa. W zależności od zasobu dziedzictwa (w tym jego oceny w kontekście ważności dla społeczności lokalnych jako czynnika rozwojowego) problematyka ujmowana jest w strategii społeczno-gospodarczej lub tworzone są osobne dokumenty zarządzania dziedzictwem, w tym strategię zarządzania dziedzictwem (zobacz ramka „Warto wiedzieć” s. 128)
Trudności w zastosowaniu	Ten model programowania bardzo trudno połączyć ze sprawnym i efektywnym zarządzaniem rozwojem. Brakuje bowiem ramy, dokumentu spajającego i porządkującego wszelkie działania, które zapisane są w poszczególnych dokumentach o charakterze operacyjnym (np. programie ochrony środowiska, strategii rozwiązywania problemów społecznych, programie opieki nad zabytkami, dokumentach planistycznych itp.)	Z czasem dokumentów programowych powstaje bardzo wiele, nie prowadzi się badania ich zgodności (koherentności), nie hierarchizuje, wreszcie nie robi przeglądów związanych z dezaktualizacją i powieleniem ich treści. Stosowanie tego modelu może doprowadzić do podejścia ilościowego (ważna jest liczba posiadanych dokumentów, w szczególności ponadobligatoryjnych) zamiast jakościowego i wynikającego z potrzeb oraz charakteru gminy. Opracowaniu dokumentów (ponadobligatoryjnych) nie towarzyszy refleksja związana z ich przydatnością w procesach zarządczych, często jest efektem swoistej mody	W modelu tym uwzględnia się charakter JST, jej uwarunkowania rozwojowe, a także potrzeby i aspiracje wszystkich interesariuszy procesu. Jest to uporządkowana struktura dokumentów pozwalająca na sprawne zarządzanie rozwojem (także efektywne prowadzenie lokalnej polityki rozwoju), w tym zarządzanie dziedzictwem. Jest to model najbardziej pożądanym z punktu widzenia wdrażania do procesów programowania zasad rozwoju zrównoważonego i uwzględniania elementów lokalnego dziedzictwa

Opracowanie P. Legutko-Kobus

W procesie zarządzania rozwojem lokalnym, w tym w programowaniu rozwoju, kluczowe znaczenie ma poszukiwanie specyfiki danego terytorium/gminy.

Dlatego też należy pamiętać, że nie ma jednego modelu zarządzania rozwojem, wzorca idealnych strategii, które można opracować dla każdej gminy.

Proces zarządzania rozwojem powinien uwzględniać specyfikę lokalną (także wynikającą z dziedzictwa, wzorców zachowań, kultury lokalnej) oraz dotychczasowe doświadczenia związane z zarządzaniem i programowaniem rozwoju.

Model *smart* programowania rozwoju lokalnego i możliwe ujęcie w nim problematyki dziedzictwa

Jak wskazano w tabeli 12., wśród trzech możliwych modeli programowania rozwoju lokalnego model *smart* uwzględnia w największym stopniu szeroko rozumianą specyfikę uwarunkowań gminy. Ponieważ jednak zasób dziedzictwa i dotychczasowe jego ujmowanie w lokalnej polityce rozwoju jest różny w poszczególnych JST, to w ramach modelu *smart* można wskazać dwa podejścia praktyczne do ujmowania dziedzictwa:

- model *smart* programowania rozwoju lokalnego z wykorzystaniem lokalnej strategii rozwoju i ujęcia w jej ramach dziedzictwa,
- model *smart* programowania rozwoju lokalnego na podstawie odrębnego podsystemu zarządzania dziedzictwem.

Oba praktyczne podejścia do możliwości ujmowania dziedzictwa w ramach modelu *smart* opisano poniżej.

Model *smart* programowania rozwoju lokalnego z wykorzystaniem lokalnej strategii rozwoju i ujęcia w jej ramach dziedzictwa

W tym ujęciu kluczowe znaczenie ma lokalna strategia rozwoju – w niej uwzględnione są także uwarunkowania rozwoju związane z dziedzictwem. W klasycznym ujęciu diagnozy strategicznej, tj. sfery społecznej, gospodarczej i przyrodniczej (w tym przestrzennej), uwarunkowania rozwoju związane z dziedzictwem, a następnie cele rozwoju odnoszące się do dziedzictwa mogą występować we wszystkich sferach rozwoju – zobacz Tabela 11. Ujęcie problematyki dziedzictwa w strategii będzie uzależnione od: posiadanego zasobu wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa, a także od wagi przypisywanej dziedzictwu przez lokalną społeczność (podmiot strategii).

Tabela 11. Programowanie rozwoju na podstawie strategii rozwoju lokalnego

Strategia rozwoju			
Koherentność dokumentów, wynikanie, dopełnianie się celów rozwojowych*	Nadrzędny dokument programowania odnoszący się do podstawowych sfer rozwoju (społecznej, gospodarczej, przyrodniczej)		
	Dziedzictwo ujęte jest jako element procesów społeczno-gospodarczych. Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych.		
	Dokumenty programowe** (w tym obligatoryjne) odnoszące się do:		
	sfery społecznej	sfery gospodarczej	sfery przyrodniczej (w tym przekształceń przestrzeni)
	w tym uwzględniające problematykę dziedzictwa lokalnego		

System realizacji celów i monitoring

* w różnych dokumentach różna jest hierarchia i stopień szczegółowości tych celów – wskazane jest, aby dokumenty programowe (uszczegóławiające strategię) posiadały cele co najmniej niesprzeczne z celami zapisanymi w strategii

** w takim ujęciu dokumentem programowym będzie także program opieki nad zabytkami (zobacz: *Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny*)

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny

Gminny program opieki nad zabytkami może pełnić funkcje podstawowego dokumentu zarządzania dziedzictwem na poziomie lokalnym. Analiza wytycznych wyraźnie wskazuje, iż w dokumencie tym uwzględniane powinno być całe dziedzictwo, zarówno materialne jak i niematerialne. Cele programu powinno się odnosić do ponadlokalnych celów opieki nad zabytkami, a także do celów zapisanych w innych dokumentach rozwojowych gminy. W wytycznych podkreśla się także potrzebę pomiaru osiągnięcia założonych celów, w tym ich efektywności (poprzez system wskaźników).

Analiza ekspercka gminnych programów opieki nad zabytkami (przeanalizowano 60 dokumentów opracowanych w latach 2010–2018 – zarówno dla dużych miast jak i małych gmin wiejskich) wskazuje, że w praktyce gponz nie zawsze traktowany jest jako dokument strategiczny. Po pierwsze, w ramach części diagnostycznej skupia się przede wszystkim na inwentaryzacji (spisie dziedzictwa lokalnego). Po drugie, często zawiera wprawdzie odniesienie do innych lokalnych dokumentów strategicznych, ale koherentność wskazanych celów bywa jedynie deklaratorywna, nie opiera się na pogłębionej analizie spójności celów polityki rozwoju lokalnego. Z kolei monitoring jest w gminnych programach opieki nad zabytkami traktowany raczej opisowo, często bez wskaźników przypisanych poszczególnym celom. Bez monitoringu trudno zmierzyć realizację zamierzonych celów, przedłożyć sprawozdanie z realizacji radzie gminy (obowiązek ten należy spełnić co najmniej raz na dwa lata) oraz wskazać i uzasadnić potrzebę aktualizacji celów.

Jednak trzeba zauważyć, że coraz więcej JST ma doświadczenie opracowania więcej niż jednej edycji gponz, a kolejne edycje są przygotowywane z większym zrozumieniem funkcji gminnego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz jego powiązań z innymi dokumentami strategicznymi.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Lanckorona w perspektywie roku 2020+

W wizji rozwoju Lanckorony zapisano: *Ze względu na szczególne zasoby kulturowe Lanckorony zakładamy rozwój lokalnego przemysłu turystyki i kultury, zbudowanych na*

1. *dziedzicznych i wytworzonych współcześnie zasobach kulturowych,*
2. *kapitale ludzkim i społecznym,*
3. *kapitale inwestycyjnym: zewnętrznym i lokalnym.*

(cytat ze s. 22. dokumentu)

W strategii wskazano dwa obszary programowe: obszar I Społeczeństwo oraz obszar II Gospodarka – Infrastruktura – Środowisko (przyrodnicze i kulturowe).

W ramach II obszaru programowego wśród pięciu priorytetów strategicznych dwa bezpośrednio odnoszą się do dziedzictwa – priorytet 2.3 Rozwinięta komercyjna oferta lokalnego przemysłu kultury i turystyki oraz priorytet 2.5 Zasoby kulturowe – harmonia i estetyka krajobrazu – chronione i eksponowane dziedzictwo.

Załącznikiem programowym do strategii rozwoju jest *Program ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego gminy Lanckorona, 2011*, obejmuje szeroki wachlarz proponowanych działań, co ważne nie tylko działań samorządu (czyli zarządzanie odgórne), ale i organizacji społecznych, lokalnych przedsiębiorców, a także instytucji kultury (zarządzanie partycypacyjne).

Źródło: Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Lanckorona w perspektywie roku 2020+, www.lanckorona.pl

Warto zaznaczyć, iż aktualnie obowiązujący dokument stanowi kontynuację kierunków rozwoju lokalnego określonych w *Strategii rozwoju gminy Lanckorona do roku 2015* (dokument przyjęty przez Radę Gminy w roku 1999).

Model *smart* programowania rozwoju i zarządzania rozwojem uwzględniający odrębność podsystemu zarządzania dziedzictwem

W drugim prezentowanym podejściu do programowania rozwoju zgodnego z modelem *smart* zakłada się wydzielenie z systemu zarządzania rozwojem lokalnym podsystemu zarządzania dziedzictwem. Podstawowym dokumentem dotyczącym zarządzania dziedzictwem staje się w tym ujęciu strategia zarządzania dziedzictwem, której zapisy uzupełniane są przez dokumenty programowe dotyczące dziedzictwa (w tym gminny program opieki nad zabytkami oraz inne dokumenty nieobligatoryjne z tego zakresu).

Strategia zarządzania dziedzictwem w ujęciu teorii zarządzania rozwojem powinna być jedną ze strategii sektorowych (jaką np. może być też strategia marki, strategia rozwoju turystyki) odnoszących się do lokalnej strategii rozwoju. W takim ujęciu zarządzanie dziedzictwem staje się wydzielonym, wyodrębnionym aspektem zarządzania rozwojem lokalnym (zobacz Tabela 12.).

Tabela 12. Zarządzanie dziedzictwem a system programowania rozwoju lokalnego (w tym zarządzania rozwojem)

Strategia rozwoju			Strategia zarządzania dziedzictwem			
Spójność dokumentów, wynikanie, dopełnianie się celów rozwojowych*	Nadrzędny dokument programowania odnoszący się do podstawowych sfer rozwoju (społecznej, gospodarczej, przyrodniczej)			Dokumenty programowe odnoszące się do dziedzictwa		
	Dziedzictwo ujęte jest jako element procesów społeczno-gospodarczych. Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych			Gminny program opieki nad zabytkami (jako dokument obligatoryjny)		
	Dokumenty programowe** (w tym obligatoryjne) odnoszące się do:			Inne dokumenty nieobligatoryjne, np. studium wartości kulturowych		
	sfery społecznej	sfery gospodarczej	sfery przyrodniczej (w tym przekształceń przestrzeni)	System realizacji celów z związanych z zarządzaniem dziedzictwem, monitoring realizacji strategii, w tym stopień realizacji celów		
	w tym <u>mogące</u> uwzględniać problematykę dziedzictwa lokalnego					
System realizacji celów i monitoring strategii oraz procesów rozwojowych			↔			

* w różnych dokumentach różna jest hierarchia i stopień szczegółowości tych celów – wskazane jest, aby dokumenty programowe (uszczegóławiające strategię) posiadały cele co najmniej niesprzeczne z celami zapisanymi w strategii.

** w takim ujęciu dokumentem programowym będzie także program opieki nad zabytkami (zobacz: *Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny*)

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Na gruncie zaprezentowanych dwóch propozycji (podejść) do modelu *smart* programowania rozwoju lokalnego powstaje pytanie, które z nich pozwala w sposób pełniejszy i skuteczniejszy zarządzać dziedzictwem. Poszukując odpowiedzi na tak sformułowane pytanie praktyczne, w tabeli 13. zestawiono korzyści i zagrożenia wdrażania modelu opartego na strategii zarządzania dziedzictwem.

Odniesienie do praktyki – Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublina 2014–2020, Lublin 2014

Strategia zarządzania dziedzictwem miasta historycznego powinna wykraczać poza ochronę dziedzictwa i cele konserwatorskie – powinna wspomagać rozwój miasta, wzmacniać i uatrakcyjnić jego wizerunek i tożsamość, poprawiać ład przestrzenny, poprawiać warunki życia jego mieszkańców, podnosić atrakcyjności miasta jako produktu turystycznego.

Strategia zarządzania dziedzictwem miasta historycznego z zasady jest dokumentem programowym, a więc nie formułuje szczegółowych rozwiązań. Strategia określa natomiast misję, wizję, obszary działania, cele strategiczne, cele szczegółowe i zadania.

(cytaty ze str. 8. dokumentu)

Przygotowany dokument został opracowany w duchu wyodrębnienia z procesów zarządzania miastem strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Tabela 13. Opracowanie strategii zarządzania dziedzictwem: korzyści i zagrożenia

Korzyści	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie dokumentu sektorowego i uporządkowanie celów dotyczących dziedzictwa, • nadanie określonej rangi dziedzictwu w procesach rozwoju lokalnego, • nowoczesne podejście do procesów zarządzania dziedzictwem (korzyści wizerunkowe), • sprawdza się szczególnie w dużych JST, gdzie dziedzictwem zajmuje się kilka osób (czy nawet wydziałów) 	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość oddzielenia problematyki dziedzictwa od programowania społeczno-gospodarczego, • potraktowanie dziedzictwa jako odrębnej dziedziny, co utrudnia budowanie i realizowanie zintegrowanych projektów rozwojowych (np. takich, w których dziedzictwo staje się podstawą osiągnięcia korzyści ekonomicznych i społecznych)

Opracowanie: P. Legutko-Kobus

Dziedzictwo w wybranych dokumentach JST

Jak wynika z poprzedniej części rozdziału dotyczącej modelu *smart* zarządzania dziedzictwem, od charakteru gminy i jej doświadczeń związanych z programowaniem i zarządzaniem rozwojem zależy podejście do problematyki zarządzania dziedzictwem oraz w jakich dokumentach je ujmie. Poniżej przedstawiamy wybrane programy nieodnoszące się wprost do zarządzania dziedzictwem kulturowym, a których zapisy mogą mieć – i często mają – wpływ na zarządzanie nim.

Gminny program opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej (ma charakter strategiczny) w części dotyczącej zabytków na terenie gminy. Odnosi się bowiem zarówno do jej zasobów własnych, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów.

Tworzenie i wdrażanie gminnego programu opieki nad zabytkami ma na celu m.in.:

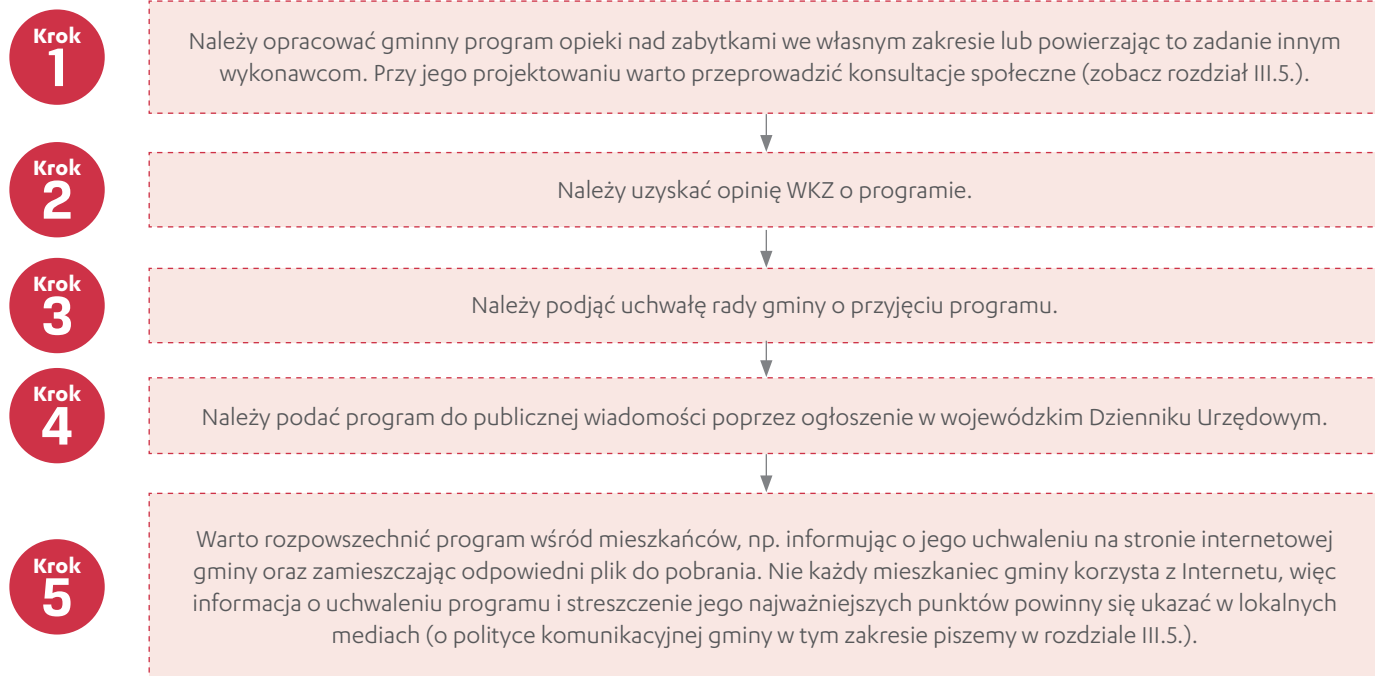
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- wyznaczanie celów i kierunków działania w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, służących do planowania badań i prac z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz do planowania rozwoju gminy,
- upowszechnianie i promowanie dziedzictwa gminy,
- wzmacnianie współpracy z właścicielami zabytków, środowiskami naukowymi, organizacjami pozarządowymi i innymi jednostkami samorządu terytorialnego,
- skuteczne zarządzanie zasobem zabytków gminnych, a przez to wzmacnianie rozwoju gminy.

Program jest opracowywany raz na cztery lata. Co dwa lata wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedkłada radzie gminy (lub miasta). Sprawozdanie z realizacji programu jest kluczowe dla skutecznej ochrony i zarządzania dziedzictwem lokalnym, gdyż pomaga racjonalnie programować kolejne działania gminy w tym zakresie.

Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował poradnik metodyczny dotyczący tworzenia takich programów (*Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*). Może on służyć zarówno jako wzór do samodzielnego opracowywania programów przez gminę, jak też jako podstawa sporządzenia specyfikacji opisu przedmiotu zamówienia przy zleceniu wykonania programu ekspertom zewnętrznym.

W poradniku zawarto opis metody opracowania programu, instrukcję jego wykonania oraz dobre przykłady, mogące służyć jako inspiracja dla autorów programów. Można z niego korzystać, pobierając plik ze strony internetowej www.samorząd.nid.pl.

Ważne kroki podczas przyjmowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Lokalna strategia rozwoju

Lokalna strategia rozwoju (LSR) jest dokumentem tworzonym przez lokalne grupy działania, stowarzyszenia działające na terenach wiejskich i małych miast. Opracowanie LSR przez mieszkańców, przedstawicieli przedsiębiorców, organizacji pozarządowych i gminę jest konieczne do pozyskania środków finansowych w ramach *PROW 2014–2020, program Leader*. Wpisanie w lokalną strategię dziedzictwa kulturowego jest dobrym rozwiązaniem. Część środków dostępnych za pośrednictwem LGD będzie dostępna bowiem na realizację inwestycji w ogólnodostępną i niekomercyjną infrastrukturę turystyczną, rekreacyjną lub kulturową. Oprócz środków na działania inwestycyjne dostępne będą również środki na aktywizację mieszkańców. Warunkiem skorzystania z tych funduszy jest poprawnie opracowana LSR, która definiuje aktualne problemy i wyzwania z terenu gminy. Wdrożenie LSR w obszarze dziedzictwa kulturowego to nie tylko możliwość pozyskania dodatkowych środków unijnych, lecz także możliwość aktywizacji mieszkańców wokół ważnych dla nich spraw i budowanie tożsamości kulturowej danego obszaru.

Doświadczenia okresu programowania 2007–2013 wskazują, że warto dokonać podziału problemów, a co za tym idzie również celów lokalnej strategii rozwoju w dwóch obszarach dotyczących dziedzictwa kulturowego. Pierwszym z nich powinien być ład przestrzenny, w tym materialne dziedzictwo historyczne i kulturowe. W tym obszarze głównym celem interwencji dzięki środkom *PROW 2014–2020* dostępnym w LSR może być nadanie zaniedbanym i popadającym w ruinę obiektom zabytkowym nowych funkcji, pożytecznych dla mieszkańców.

Drugim obszarem, na który będziemy oddziaływać dzięki środkom PROW 2014–2020 w ramach LSR, będzie niematerialne dziedzictwo kulturowe. Tutaj znajdą się różnego rodzaju projekty bazujące na lokalnych obrzędach, kulinariach, legendach, folklorze oraz rzemiośle i sztuce ludowej. Podobne projekty były realizowane także w latach 2007–2013.

Projekt „Na ludowo w gminie Korytnica” zrealizowany w ramach Małych Projektów LGD Bądźmy Razem 2007–2013

Lokalna Grupa Działania Bądźmy Razem z siedzibą w Łochowie wdrażała *Lokalną strategię rozwoju na lata 2007–2013* na obszarze trzech gmin woj. mazowieckiego: Łochów, Korytnica Stoczek. LGD dysponowała kwotą 4,3 mln zł na realizację celów wskazanych w lokalnej strategii. Jednym z trzech celów LGD była *Odnowa wsi i zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego* (cel ogólny II.). Przykładem dobrej praktyki wydatkowania środków Leader w obszarze kultury i kapitału społecznego był projekt *Na ludowo w gminie Korytnica*. Kosztem 21 tys. zł, z czego 12 tys. zł dofinansowania unijnego, zrealizowano warsztaty taneczne dla dzieci, dające możliwość rozwijania zdolności i umiejętności ich uczestnikom, którzy doskonalili się, uczyli zachowań scenicznych, angażowali się w życie społeczne, pożytecznie spędzali czas. Dzieci uczestniczące w projekcie prezentowały nabyte umiejętności podczas wielu imprez, przedstawiając bogactwo kultury tego obszaru.

Plan odnowy miejscowości

Mimo pewnych barier coraz częściej w małych społecznościach rodzi się potrzeba aktywności społecznych. Czasem brakuje formy, w której mieszkańcy mogliby realizować swoje potrzeby działania, jednak chęć rozwoju – społecznego czy indywidualnego – jest coraz bardziej widoczna. Dobrym przykładem dotychczas realizowanych działań wykorzystujących ten potencjał był **Program odnowy wsi**, w ramach którego realizowano liczne działania, mające na celu aktywizację społeczności lokalnych, budowanie więzi społecznych, gospodarczych i kulturowych w środowisku wiejskim. Program ten zapoczątkowany został w województwie opolskim w latach 90. XX w. i jest z sukcesem realizowany również w innych regionach. Sukces *Programu odnowy wsi* skłonił administrację rządową do popularyzacji doświadczeń wynikłych z tego programu.

Warunkiem uzyskania wsparcia ze środków unijnych PROW 2007–2013, działanie *Odnowa i rozwój wsi* było stworzenie **Planu odnowy miejscowości**, który z założenia miał być zgodny ze strategią

Doświadczenia okresu programowania 2007–2013 wskazują, że wiele z planów odnowy miejscowości było przygotowanych przez gminy wyłącznie w celu pozyskania środków wsparcia unijnego i nie spełniało standardów dla tego dokumentu strategicznego. Plany odnowy miejscowości stawały się często instrumentem pozyskania środków finansowych, a ich strategiczny charakter był tylko deklaracyjny: formułowanie planu odbywało się bez niezbędnej konsultacji z lokalną społecznością. Niestety w wielu dotychczas powstających dokumentach opisu i analizy uwarunkowań kulturowych miejscowości albo nie było, albo wręcz wskazywano, że takiego dziedzictwa w gminie i miejscowości nie ma. Praktykę taką należy uznać za wysoce niewłaściwą.

rozwoju gminy oraz innymi dokumentami strategicznymi. Dokument ten był konieczny do ubiegania się o środki w ramach *Osi 3 PROW 2007–2013*, która zakładała m.in. wspieranie działań mających wpływać na poprawę jakości życia na obszarach wiejskich, poprzez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w okresie programowania 2014–2020 będzie można również skorzystać ze środków unijnych na realizację projektów odnowy wsi. Będą one dostępne w *PROW 2014–2020*, w ramach działania *Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich*. Do pozyskania dodatkowych środków i realizacji ważnych dla mieszkańców projektów konieczne jest zapewnienie spójności dokumentów strategicznych przygotowanych przez gminę. Obszar zarządzania dziedzictwem kulturowym powinien być ujmowany spójnie w *Planie odnowy miejscowości*, *Strategii rozwoju gminy* czy opracowanych coraz częściej strategiach promocji turystycznej gminy. Warto zapamiętać, że **zgodnie z wytycznymi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi elementem Planu rozwoju miejscowości powinna być inwentaryzacja zasobów służących odnowie miejscowości, w tym w szczególności dziedzictwa kulturowego**, tj. obiektów zabytkowych, obiektów o wartościach historycznych czy sentymentalnych.

Gminny program rewitalizacji

W październiku 2015 r. została uchwalona, długo postulowana przez środowiska społeczne, *Ustawa o rewitalizacji*³⁵, która wprowadza pojęcie gminnego programu rewitalizacji (gpr). Na mocy tego dokumentu wyznacza się tereny oraz priorytety procesu rewitalizacji, która będzie prowadzona w gminie. Sama ustawa definiuje i precyzuje rewitalizację jako proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji (art. 2. ust. 1.).

Praca nad problemem rewitalizacji rozpoczyna się od diagnozy sytuacji w gminie. W ramach prowadzonych analiz wyznacza się obszary zdegradowane oraz wyodrębnia z nich te, które wymagają rewitalizacji. Te ostatnie cechują się szczególną koncentracją negatywnych zjawisk. Tereny te nie mogą być wskazane dla większej niż 20% powierzchni i 30% ludności gminy, a ich wyznaczenie jest oparte na mierzalnych i obiektywnych miernikach degradacji społecznej, gospodarczej, środowiskowej, technicznej i przestrzenno-funkcjonalnej. Dobór mierników jest indywidualny i zależy od decyzji gminy, natomiast instytucje będące w posiadaniu danych potrzebnych do ich budowy zostały zobowiązane do ich udostępnienia gminie. Należy podkreślić, że zespół mierników degradacji jest zbiorem otwartym, który uzależniony jest od dostępności materiałów.

Obszar w stanie kryzysowym charakteryzuje się również niewystarczającym poziomem uczestnictwa w życiu publicznym i kulturalnym (art. 9. ust. 1.).

Gminny program rewitalizacji sporządzany jest właśnie dla obszarów rewitalizacji, przyjmowany w drodze uchwały rady gminy, ale nie stanowi aktu prawa miejscowego. Po przyjęciu gpr gmina zyskuje prawo uchwalenia Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR) (uchwała w tej sprawie stanowi akt prawa miejscowego).

³⁵ Ustawa z 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U. 2015 poz. 1777 z późn. zm.

W programie rewitalizacji mają znaleźć się w szczególności: diagnoza obszaru, opis powiązań dokumentu z innymi dokumentami ważnymi dla rozwoju gminy, wizja obszaru po zakończeniu działań, ich szczegółowy opis, ramy finansowe, sposób zarządzania gpr, monitoring, konieczne zmiany w dotychczasowym planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art. 15. ust. 1.).

Uchwała o Specjalnej Strefie Rewitalizacji obarczona jest terminem ważności, który wynosi maksymalnie 10 lat oraz – co ważne – nie ulega przedłużeniu. Ustanowienie Strefy możliwe jest tylko po uchwaleniu gminnego programu rewitalizacji.

Szczególną uwagę w ustawie, w tym w sposobie uchwalania gpr, poświęca się partycypacji społecznej w kilku formach, również poprzez powołanie Komitetu Rewitalizacji, co ma zminimalizować możliwość przeprowadzania rewitalizacji bez udziału mieszkańców. Gminny program rewitalizacji jest podstawą do uzyskania środków finansowych na ten cel, pochodzących w głównej mierze z funduszy UE.

Należy pamiętać, że dla niektórych gmin korzystniejsze będzie realizowanie rewitalizacji w oparciu o *Lokalny plan rewitalizacji*, przyjęty na podstawie *Ustawy o samorządzie gminnym*. Rewitalizacja bez uchwalania gpr nie jest przeszkodą do aplikowania o środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej, gmina w takim przypadku musi opracować program rewitalizacji zgodny z wymaganiami wynikającymi z *Wytycznych w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020*, wydanych przez Ministra Infrastruktury i Rozwoju.

W zakresie ochrony zabytków projekt gminnego programu rewitalizacji musi być zaopiniowany przez WKZ (art. 17. ust. 2.).

Przygotowanie, koordynowanie i prowadzenie rewitalizacji staje się zadaniem własnym gminy oraz celem publicznym. W trakcie prowadzenia rewitalizacji gmina zyskuje szczególne prawa:

1. po uchwaleniu obszaru rewitalizacji prawo do:
 - pierwokupu przez gminę wszystkich nieruchomości położonych na obszarze rewitalizacyjnym,
 - wprowadzenia zakazu wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu,
 - łatwiejszego wywłaszczenia budynków o nieuregulowanym stanie prawnym,
 - uchwalenia dla obszaru rewitalizacji miejscowego planu rewitalizacji, umożliwiającego np. ustalenie ograniczeń dotyczących działalności handlowej lub usługowej;
2. po uchwaleniu Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR):
 - prawo do wykwaterowania czasowego, na czas remontu, lokatorów mieszkań komunalnych do lokali zastępczych (z gwarancją ich powrotu po zakończonym remoncie),
 - możliwość niezwracania nieruchomości odzyskanych w sporach cywilnych, jeżeli przeznaczono je na cele publiczne,
 - uczynienie budownictwa czynszowego celem publicznym gminy,
 - dotowanie remontów budynków prywatnych (także niewpisanych do rejestru zabytków) – do wysokości 50% kosztów remontu.

Na terenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji gmina może udzielić właścicielom lub użytkownikom wieczystym dotacji do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich i prac restauratorskich przy nieruchomościach niewpisanych do rejestru zabytków, a więc również tych, które są ujęte w GEZ, bądź też objęte wpisem obszarowym!

Ustawa przewidziała procedurę (art. 52.), w której dotychczasowe lokalne programy rewitalizacji (lpr) będą mogły zyskać status gpr. Warunkiem tego jest co najmniej opis procesu wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów gminy oraz diagnoza pozwalająca na wyznaczenie obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji. Element ten staje się podstawą do opracowania gpr. W kolejnych etapach rada gminy, na wniosek wójta, burmistrza albo prezydenta, na podstawie lpr przyjmuje uchwałę o wyznaczeniu obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji. Następnie wójt, burmistrz albo prezydent:

- opracowuje projekt gminnego programu rewitalizacji z wykorzystaniem lpr;
- przeprowadza konsultacje społeczne projektu gpr;
- wprowadza zmiany wynikające z konsultacji oraz przedkłada radzie gminy projekt gpr do uchwalenia.

Gminne programy rewitalizacji w znacznej części odnoszą się do dziedzictwa materialnego, czyli zabytków oraz krajobrazów kulturowych, które mogą stanowić element krajobrazów priorytetowych zawartych w audycie krajobrazowym. Nie należy jednak zapominać o dziedzictwie niematerialnym, które również promowane jest gpr-ach.

Gminny program rewitalizacji jest dokumentem, który swoimi zapisami może wpływać na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Niejednokrotnie wpisuje się w działania przywracające do życia cenne obiekty i tradycje. Uwzględnienie dziedzictwa materialnego na etapie diagnozy gminy pozwala wpisać je w projekty rewitalizacyjne. W trakcie ewaluacji gminy, przed sporządzeniem gpr, dziedzictwo materialne najczęściej zaliczane jest do wskaźników funkcjonalno-przestrzennych lub technicznych. Wpływają one na ostateczny kształt obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji. Konstruując wskaźniki funkcjonalno-przestrzenne, należy uwzględnić wartość zachowanych budynków zabytkowych i historycznych, które wpływają pozytywnie na przestrzeń publiczną, co znalazło odzwierciedlenie w gpr dla Poznania. W podobny sposób odniesiono się do materialnego dziedzictwa historycznego w przypadku gpr dla gminy Moszczenica (gmina wiejska w powiecie piotrkowskim). Już na etapie analiz wykazano wszystkie zabytki wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków. Na etapie programowania celów obiekty znajdujące się w obszarze rewitalizacji wskazano jako elementy wpisujące się w zadania projektowe. W gpr gminy Opoczno stan techniczny budynków, w szczególności w strefie ochrony konserwatorskiej, był priorytetem w odniesieniu do wyznaczenia jednego z podobszarów rewitalizacji. Wynikało to również z analizy wskaźników zaliczonych do sfery technicznej, a określających stan techniczny obiektów budowlanych.

Inny kontekst działań władz lokalnych można dostrzec w gpr miasta Włocławka na lata 2018–2028, w którym historyczną zabudowę i tradycje miasta wskazano jako potencjał dla efektywnych działań

rewitalizacyjnych już na etapie analiz i wyznaczenia obszaru rewitalizacji. Działania te mają charakter budowania dziedzictwa niematerialnego związanego z historią miasta, a osiągnięte są poprzez współorganizację wydarzeń kulturalnych i budowanie tożsamości lokalnej związanej z wiedzą historyczną miejsca. Budowanie tożsamości lokalnej poprzez niematerialne dziedzictwo kulturowe związane jest z kreowaniem więzi mieszkańców oraz odwiedzających obszar rewitalizowany, co możliwe jest poprzez uzupełniające przedsięwzięcia rewitalizacyjne. Dziedzictwo niematerialne zostało uwzględnione także w gpr dla Lublina. Lubelskie tradycje rękodzielnicze i rzemieślnicze były punktem wyjścia do utworzenia cyklu projektów ujętych właśnie w programie rewitalizacji. Ich celem jest odtworzenie handlowo-kupieckiej świetności Lublina, dla którego charakterystyczne były małe sklepiki i zakłady usługowe.

Wsparcie dla procedur opracowywania gminnych programów rewitalizacji stanowić mogą:

- gminna ewidencja zabytków,
- gminny program opieki nad zabytkami,
- narzędzia przedplanistyczne i planistyczne.

Treści tych dokumentów mogą stanowić podstawę do wyznaczenia obszarów zdegradowanych, szczególnie ważnym elementem w przypadku gmin, które w przyszłości będą aktualizować lub opracowywać gpr, jest gromadzenie danych w postaci wektorowej. Znacznie upraszcza to procedury związane z analizą występowania zjawisk negatywnych oraz ponowne wykorzystanie dostępnych dokumentów.

Opracowywanie dokumentów związanych z przestrzenią gminy powinno odbywać się przy wsparciu systemów informacji przestrzennej, co umożliwi wielokrotne wykorzystanie danych związanych np. z zabytkami bez ponoszenia nakładów czasowych i finansowych.

Strategia promocji gminy, strategia marki

Gminy mają szansę stać się bardziej konkurencyjne i atrakcyjne poprzez promocję i oferowanie ciekawych produktów (np. poprzez wypromowanie marki – zobacz dalej: marka miejsca). Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do promocji swojego regionu jest kluczowym elementem strategii promocji wielu JST. Uwzględnienie lokalnego dziedzictwa kulturowego podczas tworzenia strategii promocji gminy sprawia, że budujemy przewagę konkurencyjną przyciągającą nie tylko turystów, ale również inwestorów. Poniżej przedstawiony został przykładowy zapis zaczerpnięty z uchwalonego programu promocji marki JST w obszarze kultury.

Strategia marki Narol – z uwzględnieniem zasobów kulturowych gminy

Na terenie Narola (gmina miejsko-wiejska na Roztoczu Wschodnim, w woj. podkarpackim) znajduje się wiele obiektów o wartości kulturowej i zabytkowej. Na tle pięknego krajobrazu przyrodniczego najbardziej wyróżnia się charakterystyczne budownictwo drewniane. Liczne cerkwie budują nadzwyczajny klimat miejsca. Do najciekawszych zabytków Narola zalicza się Pałac Łosiów wraz z parkiem i ogrodem. W *Strategii marki Narol* opisano plan działań wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego w celu promocji gminy i mieszkańców. Określono również zadania organizacji współpracujących w obszarze wykorzystania dziedzictwa kulturowego z gminą: Lokalna Organizacja Turystyczna „Roztocze”, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Serce Roztocza”, Gminny Ośrodek Kultury, Związek Gmin Ziemi Lubaczowskiej, parafie w Narolu, Lipsku, Hucie Różanieckiej, Płazowie oraz Fundacja Pro Academia Napolense. W *Strategii* zaproponowano pozycjonowanie marki gminy – Narol ma być miejscem spotkań ludzi, których łączy pewna wrażliwość muzyczna.

Program współpracy z organizacjami pozarządowymi

Program współpracy z organizacjami pozarządowymi ma za zadanie określić warunki i tematy wzajemnej współpracy gminy z trzecim sektorem działającym na jej terenie. *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* – w wyniku zmian wprowadzonych nowelizacją z 22 stycznia 2010 r. (DzU 2003 Nr 96 poz. 873.) – pozwala obecnie na przygotowywanie zarówno rocznych, jak i wieloletnich programów współpracy. Jednak o ile uchwalenie programu rocznego jest obowiązkowe, o tyle przyjmowanie programów wieloletnich pozostaje fakultatywne. Ustawodawca wskazuje 33 sfery zadań publicznych realizowanych przez organizacje pozarządowe. Jest to katalog zamknięty obejmujący również zadania w obszarze podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, a także kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Zatem w takim zakresie związanym z dziedzictwem gmina może współpracować z organizacjami pozarządowymi. Program powinien wskazywać te spośród wymienionych powyżej obszarów, które w wymiarze lokalnym będą przedmiotem współpracy, oraz odwoływać się i nawiązywać także do innych dokumentów o charakterze planistycznym i strategicznym obowiązujących w gminie.

Program edukacji kulturalnej

Edukacja kulturalna jest pojęciem interdyscyplinarnym. Zawiera w sobie zarówno wiedzę z dziedziny pedagogiki, wychowania, jak i edukacji oraz kultury. Główne cele *Programu edukacji kulturalnej* to przekazanie mieszkańcom wiedzy na temat ich dziedzictwa kulturowego oraz zachęcenie ich do uczestnictwa we współczesnym życiu kulturalnym, zaangażowanie w procesy upowszechniania kultury, kształcenie wartości moralnych i obywatelskich, przygotowanie do krytycznego korzystania z masowych środków przekazu oraz kształcenie interkulturalne i wielokulturalne. Wzrost świadomości i uczestnictwa mieszkańców w kulturze może bezpośrednio przełożyć się na korzyści dla całej gminy. Podstawą prawną do utworzenia programu jest *Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (art. 13.). Programy te nie są obowiązkowe i przyjmowane są najczęściej w dużych miastach, choć coraz częściej tworzone są również w mniejszych miejscowościach

i gminach. Program określa zadania na kilka lat. Powiązany jest przeważnie ze strategią rozwoju miasta lub gminy. W planie określone są zadania, jakie stawia przed sobą gmina w celu podniesienia kompetencji kulturalnych mieszkańców, zwiększenia ich uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz zwiększenia roli kultury w procesie edukacji. Jego przygotowanie najczęściej powierzane jest przez organy gminy gminnym ośrodkom kultury, a realizacja – placówkom oświatowym – szkołom, czy przedszkolom, przy wsparciu instytucji kultury (domy kultury) oraz JST.

Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem

Spośród zaprezentowanych modeli ujęcia problematyki zarządzania dziedzictwem w programowaniu rozwoju (i szerzej zarządzaniu rozwojem lokalnym) gmina powinna wybrać ten, który jest dla niej optymalny i dostosowany do lokalnych uwarunkowań. Zanim, w niniejszym poradniku, przejdziemy do analiz związanych z budowaniem celów strategii i charakterystyki miejsca, jakie w nich zajmuje zarządzanie dziedzictwem, warto zastanowić się nad tym, od jakich czynników powinno się uzależnić wybór modelu zarządzania dziedzictwem.

Zaprezentowany zestaw działań nie jest jedyny możliwy – to przykład, jak można określić model zarządzania dziedzictwem, który będzie powiązany z zasobami dziedzictwa i możliwościami rozwojowymi oraz ambicjami gminy.

Jak wybrać model i ścieżkę budowania celów

W grupie liderów lokalnych (formalnych i nieformalnych) należy odpowiedzieć na następujące pytania:

**Krok
1**

1. *Co składa się na lokalne dziedzictwo i jaki jest jego charakter?*
 - dziedzictwo o jedynie lokalnym znaczeniu – np. kilka obiektów wpisanych do rejestru zabytków, bez unikatowych wartości o charakterze ponadlokalnym,
 - specyficzne dziedzictwo niematerialne związane z silnie zakorzenionymi zwyczajami (o charakterze ponadlokalnym i rozpoznawalne w skali regionu) oraz dziedzictwo materialne związane z pozostałościami (ruinami) obiektów zabytkowych (np. zamek, pałac),

Należy zwrócić uwagę, iż posiadanie obiektu wpisanego na *listę światowego dziedzictwa UNESCO* nie stanowi jeszcze automatycznego wskazania do opracowania strategii zarządzania dziedzictwem dla JST, gdyż zgodnie z wytycznymi UNESCO obiekt taki powinien posiadać opracowany plan zarządzania dziedzictwem kulturowym (lub inne narzędzie zarządzania). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, World Heritage Centre, 2008.

- specyficzne dziedzictwo niematerialne związane z silnie zakorzenionymi zwyczajami (o charakterze ponadlokalnym i rozpoznawalne w skali Polski) oraz dziedzictwo przemysłowe (dotychczas bez pomysłu na zagospodarowanie) i unikatowy obiekt wpisany na *listę światowego dziedzictwa UNESCO*,
-³⁶

2. *Jaki stosunek do dziedzictwa ma społeczność lokalna?*
 - dziedzictwo nie jest traktowane jako najważniejszy czynnik rozwojowy, do tej pory nie było uwzględniane w lokalnej polityce rozwoju,
 - dziedzictwo buduje tożsamość lokalną i w przyszłości może stać się źródłem dochodów dla społeczności lokalnej,
 - dziedzictwo stanowi ważne źródło dochodów lokalnych, choć społeczność słabo się z nim identyfikuje i nie podejmuje działań związanych z jego poznawaniem i propagowaniem,
 - wokół dziedzictwa skupia się aktywność społeczna, a inicjatywy podejmowane w tym zakresie zwiększają możliwości rozwoju lokalnego, w tym pozyskiwania dochodów przez mieszkańców,
 -
3. *Jakie dotychczasowe doświadczenia związane z zarządzaniem dziedzictwem posiada Państwa gmina?*
 - dziedzictwo było częścią strategii rozwoju turystyki,
 - dziedzictwo, tak jak i inne czynniki rozwojowe, było elementem strategii rozwoju (społeczno-gospodarczego),
 - nasza JST do tej pory nie ujmowała dziedzictwa w dokumentach strategicznych,
 - nasza JST miała specjalny program/strategię zarządzania dziedzictwem,
 -
4. *Ile osób (i/lub podmiotów) odpowiada w Państwa gminie za zarządzanie rozwojem, w tym dziedzictwem?*
 - jedna, która odpowiada za wdrażanie strategii rozwoju (np. pełnomocnik ds. strategii, Wójt/Burmistrz),
 - za zarządzanie rozwojem odpowiada Wójt/Burmistrz i Rada Gminy, a zadania związane z dziedzictwem przypisane są do obowiązków osoby odpowiadającej za planowanie przestrzenne,
 - za zarządzanie rozwojem, w tym dziedzictwem, odpowiada Wydział Promocji,
 -

³⁶ Podano przykładowe pytania, warto je jednak dostosować do specyfiki lokalnej.

Należy przejrzeć/przedyskutować odpowiedzi na tak sformułowane pytania, a także sprawdzić, czy liderzy mają podobne zdanie na ten temat (może się bowiem zdarzyć, że inny punkt widzenia będą reprezentować liderzy formalni, np. Wójt/Burmistrz, a inni liderzy nieformalni, np. twórcy ludowi, lokalni przedsiębiorcy, NGO). Ten etap powinien się zakończyć przyjęciem wspólnego stanowiska dotyczącego wagi dziedzictwa w procesach rozwojowych i podejścia do zarządzania dziedzictwem.

Przykładowe możliwe stanowiska:

1. Dziedzictwo jest dla naszej gminy istotne, ale do tej pory nie uwzględniliśmy go w procesach rozwojowych. Pora to zmienić!
2. Nasza gmina posiada bogate dziedzictwo materialne i niematerialne. Wiemy, że jest to jeden z filarów rozwoju. Do tej pory zarządzaliśmy dziedzictwem w ramach ogólnych procesów zarządzania rozwojem. Pora jednak zbudować strategię zarządzania dziedzictwem, gdyż uważamy, że to przełoży się na wzmocnienie kapitału społecznego (tożsamości lokalnej) oraz stanie się czynnikiem (aktywem) rozwojowym,
3. Dziedzictwo nie było do tej pory obecne w polityce rozwoju gminy i nie mamy pomysłu, jak je wykorzystać (nie odnotowujemy także aktywności społecznej w tym zakresie),
4. W naszej gminie jest wiele obiektów dziedzictwa materialnego (pozostałości kultur i religii, które w poprzednich wiekach zamieszkiwały te tereny), ale dziedzictwo niematerialne jest bardzo zróżnicowane i słabo powiązane z historią i zabytkami terytorium (zaszłości historyczne). Dziedzictwo daje szansę budowania tożsamości lokalnej, pora to wykorzystać w procesach zarządzania rozwojem.

Wybranie jednej z trzech ścieżek ujęcia zarządzania dziedzictwem.

Ścieżka 1.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, nie wydzielając jednak specjalnej części celów (szczególnie poziomu strategicznego³⁷) związanych z dziedzictwem. **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 3**

Ścieżka 2.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, wydzielając cel (lub cele) strategiczny związany z dziedzictwem. **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 1 i 4**

Ścieżka 3.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach strategii zarządzania dziedzictwem (opracowujemy oddzielny dokument zarządzania). **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 2**

Konsekwentne (wynikające z kroku 3.) budowanie celów zarządzania dziedzictwem.

³⁷ Są to najważniejsze cele w całej strategii, to one świadczą o przyznaniu przez opracowujących dokument wagi (ważności) danym procesom i czynnikom w rozwoju lokalnym.

Wyznaczanie celów rozwoju – ogólne zasady

W rozdziale II.2. zaprezentowano metody oceny potencjału rozwojowego, w tym sposoby ujęcia dziedzictwa w diagnozie (analizie strategicznej). Wykorzystując metody takie jak: SWOT, SWOT/TOWNS, SWOT zintegrowany oraz drzewo problemów, otrzymujemy uporządkowane czynniki rozwojowe (porównaj rozdziały II.2. i II.3.).

Kolejnym etapem jest wyznaczenie celów, w tym celów zarządzania dziedzictwem, odnoszących się do ustaleń analizy strategicznej. Cele stanowią zapis planowanych działań, które mają doprowadzić do realizacji wizji rozwoju. W poradnikach dotyczących zarządzania rozwojem lokalnym zwraca się uwagę, że: celów nie powinno być zbyt dużo, powinny być one uporządkowane oraz niesprzeczne wewnętrznie (zapisy w dokumencie nie mogą być sprzeczne). Nie ma jednej hierarchii celów, która wynikałaby z uwarunkowań formalnych. Przyjmuje się (i tak wynika z analizy dokumentów strategicznych opracowanych dla JST, szczególnie regionalnych), iż układ hierarchiczny celów strategii powinien być następujący:

- wizja,
- cel główny/nadrzędny,
- cele strategiczne,
- cele operacyjne,
- ewentualnie działania, choć wiążą się już z operacyjnym charakterem strategii (czyli jej wdrażaniem), nie zawsze są obecne w dokumencie. Jeśli już w strategii pojawiają się cele niższego rzędu niż operacyjne, są to raczej kierunki działań lub przykładowe działania.

Poprawne formułowanie i zapisywanie celów w strategii umożliwia w przyszłości odpowiedź na pytanie, czy są one realizowane. Jednym ze sposobów sprawdzenia, ocenienia, czy zaproponowane w naszej strategii cele zbudowane są poprawnie, jest filtr SMART³⁸.

Filtr SMART

Pozwala on ocenić zaproponowane cele pod względem:

- precyzji – zapis celu powinien być przez wszystkich aktorów rozwoju (interesariuszy) rozumiany w ten sam sposób,
- możliwości pomiaru jego realizacji, czyli monitorowania (jest to niezmiernie ważne w kontekście monitorowania całej strategii),
- akceptowalności – zgody na realizację określonych celów (jest to istotne także w kontekście współpracy pomiędzy interesariuszami),
- realizmu – cele mogą być wizjonerskie, ale powinny być wyjaśnione, osadzone w realiach konkretnej gminy,
- określenia czasu realizacji – strategia jest dokumentem długofalowym, stąd potrzeba określenia czasu realizacji poszczególnych celów, a także ich następstwa czasowego, co sprawia, że projekty realizowane są spójnie (nie dochodzi wówczas do takich sytuacji, że powstaje most, a droga dojazdowa do niego za dwa lata).

³⁸ Jest to akronim od angielskich słów: *specific* (precyzyjny), *measurable* (mierzalny), *accepted* (akceptowany), *realistic* (realistyczny) oraz *time-dependent* (określony w czasie).

Trzy ścieżki a cele zarządzania dziedzictwem

Rozpoczynając prace nad wyznaczeniem celów strategii, bez względu na wybraną ścieżkę ujęcia dziedzictwa, należy pamiętać, że cele powinny odpowiadać na wyzwania wskazane w diagnozie strategicznej. To z niej wiemy, co jest naszą siłą, a co słabością. Gdzie w otoczeniu JST pojawiają się szanse (szczególnie te, które potrafimy wykorzystać), a co stanowi zagrożenie i może osłabiać pozytywy naszej JST. Wreszcie, biorąc pod uwagę tematykę poradnika, z diagnozy strategicznej wynika ocena potencjału dziedzictwa jako czynnika rozwoju (porównaj rozdział II.2.).

Ścieżka 1.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, nie dedykując (nie wydzielając) celów (strategicznym) związanych z dziedzictwem. W części analizy strategicznej nie wydzielamy obszaru dziedzictwo (lub kultura) – porównaj dobry przykład: *Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020* – dlatego też cele zapisywane w strategii zawierają problematykę zarządzania dziedzictwem, ale bez ich wydzielenia na poziomie strategicznym.

Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020

W ramach opracowanej w 2014 roku *Strategii rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020* jeden z celów operacyjnych dotyczy dziedzictwa: *Inicjowanie i koordynowanie współpracy w zakresie dziedzictwa kulturowego*. W ramach tego celu operacyjnego zaproponowano następujące kierunki działań:

- koordynowanie imprez związanych z poznawaniem i promowaniem dziedzictwa kulturowego (zakłada się prowadzenie wspólnego powiatowego kalendarza takich imprez oraz wspólną informację i promocję),
- współorganizowanie (z gminami, organizacjami społecznymi) imprez cyklicznych promujących kulturę, folklor, historię (np. Wesele Kołbielskie, Noc Muzeów, Powiatowy Festiwal Kultury),
- współpraca z gminami na rzecz opracowania i wdrażania lokalnych standardów urbanistycznych, promujących tradycyjne budownictwo,
- współpraca z jst, organizacjami pozarządowymi (w tym LGD) na rzecz powołania skansenu i/lub parku kulturowego, w tym kultury kołbielskiej, jako najbardziej rozpoznawalnej z tego obszaru,
- odtwarzanie lub tworzenie nowych ścieżek rowerowych, spacerowych szlaków turystycznych, na bazie atrakcyjnych miejsc krajobrazowych i historycznych

Źródło: *Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020*, Otwock 2014, s.43., 45–46.

Ścieżka 2.

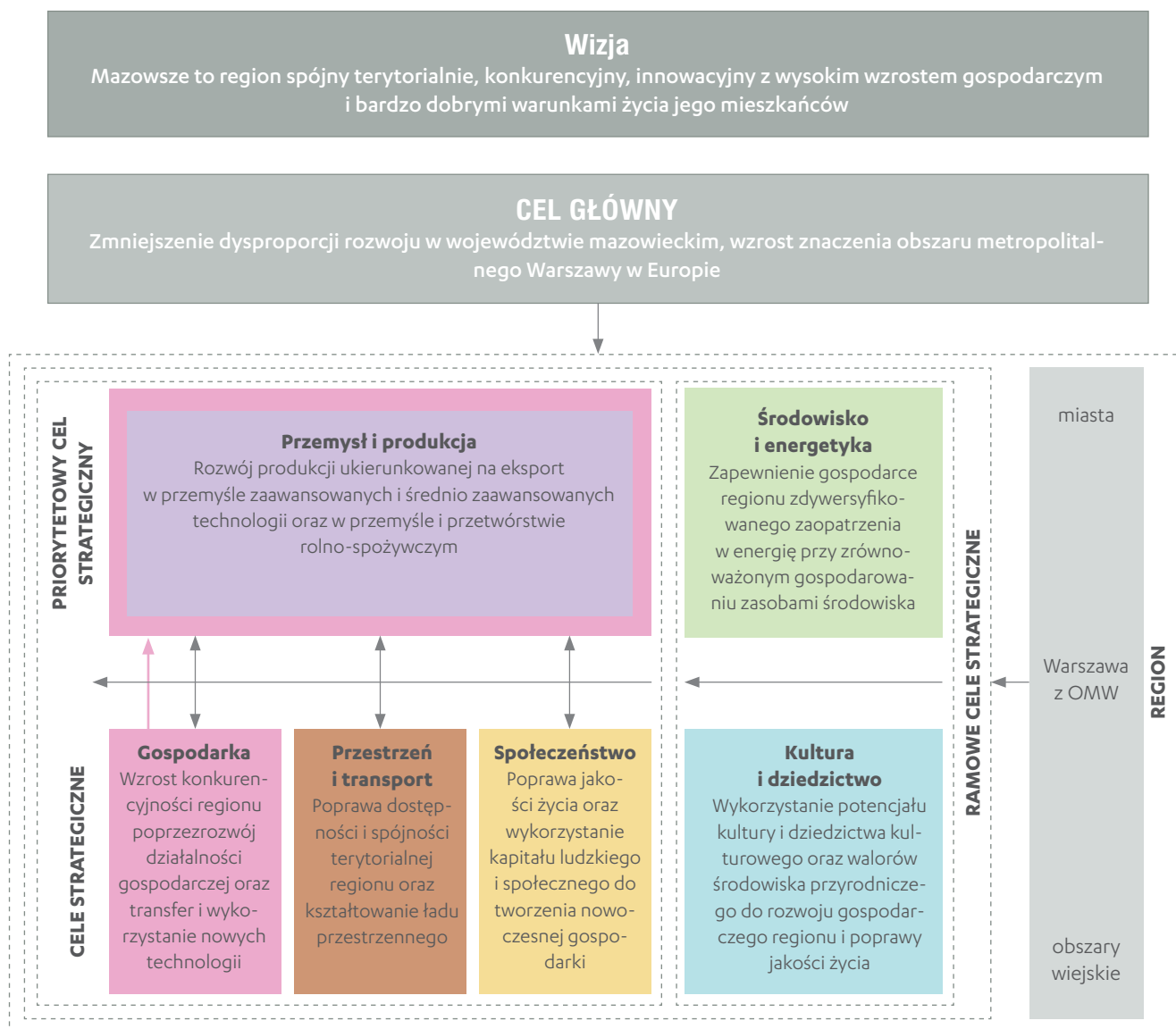
Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, wydzielając cele (najczęściej jeden cel) strategiczne związane z dziedzictwem.

Przykładem takiego podejścia może być przyjęta przez Zarząd Województwa w 2013 r. *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku*.

Jeśli w diagnozie strategicznej nie wydzielono obszaru dziedzictwo (i/lub kultura), a nasza JST chce budować strategię zarządzania dziedzictwem na podstawie ścieżki 2., może w tym procesie wykorzystać, jako pomocniczy element, drzewo problemów (porównaj rozdział II.3.). Formułując cele (lub budując drzewo celów) dotyczące dziedzictwa, odpowiadamy bowiem na problemy zidentyfikowane w drzewie problemów. Na przykład cel główny dotyczący dziedzictwa będzie odpowiedzią na problem główny wskazany w drzewie problemów (i analogicznie cele niższego rzędu).

Innowacyjne Mazowsze. W dokumencie przeprowadzono analizę strategiczną dla sześciu kluczowych obszarów strategicznych, a jednym z nich jest kultura i dziedzictwo. Analogicznie jak diagnozę zbudowano układ celów strategii (zobacz Schemat 5.).

Schemat 5. Układ celów w strategii rozwoju Mazowsza

Źródło: Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, s. 2.

Ścieżka 3.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach strategii zarządzania dziedzictwem (budujemy oddzielny dokument zarządzania). Cały proces budowania strategii, w tym formułowania celów, nastawiony jest na dziedzictwo. W ramach tej ścieżki już w diagnozie strategicznej dla JST skupiamy się na elementach dziedzictwa, tzn. wykonujemy analizę SWOT dla obszaru dziedzictwo (pomijając inne obszary rozwojowe) i/lub budujemy drzewo problemów związane z obszarem dziedzictwa. Pomocne w budowaniu tej strategii może być szczególnie wykonanie drzewa problemów, gdyż określamy w nim problem kluczowy (w tym wypadku problem kluczowy dla obszaru strategicznego dziedzictwo), jego przyczyny i skutki (porównaj rozdział II.3.). Otrzymane w ten sposób ciągi przyczynowo-skutkowe stają się podstawą budowania celów (zobacz Schemat 6.).

Schemat 6. Uproszczony schemat budowy drzewa celów na podstawie drzewa problemów

Skutki problemów (A, B, C.....) <i>Niezadbane obiekty dziedzictwa materialnego</i> <i>Niska atrakcyjność dla rozwoju turystyki</i>	→	Oddziaływanie (jest to efekt realizacji strategii) <i>Wspólne (w ramach partnerstwa) rozwiązywanie problemów rozwojowych (nie tylko tych związanych z dziedzictwem)</i>
Problem kluczowy Przykładowe sformułowanie: <i>Niewystarczająca współpraca Urzędu i innych organizacji w zakresie dziedzictwa</i>	→	Cel główny (strategiczny) Przykładowy cel: Inicjowanie współpracy w zakresie dziedzictwa
Przyczyny problemu kluczowego i ich wzajemne relacje Problem A – Nieuporządkowany system planowania przestrzennego, w tym brak określonych kierunków polityki przestrzennej, Problem B – Brak koordynacji działań związanych z dziedzictwem podejmowanych przez organizacje społeczne (powielanie działań, zbytnie skupienie się na szczegółach, niewielka promocja), Problem C – niskie zaufanie społeczne do władz JST	→	Cele niższego rzędu (operacyjne, kierunki działań) Cel operacyjny A. Uporządkowanie lokalnej polityki przestrzennej (możliwe działania: aktualizacja studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, określenie pożądanych pasm aktywności gospodarczej, w tym związanej z dziedzictwem) Cel operacyjny B. Koordynowanie (np. przez Urząd Gminy lub instytucje kultury) działań związanych z dziedzictwem (możliwe działania: uzgadnianie i prowadzenie wspólnego kalendarza imprez, wspólne (w tym także na większą skalę) działania promocyjne) Cel operacyjny C. Budowanie zaufania społecznego (możliwe działania: wdrożenie partycypacyjnego podejmowania decyzji, utworzenie Młodzieżowej Rady Gminy, Gminnej Rady Seniorów)

Praktycznym przykładem budowania dokumentu zarządzania dziedzictwem może być *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin 2014–2020* (dokument dostępny na stronie www.lublin.eu, zakładka: *Dokumenty/ Kultura i różnorodność kulturowa*).

Monitoring

Jak wspomniano w części rozdziału dotyczącej poprawności budowania celów, jednym z istotnych warunków, jakie przyjęte do realizacji cele powinny spełniać, jest ich mierzalność. Pomiar realizacji celów opiera się o wskaźniki, przyjęte w dokumentach strategicznych.

System monitoringu to niezmiernie istotny element całego procesu zarządzania rozwojem. Od wyników monitoringu, jego poprawności i precyzji zależą bowiem informacje, które zasilają cały system zarządzania, w tym konieczność aktualizacji, korekty, a nade wszystko pozwalają ocenić realizację celów. Dlatego też wskaźniki warto dokładnie przeanalizować już na etapie ich projekcji. Monitoring należy jednak wyraźnie oddzielić od ewaluacji (zobacz rozdział III.5.).

O czym warto pamiętać, przygotowując zestaw wskaźników do pomiaru celów:

- na poziomie celów zapisanych w dokumentach strategicznych do pomiaru powinno się stosować wskaźniki rezultatu, a dla programów także wskaźniki produktu – wskaźniki powinny być tak dobrane, żeby oddawały istotę celu. Powinny także zmieniać wartość w wyniku realizacji celu.

Wskaźniki rezultatu, czyli takie, które odzwierciedlają zamierzone efekty, inaczej zmiany w określonej dziedzinie³⁹, np. cel: wzrost atrakcyjności turystycznej – może być mierzony z wykorzystaniem następujących przykładowych wskaźników: liczba turystów odwiedzających rocznie daną gminę, liczba udzielonych noclegów na terenie gminy itp.

Wskaźniki produktu, czyli konkretne dobra i usługi powstałe w wyniku realizacji celów, np. liczba odnowionych zabytków, liczba punktów gastronomicznych, w których serwowane są regionalne potrawy, liczba nowo powstałych miejsc noclegowych, długość szlaków turystycznych związanych z dziedzictwem materialnym itp.

- wskaźniki powinny być metodologicznie poprawne i wiarygodne statystycznie,
- warto określić wartość bazową wskaźnika i docelową (lub przynajmniej pożądaną tendencję zmian) – wskaźniki powinny mieć wartość użyteczną, a zatem nie powinno ich być zbyt wiele: można dokonać hierarchizacji wskaźników i określić wskaźniki kluczowe i pomocnicze. Co ważne, wskaźniki kluczowe powinny być bezwzględnie cyklicznie określone, dlatego warto zadbać o to, by w tej grupie znalazły się takie wskaźniki, które są możliwe do pozyskania, a ponadto dają możliwości porównania (są to wskaźniki, które można wygenerować np. ze statystyki publicznej także dla regionów czy powiatów).

³⁹ Stosując wskaźniki rezultatu, często mamy do czynienia z dylematem, na ile rezultat jest wynikiem tylko realizacji zapisanego celu, a na ile wpływają na niego także czynniki zewnętrzne, np. w omawianym przykładzie czy wzrost atrakcyjności turystycznej uzależniony był tylko od działań gminy, czy wynikał z ogólnego trendu (mody) na turystykę w danym regionie. Oddzielenie czynników zewnętrznych jest trudne, ale możliwe i dlatego warto oprócz monitoringu wykonywać także ewaluacje (zarówno: *ex-ante*, *on-going*, jak i *ex-post*).

Tabela 14. Przykład ze Strategii rozwoju województwa mazowieckiego

WSKAŹNIK RAMOWEGO CELU STRATEGICZNEGO					
Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego do rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia					
Wskaźnik	Jednostka miary	Wartość bazowa – 2011	Trend	Wartość docelowa	Źródło danych
Liczba widzów i słuchaczy teatrów i instytucji kultury oraz zwiedzających muzeów na 1000 mieszkańców	osoby	2219	↑	2600	BDL*
Stożek wykorzystania miejsc noclegowych w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania w ciągu roku	%	39,5	↑	45,0	BDL

* Bank Danych Lokalnych

Źródło: Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, MBPR, Warszawa 2013, s. 82

Jak wpisać system monitoringu w trzy ścieżki zarządzania dziedzictwem?

Tabela 15. Przykład ze Strategii rozwoju województwa mazowieckiego

Ścieżka ⁴⁰	Cele zarządzania dziedzictwem	System monitorowania
Ścieżka 1. Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego	Cele związane z dziedzictwem pojawiają się kontekstowo w różnej problematyce strategicznej	Brak systemu wskaźników dedykowanych wyłącznie dziedzictwu. Mogą pojawiać się np. wskaźniki związane z turystyką czy kapitałem społecznym, które odnoszą się w jakimś stopniu do dziedzictwa
Ścieżka 2. Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, ale wydzielamy cel (lub cele) strategiczne związane z dziedzictwem	Najczęściej wydzielamy jeden cel strategiczny i przypisane do niego cele operacyjne związane z dziedzictwem	Każdy cel strategiczny powinien być opomiarowany, dlatego też dziedzictwo ma zestaw wskaźników (dla celu strategicznego i celów operacyjnych) odnoszący się tylko do tej dziedziny
Ścieżka 3. Budujemy strategię zarządzania dziedzictwem	Wszystkie cele zapisane w strategii odnoszą się do problematyki dziedzictwa	Wskaźniki odnoszą się tylko do zarządzania dziedzictwem (tworzymy system monitorowania obejmujący tylko tę dziedzinę)

Opracowanie P. Legutko-Kobus

⁴⁰ Numery, nazwy ścieżek zgodne z częścią rozdziału *Trzy ścieżki a cele zarządzania dziedzictwem*

Wskaźniki, które będą używane do monitorowania, można podzielić w różny sposób (tu zaprezentowane są wybrane podziały):

Ze względu na rodzaj wykorzystywanych danych – wskaźniki finansowe i rzeczowe

Wskaźniki finansowe – odzwierciedlają wysokość nakładów przeznaczonych na realizację celów
Przykłady wskaźników: wysokość środków (w tys. zł) z budżetu gminy przeznaczana na remonty obiektów zabytkowych, środki ogółem (z podziałem na źródła finansowania) przeznaczane na remonty obiektów zabytkowych.

Wskaźniki rzeczowe – efekty działań

Przykłady wskaźników: liczba obiektów zabytkowych na terenie gminy wpisanych do rejestru, liczba imprez organizowanych na terenie gminy promujących dziedzictwo kulinarne, długość (w km) wybudowanej trasy rowerowej. Co istotne, powiązanie wskaźników finansowych i rzeczowych pozwala na obliczenie kosztów jednostkowych (np. ile kosztuje wybudowanie 1 km trasy rowerowej, którą turyści dojadą do zabytkowego obiektu).

Wskaźniki ilościowe i jakościowe

Wskaźniki ilościowe to te, które są policzalne, wyrażane albo w postaci bezwzględnej, albo względnej (%). W systemach monitorowania są zalecane – zmiany ich wartości pozwalają bowiem precyzyjnie określić, czy dany cel jest realizowany.

Przykłady wskaźników: liczba obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru) na terenie gminy, odsetek (%) obiektów dziedzictwa materialnego gminy wpisanych do rejestru.

Wskaźniki jakościowe, czyli opisowe. Pozyskanie wskaźników jakościowych jest trudne, czasochłonne, wymaga często pracy ekspertów (wskaźniki te zawierają elementy subiektywnej oceny). Warto jednak stosować je np. w ocenie krajobrazu kulturowego, wdrażanie przyjętej ostatnio ustawy krajobrazowej da z pewnością lepsze podstawy metodologiczne i źródła danych do takich ocen (np. z audytu krajobrazowego).

Przykłady wskaźników: unikatowość krajobrazu kulturowego, unikatowość obiektu dziedzictwa materialnego. W przypadku tak sformułowanego wskaźnika warto podać, jakie przyjmujemy kryterium unikatowości np. unikatowy, wyjątkowy w skali kraju, regionu, gminy.

Z kim współpracować?

Odpowiedź na to pytanie zależy od przyjętego w gminie modelu programowania rozwoju, w tym zarządzania dziedzictwem oraz metodologii budowania dokumentów programowania. Do współpracy w ramach procesu programowania powinno się angażować wszystkich interesariuszy.

Warto zwrócić uwagę na nowe podejście do procesów zarządzania rozwojem, nie tylko w granicach administracyjnych gmin, lecz także na obszarach funkcjonalnych (OF), które opiera się na współpracy i tworzeniu zintegrowanych strategii rozwoju.

Obszar funkcjonalny to inaczej terytorium, czyli zwarty układ przestrzenny kilku lub kilkunastu gmin. Co istotne, OF mają wspólne uwarunkowania rozwojowe, a tym samym wspólne przewidywane cele do realizacji. To nowe, zintegrowane podejście zakłada więc współpracę ponadgminną administracji publicznej, organizacji pozarządowych, sektora prywatnego nie na terenie wydzielonym administracyjnie, ale przestrzennie i funkcjonalnie. Często uzupełnieniem odrębności przestrzennej i funkcjonalnej (obok najpopularniejszych powiązań, tj. komunikacyjnych i infrastrukturalnych) jest dziedzictwo, tak materialne, jak i niematerialne (będące jedną ze składowych kapitału terytorialnego). Tak podejmowane wspólne działania na rzecz rozwoju OF ma kluczowe znaczenie także w pozyskiwaniu środków zewnętrznych.

Strategie rozwoju dla OF mogą zawierać także cele związane z dziedzictwem, przykładem dokumentu, który dotyczy możliwości wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju lokalnego, jest np. *Strategia rozwoju Wielkie Jeziora Mazurskie 2020* (dokument uchwalony w maju 2015 r. dostępny na stronie: bip.gmmragowo.warmia.mazury.pl, w zakładce: Strategie, plan rozwoju).

Jako przykłady działań w celu strategicznym konkurencyjna gospodarka zapisano:

- rewitalizację centrów miast i wsi oraz obszarów istotnych dla dziedzictwa kulturowego i atrakcyjnych turystycznie,
- dbałość o estetykę krajobrazu.

Jednym z projektów kluczowych zapisanych w *Strategii WJM* jest projekt: *Mazury – nie tylko cud natury – program rozwoju gospodarczego obszaru w oparciu o stworzenie oferty parków tematycznych*.

Dziemianowicz W., Szmigiel-Rawska K., Nowicka P., Dąbrowska A., *Planowanie strategiczne. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Góral A., *Dziedzictwo kulturowe jako zasób wspólny. Rola współpracy między interesariuszami w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym*, „Zarządzanie w kulturze” 2014, nr 15, z. 3, s. 277–286.

Górniak J., Mazur S. (red.), *Zarządzanie strategiczne rozwojem*, MRR, Warszawa 2012, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/1210/zarządzanie_strategiczne_rozwojem.pdf.

Kończak P., Wielgus P., *Przepis na rewitalizację*, Fundacja dla Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2015.

Kot. T., Weremium A., *Wskaźniki w zarządzaniu strategicznym. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Kudłacz T., *Programowanie rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] Strzelecki Z. (red. nauk), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Legutko-Kobus P., *Partycypacja w kreowaniu polityk publicznych*, [w:] Strzelecki Z., *Wybrane regionalne i lokalne polityki publiczne w Polsce. 10 lat doświadczeń w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*, MliR, Warszawa 2015.

Legutko-Kobus P., *Programowanie rozwoju lokalnego w gminach wiejskich w kontekście pozyskania środków finansowych z Unii Europejskiej*, [w:] Szewczak M., Ganczar M., *Finansowanie zadań administracji publicznej ze środków UE*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

Legutko-Kobus P., *Programowanie rozwoju zrównoważonego w skali regionalnej i lokalnej – wyzwania w perspektywie nowego okresu programowania 2014–2020 i konferencji Rio+20*, „Studia Iuridica Agraria”, Tom XI, red. tomu, S. Prutis, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2013, s. 75–84.

Warto zapamiętać:

- Gmina ma do wyboru wiele różnych sposobów budowania celów zarządzania dziedzictwem (w niniejszym poradniku nazwanych trzema ścieżkami), żaden z nich nie jest uniwersalny.
- Każda gmina, w zależności od zidentyfikowanego zasobu dziedzictwa oraz poziomu kapitału społecznego, powinna wybrać optymalną dla siebie ścieżkę ujęcia celów zarządzania dziedzictwem.
- System monitoringu bazujący na mierzalnych wskaźnikach pozwala na ocenę i aktualizację planów i działań. Usprawnia to pracę i pomaga w osiągnięciu zamierzonych celów gminy.

III.4 Narzędzia stymulujące przedsiębiorczość lokalną i gospodarkę

W rozdziale:

- **Instrumenty wspierania przedsiębiorczości**
- **Przedsiębiorczość społeczna i klastry**
- **Dziedzictwo w rozwoju lokalnej przedsiębiorczości – branże dziedzictwa**
- **Wsparcie gmin dla przedsiębiorczości opartej na dziedzictwie**

Rozwój lokalnej przedsiębiorczości zapewnia wyższą jakość życia, wpływa na kapitał ludzki i społeczny, a także (co istotne) przynosi określone korzyści tak przedsiębiorcom, jak i władzom lokalnym. To właśnie działalność samorządów lokalnych może w istotny sposób wspierać rozwój przedsiębiorczości, szczególnie poprzez kreowanie dobrego klimatu dla przedsiębiorczości (w tym, biorąc pod uwagę tematykę niniejszego poradnika, dla przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem). Co ważne, we współczesnych koncepcjach naukowych, ale także w potocznym rozumieniu, przedsiębiorczość nie jest postrzegana tylko jako prowadzenie działalności gospodarczej (zorientowanej na zysk), ale znacznie szerzej – jako postawa (poszczególnych osób lub organizacji, np. JST) przynosząca zakładane efekty, z wykorzystaniem niestandardowych działań i innowacji.

Narzędzia wspierania przedsiębiorczości

Gminy mają ustawowy obowiązek wspierania działalności gospodarczej, jednak przepisy prawne nie precyzują ani w jakiej formie ma się odbywać owo wspieranie, ani też nie wymieniają katalogu instrumentów (narzędzi), którymi JST mogą się posługiwać. Warto jednak nadmienić, że samorządy gminne mają ich do dyspozycji wiele, wśród nich można wyróżnić: dochodowe (zwolnienia i ulgi podatkowe) oraz wydatkowe (głównie inwestycje, np. w infrastrukturę). Ten bardzo ogólny podział narzędzi wspierania przedsiębiorczości nie jest jedynym funkcjonującym w literaturze i praktyce życia gospodarczego, a w zależności od przyjętego kryterium możemy w różny sposób klasyfikować instrumenty wspierania przedsiębiorczości.

Na potrzeby niniejszego poradnika dokonano kompilacji kilku podejść znanych z literatury przedmiotu, odnosząc się do tych narzędzi, które mogą być z powodzeniem stosowane przez JST do pobudzania przedsiębiorczości, związanej z dziedzictwem (zobacz Tabela 16.).

Gminy, które chcą skutecznie wspierać przedsiębiorczość, dążą do stworzenia dobrego klimatu dla przedsiębiorczości, na który składa się wiele aspektów. Najważniejsze z nich to: stosunek władz do działań przedsiębiorczych, podejście do zamówień publicznych, konsekwentnie realizowana strategia rozwoju, obsługa inwestorów, polityka podatkowa, dostęp do infrastruktury i dostępność komunikacyjna, a także wizerunek (na który składa się też ogólna estetyka miejsca).

Tabela 16. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości

Kategorie instrumentów wspierania przedsiębiorczości	Krótka charakterystyka	Możliwość zastosowania do stymulowania przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem
Instrumenty prawno-administracyjne	<p>Zaliczamy do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> • instrumenty planistyczne (sporządzenie dokumentów lokalnych takich jak: MPZP, SUIKZP, strategii lokalnej, programu rozwoju, programów wsparcia MŚP itp.), • pozwolenia administracyjne, decyzje administracyjne, • ustalanie zasad gospodarowania mieniem gminy (przepisy dotyczące: najmu, dzierżawy, nabywania i zbywania), • porozumienia, w tym: partnerstwa publiczno-prywatne oraz społeczno-publiczne 	<p>Stymulowanie działań przedsiębiorczych związanych z dziedzictwem może się odbywać poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kreowanie przestrzeni przyjaznych twórcom i klasie kreatywnej (zobacz dobry przykład <i>Instrumenty planistyczne</i>), • wyznaczenie stref aktywności gospodarczej ze wskazaniem rodzaju preferowanej działalności (np. rolnictwo związane z tradycyjnymi uprawami), • określenie celów rozwoju i miejsca dziedzictwa w rozwoju gminy, • utrzymanie lub przywracanie ładu przestrzennego i krajobrazu kulturowego (park kulturowy, narzędzia ustawy krajobrazowej), • wydawanie zezwoleń np. na prowadzenie targowisk (możliwość wskazania pożądanego wyglądu targowisk, w tym nawiązania do lokalnych wzorców architektury), • współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi i prywatnymi w zakresie realizacji usług publicznych
Instrumenty infrastrukturalne	<p>Zaliczamy do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> • inwestycje drogowe (budowa modernizacja dróg, budowa i modernizacja ciągów pieszych, budowa ścieżek rowerowych), • inwestycje w rozwój nowoczesnych technologii informacyjnych (w tym Internetu), • inwestycje komunalne (rozbudowa sieci wpływających na jakość życia, jak np. sieci gazowe, wodociąg, kanalizacja), • inwestycje w infrastrukturę związaną z ochroną środowiska, np. instalacje OZE, składowiska odpadów itp., • inwestycje mające na celu kompleksowe przygotowanie terenów inwestycyjnych, • inwestycje w infrastrukturę turystyczną i okolicy turystyczną 	<p>Instrumenty infrastrukturalne to tzw. twarde wsparcie dla rozwoju przedsiębiorczości. Dostępność komunikacyjna, dostępność do usług komunalnych, a coraz częściej także do Internetu, to czynniki budujące przewagi konkurencyjne, również dla branż dziedzictwa.</p> <p>Szczególne znaczenie mają inwestycje komunalne w obiektach zabytkowych, ale także rozwój infrastruktury drogowej zwiększającej dostępność do obiektów dziedzictwa (np. połączenie siecią ścieżek rowerowych obiektów dziedzictwa z regionu).</p> <p>Przykładem zastosowania instrumentów z tej grupy może być rewitalizacja jakiejś części gminy wraz z rozbudową infrastruktury: komunalnej, drogowej, nowoczesnych technologii i utworzenie nowej przestrzeni publicznej (z częścią wyznaczoną do działalności gospodarczej, np. lokale gastronomiczne), przeznaczonej dla rekreacji i turystyki (zobacz Dobry przykład <i>Instrumenty z zakresu infrastruktury</i>)</p>

Tabela 16. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości, cd.

Instrumenty finansowe	<p>Zaliczyć do nich możemy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podatki lokalne (od nieruchomości, od środków transportu, rolny, leśny), • opłaty lokalne (np. opłata skarbową czy opłata targowa), • systemy grantowe i pożyczkowe 	<p>Wspieranie działalności gospodarczej związanej z dziedzictwem (tzw. branże dziedzictwa) poprzez: ulgi, granty, pożyczki, zwolnienia podatkowe, a nawet zaniechanie poboru podatków</p>
Instrumenty miękkiego wsparcia	<p>Jest to duża grupa instrumentów obejmująca:</p> <ul style="list-style-type: none"> • szkolenia, doradztwo (np. we współpracy z ODR, LGD, agencjami rozwoju regionalnego), • organizacyjne wsparcie, np. poprzez centra obsługi inwestorów, • instrumenty promocyjne i informacyjne (portal internetowy, udział gminy w targach promocyjnych itp.), • instrumenty koordynacyjne inicjujące i wspomagające współpracę między instytucjami i organizacjami ważnymi do rozwoju przedsiębiorczości, • udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa 	<p>We wszystkich tych typach instrumentów jest miejsce na wspieranie działalności gospodarczej związanej z dziedzictwem. Podejmowanie tego wsparcia zależy od priorytetów rozwoju, jakie gmina określi w swojej strategii (zobacz dobry przykład <i>Instrumenty promocyjne</i>)</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus, A. Kozioł

Instrumenty z zakresu infrastruktury

W ramach projektu *Rozbudowa i modernizacja infrastruktury portowej nad jeziorem Ryńskim w Rynie*, nawiązując do historii i znaczenia miasta jako ważnego ośrodka wodnego na Mazurach, zostały wykonane następujące działania infrastrukturalne:

- modernizacja istniejącej przystani statków pasażerskich,
- budowa pomostu stałego przy przystani,
- budowa nowych umocnień brzegu jeziora,
- przebudowa kanału burzowego,
- budowa kanalizacji deszczowej,
- przebudowa sieci gazowej,
- przebudowa sieci teletechnicznej,
- zewnętrzne instalacje elektryczne i oświetlenie terenu.

Powstały w ten sposób teren obejmujący: ryńską Ekomarinę (bezpieczną dla środowiska powstałą w 2012 r.), tereny zielone, ciągi piesze dla turystów i mieszkańców. Inwestycja została zakończona w 2015 r. i przewidziana jest jako poprawa konkurencyjności Rynu na turystycznej mapie Mazur, poprzez połączenie szans, jakie daje rozwój infrastruktury i przynależność do Cittaslow.

Źródło: <http://www.miastoryn.pl/inwestycje/750/infrastruktura-portowa-nad-jeziorem-rynskim/>

Instrumenty planistyczne

Zastosowanie instrumentów planistycznych umożliwia tworzenie przestrzeni dla twórców, np. dla klasy kreatywnej. Dobrym przykładem takich działań jest Art_Inkubator mieszczący się w Fabryce Sztuki w Łodzi i wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego do rozwoju klasy i sektorów kreatywnych.

Instrumenty promocyjne

Wśród instrumentów miękkiego wsparcia stosuje się często instrumenty promocyjne, które mogą przyjmować formę strategii promocji (strategii marki), a w hasłach promocyjnych odnosić się do dziedzictwa kulturowego – poniżej zestawiono kilka przykładów.

Nazwa gminy	Hasło promocyjne
Bochnia	<i>Miasto soli</i>
Kalisz	<i>Młode duchem najstarsze miasto w Polsce</i>
Narol	<i>Narol – miejsce muzycznych spotkań</i>
Toruń	<i>Gotyk na dotyk</i>
Zamość	<i>Miasto idealne</i>

Źródło: zestawienie na podstawie oficjalnych stron internetowych JST oraz <http://duolook.pl/slogany-i-logo-miast-i-województw-w-polsce/>

Innym instrumentem z tej kategorii są działania informacyjne, które zazwyczaj łączą się z promocją. Ich przykładem może być zamieszczanie na oficjalnych stronach urzędów gmin informacji dotyczących twórców ludowych (wraz z informacją, czym się zajmują oraz z danymi kontaktowymi i galerią zdjęć przy pracy), tak np. jest w witrynie internetowej gminy Myszyniec <http://www.myszyniec.pl/index.php/tworcy-ludowi>

Wspólnie z Regionalnym Centrum Kultury Kurpiowskiej (jednostka organizacyjną gminy) samorząd doprowadził także do powstania Galerii Rękodzieła Ludowego w Myszyńcu (część większego projektu Regionalnego Centrum Kultury Kurpiowskiej w Myszyńcu) – są to dwa pawilony (nawiązujące do architektury kurpiowskiej), w których można obejrzeć i kupić rękodzieło ludowe, ale także wyroby wykonane przez wychowanków Środowiskowego Domu Samopomocy w Myszyńcu.

Przedsiębiorczość społeczna

Przedsiębiorczość, jak wskazano, to nie tylko działalność gospodarcza, ale przede wszystkim postawa i działania, które podejmowane także w niestandardowy sposób mają przynieść określony efekt (np. włączenie społeczne). Jednym z takich działań jest ekonomia społeczna, która oznacza działalność gospodarczą łączącą w sobie cele gospodarcze i społeczne. Podstawą ekonomii społecznej są przedsiębiorstwa społeczne, których specyfikę najlepiej oddaje sformułowanie używane w pracach Yunusa: *bez dywidendy, bez straty*. Domeną ekonomii społecznej jest m.in. realizacja wielu ważnych funkcji wobec wspólnot lokalnych, w tym: aktywizujących, socjalizujących, opiekuńczych, a przede wszystkim walka z szeroko rozumianym wykluczeniem społecznym.

Jak gminy mogą wspierać przedsiębiorczość społeczną?

Gminy mogą samodzielnie, z inną JST lub z organizacjami pozarządowymi założyć podmiot ekonomii społecznej (mogą to być spółdzielnia socjalna, spółka non-profit, zakład aktywności zawodowej – ZAZ, centrum integracji społecznej – CIS).

Ponadto JST mogą wspierać rozwój ekonomii społecznej:

- finansowo – np. poprzez dotacje na działania w obszarze działalności społecznej, zlecenia wykonania lub dostarczenia towarów z wykorzystaniem klauzul społecznych (zgodnie z trybem ustawy *Prawo zamówień publicznych*),
- pozafinansowo – poprzez udostępnienie lokalu, budynku, działki pod działalność (ale niezarobkową). Możliwe jest także bezprzetargowe przekazanie nieruchomości osobom prawnym, które prowadzą działalność m.in. kulturalną lub turystyczną (na cele niezwiązane z działalnością zarobkową), a także organizacjom pożytku publicznego na cel prowadzonej działalności statutowej. Do pozafinansowego wsparcia zalicza się także doradztwo: finansowe, prawne, księgowo, marketingowe oraz usługi z tego zakresu dla spółdzielni socjalnych, które może sfinansować samorząd. Wreszcie, chyba co najważniejsze z punktu widzenia poruszanej w *Poradniku* problematyki, samorządy mogą tworzyć partnerstwa prorozwojowe z podmiotami ekonomii społecznej.

Wśród podmiotów ekonomii społecznej jest wiele takich, których działalność opiera się na dziedzictwie, bądź do niego się odwołuje. Przykładem może być Spółdzielnia socjalna Rybka, która od 2012 r. prowadzi w katowickiej, zabytkowej dzielnicy Giszowiec (ul. Radosna 35) stylową kawiarnię *U Rybki*. Spółdzielnia angażuje się w promowanie regionalnych tradycji i dziedzictwa kulturowego, m.in. organizując wieczorki śląskie pt. „Mówię i godom”. W 2012 r. zdobyła 1. miejsce w konkursie na Najlepsze Przedsiębiorstwo Społeczne Roku, a od tego czasu zawsze była w finale konkursu.

Spółdzielnia
Socjalna

PERUNICA

Spółdzielnia Socjalna „Perunica” z Byczyny (www.perunica.pl) prowadzi bogatą działalność opartą na byczyńskim dziedzictwie kulturowym, m.in.: zwiedzanie miasta z przewodnikiem, gry terenowe, warsztaty rzemieślnicze, czy żywe lekcje historii. Spółdzielnia założyła też sklepik przy byczyńskim rynku, w którym można kupić lokalne wyroby rękodzielnicze.

Klasy – możliwość kooperacji w oparciu o dziedzictwo

Klaster najczęściej jest rozumiany jako przestrzenna koncentracja przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, które są powiązane wzajemnie siecią relacji o formalnym i nieformalnym charakterze. To, co je łączy, to wspólne cele rozwoju, wspólne działania, wspólne rynki docelowe czy strategia marketingowa (choć należy zauważyć, że w ramach klastra dochodzi i do konkurencji, i do kooperacji). Klasy bywają też nazywane *lokalnym systemem produkcyjnym*. Co istotne, klasy nie są tylko prostą sumą poszczególnych podmiotów, ale strukturą (w której dochodzi do intensywnych przepływów informacji i wiedzy) powstałą w wyniku interakcji i synergii, przestrzenną formą organizacji produkcji zwiększającą elastyczność i konkurencyjność.

Przykładem klasów opartych o dziedzictwo może być Turystyczna Sieć Współpracy – *klaster SUWALSZCZYŻNA-MAZURY*. Klaster działa na rzecz promowania dziedzictwa kulinarnego Mazur Garbatych i Suwalszczyzny, poprzez Kulinarne Przystanki, czyli miejsca (obiekty gastronomiczne, kwatery agroturystyczne), w których przygotowuje się wedle tradycyjnych receptur: kartacze, babki i kiszki ziemniaczane, soczewiaki, bliny, kołduny. Ponadto z mleka krowiego i koziego wytwarza się sery białe i dojrzewające. Klaster wspiera rozwój oparty nie tylko o dziedzictwo kulinarne, ale także o rękodzieło. Szlak rękodzieła i tradycji pozwala na poznanie twórców ludowych, którzy opowiadają o swojej pasji życiowej i tajemnicach rzemiosła. Klaster zrzesza także organizacje i osoby indywidualne, dzięki którym można odbywać warsztaty zarówno kulinarne, jak i rękodzielnicze.

Możliwości wykorzystania dziedzictwa i tworzenia inicjatyw gospodarczych

Podane powyżej instrumenty wspierania przedsiębiorczości lokalnej mogą być wykorzystywane do wspomagania konkretnych inicjatyw gospodarczych, tworzenia usług i produktów, których inspiracją jest dziedzictwo. Każda inicjatywa gospodarcza zaczyna się od pomysłu i zasobu, na bazie którego pomysłu można rozwijać. Następnie potrzebny jest rynek zbytu, czyli ktoś, kto kupi nasz produkt czy usługę. Ważne, żeby zostać zauważonym, aby produkt był wyjątkowy, aby istniało zapotrzebowanie na niego. Wszystkie te klasyczne elementy przedsiębiorczości działają tak samo w przypadku produktów i usług tworzonych na bazie dziedzictwa kulturowego.

Dziedzictwo kulturowe można wprowadzić do obiegu gospodarczego, prowadząc działalność handlową czy usługową, i wykorzystywać lokalny zasób. Oczywiście, trzeba być świadomym, jak wrażliwy i wyjątkowy jest to zasób (rozdział 1.3). Dziedzictwo daje możliwość rozwijania zwłaszcza tych przedsięwzięć, których pomysł opiera się na lokalności, sąsiedztwie, ekologii, naturze, autentyczności społecznej i odpowiedzialności biznesu. Daje możliwość stworzenia czegoś wyjątkowego, różnego od oferty konkurentów. A co najważniejsze: produkt i usługa lokalna będzie dawała mniejsze tzw. efekty wyciekania – dla gminy jest to szczególnie

ważne, gdyż prowadzenie całej działalności, wraz z produkcją, wzbogaca gminny budżet oraz daje dochód mieszkańcom. Sprzedaż pamiątek produkcji zagranicznej nie przysporzy tylu korzyści, co produkt zrobiony na miejscu z lokalnych surowców – warto o tym pamiętać i wykorzystywać instrumenty wspierania przedsiębiorczości lokalnej (zobacz ta-

Dziedzictwo kulturowe pozwala stworzyć takie produkty i usługi, z których dochód dystrybuowany jest lokalnie – zostaje w gminie. Produkt lokalny jest związany z historią, tradycją, pejzażem, architekturą gminy i wyróżnia gminę na tle innych.

bela 16.). Każda gmina posiada własną historię, specyfikę kulturową – co jest potencjałem do tworzenia niepowtarzalnej oferty. Połączenie tradycyjnych produktów z nowoczesnymi metodami obróbki, prezentacji, sprzedaży daje często innowacyjny, bardzo konkurencyjny produkt. Produkty i usługi dziedzictwa tworzą nową klientelę: zarówno wśród turystów, którzy są coraz bardziej świadomymi konsumentami, jak i wśród mieszkańców, którzy chcą identyfikować się z miejscem pochodzenia czy zamieszkania.

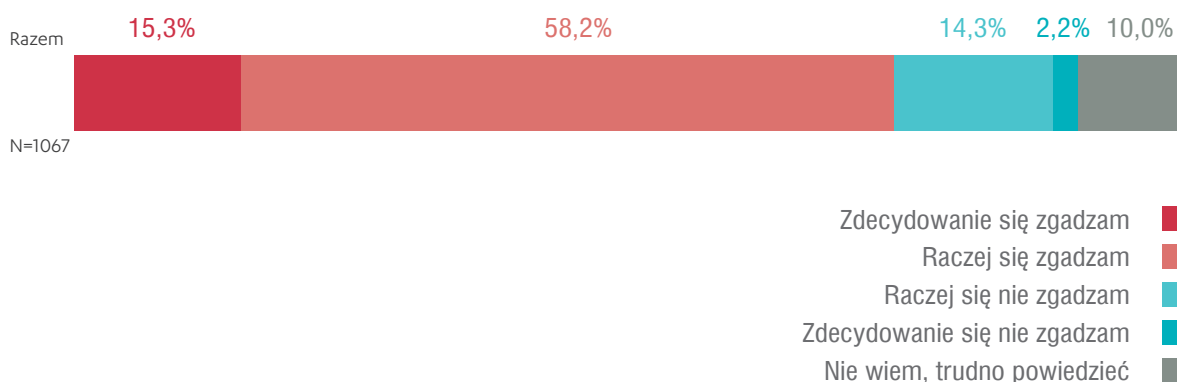
Efekt wyciekania

Gmina traci potencjalne zyski, jeżeli nie posiada wystarczających zasobów, pozwalających w pełni czerpać z prowadzenia inwestycji lub działalności na jej terenie. Niedostatki mogą być różnego rodzaju, np.: brak odpowiedniej oferty i produktów dla mieszkańców i turystów, brak odpowiedniej infrastruktury czy siły roboczej. Skutkiem jest to, że prowadzący działalność na terenie gminy sięga po brakujące zasoby poza jej terytorium, co powoduje „wyciekanie” korzyści poza granice gminy.

Badanie przeprowadzone na zlecenie NID wskazuje, że 73,5% Polaków dostrzega potencjał ekonomiczny lokalnego dziedzictwa.

Na ile zgadza się Pani/Pan ze stwierdzeniem: *Dziedzictwo kulturowe może mieć wymiar ekonomiczny w mojej społeczności lokalnej, tzn. być źródłem dochodów, tworzyć nowe miejsca pracy, być podstawą do tworzenia produktów i usług, działalności komercyjnej?*

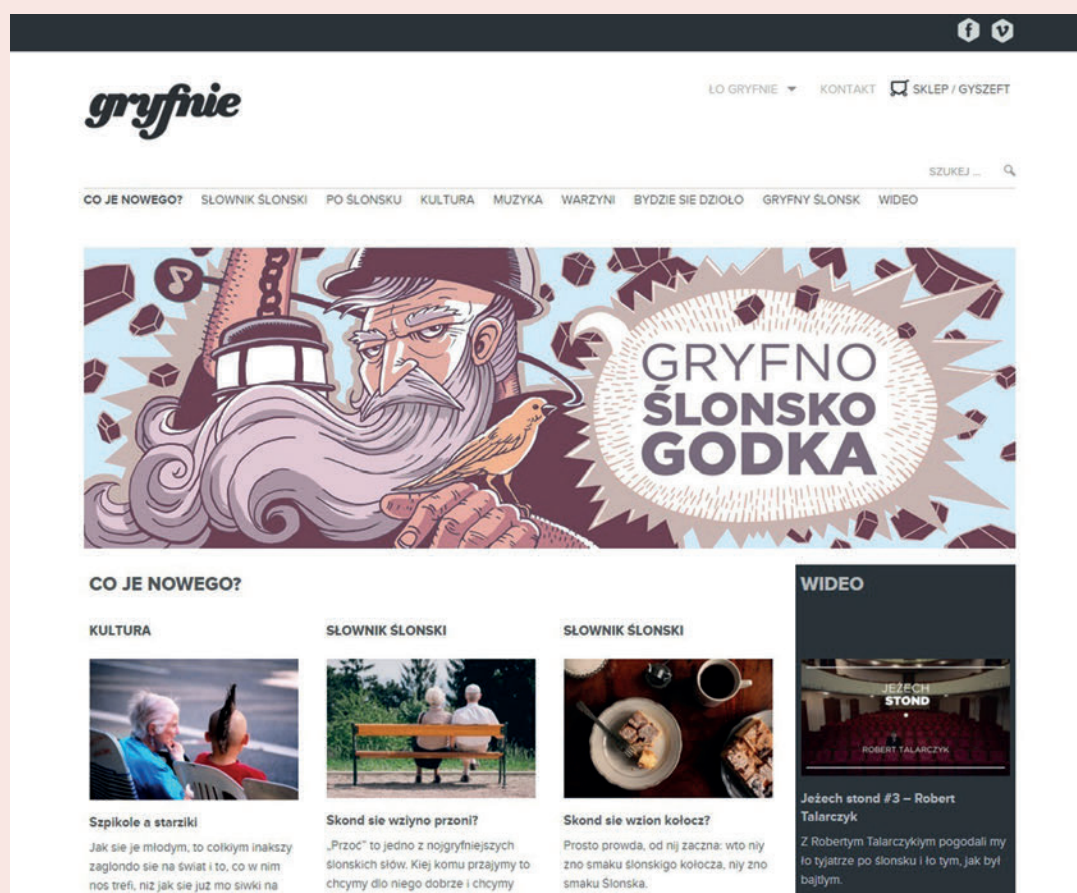

Źródło: Badanie „Dziedzictwo obok Mnie – Polacy i Norwedzy wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego” przeprowadzone na reprezentatywnej próbie Polaków w ramach projektu DoM – dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych w 2015 roku na zlecenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Serwis internetowy „Gryfnie”

Przykładem budowania produktu na bazie dziedzictwa jest serwis internetowy „Gryfnie”, które stworzyło młode małżeństwo z Pszczyny. Integralną częścią serwisu, który zawiera wiele informacji o kulturze, kuchni i gwarze Śląska, jest sklep, w którym można „łoblyć się po naszymu”. Gyszeft (sklep) oferuje ubrania, torby, gadżety, których design bazuje na tradycyjnych pejzażach Śląska oraz gwarze, jednak w bardzo atrakcyjnym, nowoczesnym wydaniu. W sklepie można zakupić również książki, kartki pocztówki, gry związane ze Śląskiem. „Gryfnie” jest przykładem lokalnej przedsiębiorczości i bardzo dobrze działającej i rozwijającej się małej firmy. Odbiorcami nie są głównie turyści – a osoby mieszkające na Śląsku. Jest to sposób tworzenia produktu wykorzystującego lokalne dziedzictwo i jego specyfikę – jednocześnie budując poczucie lokalnej tożsamości i wyjątkowości, i to za pomocą nowoczesnych metod.

Ilustracja 27. Witryna internetowa serwisu Gryfnie

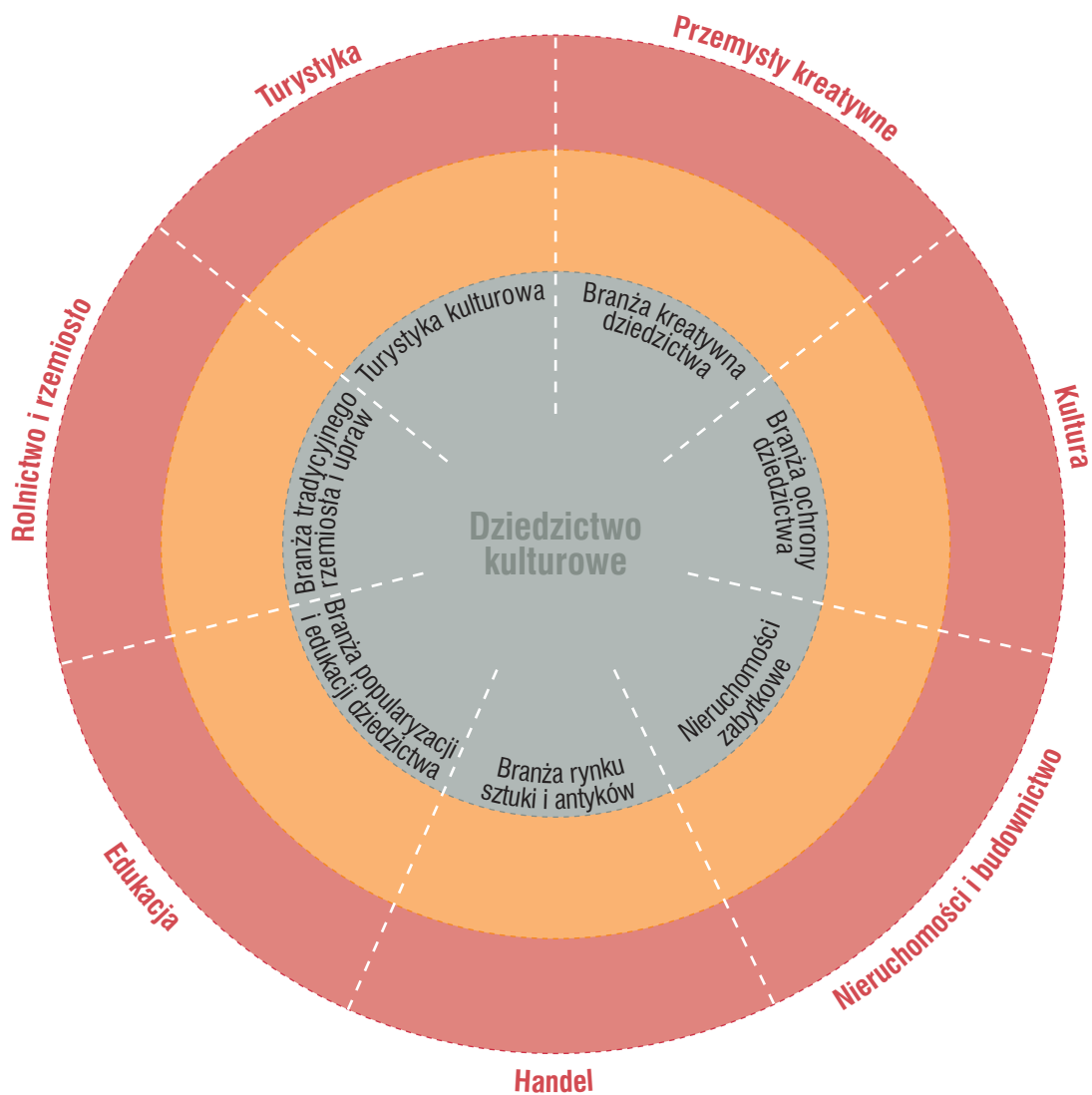
Sandomierskie Stowarzyszenie Winiarzy

Właściciele kilku winnic w okolicach Sandomierza zrzeszyli się, aby wspólnie działać i propagować tradycje winiarskie tego terenu. Są to małe przedsiębiorstwa rolnicze dające zatrudnienie całym rodzinom, które kontynuują tradycje winiarskie, wzbogacając potencjał turystyczny regionu. Sandomierskie wina można kupić bądź w winnicach (które oferują również warsztaty winiarskie, degustacje, noclegi, sprzedają inne produkty rolnicze), bądź w wybranych restauracjach i sklepach. Winiarze uczestniczą również w przeróżnych targach i festiwalach. Przykład winnic zrzeszonych w Sandomierskim Stowarzyszeniu Winiarzy pokazuje sposób, w jaki można tworzyć potencjał ekonomiczny, bazując na tradycji. Winnice funkcjonują bardzo dobrze, wciąż się rozwijają i cieszą się zainteresowaniem ze strony turystów. Z pewnością na terenie innych gmin również jest wiele tradycji i zawodów wartych propagowania.

Ilustracja 28. Czas zbiorów w winnicy sandomierskiej. Tradycje winiarskie regionu odradzają się m.in. wśród potomków winiarzy, fot. M. Iskierka-Małkiewicz, archiwum prywatne

**Schemat 7. Model pokazujący przykładowe dziedziny gospodarki, w których dziedzictwo może być bazą do rozwoju przedsiębiorczości, tworząc branże dziedzictwa.
Oddziaływanie tych branż na gospodarke**

Legenda

- Oddziaływanie jako inspiracja
- Oddziaływanie mnożnikowe dziedzictwa
- Branże dziedzictwa – bezpośrednie oddziaływanie dziedzictwa

Źródło: A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz, *Spoleczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych NID*, Warszawa 2013, str. 47.

Cytując publikację NID pt. *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, przytaczamy model opisujący tzw. sektor dziedzictwa – do którego zaliczamy wszelką działalność gospodarczą, która wykorzystuje zasób dziedzictwa oraz istnieje i rozwija się dzięki niemu (zobacz Schemat 7.).

Serwis „Gryfnie” kwalifikuje się do branży kreatywnej dziedzictwa kulturowego, natomiast działalność Sandomierskiego Stowarzyszenia Winiarzy do branży tradycyjnego rzemiosła i upraw.

Branże te nie mają jedynie wymiaru ekonomicznego – ze względu na naturę dziedzictwa każda z działalności podjętych w branżach dziedzictwa ma dodatkowy, społeczny wymiar, a ich rozwijanie może realizować inne, społeczne zadania gminy (np. dostęp do kultury). Rozwój branż dziedzictwa będzie zależał często od różnego rodzaju wsparcia podmiotów zewnętrznych, np. gmin, a ich działalność, zwłaszcza w regionach bogatych w dziedzictwo kulturowe, może stać się źródłem ważnych dochodów gminy i jej mieszkańców.

Lista branż w sektorze dziedzictwa jest otwarta. Najważniejsze to zrozumieć, że dziedzictwo jest częścią gospodarki. Aby je z sukcesem wykorzystać, należy zmienić zapatrywanie na dziedzictwo: od kosztownego ciężaru do potencjału, który może wpływać na rozwój. Oczywiście, nakłady na dziedzictwo są niejednokrotnie wyższe, np. często taniej jest wybudować hotel, niż zaadaptować do tej funkcji obiekt zabytkowy. Nie można jednak zapominać o innych, pozaekonomicznych korzyściach, które taka adaptacja przyniesie, takich jak choćby: poprawa estetyki zabytku i jego otoczenia, wyjątkowość obiektu, która przyciąga gości, a także możliwość pozyskania zewnętrznych środków finansowania, nie tylko na remont, lecz także np. na działalność edukacyjną.

A. Turystyka dziedzictwa

Przykłady narzędzi, które będą pomocne w rozwoju turystyki kulturowej, są przedstawione w rozdziale III.7. Turystyka jest branżą, która czerpie z dziedzictwa w największym stopniu – inwestycje w obiekty zabytkowe najczęściej podyktowane są chęcią zwiększenia potencjału turystycznego. Z pewnością turystyka nadal będzie prężnie się rozwijać, równocześnie na znaczeniu będzie zyskiwała tzw. turystyka kulturowa, która polega na poznaniu wyjątkowości regionu, na dostarczeniu turystyce określonego, autentycznego przeżycia, specyficznego dla odwiedzanego regionu. Ważna więc jest nie tylko konserwacja zabytków, ale wprowadzenie do nich życia – i takiej oferty turystycznej, która pozwoli zabytkowi opowiadać swoją historię, a mieszkańcom zarabiać. Dlatego warto łączyć wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego, np. w obiekcie zabytkowym organizować dla turystów warsztaty z rzemiosła tradycyjnego albo chociaż otworzyć sklep z produktami regionalnymi.

B. Nieruchomości zabytkowe

Trudno oszacować, ile obiektów zabytkowych oferowanych jest na sprzedaż, gdyż brakuje precyzyjnych danych statystycznych w tym zakresie. Na przykład w 2013 r. Agencja Nieruchomości Rolnych na terenie bogatego w ten zasób województwa dolnośląskiego posiadała około 150 pałaców, a 30 z nich przygotowanych było do sprzedaży. Duży zasób takich nieruchomości posiadają gminy. Obiekty zabytkowe to również cenne tereny wokół nich, charakteryzujące się często atrakcyjną lokalizacją. Kupno obiektu zabytkowego stawia przed właścicielem szereg wyzwań, a przed inwestorem często wiele utrudnień. Zaliczyć do nich można m.in.: nieprzewidziane koszty czy konieczność uzyskiwania dodatkowych pozwoleń. Niemniej jednak rynek nieruchomości zabytkowych wraz z rosnącą konkurencją wśród obiektów użytkowych (konferencyjnych, hotelowych, na użytek mieszkalnictwa) zgodnie z prognozami ekspertów ma potencjał rozwojowy. Gminy mogą zachęcić do kupna

obiektu zabytkowego np. poprzez zwolnienie z podatku od nieruchomości lub inne narzędzia zaproponowane w niniejszym rozdziale. Ważne jest, aby przekazywać zabytkową nieruchomość wiarygodnemu inwestorowi. Nierzetelny właściciel, nie realizując właściwie swoich obowiązków w zakresie opieki nad zabytkami, doprowadzi obiekt do degradacji. Degradacja zabytku może powodować konflikty społeczne, jednocześnie znacznie zaniedbany obiekt zabytkowy może generować coraz większe problemy, w których rozwiązanie gmina będzie musiała się angażować. W takiej sytuacji ekonomiczny i społeczny koszt przekazania obiektu zabytkowego niewłaściwemu właścicielowi może być dla gminy bardzo wysoki.

Ilustracja 29. Zamek w Karpnikach zaadaptowany na hotel i restaurację, fot. G. Grajewski, archiwum NID

C. Branża ochrony dziedzictwa kulturowego

Do tej branży należy działalność instytucji kultury związanych z ochroną dziedzictwa oraz firm konserwatorskich i archeologicznych, które prowadzą prace badawcze, ratownicze i naukowe, lub firm realizujących projekty budowlane związane z odnawianiem nieruchomości zabytkowych oraz z innymi pracami przy zabytkowych obiektach ruchomych i nieruchomych. W przypadku gmin o bogatym zasobie zabytkowym warto wspierać takie lokalne firmy.

Branża ochrony dziedzictwa kulturowego może być bardzo użyteczna w walce z bezrobociem. Znane są programy angażujące bezrobotnych w prace związane z ochroną, utrzymaniem i renowacją zabytków – jak choćby projekt *Konserwator*.

Projekt *Konserwator*

Projekt *Konserwator* prowadzony był przez Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie. Koszt projektu sfinansowano z *Programu operacyjnego Kapitał ludzki*. W ciągu czterech lat do udziału w projekcie zaproszono 710 osób mających największy problem ze znalezieniem pracy, tj. osoby po 50. roku życia, trwale bezrobotne oraz młode, bez doświadczenia zawodowego. Jego uczestnicy pracowali w instytucjach związanych z branżą ochrony dziedzictwa, np. jako przewodnicy, informatorzy, animatorzy, archiwiści. Na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej osoby objęte programem udostępniały obiekty oraz przeprowadzały drobne naprawy i remonty. Według szacunków urzędu ponad połowa bezrobotnych znalazła pracę po zakończeniu udziału w programie. Jednocześnie instytucje kultury mogły skorzystać z ich dodatkowej pomocy. Program doczekał się kontynuacji oraz nagrody „Dobre praktyki EFS 2013 – Najlepsza inwestycja w człowieka”.

D. Branża tradycyjnego rzemiosła i upraw

Coraz częściej konsumenci doceniają autentyczność, pomysłowość i jakość produktu. Warto rozwijać autentyczne produkty i usługi bazujące na lokalnym, tradycyjnym zasobie, tymczasem turyści często wracają z urlopu z niczym – ponieważ nie mają na co wydać swoich pieniędzy: produkty są powtarzalne, wytwarzane seryjnie nie tylko poza granicami regionu, ale nawet kraju, nieestetyczne, bądź też nie ma żadnej oferty pamiątkowej dla turysty. Tradycyjne rzemiosło, rękodzieło i wzornictwo jest źródłem inspiracji dla współczesnych twórców.

Również tradycyjne rolnictwo (produkty, przetwory, kuchnia regionalna), wraz ze wzrastającą świadomością ekologiczną, zainteresowaniem zdrową, lokalną żywnością, jest tą dziedziną gospodarki, która cieszy się coraz większą popularnością.

Produkty żywnościowe charakterystyczne dla regionu można wyróżnić wpisem na:

- *Listę produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi*,
bądź chronić wpisem przez Komisję Europejską do
- *Rejestru chronionych nazw pochodzenia i chronionych oznaczeń geograficznych*,
- *Rejestru gwarantowanych tradycyjnych specjalności*.

Oprócz walorów promocyjnych wpis pozwala na prawną ochronę produktów. Informacje na temat Listy i Rejestrów znajdują się w witrynie internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi: <http://www.minrol.gov.pl>, zakładka *Jakość żywności, Produkty regionalne i tradycyjne*.

Ilustracja 30. Jerzy Wałga, rusznikarz wyrabiający tradycyjne cieszyńskie rusznikarstwo na Śląsku Cieszyńskim to tradycja sięgająca XVI w., wyrabiane tu strzelby były znane nawet poza granicami Europy, fot.: M. Kaźmierczak, archiwum NID

„Kraina pereborem tkana” – Pracownie Ginących Zawodów

Przykładem rozwoju mikroprzedsiębiorczości i jednocześnie kontynuacji lokalnych tradycji rzemieślniczych są Pracownie Ginących Zawodów powstałe przy Gminnym Ośrodku Kultury w Białej Podlaskiej. W ośmiu różnych pracowniach skupione są osoby, które łączą swoją pasję do regionalnego rzemiosła z zatrudnieniem: oferują udział w warsztatach, sprzedaż rękodzieła, kulinariów. W Pracowni Tkackiej można wziąć udział w warsztatach prezentujących proces uprawy lnu: od siania i pielenia aż po moczenie, łamanie i „czesanie”. W Pracowni Kulinariów Regionalnych można uczestniczyć w pokazie pieczenia sękacza oraz zdobienia korowaja i korowajczyków. Udało się także zainteresować lokalne firmy wykorzystaniem ornamentu ludowego, pereboru, w stworzeniu kolekcji odzieży.

Pracownie pełnią też ważną funkcję społeczną: są miejscem spotkań i integracji mieszkańców, skupiają rozproszonych wcześniej twórców.

Planując wspieranie lokalnej przedsiębiorczości, warto przemyśleć:

- Czym wyróżnia się gmina? Czy turyści, mieszkańcy mogą kupić pamiątki i lokalne produkty, wytworzone na miejscu, identyfikowane z gminą, czy mogą przywieźć do domu coś wyjątkowego z gminy?
- Jakich funkcji brakuje w gminie? Czy zaniedbany zabytkowy obiekt można zaadaptować, tak by wspierał przedsiębiorczość, np. lokując w nim siedzibę przedsiębiorstwa społecznego, organizacji lokalnej współpracującej w klastrze itp.?
- Czy w każdym udostępnionym dla zwiedzających i mieszkańców obiekcie istnieje interesująca oferta? Jak można ją uatrakcyjnić: proponując współpracę lokalnym twórcom, oferując lokalne produkty, rozwijając ofertę nowoczesnymi narzędziami?

Dropek K., *Działania samorządu terytorialnego wspierające przedsiębiorczość w gminach województwa wielkopolskiego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 2 no 2 (263) 2014, s. 36–54.

Kozioł A., Trelka M., Florjanowicz P., *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2013.

Murzyn-Kupisz M., *Wpływ przedsięwzięć związanych z odnową obiektów i miejsc zabytkowych na gospodarkę lokalną i regionalną*, „Ochrona Zabytków”, nr 1–4, 2010, s. 139–156.

Plawgo B. red., *Kierunki rozwoju lokalnego w województwie podlaskim. Rola samorządu gminnego w aktywizacji obszarów wiejskich*, Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, Białystok 2007.

Sadowska-Spychała J. *Rola samorządu gminnego w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, „Organizacja i Zarządzanie”, nr 61, 2013, s. 151–161.

Słownik innowacji – leksykon haseł, www.pi.gov.pl/PARP/

Szczudlińska-Kanoś A., *Wspólnoty lokalne wobec rozwoju ekonomii społecznej*, *Ekonomia Społeczna*, nr 3/2013 (8), UE w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, s. 40–52.

Yunus M., *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi*, ConCorda, Warszawa 2011.

Warto zapamiętać:

- Gminy mają do dyspozycji wiele narzędzi wspierania przedsiębiorczości lokalnej, w tym związanej z dziedzictwem.
- Wykorzystywanie lokalnych zasobów dziedzictwa jako podstawy przedsiębiorczości daje nie tylko możliwości rozwoju gospodarczego, pomaga także rozwiązywać problemy społeczne i buduje silne więzi wśród mieszkańców społeczności lokalnej.

III.5 Udział społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – mechanizmy i metody partycypacji

W rozdziale:

- Jak partycypacja społeczna i publiczna pomaga w zarządzaniu dziedzictwem w gminie
- Jak planować i inicjować uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem
- Jakie są metody i techniki wpływania na wzrost partycypacji publicznej
- Jak budować strategię komunikacyjną wspomagającą działania na rzecz dziedzictwa
- Jak jest znaczenie liderów życia społecznego we współzrządzeniu gminą

Uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – partycypacja społeczna i publiczna

Angażowanie mieszkańców w proces zarządzania dziedzictwem pozwala oszczędzać czas i pieniądze – podjęte decyzje cieszą się poparciem społecznym. Decyzje niepopularne, podjęte wbrew woli mieszkańców, generują protesty i nierzadko, pod wpływem nacisków społecznych, muszą być cofnięte, niekiedy na różnych etapach realizacji, co może powodować dodatkowe koszty i problemy.

W nowym modelu zarządzania dominuje podejście dobrego rządzenia, które zakłada zwiększenie udziału obywateli w podejmowaniu decyzji i realizacji działań. Ze względu na coraz bardziej skomplikowane problemy do rozwiązania, jakie stają przed władzami lokalnymi, obejmujące różne, powiązane ze sobą obszary życia gminy, niemożliwe jest racjonalne decydowanie o rozwoju i wdrażaniu nowych rozwiązań bez uwzględnienia opinii i postulatów społeczności lokalnej – to jej w głównej mierze dotyczą planowane działania.

Współdecydowanie mieszkańców w sprawach dla nich ważnych przynosi korzyści samej społeczności, ale także wpływa pozytywnie na jakość podejmowanych decyzji i wdrażanych na ich podstawie działań, pozwala bowiem:

- prowadzić skuteczniejszą politykę publiczną, lepiej dostosowaną do potrzeb i przez to bardziej akceptowaną przez mieszkańców,
- lepiej wykorzystywać lokalne zasoby (wiedzę, umiejętności, potencjał mieszkańców, zasoby materialne i niematerialne),
- zapobiegać różnego rodzaju konfliktom.

Udział mieszkańców w procesie zarządzania dziedzictwem pozwala poznać różne opinie i interesy, zwiększa komunikację między władzą a obywatelami poprzez uruchamianie partnerskiego dialogu, sprzyja integracji społecznej i tworzy atmosferę współpracy różnych środowisk.

Partycypacja może mieć dwa wymiary: społeczny i publiczny.

Partycypacja społeczna polega na mobilizacji i samoorganizacji społeczności w celu rozwiązania jakiegoś problemu, który jest np. bagatelizowany lub niepodejmowany przez władze, czy dotyczy wąskiej grupy, której szczególnie doskwiera. Wówczas zainteresowani sprawą mieszkańcy sami szukają rozwiązań i wdrażają działanie, które jest dla nich możliwe do samodzielnego zrealizowania i najlepiej odpowiada na ich potrzeby.

Prawidłowo zaplanowany proces partycypacji w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem kulturowym powinien przebiegać zgodnie z przedstawionym poniżej schematem 8. Cykl pięciu szczebli drabiny partycypacyjnej należy realizować według przedstawionej kolejności i może on być powtarzany.

Schemat 8. Pięć etapów procesu partycypacji społecznej

Źródło: Chojnowska-Ochnik N., Singer E., (red.), 2010, *Metodologia wspierania rozwoju społecznego gminy poprzez partycypację*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, s. 16.

Partycypacja publiczna bywa często utożsamiana z konsultacjami społecznymi, czyli opiniowaniem przez mieszkańców gotowego dokumentu (planu, programu) czy rozwiązania. Partycypacja to jednak coś więcej, jej skuteczność zależy od włączenia obywateli w cały proces podejmowania decyzji.

Partycypacja publiczna (inaczej obywatelska) polega na interakcji na linii władza – obywatele, zwykle z inicjatywy osób sprawujących władzę, w celu poznania opinii, pomysłów i postulatów mieszkańców w danej sprawie. Dialog służy wypracowaniu najlepszej decyzji, która odpowiada na potrzeby mieszkańców i jest realna do wprowadzenia z punktu widzenia władz. Wspólne podjęcie decyzji ma słu-

żyć budowaniu minimum przychylności dla jej realizacji, a optymalnie – sprzyjać zaangażowaniu i czynnemu wsparciu realizacji.

Obecnie najbardziej powszechną formą partycypacji publicznej są konsultacje społeczne, rozumiane jako proces, w którym przedstawiciele władz (każdego szczebla: od lokalnych po centralne) przedstawiają obywatelom swoje plany dotyczące np. aktów prawnych, inwestycji lub innych przedsięwzięć, które będą miały wpływ na życie codzienne i pracę obywateli. Konsultacje to nie tylko przedstawienie planów, ale przede wszystkim wysłuchanie opinii na ich temat, ich modyfikowanie i informowanie społeczności o ostatecznej decyzji. Podstawą do przeprowadzenia konsultacji społecznych w samorządzie są przepisy *Ustawy o samorządzie gminnym* z 8 marca 1990 r. oraz *Ustawy o samorządzie powiatowym i o samorządzie wojewódzkim* z 5 czerwca 1998 r. *Ustawa o samorządzie gminnym* w artykule 5a stanowi, że:

1. *W wypadkach przewidzianych ustawą oraz w innych sprawach ważnych dla gminy na jej terytorium mogą być przeprowadzane konsultacje z mieszkańcami gminy.*
2. *Zasady i tryb przeprowadzania konsultacji z mieszkańcami gminy określa uchwała rady gminy.*

Spośród ważnych regulacji prawnych, tworzących otoczenie normatywne dla konsultacji społecznych, należy wymienić *Ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, której zapisy dotyczą bezpośrednio zasobów dziedzictwa (np. obiekty zabytkowe i ich otoczenie, krajobraz kulturowy).

Dobrze przeprowadzone konsultacje społeczne mogą stanowić skuteczne narzędzie dialogu z mieszkańcami. Dzieje się tak, jeśli władze odnoszą się do uwag i sugestii zgłoszonych przez obywateli poprzez:

- wprowadzenie do planów zmian, korekt lub zaproponowanych przez mieszkańców rozwiązań,
- wyjaśnienie powodów odrzucenia zgłoszonych propozycji.

Mankamentem konsultacji jest to, że obywatele są zapraszani do wyrażenia opinii na temat gotowych planów i rozwiązań, nie uczestniczą natomiast w żaden sposób w procesie ich opracowania.

Podstawowa zasada partycypacji: najpierw aktywizacja, a potem partycypacja

Efektywność partycypacji publicznej zależy od:

- dwustronnego przepływu informacji,
- stopnia aktywizacji społecznej mieszkańców w działaniach na rzecz własnej miejscowości,
- jakości przygotowanego wcześniej planu strategii partycypacyjnej (np. techniki partycypacyjne powinny być odpowiednio dobrane do grup uczestników).

Kluczowe dla sukcesu partycypacji jest zapewnienie komunikacji na każdym jej etapie – bieżące informowanie mieszkańców oraz umożliwienie im wyrażenia poglądów i zapoznanie się z nimi. Prowadzenie procesu partycypacji wymaga nie tylko dobrej woli po obu stronach (władza – mieszkańcy), lecz także umiejętności, cierpliwości i otwartości. W dalszej części tego rozdziału można znaleźć wskazania, jak tworzyć strategię komunikacyjną, która powinna stanowić podstawę budowania wymiany informacji pomiędzy wszystkimi uczestnikami na każdym etapie procesu.

Poglądy na temat dziedzictwa i jego funkcji społecznych ewoluowały, obecnie coraz powszechniejsze jest myślenie, że *należy ono do nas wszystkich, a dostęp do niego to jedno z podstawowych praw człowieka. Dziedzictwo ma więc zawsze ludzki wymiar. Z tego faktu wynika też kluczowe znaczenie kapitału społecznego – nie tylko dla dynamicznego procesu nieustającego kreowania i reinterpretacji dziedzictwa, ale i dla jego skutecznej ochrony.* (...) ⁴¹. To nowe podejście zakłada wzrost znaczenia społeczności lokalnej w strategicznym i bieżącym zarządzaniu dziedzictwem i włączanie różnych środowisk i grup społecznych w ten proces.

Zachowanie i wykorzystanie zasobów dziedzictwa w rozwoju lokalnym może być ważnym zagadnieniem zarówno dla władz lokalnych, jak i mieszkańców, którzy mogą nie tylko generować interesujące pomysły, kreować nowe rozwiązania i angażować się w ich realizację, ale również współfinansować przedsięwzięcia, w których wypracowaniu uczestniczyli. Dziedzictwo lokalne, zarówno materialne jak i niematerialne, jest przedmiotem zainteresowania społeczności, która ma prawo do poczucia współwłasności, stąd ma też wszelkie prawa (a i powinności) do współodpowiedzialności za jego zachowanie i do korzystania z jego zasobów (czyli do współdecydowania o kompleksowym zarządzaniu nim czy udziału w podejmowaniu decyzji bieżących, np. dotyczących znalezienia nowej funkcji zabytku).

Etapy procesu partycypacji publicznej

Dobre zaprojektowanie procesu partycypacji publicznej jest kluczowe dla jego powodzenia i skuteczności. Należy określić, jakie metody, narzędzia i instrumenty zostaną zastosowane na każdym etapie. W planowaniu i prowadzeniu partycypacji sprawdza się praca zespołowa – można wyłonić kilkusobową grupę, która będzie współpracowała, wykorzystując predyspozycje, wiedzę i umiejętności poszczególnych członków zespołu. Zespół można wyłonić spośród pracowników urzędu, ale dobrze zaprosić do udziału w jego pracach np. przedstawicieli lokalnych organizacji (zainteresowanych przedmiotem planowania/decyzji) czy inne osoby o przydatnej wiedzy i umiejętnościach, cieszące się autorytetem i zaufaniem społecznym. Jedną z opcji jest skorzystanie z profesjonalnego wsparcia w zaplanowaniu i przeprowadzeniu całego procesu lub tylko na pewnych jego etapach (np. przeprowadzenie diagnozy, moderowanie spotkań i warsztatów, opracowanie strategii komunikacyjnej czy kampanii informacyjnej).

⁴¹ J. Purchla, *Dziedzictwo kulturowe (w:) Kultura a rozwój*. red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla. Warszawa 2013, s. 44.

Partycypacja obejmuje:

- A. diagnozę (wspólne określenie problemu, ocena sytuacji itp. w jakimś obszarze),
- B. poszukiwanie rozwiązania i planowanie działań (dialog, najlepiej w formie spotkań warsztatowych),
- C. realizację wypracowanego wspólnie planu czy projektu,
- D. ewaluację działań.

A. Diagnoza

Jest to proces poznania środowiska lokalnego lub jakiegoś wybranego aspektu jego funkcjonowania, w tym motywów, potrzeb i zasobów ludzi. To także okazja do skonfrontowania własnej wizji środowiska lokalnego z punktami widzenia innych osób.

Po co robić diagnozę? Przeprowadzenie diagnozy pozwala na:

- lepsze określenie potrzeb, kompetencji, motywów i możliwości odbiorców,
- skonfrontowanie własnych poglądów, opinii i wiedzy z danymi empirycznymi,
- lepsze wykorzystanie mniej znanych zasobów środowiska i energii ludzi,
- śledzenie zmian, procesów, trendów,
- zrozumienie, dlaczego „coś nie działa” – to dobry punkt wyjścia do szukania nowych rozwiązań,
- zaangażowanie ludzi i zdobycie sojuszników sprawy.

W procesie zarządzania dziedzictwem diagnoza może dotyczyć różnych obszarów, może mieć charakter kompleksowy (np. rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego – rozdział II.2.) czy też zbadania sytuacji w jakimś węższym obszarze (ocena potencjału dziedzictwa w budowaniu marki miejsca). Zakres i charakter diagnozy zależy od jej celu, przedmiotu badań, złożoności problematyki. Prowadzenie diagnozy powinno być przemyślane i dobrze zaplanowane, żeby dostarczało wartościowych i przydatnych informacji.

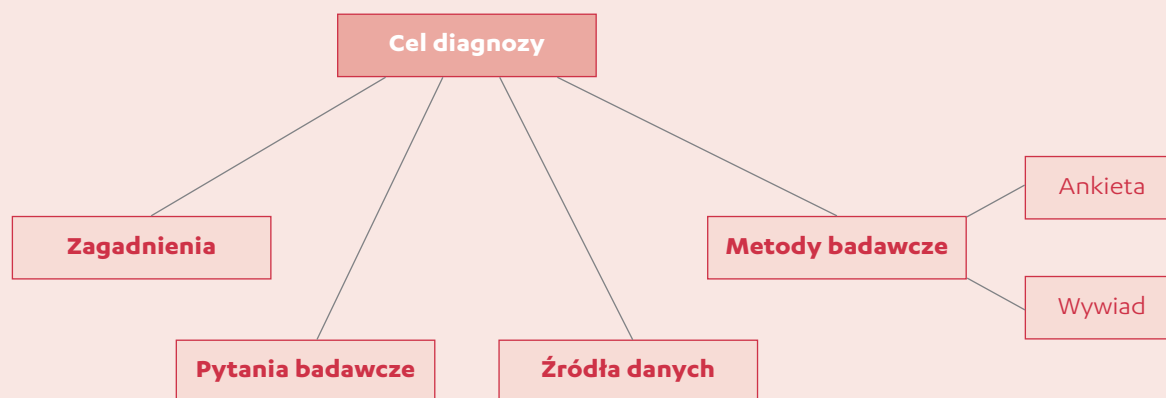
Podstawowe narzędzia diagnozy:

- analiza dokumentów,
- badanie ankietowe,
- wywiad indywidualny i grupowy,
- obserwacja.

Więcej informacji na temat narzędzi diagnozy i tego, kiedy i jak je stosować, można znaleźć w rozdziale III.6.

Przygotowania do przeprowadzenia diagnozy

Określenie celu i zakresu diagnozy – co ma być poddane badaniu i na jakim obszarze – można wykorzystać tu metodę znaną jako mapa myśli, zawierającą cel diagnozy i mapę zagadnień (pytania badawcze, źródła danych, metody badawcze, limit czasowy i ewentualnie finansowy).

Krok
1

Opracowanie mapy istotnych zagadnień (np. infrastruktura, ludzie, finanse) i określenie grupy interesariuszy (grupy docelowej)

Krok
2

Przygotowanie planu przeprowadzenia diagnozy (harmonogram, realizatorzy, koszty)

Krok
3

Zebranie ogólnodostępnych informacji (wstęp do diagnozy)

Krok
4

Wybór i opracowanie narzędzi do zbierania informacji (ankieta, wywiad, obserwacja) – w zależności od potrzeb można wybrać jedną metodę lub kombinację różnych metod

Krok
5

Analiza i interpretacja uzyskanych informacji – najlepiej w formie raportu, który może być upowszechniony w zrozumiałej formie

Krok
6

Opracowanie P. Nowak

Przy prowadzeniu diagnozy można też wykorzystywać mniej konwencjonalne metody zbierania danych czy badania opinii. Jedną z nich jest coraz popularniejsza w Polsce kawiarenka obywatelska. Jest to metoda nastawiona na dialog. Polega ona na organizacji nieformalnego spotkania, podczas którego 8–10 uczestników dyskutuje między sobą na zadany temat. Dyskusja nie służy osiągnięciu porozumienia czy podjęciu decyzji, ale poznaniu punktów widzenia, opinii i poglądów reprezentantów różnych środowisk na temat będący przedmiotem dyskusji. Uczestnikami są osoby zainteresowane tematem, o określonej wiedzy, autorytecie i których opinia może być istotna przy podejmowaniu decyzji czy planowaniu działań. Dyskusję prowadzi moderator wg ściśle określonej procedury. Jest ona publiczna, ma charakter nieformalny przy kawiarnianym stoliku, i może jej się przysłuchiwać większa grupa zainteresowanych osób, które też mogą się w nią włączyć. Celem dyskusji nie jest udowodnienie racji czy przekonanie do swojej opinii, ale poznanie szerokiego spektrum poglądów, zrozumienie, na czym są oparte – skonfrontowanie naszych wyobrażeń o poglądach mieszkańców z ich realnymi zapatrywaniami.

Jak unikać błędów w diagnozowaniu?

- unikać nadmiaru informacji i skupić się na najważniejszym celu diagnozy,
- używać informacji nie dla nich samych, ale do poparcia hipotez i własnego toku myślenia,
- korzystać z wiedzy innych,
- konsultować zdobytą wiedzę ze społecznością, ekspertami, innymi praktykami,
- nie omijać konfliktów, spraw trudnych, kontrowersyjnych,
- być ciągle ciekawym środowiska i ludzi, bo zmiana dzieje się cały czas!

Niezależnie od zastosowanych metod i narzędzi wyniki diagnozy powinny być upublicznione – osoby, które udzieliły informacji (wypełniły ankietę czy udzieliły wywiadu), ale też wszyscy, dla których rezultaty mogą być interesujące, powinni mieć do nich dostęp (np. na stronie internetowej gminy, w lokalnej gazecie).

B. Poszukiwanie rozwiązań/planowanie działań

Mieszkańcy powinni mieć możliwość uczestniczenia w wypracowywaniu kierunków rozwoju, czy propozycji działań, oraz w jak największym stopniu współdecydować o ich ostatecznym kształcie. Dotyczy to zarówno opracowania dokumentów strategicznych, takich jak np. gminny program opieki nad zabytkami czy strategia zarządzania dziedzictwem, jak i dokumentów, w których zasoby dziedzictwa mogą stanowić ważną podstawę planowania (strategia marki, strategia rozwoju turystyki, ekoturystyki czy strategii społeczno-gospodarczych). Nie mniej ważne jest angażowanie mieszkańców w podejmowanie decyzji dotyczących wybranych zasobów dziedzictwa (wprowadzenie nowej funkcji, rewitalizacja wartościowych przestrzeni publicznych, np. parków) i wspólne szukanie najlepszych rozwiązań, których wdrożenie mogą później wspierać.

Aby móc włączyć mieszkańców w proces planowania, trzeba przeprowadzić akcję informacyjną, która da im wiedzę na temat przedmiotu planowania i harmonogramu procesu, oraz sposobów włączenia się w proces. Przygotowane materiały powinny być pomocne zainteresowanym w przygotowaniu się do rzetelnej i efektywnej pracy (o komunikacji w niniejszym rozdziale).

Dobrze zaprojektowane narzędzia planowania zależą od jego zakresu i przedmiotu i umożliwiają mieszkańcom uczestnictwo, najlepiej bezpośrednio (spotkania). Metody pracy warsztatowej zamiast tradycyjnej formy dyskusji w większym stopniu uwalniają twórcze podejście. Najbardziej rozpowszechnione obecnie metody to:

Burza mózgów – zebranie wszystkich zgłaszanych pomysłów poprzez spisanie bez dyskutowania nad nimi czy oceniania. Po zamknięciu listy analizuje się i wybiera najciekawsze i pracuje dalej nad nimi. W trakcie burzy mózgów uczestnicy mają pełną dowolność, warto ich zachęcić do poszukiwań nieszablonowych rozwiązań. Tę metodę można stosować na różnych etapach planowania, wtedy kiedy chcemy wygenerować jak największą liczbę ciekawych pomysłów, poszukujemy rozwiązań nieoczywistych. Można ją prowadzić na forum lub w mniejszych grupach.

Praca w grupach – uczestnicy dyskutują w podgrupach na wybrane tematy (te same lub różne), spisują pomysły na dużym arkuszu, a następnie prezentują wyniki swojej pracy na forum. Po prezentacjach następuje dyskusja. Praca w grupach angażuje do dialogu wszystkich, również osoby, które mają opory, żeby zabrać głos na forum, może też oszczędzać czas (można omawiać kilka problemów jednocześnie). Praca w grupach umożliwia bardziej kameralną wymianę zdań, pozwala na lepsze poznanie się, co tworzy warunki do wypracowania wspólnej koncepcji, uwzględniającej różne podejścia i potrzeby.

Praca w grupach nad indywidualnymi pomysłami – aby dać wszystkim uczestnikom przestrzeń do zaproponowania własnych pomysłów, można też rozpocząć od pracy indywidualnej – uczestnicy notują na kartkach swoje propozycje, a następnie są one odczytywane na forum lub w mniejszych grupach; podobne pomysły są grupowane, a potem uzgadnia się dla nich najbardziej adekwatny tytuł – jedno określenie, które pasuje do wszystkich i najlepiej oddaje istotę sprawy. Metoda ta jest często stosowana do formułowania celów i określania działań.

World Café – uczestnicy dyskutują w kilkusobowych grupach – każda na inny, zadany temat. Na sygnał prowadzącego grupy zmieniają stoliki, a wraz z nimi – tematy dyskusji. Każdy temat ma swojego „gospodarza”, który nie przesiada się do kolejnego stolika, ale zostaje i referuje dotychczasowe wyniki dyskusji nowej grupie. Wyniki pracy są prezentowane i dyskutowane na forum. Ważna w tej metodzie jest możliwość wypowiedzenia się wszystkich uczestników na każdy temat i przedstawienia swoich pomysłów czy propozycji.

Open space – metoda zbliżona do World Café, ale zakładająca większą swobodę uczestników w doborze tematów do dyskusji i przyłączania się do grup dyskusyjnych. Sami uczestnicy proponują tematy, które chcą omawiać, zmiany stolików (czyli tematów rozmowy) dokonują wedle własnej woli. Podobnie

Project for Public Spaces

Bardziej zaawansowane metody wymagają wiedzy i praktyki, mogą też wymagać udziału specjalisty (np. urbanisty) bądź licencjonowanego moderatora. Praca tymi metodami jest ustrukturyzowana i przebiega według określonych procedur. Przykładem takiej metody jest Project for Public Spaces: amerykańska metoda projektowania przestrzeni publicznych (placów, skwerów, ulic itp.) z udziałem mieszkańców. Celem jest stworzenie funkcjonalnych, bezpiecznych i „żywych” przestrzeni publicznych, w których mieszkańcy będą chętnie przebywać. Praca tą metodą odbywa się w siedmiu etapach. Jednym z nich jest „Gra w miejsce”, która pomaga ocenić miejsce i wypracować nowy sposób jego funkcjonowania. Zastosowanie tej metody wymaga udziału architekta, architekta zieleni bądź urbanisty w celu zapewnienia profesjonalnego projektu.

Więcej informacji: www.pps.org

Tabela 17. Charakterystyka metod pracy warsztatowej

Metoda	Kiedy stosować	Zalety	Wady
Burza mózgów	<p>przy konieczności szybkiej analizy różnych możliwości</p> <p>sytuacja kryzysowa – potrzeba znalezienia całkiem nowego rozwiązania (poza schematem)</p> <p>poszukiwanie nietuzinkowych, innowacyjnych pomysłów i rozwiązań</p>	<p>brak oceniania, w początkowej fazie wszystkie pomysły są dobre</p> <p>możliwość zebrania wielu, często niestereotypowych pomysłów</p> <p>innowacyjność, kreatywność</p>	<p>część pomysłów jest odrzucana (ktoś może się poczuć urażony)</p> <p>metoda pozornie łatwa</p>
Praca w grupach	<p>poszukiwanie alternatywnych kompleksowych propozycji</p> <p>zapewnienie dyskusji w mniejszych grupach</p> <p>potrzeba opracowania kilku zagadnień – optymalizacja czasu</p>	<p>różne punkty widzenia w różnych grupach</p> <p>większe zaangażowanie w mniejszej grupie</p> <p>oszczędność czasu, efektywność przy pracy nad różnymi zagadnieniami</p> <p>możliwość lepszego poznania się uczestników</p>	<p>ryzyko złe dobranych grup przy pracy nad różnymi zagadnieniami</p> <p>możliwość powtórzeń przy pracy nad tym samym zagadnieniem</p> <p>ryzyko dominacji silnej osobowości w grupie</p>
Praca w grupach nad indywidualnymi pomysłami	<p>kiedy trzeba zebrać różnorodne pomysły</p> <p>w sytuacji dużej grupy i potrzeby zachowania anonimowości pomysłów</p> <p>przy tworzeniu strategii, określaniu celów, poszukiwaniu nowych rozwiązań</p>	<p>usystematyzowanie</p> <p>ujednoczenie</p> <p>synteza pomysłów</p> <p>efekt synergii</p> <p>bezpieczny sposób wypowiedzi (anonimowość)</p>	<p>czasochłonna</p> <p>pracochłonna</p> <p>może przynosić oczywiste pomysły i rozwiązania</p>
World Café	<p>kiedy potrzeba zebrać różnorodne pomysły</p> <p>kiedy ważne jest, żeby każdy uczestnik mógł się wypowiedzieć na każdy temat</p>	<p>jest gospodarz tematu</p> <p>każdy uczestnik może się wypowiedzieć na każdy temat, wnieść swoje pomysły</p>	<p>czasochłonna</p> <p>pierwsza grupa może zamodelować sposób myślenia i postrzegania tematu</p> <p>pierwsza grupa może wyczerpać temat (jeśli dostanie za dużo czasu)</p>
Open space	<p>kiedy problem wymaga spojrzenia z różnych stron i chcemy dać uczestnikom swobodę w ich wyborze</p> <p>spotkanie „rozpoznawcze” – poszukiwanie wspólnych tematów czy istotnych aspektów danego zagadnienia</p> <p>dyskusja nad projektami w wybranych obszarach tematycznych</p>	<p>otwartość na tematy</p> <p>bazowanie na wiedzy i doświadczeniu uczestników, zainteresowanych określonym tematem,</p> <p>naturalny podział uczestników i integracja</p> <p>jest moderator dyskusji, znający temat</p>	<p>przypadkowość tematów dyskusji</p> <p>nie można zaplanować spotkania i zrealizować określonego celu</p>

Opracowanie B. Kazior

jak w przypadku World Café, każdy stolik ma gospodarza, który na zakończenie podsumowuje wnioski z dyskusji i prezentuje je na forum. Zastosowanie tej metody pozwala uczestnikom samym zdecydować o ważnych aspektach danego problemu czy sprawy i omówić je w zainteresowanych grupach. W przypadku, gdy z listy wygenerowanych pomysłów chcemy wybrać te, nad którymi uczestnicy będą dalej pracować, można zastosować głosowanie. Uczestnicy oddają jeden lub więcej głosów na ich zdaniem najlepsze pomysły czy propozycje.

Powyższe metody pracy warsztatowej mogą być praktycznie zastosowane w większości sytuacji i obszarów do dyskusji i przynieść ciekawe pomysły i rozwiązania, których autorami będą sami mieszkańcy. Warto pamiętać, że czują się oni znacznie bardziej odpowiedzialni za realizację pomysłów, które współtworzyli, będą nie tylko sprzymierzeńcami w ich wdrożeniu, ale i aktywnymi ich współrealizatorami. W trakcie dyskusji na forum jest miejsce na wspólne zastanowienie się nad realnością i wykonalnością pomysłów.

Przy planowaniu i realizacji działań związanych z lokalnymi zasobami dziedzictwa można wykorzystać narzędzia ustawowe – takie jak inicjatywa lokalna, fundusz sołecki, czy pozaustawowe, jak budżet obywatelski. W jego ramach wydziela się kwotę z budżetu i przeznacza na realizację zgłaszanych przez mieszkańców projektów (mieszczących się w zadaniach własnych gminy i zgodnych z zasadami określonymi w regulaminie).

Niezależnie od zastosowanych metod wynik planowania działań powinien zostać zebrany w formie dostępnego dla wszystkich dokumentu – strategii, programu czy raportu. Przed ostatecznym zatwierdzeniem powinno się poddać go konsultacjom społecznym, gdyż niezależnie od jakości i skuteczności akcji informacyjnej, frekwencji mieszkańców i ich zaangażowania w cały proces liczba uczestników jest ograniczona – w związku z tym efekt pracy powinien być poddany pod szerszą opinię mieszkańców. Można to uzyskać poprzez spotkania, udostępnienia projektu dokumentu na stronie internetowej gminy, w Urzędzie itd., a to po to, aby uzyskać maksymalnie dużo informacji zwrotnych. Szczególnie warto poznać zastrzeżenia czy sugestie zmian do przyjętych planów i rozwiązań. Przekazane propozycje powinny bądź zostać uwzględnione w ostatecznym dokumencie, bądź ich autorzy powinni otrzymać wyjaśnienie, dlaczego zostały odrzucone.

C. Realizacja wypracowanego planu/projektu

Niezależnie od charakteru wypracowywanego dokumentu czy przedmiotu dialogu w jego efekcie powinien powstać plan wykonawczy lub jego założenia, tak by uczestnicy procesu mogli deklarować chęć współuczestniczenia w realizacji określonych w nim zadań. Najbardziej powszechnym założeniem jest, że jego wykonawcą będzie wyłącznie gmina (urząd gminy lub jej jednostki organizacyjne). Udział mieszkańców w planowaniu, ich zaangażowanie i uwzględnienie ich autorskich pomysłów powodują, że w znacznie większym stopniu czują się oni współodpowiedzialni za realizację zaplanowanych działań i okazują większą gotowość do aktywnego włączenia się w nie.

Udział ten może mieć różne formy:

Współpraca z organizacjami pozarządowymi – trzeci sektor ma coraz większe możliwości działania, korzysta z różnorodnych źródeł finansowania (często niedostępnych dla instytucji publicznych) i zaangażowania wielu chętnych do wspólnej pracy ludzi. Coraz częściej dzieje się tak, że za wdrożenie określonego zadania

może odpowiadać lokalne stowarzyszenie czy fundacja, która podejmuje się pozyskać na ten cel środki i przeprowadzić projekt we współpracy z mieszkańcami i samorządem.

Partnerstwo trójsektorowe – w jego skład wchodzi przedstawiciele sektora publicznego (instytucje różnego szczebla), gospodarczego (lokalni przedsiębiorcy) i społecznego (lokalne organizacje pozarządowe i grupy nieformalne). Może mieć charakter celowy i zostać zawiązane w celu zrealizowania określonego zadania. Może też mieć formę stałej współpracy i stawiać sobie cele perspektywiczne, i podejmować zadania ze swej natury i zakresu wymagające realizacji rozłożonej w czasie.

Partnerstwo publiczno-prywatne – umowa instytucji publicznej i przedsiębiorstwa prywatnego, której celem jest realizacja określonego przedsięwzięcia ze sfery zadań publicznych (np. inwestycji). Zawierane najczęściej, kiedy władze publiczne nie dysponują wystarczającymi funduszami na realizację danego zadania publicznego – zlecają je zatem prywatnemu podmiotowi na ustalonych, korzystnych dla obu stron warunkach.

Zaangażowanie wolontariuszy – praca wolontariuszy może być zorganizowana przez organizacje pozarządowe, stowarzyszenia czy fundacje, np. koła gospodyń wiejskich, ale może też opierać się o samoorganizację grup nieformalnych, dla których realizacja określonego zadania jest istotna i chcą się osobiście w nią zaangażować.

W trakcie realizacji warto prowadzić bieżące monitorowanie – czy działania są realizowane zgodnie z przyjętym planem i harmonogramem, czy sposób ich wdrożenia nie wymaga zmian i modyfikacji. Może się okazać, że w toku realizacji pojawią się możliwości lub utrudnienia. Potrzebne więc będą elastyczność i zmiany, aby osiągnąć najlepszy efekt. Ponieważ wprowadzenie zmian wymaga podejmowania decyzji, ważne, żeby uczestniczyli w nich wszyscy zainteresowani, w szczególności instytucje i mieszkańcy zaangażowani w proces wdrożenia.

D. Ewaluacja realizacji

Zrealizowanie przedsięwzięcia czy planu powinno być okazją do wspólnego świętowania – warto razem celebrować sukces. Ale to również czas podsumowań: wspólna ewaluacja realizacji jest ważnym etapem, obejmującym końcową ocenę sprawności organizacyjnej, celowości podjętych działań, ich efektywności (także ekonomicznej) i adekwatności sposobu realizacji. Wnioski z ewaluacji powinny być upowszechnione i brane pod uwagę przy planowaniu kolejnych przedsięwzięć. W procesie ewaluacji powinni uczestniczyć zarówno współrealizatorzy przedsięwzięcia, jak i odbiorcy działań. Więcej na temat ewaluacji i narzędzi, które można zastosować przy jej prowadzeniu, można znaleźć w rozdziale III.6.

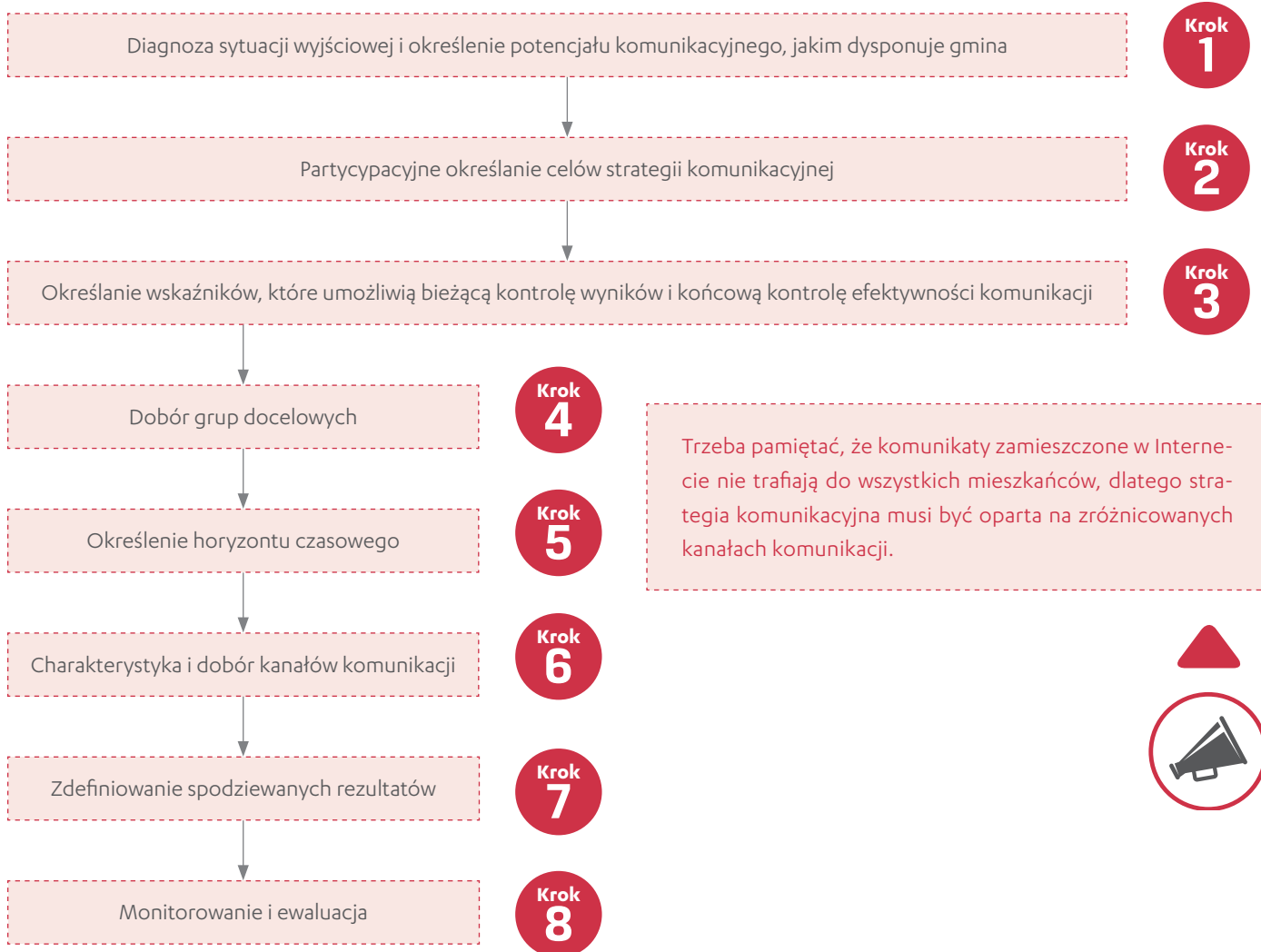
Budowanie strategii komunikacyjnej wspomagającej działania na rzecz dziedzictwa

Strategia komunikacyjna jest kluczowym elementem działań zwiększających udział społeczności w życiu gminy, np. przez współdecydowanie o gminnym programie opieki nad zabytkami.

- Strategia komunikacyjna musi zawierać plan bieżącego monitorowania efektywności działań komunikacyjnych,
- jeśli efektywność działań jest niska, należy wprowadzić plan naprawczy.

Planowanie strategii komunikacyjnej

Ewaluacja powinna być przeprowadzana: *ex ante* – przed rozpoczęciem realizacji strategii komunikacyjnej, *on-going* – w trakcie jej realizacji, i *ex post*, czyli po zakończeniu realizacji.

Kluczowe działania:

- rozwijanie umiejętności komunikacyjnych lokalnych liderów, biorących udział w realizowanym projekcie,
- używanie prostego języka i przekazu, aby komunikat był zrozumiały dla jak największej liczby mieszkańców, dostosowanie go do grupy docelowej,
- tworzenie w gminie atmosfery, w której każdy może powiedzieć *Nie rozumiem, Nie wiem, Czy możesz to wyjaśnić?*
- opracowanie planu komunikacji – zawierającego konkretne cele oraz zasady monitoringu i ewaluacji. Ma on stanowić część umowy partnerskiej i być faktycznie wdrażany,
- zaplanowanie zakresu informacji o ochronie dziedzictwa kulturowego do przekazania,
- przemyślenie, kto będzie szczególnie zainteresowany informacjami o działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Takie osoby będą wspierać projekt.

Plan komunikacyjny – to opis celów, działań komunikacyjnych i środków przekazu (narzędzi) używanych w celu przekazywania informacji (komunikatów) na linii Urząd Gminy - społeczności lokalne, które objęte będą gminną strategią ochrony dziedzictwa kulturowego. Oprócz pełnego dokumentu można przygotować streszczenie pozwalające na szybkie zapoznanie się z jego treścią i zrozumienie istoty planowanych zmian czy rozwiązań. Jego atrakcyjna forma graficzna sprawi, że dokument będzie można rozpowszechniać np. podczas lokalnych wydarzeń. Warto przy ich okazji zorganizować stoisko, gdzie mieszkańcy będą mogli od razu wyrazić swoją opinię, podyskutować i dopytać o coś w razie wątpliwości. Konsultacje są przedłużeniem dialogu, mieszkańcy uzyskują wyjaśnienia i odpowiedzi na swoje pytania.

Tabela 18. Przykładowe fragmenty planu komunikacyjnego wspierającego budowę dokumentu realizującego cele zarządzania dziedzictwem

Termin	1. kwartał 2017	2. kwartał 2017
Cel komunikacji	Poinformowanie mieszkańców o rozpoczęciu prac nad przygotowaniem dokumentu strategicznego	Poinformowanie mieszkańców o głównych założeniach dokumentu strategicznego
Nazwa działania komunikacyjnego	Kampania informacyjna o rozpoczęciu budowy dokumentu	Spotkania, warsztaty, wykłady na temat sposobu diagnozowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego i rozpoczęcia procesu konsultacji założeń dokumentu
Adresaci działań komunikacyjnego (grupy docelowe)	<ul style="list-style-type: none"> • wszyscy mieszkańcy gminy, • właściciele zabytków, • lokalne organizacje pozarządowe 	<ul style="list-style-type: none"> • wszyscy mieszkańcy gminy, • właściciele zabytków • lokalne organizacje pozarządowe
Środki przekazu	<ul style="list-style-type: none"> • artykuły w prasie lokalnej, • ogłoszenia w siedzibach instytucji publicznych (urzędy, GOK), • artykuły na stronach internetowych oraz portalach społecznościowych, • biuletyn gminny, • spotkania 	<ul style="list-style-type: none"> • artykuły w lokalnej prasie, • audycje w lokalnym radiu, • audycje w regionalnej telewizji, • prezentacje założeń na zebraniach wiejskich, • ulotki informacyjne wręczone na spotkaniach

Opracowanie B. Kazior, P. Nowak

Znaczenie roli liderów życia społecznego we współzrządzeniu gminą

Lider to osoba (rzadziej instytucja) wspierająca proces partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem lokalnym. W społecznościach lokalnych większość oddolnych działań opiera się na pracy liderów, którzy swoim przykładem przyciągają innych mieszkańców do działania społecznego. W sfragmentaryzowanych społecznościach bardzo trudno jest odgrywać rolę lidera, ponieważ musi on w zróżnicowanej społecznie zbiorowości niejako na nowo zdefiniować dobro wspólne. Takim dobrem wspólnym są zasoby lokalnego dziedzictwa kulturowego. Lokalni liderzy często przyczyniają się do tego, że owo dziedzictwo jest kapitałem rozwoju lokalnego. Poprzez swoje działania wpływają na wzrost kapitału społecznego, włączając ludzi w aktywne życie społeczne, dzięki czemu mieszkańcy odkrywają wartość wspólnych działań i odczuwają satysfakcję z osiągania wspólnych celów. Jednym z ważniejszych zadań lidera powinna być międzypokoleniowa integracja społeczności. Aby lokalni liderzy mogli osiągnąć te cele, muszą ściśle współpracować z władzami samorządowymi i innymi instytucjami działającymi na obszarze lokalnej społeczności.

Dobry lider to osoba:

- potrafiąca zarazić mieszkańców pozytywną energią do działania społecznego,
- motywująca ich do działania,
- wspierająca proces organizowania się grupy,
- pomagająca innym w odkrywaniu talentów,
- skutecznie komunikująca się z otoczeniem,
- umiejętnie zarządzająca konfliktem,
- stale podnosząca umiejętności i kwalifikacje,
- posiadająca wysoki poziom zaufania do innych (obcych),
- dzieląca się sukcesem z innymi i potrafiąca odpowiednio nagradzać współpracowników,
- dostosowująca się do zmieniających warunków dzięki odpowiedniej wiedzy, pozwalającej zachować elastyczność myślenia i działania.

Tradycyjnymi liderami w społecznościach są osoby cieszące się wysokim prestiżem, najczęściej członkowie lokalnej elity, np. księża, nauczyciele, sołtysi, samorządowcy, lekarze czy przedsiębiorcy.

Sposoby na znalezienie nowego lidera

- badania sondażowe, w których pytamy mieszkańców: *Kto was reprezentuje, gdy trzeba coś załatwić dla waszej miejscowości? Kto rozwiązuje konflikty wśród mieszkańców? Kto najczęściej zabiera głos*

Spółeczny opiekun zabytków

Jedną z form społecznego zaangażowania w ochronę zabytków jest możliwość ustanowienia społecznego opiekuna zabytków (uozoz, art. 102–105). Społecznym opiekunem zabytków może być osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie oraz posiada udokumentowaną wiedzę w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Społecznego opiekuna zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata na społecznego opiekuna zabytków.

Rolą opiekunów jest wspomaganie działalności organów ochrony zabytków, współpracują również ze starostą. Ich zadaniem jest informowanie służb o nagłych wydarzeniach, stanie zachowania zabytku, np. w miejscowościach oddalonych od urzędów, nieprawidłowościach, ale również edukacja i propagowanie idei ważnych dla ochrony zabytków.

Spółeczny lider, zaangażowany w partycypacyjne zarządzanie lokalnym dziedzictwem kulturowym, może przejąć część zadań, które musieliby wykonać urzędnicy samorządowi.

na zebraniach mieszkańców? Kogo darzycie największym szacunkiem w Waszej miejscowości? Dzięki odpowiedziom powstanie lista potencjalnych liderów lokalnych. Jeżeli będzie ona zbyt krótka, warto spytać osoby wskazane w badaniu, komu one powierzyłyby realizację ważnych zadań,

- przy okazji spotkań tematycznych w sołectwach obserwacja uczestników i wyłowienie tych przejawiających cechy dobrego lidera,
- ogłoszenia do mediów lokalnych (także społecznościowych): to sposób na dotarcie do osób zainteresowanych sprawami społecznymi, a nieujawniających się na publicznych spotkaniach. Ta forma poszukiwań lidera może się sprawdzić w gminach, w których jest dużo ludności napływowej, zwłaszcza młodej,
- obserwacja organizacji lokalnych imprez społeczno-kulturalnych: wyłowienie osób działających za plecami formalnych działaczy, pomagających twórczo w realizacji imprez. Osoby działające na zapleczu często mają predyspozycje do samodzielnego działania społecznego, jednak ich poczucie lojalności wobec dotychczasowego lidera jest tak silne, że blokuje ich usamodzielnienie,
- kontaktowanie się z środowiskiem wolontariuszy: to naturalne środowisko do poszukiwania liderów działań społecznych,
- kontakt z ponadlokalnymi instytucjami, np. Polski Czerwony Krzyż, Caritas, Szlachetna Paczka. Instytucje te posiadają informacje o współpracownikach, obecnych i byłych, którzy mogą włączyć się w działania na rzecz lokalnego społeczeństwa,
- kontakt z lokalną elitą. Tradycyjnie to spośród niej rekrutują się liderzy działający filantropijnie na rzecz swojej społeczności. Z racji swojego wysokiego kapitału kulturowego mają kompetencje do pełnienia funkcji lidera społecznego.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2008.

Boni Z., Rościszewska E. (red.), *Udział obywateli w tworzeniu polityk publicznych. Wybór dobrych praktyk zagranicznych*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2010.

Chojnowska-Ochnik N., Singer E. (red.), *Metodologia wspierania rozwoju społecznego gminy poprzez partycypację*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2010.

Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2015*, Warszawa 2015.

Długosz D., J. Wygnański, *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej*. Warszawa 2005.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka, Poznań 2001.

Gramberger M., *Obywatele jako partnerzy. Podręcznik OESD na temat informowania, konsultacji i udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji politycznych*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2010.

Hausner J. (red.), *Komunikacja i partycypacja społeczna*. Poradnik, Kraków 1999.

Jarzębska A. (red.), *Partycypacja. Dyskutujemy, decydujemy, działamy. Doświadczenia projektu*, Fundacja Miejsca i Ludzi Aktywnych, Kraków 2014.

Łuszczek M., Ptasieńska U. (red.), *Jak tworzyć miejsce. Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

Rogaczewska M., Chodacz W., Hejda A., Prędkopowicz D. (red.), *Planowanie rozwoju lokalnego z udziałem społeczności. Poradnik partycypacji publicznej oparty na doświadczeniach projektu „Decydujemy razem”*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2014.

Warto zapamiętać:

- Partycypacja jest procesem znacznie głębszym i bardziej zaawansowanym niż same konsultacje, które mogą stanowić ważny, choć nie jedyny jego element.
- Na każdym etapie zarządzania dziedzictwem warto umożliwić dialog i zaangażowanie różnych środowisk, organizacji, instytucji i ludzi, którzy mogą wnieść swoje zasoby wiedzy i doświadczenia oraz niestereotypowe pomysły na wykorzystanie dziedzictwa w rozwoju.
- Angażowanie mieszkańców sprzyja budowaniu współodpowiedzialności za zasoby lokalnego dziedzictwa i wykorzystanie ich w rozwoju.
- W projektowaniu i prowadzeniu procesu partycypacyjnego warto sięgać po niekonwencjonalne, interaktywne metody warsztatowe.
- Podczas wdrażania mechanizmów partycypacyjnych po raz pierwszy warto korzystać z doradztwa i wsparcia ekspertów.

III.6 Narzędzia socjologiczne – metody i sposoby stosowania

W rozdziale:

- **Dlaczego warto wykonywać badania społeczne w procesie zarządzania dziedzictwem gminy**
- **Jakie metody badań warto stosować i w jakich przypadkach**

Co to są badania społeczne?

To systematyczna obserwacja życia społecznego w celu odkrycia i zrozumienia prawidłowości, którymi się ono charakteryzuje. Badania społeczne umożliwiają nam lepsze zrozumienie rzeczywistości społecznej, w której żyjemy. Pomagają ją opisywać, a następnie zmieniać, wykorzystując wyniki uzyskane w badaniu. Zastosowanie badań społecznych w procesie zarządzania dziedzictwem kulturowym może być przydatne na wielu jego etapach, podczas budowania bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym (zobacz część I), przy określaniu jego wartości społeczno-gospodarczych czy przy określaniu barier w procesie zarządzania dziedzictwem (zobacz rozdział II.3.). Mogą być też przydatne podczas tworzenia gminnego programu opieki nad zabytkami (zobacz rozdział III.3.) i innych działań związanych z partycypacyjnym udziałem społeczności lokalnej w zarządzaniu dziedzictwem (zobacz rozdział III.5.).

Badania społeczne są wiarygodne, gdy:

- metody i techniki badawcze są odpowiednio dobrane ze względu na badany problem,
- próba do badań jest odpowiednio dobrana, aby była reprezentatywna dla populacji, na którą uogólniamy wyniki, oraz obarczona małym błędem,
- narzędzia badawcze (np. ankieta, kwestionariusz, scenariusz wywiadu grupowego) są profesjonalnie przygotowane,
- osoby przeprowadzające badanie umieją stosować określone techniki badawcze, badacz opracowujący dane empiryczne pochodzące z badań ma kwalifikacje do ich analizy oraz wiedzę na temat wyjaśnianych problemów.

Badania ewaluacyjne to zróżnicowany zestaw metod i technik badawczych zorientowanych na krytyczną refleksję nad wartością i jakością interwencji publicznych – zarówno procesów ich wdrażania, jak i ich efektów.

Schemat 9. Co warto badać

Tabela 19. Metody i techniki badawcze polecane w odniesieniu do poszczególnych problemów badawczych

Problem badawczy	Społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa (zobacz część I)	Postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego	Proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem	Ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem lokalnym, np. gminnego programu opieki nad zabytkami
Jakie metody zastosować?	<ul style="list-style-type: none"> • kwerenda biblioteczna, • metody ilościowe, • na koniec metody jakościowe 	Lepiej zastosować najpierw metody jakościowe, a następnie ilościowe, jeżeli będzie taka potrzeba	Należy zastosować mieszane metody badań	Metody mieszane (triangulacja metod)
Sugerowane techniki badawcze	<ul style="list-style-type: none"> • ankieta lub wywiad kwestionariuszowy, • wywiad pogłębiony wzbogacony zdjęciami i/lub filmami 	<ul style="list-style-type: none"> • zogniskowane wywiady grupowe, • ankieta 	Należy stosować wiele technik	<ul style="list-style-type: none"> • ankiety, • wywiady swobodne, • analiza dokumentów, • obserwacja i analiza wizualna
Próba do badań	Próba reprezentatywna wylosowana spośród wszystkich mieszkańców. Do badań jakościowych dobrać odpowiednich ekspertów zajmujących się dziedzictwem kulturowym	Szeroka reprezentacja różnych grup społecznych z terenu JST, co najmniej pięć grup respondentów. Do badań ilościowych losowa próba z nieco większym błędem oszacowania, nawet do 7%	Próby w badaniach tego problemu powinny obejmować zarówno tych mieszkańców, którzy biorą udział w zarządzaniu dziedzictwem, jak i tych, którzy w nim nie uczestniczą	Próba powinna być dobrana spośród wszystkich mieszkańców (czasami instytucji) JST
Uwagi	Należy pamiętać, żeby badaniami objąć cały obszar JST	Przy konstruowaniu próby do badań jakościowych należy pamiętać o podziałach terytorialnych wśród mieszkańców JST	Przy doborze próby należy pamiętać, że osoby uczestniczące w zarządzaniu dziedzictwem robią to dobrowolnie	W trakcie tych badań zdobywamy wiedzę na temat skutków, jakie wywołała strategia wdrażania tych dokumentów, jak i efektywności rozwiązań w nich zawartych

W tabeli znajdują się wybrane informacje, które mogą być pomocne w projektowaniu badań związanych z problematyką zarządzania lokalnym dziedzictwem kulturowym lub w wyborze oferty i do kontroli pracy profesjonalnej firmy prowadzącej badania społeczne.

Opracowanie P. Nowak

Częstym błędem popełnianym przez lokalne władze jest określanie wartości społecznych dziedzictwa wyłącznie na podstawie opinii ekspertów lub członków lokalnej elity zgromadzonej wokół ośrodka władzy.

Znajomość postaw mieszkańców wobec zabytków, dziedzictwa niematerialnego i krajobrazu kulturowego na terenie gminy może pomóc w zarządzaniu dziedzictwem. Co ważne, znajomość nastrojów społecznych wobec dziedzictwa lokalnego może zapobiec potencjalnym konfliktom związanym z sprzecznymi interesami części mieszkańców w stosunku do niektórych zabytków. Przykładowo, zmiany granic i przesiedlenia powojenne sprawiły, że mieszkańcy wielu gmin żyją wśród wytworów innych grup etnicznych. Często nie znają zabytków znajdujących się w ich okolicy lub nie rozumieją, na czym polega wartość tych zabytków, co powoduje uprzedzenia i brak poparcia choćby dla działań ochronnych.

Jak przeprowadza się badania społeczne?

Najczęściej badania społeczne przeprowadzane są przez wyspecjalizowane firmy, jednak warto, aby zlecający wiedział, na czym polegają, jak prawidłowo powinny być przygotowane i przeprowadzone. To ważne, by mieć kontrolę nad realizacją usługi i pewność, że zlecone badania będą dobrej jakości.

Zlecając badania społeczne:

- precyzyjnie określ główny cel badania,
- sformułuj problem główny i problemy szczegółowe,
- opisz populację, na którą chcesz uogólniać wnioski z badań,
- sprawdź, czy dobrana grupa respondentów do badania jest reprezentatywna dla populacji, na którą chcesz uogólniać wyniki badań,
- przeczytaj uważnie pytania, które będą zadawane respondentom,
- skontroluj pracę firmy badawczej w terenie; czy wykonali zadania, do realizacji których się zobowiązali,
- pisemny raport z badań skonsultuj z niezależnym ekspertem.

Tabela 20. Badania ilościowe i jakościowe

Wybrane metody i techniki stosowane w badaniach społecznych	
Badania ilościowe	Sposób ich wykorzystania w trakcie zarządzania lokalnym dziedzictwem kulturowym
<p>PAPI (ang. <i>Paper And Pencil Interview</i>) – realizowane techniką ankierskich wywiadów osobistych, przeprowadzanych w dowolnym miejscu za pomocą ankiety papierowej. Ankieter czyta pytania i zapisuje odpowiedzi respondenta. To najbardziej tradycyjna metoda badawcza oraz najbardziej skuteczna. Respondenci, rozmawiając z ankieterem twarzą w twarz, czują się silnie zmotywowani do udzielania rzetelnych odpowiedzi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym
<p>CATI (ang. <i>Computer Assisted Telephone Interview</i>) – wywiad telefoniczny wspomagany komputerowo. Ankieterzy zadają przez telefon pytania widoczne na monitorze komputera i zaznaczają w jego systemie odpowiedzi. Pozwala to na bieżące kontrolowanie postępu badania przez firmę badawczą i klientów. Odpowiedzi respondentów zostają zapisane w systemie i są dostępne do analizy natychmiast po przeprowadzonym badaniu. Jest to najczęściej stosowana metoda badań ilościowych</p>	
<p>CAWI (ang. <i>Computer Assisted Web Interviewing</i>) – badania on-line. Ankieta internetowa, którą badany wypełnia samodzielnie bądź z pomocą ankietera. Coraz więcej jest portali, które oferują możliwość stworzenia takiej ankiety (np. Google Forms czy portal www.wspoldecydujemy.pl, udostępniający ankietę nieodpłatnie do celów niekomercyjnych badań)</p>	
<p>CAPI (ang. <i>Computer Assisted Personal Interview</i>) – wywiad przeprowadzany przy użyciu komputera. Stosowany najczęściej podczas badań w domu respondenta bądź jako technika wspomagająca</p>	
Badania jakościowe	
<p>IDI (ang. <i>In-Depth Interview</i>). Metoda polegająca na uzyskaniu danych w trakcie indywidualnej i bezpośredniej rozmowy z respondentem. Ankieter ma swobodę w sposobie formułowania pytań i ustalania ich kolejności, może dopytywać badanego. Badanie trwa znacznie dłużej niż wywiady ankietowe, ale pozwala na uzyskanie pogłębionych odpowiedzi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym
<p>FGI (ang. <i>Focus Group Interview</i>) – zogniskowany wywiad grupowy, tzw. fokus, czyli wywiad przeprowadzany jednocześnie z kilkoma osobami (zazwyczaj 6–12), według określonego scenariusza. FGI bywają przeprowadzane z mniejszymi grupami, np. rodzinami. Cechą istotną FGI jest wzajemna stymulacja uczestników i zaistnienie w grupie efektu synergii</p>	
Inne	
<p>Obserwacja – metoda polegająca na zamierzonej obserwacji zjawisk, zachowań, zdarzeń według ustalonego wcześniej planu badawczego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym
<p>Desk Research – to zbieranie i analiza danych zza biurka, nie wymagają pracy w terenie. To analiza źródeł wtórnych, poszukiwanie informacji, które już istnieją i zostały zgromadzone przez innych. Najczęściej wykorzystywane raporty pochodzą z baz: GUS-u, CBOS-u, Diagnozy Społecznej. Zaletą takiego badania jest niski koszt i szybki oraz łatwy dostęp do danych, a wadą – aktualność tych danych oraz czasem częściowa tylko zbieżność z badanym problemem</p>	<ul style="list-style-type: none"> • diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym

Opracowanie P. Nowak

Podstawowa różnica między badaniami ilościowymi a jakościowymi dotyczy celu i pytań, na jakie ankietowani mają udzielić odpowiedzi. Efektem badań ilościowych jest uzyskanie dużej liczby zróżnicowanych informacji: ustalają skalę badanych zjawisk i ich liczbowe lub procentowe parametry. Celem badań jakościowych jest analiza indywidualnych motywacji i mechanizmów zachowania badanych osób.

Najczęściej stosowanym narzędziem w badaniach społecznych jest kwestionariusz wywiadu.

Zasady budowy kwestionariusza

- kolejność pytań: od ogólnych pytań do szczegółowych (choć czasem kolejność bywa odwracana). Tzw. pytania metryczkowe (rok urodzenia, wiek, wykształcenie) zadawane są na końcu,
- pytanie powinno dotyczyć tylko jednej sprawy,
- pytanie powinno dotyczyć faktów, które respondenci mogą sobie łatwo przypomnieć,
- jeżeli respondentami nie są eksperci, nie należy wymagać syntetycznych uogólnień w odpowiedzi na pytania. Przykładowo, większość respondentów miałaby problem z odpowiedzią na pytanie: *czy w ostatnich dziesięciu latach średnia długość czasu pracy mieszkańców wsi wzrosła?*
- pytania powinny być jasne i zrozumiałe dla każdego uczestnika badań,
- należy unikać pytań sugerujących odpowiedzi oczekiwane przez organizatorów,
- należy unikać pytań kłopotliwych,
- układ i prezentacja graficzna kwestionariusza powinny ułatwiać udzielenie odpowiedzi.

Ankieta jest zbudowana na prawie takich samych zasadach jak kwestionariusz wywiadu. Podstawowa różnica polega na tym, że ankietę wypełnia samodzielnie respondent, dlatego powinny się w niej znaleźć informacje, których mógłby udzielić ankieter (np. jak zaznaczać odpowiedzi).

Przykładowy kwestionariusz wywiadu przedstawiony jest w załączniku 4.

Dobór próby

Próba jest to dobrana na podstawie określonych kryteriów część całości populacji, którą chcemy przebadać. Na podstawie prawidłowo dobranej próby badacz jest w stanie – badając zaledwie niewielką część całości populacji – mówić o zjawiskach dotyczących całości. Próba poprawnie dobrana powinna być reprezentatywna dla populacji, na którą będziemy uogólniali wyniki badań. Jeżeli jest niereprezentatywna, wyniki mogą być interpretowane wyłącznie w odniesieniu do ludzi, którzy zostali przebadani.

W badaniach społecznych badających postawy mieszkańców gminy wobec ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego konieczne należy zadbać o odpowiednią reprezentatywność próby. W tym celu najlepiej prowadzić badania wśród mieszkańców wszystkich wsi wchodzących w skład gminy.

Dobór próby obejmuje czynności doboru właściwych jednostek, które mają zostać poddane badaniu, i zagadnienia związane ze strukturą próby oraz analizą i interpretacją wyników. Rodzaj i sposób realizacji próby mają decydujący wpływ na możliwości analityczne uzyskanych danych. Dlatego kwestie związane z doбором próby są tak ważne w badaniach.

Etyka

Prowadząc badania społeczne w lokalnej społeczności, należy pamiętać o kwestiach etycznych. Bardzo ważna jest świadoma i dobrowolna zgoda na uczestnictwo w badaniu, oparta na pełnej informacji o nim. Kluczowe są anonimowość i poufność zgromadzonych danych, a więc niemożliwość identyfikacji respondenta i prezentacja wyników jedynie w postaci zbiorczych zestawień statystycznych.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2008.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka, Poznań 2001.

Warto zapamiętać

- Regularnie prowadzona diagnoza społeczna na terenie gminy może znacznie zwiększyć skuteczność działań gminy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Prowadząc badania, należy wybrać metodę badawczą odpowiednią do badanego zagadnienia.

III.7 Narzędzia upowszechniające wiedzę o dziedzictwie i aktywizujące społeczność

W rozdziale:

- **Dlaczego warto prowadzić działania upowszechniające wiedzę o lokalnym dziedzictwie i wspierać je**
- **Czego unikać w edukacji i promocji dziedzictwa**
- **Z jakich narzędzi i metod korzystać w edukacji oraz promocji dziedzictwa**
- **Jak można wykorzystać potencjał dziedzictwa w rozwoju lokalnym, w szczególności poprzez turystykę**

Aby dziedzictwo mogło stać się czynnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego, musi być poznane przez lokalną społeczność, która powinna być świadoma jego wartości, a także się z nim identyfikować. Jedynie dziedzictwo włączone w pamięć zbiorową lokalnej społeczności, przyjęte, „zaadoptowane” jako coś cennego i ważnego dla jej członków, może budować lokalną tożsamość, poczucie jedności i dumy ze swojej lokalności, inspirować ludzi do wspólnego działania – jednym słowem, tworzyć kapitał społeczny.

Edukacja a rozwój społeczny

Podstawowym warunkiem pozytywnego wpływu dziedzictwa na rozwój lokalny i możliwości wykorzystania jego wartości przez miejscową społeczność jest upowszechnienie wiedzy o historii i tradycji regionu. Edukacja nie może jednak polegać jedynie na suchym przekazie faktów historycznych czy informacji o walorach artystycznych zabytków. Istotne jest, aby działania edukacyjne były kierowane zarówno do rozumu odbiorców, jak i do ich serc. Uświadamianie poprzez edukację, że lokalne dziedzictwo odnosi się w ten czy inny sposób do ich osobistej historii i doświadczeń, że kryje się w nim wiele wartości, sprzyja tworzeniu i wzmacnianiu więzi emocjonalnej pomiędzy ludźmi a elementami dziedzictwa. Skutkiem dobrych działań edukacyjnych jest przekazanie rzetelnej wiedzy oraz budzenie pozytywnych emocji, dzięki którym ludzie będą chcieli angażować się w działania na rzecz dziedzictwa i korzystać z ich wartości.

Osiągnięcie takiego celu jest możliwe poprzez:

- odpowiedzialne przygotowanie działań edukacyjnych, tak aby ich przekaz był rzetelny i uczciwy merytorycznie oraz wiarygodny dla jego odbiorców, odwoływał się do ich wrażliwości,
- włączenie do przekazu edukacyjnego odniesień do osobistych doświadczeń jego adresatów,
- nawiązywanie w treści przekazu edukacyjnego do lokalnie znanych historii miejsc i tradycji, a następnie pokazywanie ich w szerszym kontekście historii Polski i Europy,
- wybieranie formy działań edukacyjnych animujących aktywne uczestnictwa adresatów przekazu edukacyjnego,
- ważnym elementem edukacji powinien być też dialog z mieszkańcami, dotyczący lokalnego dziedzictwa, jego elementów, wartości, znaczenia, zachowania i możliwości wykorzystania.

Edukacja a rozwój gospodarczy

Tak jak warunkiem wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego do rozwoju społecznego regionu jest edukacja o dziedzictwie skierowana do jego mieszkańców, tak czynnikiem ułatwiającym wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do lokalnego rozwoju gospodarczego jest edukacja i promocja lokalnego dziedzictwa i jego wartości skierowana do turystów. Warto pamiętać, że działania edukacyjne i promocyjne znacznie zyskują na skuteczności i sile przekazu, jeżeli zaangażowani są w nie znający swoje dziedzictwo, świadomi jego wartości i dumni ze swojego regionu przedstawiciele społeczności lokalnej. W tym sensie promocję lokalnego dziedzictwa na zewnątrz powinno się poprzeczyć działaniami upowszechniającymi wiedzę wśród mieszkańców regionu.

Jeżeli gmina upatruje szansę na rozwój społeczno-gospodarczy w turystyce, powinna szukać wyjątkowych cech, na których może stworzyć atrakcyjną ofertę dla potencjalnych turystów. Warto poszukać inspiracji i potencjału w zasobach lokalnej historii, kultury, tradycji, które mogą stanowić podstawę wyróżniającą się na rynku oferty.

Trendy w turystyce

Obecne trendy w turystyce wskazują na zwiększającą się rolę turystyki poznawczej, kulturowej, edukacyjnej, której podstawą jest ciekawe i niestandardowe zaprezentowanie specyfiki lokalnego dziedzictwa, nie tylko poprzez tradycyjne metody zwiedzania, lecz także samodzielne odkrywanie, doświadczanie, smakowanie. Dlatego warto poszukiwać nowych metod prezentacji dziedzictwa, budowania atrakcyjności turystycznej i tworzenia produktów turystycznych, z powodzeniem funkcjonujących na rynku.

Rola gminy w tworzeniu produktów turystycznych

Rolą gminy nie jest tworzenie ani komercjalizacja produktów turystycznych. Może wspierać rozwój wybranych rodzajów turystyki na swoim obszarze poprzez, z jednej strony, tworzenie strategii, programów, planów rozwoju turystyki, najlepiej w sposób uspołeczniony, z udziałem wszystkich zainteresowanych i mogących się włączyć w realizację instytucji, organizacji, przedsiębiorców i mieszkańców. Z drugiej strony może tworzyć warunki sprzyjające rozwojowi turystyki dziedzictwa i kreować miejsca atrakcyjne dla turystów w obiektach, którymi zarządza, w tym obiektach i przestrzeniach o charakterze historycznym czy zabytkowym. Istotną rolę w tym zakresie mogą odgrywać także instytucje kultury, których organizatorem jest JST. Instytucje te, upowszechniając wiedzę o lokalnym dziedzictwie, mogą tworzyć produkty turystyczne i komercjalizować je.

Funkcje turystyczne, edukacyjne i promocyjne często są ze sobą powiązane i zaprezentowane poniżej metody i podejścia mogą łączyć w sobie wszystkie te atrybuty – mogą stanowić doskonałą ofertę edukacyjną (dla mieszkańców, szczególnie dzieci i młodzieży), jak i przyciągnąć ciekawych świata turystów, otwartych na poznawanie walorów i historii miejsca. Zaproponowane rozwiązania mogą też stanowić istotny element promocyjny gminy i jej dziedzictwa w formie gotowych, łatwo dostępnych ofert zawierających propozycje do zwiedzania.

Interpretacja dziedzictwa

W procesie udostępniania dziedzictwa turystom warto wykorzystać założenia i zasady interpretacji dziedzictwa, które służą jego rzetelnej, ale też ciekawej dla zwiedzających prezentacji. Celem interpretacji nie jest nauka, ale zmiana nastawienia i zachowania, inspiracja i motywacja, uczynienie z informacji sensownego i pasjonującego przekazu. Zadaniem właściwej interpretacji jest wydobywanie elementów dziedzictwa ze sfery anonimowości, nadanie im charakteru. Odpowiednia interpretacja opiera się na sześciu zasadach:

- **interpretacja powinna być prowokująca** – informacja powinna się wyróżnić, stymulować zainteresowanie, motywować do aktywności i kształtowania własnej opinii,
- **interpretacja powinna być odkrywczą** – odbiorcy powinni dowiedzieć się o nowych faktach, które pobudzą zainteresowanie, a nawet ich zaskoczą,
- **interpretacja powinna odwoływać się do doświadczenia** – dzięki temu przekaz jest bardziej zrozumiały i zapada w pamięć odbiorcy,
- **interpretacja powinna być kreatywna** – powinna pozwalać na odkrywanie dziedzictwa wszystkimi zmysłami, zachęcać do myślenia i refleksji,
- **interpretacja powinna być rzetelna** – powinna przedstawiać fakty interesujące, ale też prawdziwe, zachęcać do dalszych dociekań i poszukiwań,
- **interpretacja powinna być dostosowana do odbiorcy** – przede wszystkim powinna uwzględniać potrzeby i możliwości odbiorcy wynikające z jego wieku.

Podejmując samemu lub wspierając działania edukacyjne i promocyjne, których przedmiotem jest dziedzictwo, należy bezwzględnie pamiętać przy ich organizacji o etycznym i odpowiedzialnym podejściu:

- celem nadrzędnym działań edukacyjnych powinno być dobro i rozwój ich adresatów, a nie doraźne korzyści organizatorów lub sponsorów takich działań,
- przekaz wynikający z podejmowanych działań powinien jednoznacznie i precyzyjnie oddzielać rzetelną wiedzę dotyczącą historii od hipotez jej interpretacji i rekonstrukcji,
- odnosząc się do „trudnych” dla społeczności lokalnej historii i tradycji, należy zachować dużą wrażliwość i unikać jednoznacznych ocen. Lepiej jest koncentrować się raczej na faktach historycznych niż na ich interpretacji,
- w żadnym razie nie wolno podejmować działań, które będą dezinformowały i przekazywały fałszywy, zakłamany obraz przeszłości,
- w działania edukacyjne i promocyjne w miarę możliwości należy włączać lokalnych mieszkańców.

Przegląd narzędzi i metod wykorzystania dziedzictwa w rozwoju turystyki, edukacji i promocji gminy

Lekcje muzealne

Lekcje muzealne mają długą tradycję w muzealnictwie. Jest to forma edukacji muzealnej kierowana przede wszystkim do grup szkolnych. Jej celem jest wykorzystanie potencjału muzeum (zbiorów muzealnych, a także kadry kustoszów i edukatorów) do wzbogacenia zajęć dydaktycznych prowadzonych w szkołach. Dlatego oferta lekcji muze-

alnych jest zróżnicowana pod względem tematycznym i dopasowana do podstawy programowej przedszkoli czy szkół różnego szczebla. Ta forma edukacji może być także inicjowana przez inne podmioty (np. fundacje) oraz w miejscach niezwiązanych z muzeum.

W lekcjach muzealnych powinno się:

- odchodzić od systemu klasowo-lekcyjnego,
- wykorzystywać i łączyć ze sobą różne formy przekazywania wiedzy: wykłady, prezentacje multimedialne, warsztaty, praktyczne zajęcia z wykorzystaniem ekspozycji muzealnej i elementów muzealnych kolekcji czy zabawy koncentrujące się wokół historii i sztuki,
- dawać uczestnikom możliwość odwiedzenia miejsc i zobaczenia zabytków oraz eksponatów na co dzień niedostępnych dla zwiedzających.

Wiele muzeów rozszerza ofertę, proponując lekcje muzealne nie tylko grupom szkolnym, ale także dając możliwość udziału w nich indywidualnym osobom. Zajęcia takie mogą być interesującą propozycją zarówno dla przedstawicieli lokalnej społeczności, jak i osób odwiedzających gminę w celach turystycznych.

Materiały dydaktyczne dla nauczycieli

Bardzo skuteczną ścieżką edukacji dzieci i młodzieży jest wprowadzenie wiadomości z zakresu wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym do programu zajęć przedszkolnych oraz lekcji szkół każdego szczebla. Trzeba przy tym mieć na uwadze, że interesujący nas zakres tematyczny co prawda będzie zbieżny z podstawą programową kilku przedmiotów (m.in. edukacja regionalna, edukacja plastyczna, historia, język polski), ale jednak w związku z bardzo napiętym programem nauczania przez większość nauczycieli będzie traktowany jedynie jako uzupełnienie wymaganych programem zajęć.

Aby zachęcić nauczycieli do uwzględnienia w prowadzonych przez nich lekcjach tematyki związanej z lokalnym dziedzictwem kulturowym, należy wspierać ich, zapewniając rzetelne i rzeczywiście przydatne w prowadzeniu lekcji materiały dydaktyczne, zawierające scenariusz lekcji i pomoce naukowe, np.: karty pracy czy materiały multimedialne, umożliwiające kompletne przeprowadzenie zajęć.

Przygotowywane dla nauczycieli materiały dydaktyczne powinny:

- być ściśle dostosowane do programu nauczania określonych przedmiotów dla konkretnych poziomów nauczania,
- definiować czas potrzebny do przeprowadzenia lekcji oraz ich cel, opisany zakresem wiedzy i umiejętności, które powinni zyskać uczniowie uczestniczący w zajęciach, a także wskazać postawy, które będą wzmacniane u uczniów dzięki lekcji,
- wskazywać formy i metody pracy oraz środki dydaktyczne niezbędne do realizacji zajęć,

Niezależnie od stosowanych metod przekazywania wiedzy głównym motywem lekcji powinno być bezpośrednie obcowanie dzieci i młodzieży z muzealiami lub miejscami historycznymi, a także poznawanie przez ich pryzmat „małych” i „dużych” historii ludzi – ich twórców, właścicieli lub użytkowników.

Narodowy Instytut Dziedzictwa jest organizatorem konkursu na opracowanie materiałów edukacyjnych dla szkół w zakresie dziedzictwa kulturowego. Najlepsze prace są upowszechniane przez Instytut, m.in. na jego stronie internetowej. Przydatna może być też publikacja *Rozgryźć dziedzictwo. Podręcznik do brych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym* – również dostępna online na stronie internetowej NID i na portalu www.samorząd.nid.pl.

- szczegółowo omawiać scenariusz lekcji, wskazując nauczycielowi krok po kroku sposób prowadzenia zajęć i zakres wiedzy, która powinna być przekazana na każdym etapie,
- być kompletne i umożliwić przeprowadzenie lekcji bez konieczności długotrwałych przygotowań nauczyciela.

Głównym celem tworzenia questów jest zwrócenie uwagi na wyjątkowe elementy i historie związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym. Ważne jest odkrycie niezwykłego charakteru określonej przestrzeni – *genius loci*, poprzez zwrócenie uwagi na, często z pozoru zupełnie zwyczajne, codziennie spotykane miejsca i dostrzeżenie w nich wyjątkowości, wartości i atrakcyjności. Tworzenie questu to też sposób na zaplanowanie poznawania i zwiedzania miejsca i zwrócenie uwagi na to, co wartościowe i piękne, a często niedostrzegane zarówno przez mieszkańców, jak i turystów. Questing to sztuka odnajdywania wyjątkowości w rzeczach pozornie zwykłych.

Questing

Jest to metoda odkrywania dziedzictwa miejsca, polegająca na tworzeniu nieoznakowanych tras, które można zwiedzać, podążając za wskazówkami zawartymi w wierszowanych wskazówkach – czyli **quest**. Każdy quest ma swój punkt startu, a kolejne miejsca na trasie odnajduje się dzięki odgadnięciu zagadki i wyszukaniu w terenie miejsca pasującego do rozwiązania – może to być grupa pięciu drzew, albo liczba, która jest datą powstania jakiegoś budynku, rzeźba w terenie czy specyficzny detal architektoniczny. Na końcu szlaku umieszczona jest skrzyneczka – skarb, w której znajduje się pieczęć, potwierdzająca przebycie całej trasy. Quest to opowieść o miejscu i ludziach, którą sami odkrywamy i poznajemy, prowadzeni poetycką narracją.

Questy w Polsce – LGD Zielony Pierścień

W Polsce tworzone są sieci questów, które zachęcają do pozostania dłużej w miejscowości czy regionie, skorzystania z szerszej oferty i poznania miejsca w nietuzinkowy sposób. Sieć kilkunastu questów powstała na terenie Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień” (woj. lubelskie). Można je zwiedzać, nie tylko korzystając z wydrukowanych, ulotek questów, zbiorczej publikacji, w której znalazły się wszystkie questy z tego obszaru, ale także za pośrednictwem aplikacji mobilnej.

Gotowe questy mogą być atrakcyjną formą zwiedzania ciekawych miejsc i stanowić doskonałe uzupełnienie oznakowanych szlaków i tras turystycznych – przede wszystkim tych nastawionych na prezentację dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego i bazujących na lokalnej wiedzy.

Questy można tworzyć z wykorzystaniem aplikacji przeznaczonych na urządzenia mobilne. Zagadki w takich questach mogą mieć bardziej zróżnicowany charakter, mogą np. zawierać pliki audio i wideo, wymagać ułożenia puzzli czy zawierać obraz miejsca w formie rozszerzonej rzeczywistości (*Augmented Reality*), prezentujący, jak wyglądało w przeszłości.

Gry terenowe

Atrakcyjną metodą prezentacji lokalnego dziedzictwa jest zaprojektowanie i organizacja gry terenowej opartej na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy i tradycje. Gra terenowa to rodzaj rozgrywki między drużynami lub pojedynczymi osobami, prowadzonej na określonym terenie i na określonych przez twórców gry zasadach. Rodowodu gier terenowych można doszukiwać się w harcerskich zabawach i grach. Gry mogą odwoływać się do różnicowanych umiejętności, np. orientacji w terenie czy czytania map, występują w nich zadania zręcznościowe i fabularne. Najpopularniejsze i, jak się wydaje, najlepsze do osnucia na zasobach lokalnego dziedzictwa są gry fabularne.

Wartą polecenia formą gry fabularnej jest **LARP** (z ang. *live action role-playing*), połączenie gry terenowej z grą RPG. Jest to aktywność na pograniczu gry i sztuki, podczas której uczestnicy wspólnie tworzą i przeżywają opowieść, odgrywając wyznaczone im role – dzięki czemu lepiej poznają lokalną historię i kulturę.

Szczególną formą gier terenowych jest **gra miejska**, która stanowi połączenie happeningu ulicznego, podchodów harcerskich z grami komputerowymi. Ideą gry miejskiej jest umożliwienie uczestnikom zabawy, żywego kontaktu z historią i kulturą danego miasta.

Co to jest RPG

RPG (ang. *role-playing game*) jest fabularną grą zespołową opartą na narracji, w której gracze (od jednego do kilku) wcielają się w role fikcyjnych lub historycznych postaci. Cała rozgrywka toczy się w świecie kreowanym w wyobraźni grających, czasami inspirowanym określonymi realiami historycznymi wybranej epoki. Jej celem na ogół jest rozegranie gry według zaplanowanego scenariusza i osiągnięcie umownie określonych celów. Scenariusz może być oparty na prawdziwych wydarzeniach historycznych istotnych dla danego miejsca.

Rodzinna gra terenowa „Podgórskim szlakiem”

Gra została zaprojektowana i zorganizowana przez Staromiejskie Centrum Kultury Młodzieży z okazji 100. rocznicy przyłączenia Podgórza do Krakowa. Gra miała na celu przedstawienie dzieciom w formie zabawy zabytków, szczegółów architektonicznych i ciekawostek historycznych krakowskiego Podgórza. Drużyny rodzinne (dziecko z dorosłym opiekunem) z pomocą mapy, korzystając z zaszyfrowanych wskazówek i rozwiązując konkretne zadania, miały samodzielnie zwiedzać i odkrywać ciekawe zakamarki Podgórza. Na osoby, które rozwiązały zadania i trafiły do punktu końcowego, czekała niespodzianka.

Gry miejskie stały się inspiracją do tworzenia gier terenowych również w obszarach wiejskich – wykorzystują one zasoby przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa, opierają się na lokalnych historiach i ciekawych wydarzeniach, legendach i postaciach związanych z miejscem. Gry terenowe powinny być tworzone przez pasjonatów, którzy nie tylko mają wiedzę na temat lokalnej przyrody, historii, legend czy osobowości związanych z daną miejscowością

Podczas tworzenia scenariusza gier można bazować na wydarzeniach z lokalnej historii, może on obejmować jakiś obrzęd, może być osnuty na historii ważnej lokalnie rodziny czy postaci, legendach. Scenografie gry mogą stanowić różne miejsca warte odwiedzenia. Inspiracji, jak projektować grę miejską, warto szukać w Internecie. Przykładowe strony: http://mmk.e.org.pl/eakademia/eakademia_scenariusze_gra.html, <https://regionwielkopolska.pl/turystyka/gry-terenowe.html>, <https://gryturystyczne.pl/>.

Organizując zajęcia terenowe, należy pamiętać, żeby nie promować form aktywności mogących stanowić zagrożenie dla dziedzictwa. Chodzi zwłaszcza o użycie detektorów metali do poszukiwania pamiątek historycznych. Mimo pozorowanej atrakcyjności poszukiwanie skarbów nie jest właściwym wzorcem do upowszechniania tematyki ochrony zabytków. Dodatkowo poszukiwanie zabytków za pomocą wykrywaczy metali wymaga uzyskania urzędowego pozwolenia – inaczej jest przestępstwem (zobacz s. 125).

czy regionem, lecz także potencjał do przygotowania i przeprowadzania takich gier. Gmina może wspierać działania tego typu poprzez udostępnianie lub pomoc w udostępnianiu obiektów, może promować przedsięwzięcia tego typu (np. na stronie WWW) lub animować podległe jej instytucje kultury do włączenia się w organizację tego typu działań.

Geocaching

Geocaching jest zabawą w poszukiwanie skarbów za pomocą odbiornika GPS. Ideą przewodnią jest znalezienie ukrytego wcześniej w terenie pojemnika (nazywanego geocache) i odnotowanie tego faktu na specjalnej stronie internetowej. Geocaching jest zabawą międzynarodową kierowaną do poszukiwaczy przygód w każdym wieku. Poszukiwanie skrytek może służyć też zwiedzaniu i poznawaniu nowych miejsc, ich przyrody i historii.

Geocaching dla dziedzictwa

Dobrym pomysłem jest tworzenie geograficznych szlaków geocachingu, wykorzystujących walory przyrodnicze, kulturowe i historyczne miejscowości i regionu lub ogólnopolskich szlaków tematycznych geocachingu, na których można zwiedzać określone kategorie obiektów i miejsc (np. „Polskie meteoryty”, „Skanseny architektury ludowej”). Inną możliwością wykorzystania geocachingu jest podniesienie atrakcyjności istniejących tematycznych szlaków kulturowych, przez dodanie nowej formy aktywności – tak się stało w przypadku Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce.

Ekomuzea

Ekomuzeum jest coraz popularniejszą formą zachowania i prezentacji dziedzictwa z wykorzystaniem współpracy sieciowej na poziomie lokalnym czy regionalnym. Pozwala nie tylko na aktywną ochronę, kultywowanie lokalnych tradycji (np. zwyczaje, wytwórczość), lecz także na kreowanie ofert turystycznych i edukacyjnych. Wstępem do tworzenia ekomuzeum jest wieloaspektowa analiza zasobów lokalnego dziedzictwa i potencjału, zarówno zasobu lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, jak i potencjału infrastrukturalnego i organizacyjnego obszaru, na którym jest tworzone.

W strukturze każdego ekomuzeum powinno się znaleźć pięć podstawowych elementów. Nie muszą one być rozwijane równocześnie, natomiast pracując nad koncepcją, trzeba przewidywać ich stopniowe rozwijanie:

- **centrum informacyjno-dokumentacyjne** – miejsce i zespół ludzi odpowiedzialnych za koordynację, promocję, realizację wizji rozwoju regionu oraz prowadzenie działalności naukowo-badawczej, wydawniczej, informacyjnej i marketing. Centra tworzone są przez podmioty, które dysponują zapleczem umożliwiającym pełnienie wszystkich tych funkcji (np. lokalne organizacje, muzea, izby regionalne),
- **sieć obiektów i miejsc** rozproszonych w terenie stanowi decydujących o charakterze i atrakcyjności ekomuzeum. Do tej grupy zaliczają się różnorodne miejsca i obiekty, prezentujące lokalną przyrodę, historię i kulturę. Ważnym kryterium włączenia do sieci ekomuzeum jest ich autentyczność, walory artystyczne i poznawcze oraz dostępność,

- niezmiernie ważnym elementem są **warsztaty i pokazy**, podczas których miejscowi producenci, rzemieślnicy i artyści demonstrują proces produkcyjny i twórczy (np. garncarz przy kole garncarskim, kowal pracujący w kuźni czy wikliniarz). Przynajmniej w części z tych obiektów oferuje się również gościom udział w warsztatach, podczas których sami mogą spróbować np. ulepić garnek czy wypleść koszyk,
- ponieważ poszczególne obiekty są od siebie oddalone, warto zaprojektować **sieć oznakowanych ścieżek i szlaków**, które ułatwią przemieszczanie się między nimi. Temu celowi służy też tworzenie i udostępnianie **map**, we wszystkich obiektach i na ulotkach,
- aby uatrakcyjnić ofertę ekomuzeum, ale także w celu zapoznania turystów na żywo z lokalnymi zwyczajami i tradycjami organizowane są **cykliczne i okazjonalne imprezy**. Warto tworzyć ekomuzealny kalendarz imprez, tak aby turyści mogli zaplanować z wyprzedzeniem udział w interesującym ich wydarzeniu.

Co to jest ekomuzeum

Według definicji International Council of Museums (ICOM) ekomuzeum jest instytucją, która bada i wykorzystuje – metodami naukowymi, edukacyjnymi i kulturowymi – całe dziedzictwo danej społeczności, a także zarządza nim, uwzględniając środowisko naturalne i otoczenie kulturowe. W Polsce najbardziej rozpowszechniona jest definicja mówiąca, że ekomuzeum to sieć rozproszonych w terenie obiektów, które tworzą żywą kolekcję, obrazującą wartości przyrodnicze i kulturowe regionu oraz doświadczenia jego mieszkańców. Wyjątkowy charakter regionu jest prezentowany jako wypadkowa warunków naturalnych i działalności ludzi, historycznej i obecnej⁴².

Ekomuzeum można tworzyć na terenie jednej gminy, szczególnie jeśli gmina jest bogata w walory dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego i może zaoferować potencjalnym zwiedzającym ciekawą i zróżnicowaną ofertę spędzenia czasu. Tak funkcjonuje od ponad 10 lat Ekomuzeum Lanckorona. Korzystnie jest jednak współpracować z innymi gminami w ramach spójnego przyrodniczo, kulturowo czy historycznie obszaru/regionu i utworzyć ekomuzeum, korzystając z zasobów dziedzictwa większego terytorium. Przykładem takiego przedsięwzięcia jest Ekomuzeum Doliny Karpia, utworzone w 2014 r. Ekomuzeum zostało utworzone z inicjatywy Stowarzyszenia Dolina Karpia przy wsparciu merytorycznym Fundacji Miejsc i Ludzi Aktywnych.

Ekomuzeum Doliny Karpia

Objęmuje ono siedem gmin. Cechą wyróżniającą ten teren są liczne stawy, w których od wieków hodowano ryby, w tym tradycyjnego karpia zatorskiego. Ponadto historycznie obszar ten należał do Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego, co wciąż jest postrzegane jako wyróżnik przez mieszkańców tego regionu. Ekomuzeum połączyło ponad 40 miejsc i obiektów w regionie, które tworzą ofertę turystyczną i edukacyjną, pozwalającą poznać przyrodę, historię, tradycje i kulturę regionu. Wśród nich obiekty takie jak:

- Galeria Sztuki „Bałysówka”, utworzona w starej, odnowionej zgodnie z zasadami sztuki drewnianej willi w Tomicach, integruje środowisko lokalnych twórców, których prace można podziwiać i kupić na miejscu. Przy Galerii działa pracownia ceramiczna, w której można nauczyć się tworzyć przedmioty z gliny,
- dwie pracownie wikliniarskie w Zatorze i w Woźnikach, oferują nie tylko bogactwo różnych wyrobów wikliniarskich, udział w warsztatach wikliniarskich, ale też możliwość poznania tajników przygotowania wikliny,
- Młyn w Rudzach – prowadzony przez rodzinę lokalnych młynarzy od sześciu pokoleń, gdzie na miejscu

⁴² Kazior B., *Ekomuzeum – metoda prezentacji lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. (w:) Dobry start 5, Warszawa 2013, s. 16–19.

można poznać proces produkcyjny oraz historię młynarstwa silnie powiązaną z historią tego terenu. W pobliżu młyna, w XIX-wiecznym dworcu mieści się gospodarstwo agroturystyczne, które prowadzi działalność edukacyjną – organizowane są tu różnorodne warsztaty, w tym kulinarne z wykorzystaniem produktów z młyna,

- Izba regionalna w Ryczowie, w której lokalni pasjonaci zgromadzili różne przedmioty związane z lokalną gospodarką, historią, kulturą i życiem codziennym mieszkańców. W Izbie prowadzone są różnorodne warsztaty rękodzielnicze.

Poprzez Ekomuzeum można też poznać przyrodę, przede wszystkim odwiedzić liczne stawy i poznać tradycyjną tu gospodarkę rybacką, dowiedzieć się wszystkiego o karpniu zatorskim, odwiedzić liczne pasieki, artystów i pasjonatów oraz spróbować specjałów regionalnej kuchni. Po Ekomuzeum można się poruszać samochodem, na rowerze czy pieszo – korzystając np. z tras do nordic walking lub skorzystać z wycieczki zrekonstruowanym galarem, jakimi pływali tu flisacy w XIX wieku. Turyści zainteresowani zwiedzeniem ekomuzeum mogą skorzystać z aplikacji mobilnej, która doprowadzi do wybranego obiektu.

Informacja o obiektach Ekomuzeum znajduje się na dostępnej w regionie ulotce oraz stronie www.ekomuzeumdolinykarpia.pl. Każdy obiekt został wyposażony w tablicę informacyjną, która zawiera też mapę całego ekomuzeum i listę wszystkich obiektów i miejsc.

Ilustracja 31. Aplikacja mobilna Ekomuzeum Doliny Karpia. Widok ze strony internetowej ekomuzeum

Imprezy lokalne

Imprezy plenerowe mogą mieć zróżnicowany charakter i mają często wymiar zarówno społeczny (służą integracji mieszkańców), jak i gospodarczy (mogą być okazją do sprzedaży lokalnych produktów, przyciągają turystów). Można do nich zaliczyć: festyny, jarmarki, festiwale, koncerty, spektakle, happeningi, targi, rajdy, zloty, konkursy, święta lokalne i inne.

Imprezy lokalne tworzą bogaty kalendarz wydarzeń – ta forma prezentacji dziedzictwa nie wymaga popularyzacji. Jest wiele imprez, ale nie wszystkie stanowią wartościową ofertę i zachęcają do udziału, szczególnie przyjezdnych. Przy organizacji imprez lokalnych warto zadbać o:

- dobre wykorzystanie infrastruktury i organizację atrakcji w różnych miejscach,
- zapewnienie oprawy artystycznej z wykorzystaniem potencjału lokalnych twórców i artystów,
- zadbanie o jakość i spójność kulturową (nie może być przypadkowej muzyki, dekoracji, występów),
- stworzenie możliwości zakupu lokalnych wyrobów i posmakowania potraw lokalnej kuchni,
- stworzenie dla uczestników propozycji aktywnego spędzenia czasu (warsztaty rzemieślnicze, gry terenowe, quizy, konkursy),
- zapewnienie materiałów promocyjnych, informujących o walorach lokalnego dziedzictwa i ofercie gminy.

Dobrze zaplanowana i przeprowadzona lokalna impreza powinna zachęcić turystów do ponownego przyjazdu – być zaproszeniem do dłuższego pobytu.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Szczególnym, organizowanym regularnie od 1991 r. corocznym wydarzeniem są Europejskie Dni Dziedzictwa (www.edd.nid.pl). Wspólna inicjatywa Rady Europy i Komisji Europejskiej to największy w Europie projekt społeczno-edukacyjny, a także najważniejsze święto dziedzictwa Europy. Głównym celem EDD jest promowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, przypomnienie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej i propagowanie dialogu międzykulturowego. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców. Co roku w Polsce organizuje się w ramach EDD około 1600 imprez w blisko 400 miejscowościach, a uczestniczy w nich corocznie ponad 250 tys. osób (źródło danych: NID). W wielu miejscach EDD wpisały się na stałe do kalendarza ważnych wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo. Dla samorządów lokalnych może to być sposób na przyciągnięcie turystów i aktywizację mieszkańców.

Ilustracja 32. Widok strony internetowej Europejskich Dni Dziedzictwa

Ścieżki dydaktyczne

Powszechnym sposobem prezentacji walorów lokalnego dziedzictwa jest ścieżka dydaktyczna (zwana potocznie edukacyjną) po najciekawszych miejscach i obiektach – dostarczająca informacji i wiedzy na temat obszaru, zjawisk przyrodniczych, flory, fauny, obiektów i miejsc historycznych itp. Ścieżki są oznakowane podobnie jak szlaki turystyczne, a ich podstawowym wyposażeniem są tablice informacyjne, wiaty, zadaszania, punkty widokowe. Ścieżka dydaktyczna organizuje ruch po terenie i mogą z niej korzystać zarówno turyści indywidualni, jak i grupy, można też korzystając z jej zasobów, prowadzić zajęcia edukacyjne. Ścieżka może być interdyscyplinarna lub podejmować określony temat. Dobrze jest, jeśli ścieżka nie tylko dostarcza suchych faktów i informacji specjalistycznych, ale zachęca do obserwacji i angażuje. Warto, by tablice uzupełniała ulotka z mapką. W Polsce ścieżki dydaktyczne są popularne, specjalizują się w ich tworzeniu Parki Narodowe, wiele gmin zainwestowało w ścieżkę bądź sieć ścieżek dydaktycznych.

Jaka powinna być ścieżka dydaktyczna

- ścieżka powinna dostarczać rzetelnej wiedzy,
- należy unikać specjalistycznego języka – informacje powinny być zrozumiałe,
- ilość tekstu na tablicach powinna być rozsądna, najlepiej uzupełniona ilustracjami,
- warto wkomponować pytania lub proste zadania, bo wtedy ścieżka jest atrakcyjniejsza i uczestnicy bardziej się angażują,
- dobrze, jeśli oprócz tablic w terenie jest też ulotka z mapą, albo dodatkowa „zachęta”, np. quiz, który motywuje do przejścia całej trasy,
- trzeba regularnie przeprowadzać konserwację ścieżki i weryfikację informacji.

Nowoczesne technologie⁴³

Skuteczna promocja regionalna opiera się na unikatowych cechach regionu i eksponowaniu ich. Wyrazistość produktu turystycznego, jak i nietuzinkowość stosowanych narzędzi marketingowych to klucz do sukcesu. Obecnie na rynku turystycznym coraz częściej sięga się po nowoczesne formy promocji, jak Internet czy rozwiązania mobilne. Wykorzystuje się technologię geolokalizacji GPS, rozwiązania audio i wideo, różne formy wizualizacji przestrzeni, np. poprzez modelowanie 3D czy wirtualne spacerki. Poza spójnością graficzno-wizualno-merytoryczną materiały i nośniki promocyjne powinny wzajemnie do siebie odsyłać: tak by turysta miał możliwość korzystania z wygodniejszych dla niego form odbioru treści lub też z kilku form i narzędzi równocześnie.

A. Strony WWW

Większość gmin w Polsce posiada strony WWW, których zadaniem jest dostarczanie przydatnych informacji o gminie mieszkańcom i inwestorom czy turystom. Witryny te często zawierają informacje o zasobach lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, mają ambicję prezentacji oferty turystycznej i usług

⁴³ W części dotyczącej nowoczesnych technologii wykorzystano opracowanie *System promocji oferty turystycznej i kulturalnej Krainy Jeziora Mucharskiego* autorstwa Tomasza Ostrowskiego (<http://www.jezioromucharskie.pl/docs/03-system-promocji-oferty-turystycznej-i-kulturalnejpdf.pdf>).

dostępnych na lokalnym rynku (np. noclegi, gastronomia, wypożyczalnie sprzętu sportowego czy kalendarz imprez). Jednak turyści z reguły nie szukają oferty na stronach gmin, ale poszukują stron i portali informacyjnych dedykowanych turystyce, z treściami przygotowanymi specjalnie dla nich i nieograniczonymi do terenu jednej gminy. Warto więc – zarówno przy rozwijaniu, jak i promocji turystyki – współpracować na większym terenie, tworząc ciekawszą, bardziej zróżnicowaną ofertę spędzenia wolnego czasu, zachęcającą do zaplanowania dłuższego pobytu, a jednocześnie tworzyć strony WWW dotyczące wspólnych ofert turystycznych. Dobrymi przykładami takiego działania są: www.ekomuzeumlubelszczyzny.pl, www.krainarowerowa.pl.

B. Aplikacje mobilne

O ile strony internetowe są powszechnym i w zasadzie podstawowym narzędziem dotarcia do potencjalnego odbiorcy – turysty czy pasjonata lokalnego dziedzictwa, o tyle aplikacje mobilne są stosunkowo nowym, ale bardzo dynamicznie rozwijającym się narzędziem, coraz popularniejszym – szczególnie jako instrument promocji i marketingu w turystyce. Aplikacje mogą spełniać różne funkcje i mieć różną formę. Do najbardziej rozpowszechnionych należą mobilne przewodniki i mobilne gry – uatrakcyjniające konwencjonalne sposoby zwiedzania świata. Mogą one korzystać z zaawansowanych technologii, które pozwalają w ciekawy sposób odkryć nie tylko teraźniejszość miejsca, ale też podejrzeć, jak wyglądało w przeszłości, dostarczają wiedzy, ciekawostek i stanowią atrakcyjną formę narracji. Aplikacje mobilne są tworzone także przez muzea (np. Muzeum Wsi Kieleckiej), czy szlaki dziedzictwa (np. Szlak Piastowski).

- mobilny przewodnik ma na celu prezentację obiektów i szlaków na mapie regionu wraz z geolokalizacją własnej pozycji GPS. Użytkownik wie, gdzie znajduje się w danej chwili i jakie obiekty czy szlaki znajdują się w jego okolicy. Z poziomu mapy lub listy może wejść na wizytówki obiektów i szlaków, przeczytać opisy, zobaczyć zdjęcia czy skorzystać z innych multimediów (panoramy, wizualizacje, filmy, etc), znaleźć pobliską restaurację, hotel czy bankomat – przewodnik służy więc do planowania pobytu,

Ilustracja 33. Aplikacja Muzeum Wsi Kieleckiej. Umożliwia wybór różnej długości tras zwiedzania, proponuje query, doprowadzi użytkownika najkrótszą drogą do wybranego obiektu

- w ramach aplikacji mobilnych można wykorzystywać system poszerzonej rzeczywistości (*Augmented Reality*) – np. skierowanie aparatu na określony budynek z określonego miejsca pozwala na obejrzenie jego zdjęcia historycznego. System ten zamienia smartfon czy tablet w swoisty wehikuł czasu i pozwala zobaczyć wokół siebie rzeczywistość minioną,
- kolejną możliwością jest prezentacja wybranych obiektów zabytkowych jako modeli 3D (przy wykorzystaniu *Augmented Reality*). Patrząc przez aparat telefonu na znacznik zamieszczony np. na tablicy informacyjnej, w materiałach promocyjnych widać zwizualizowany obiekt zabytkowy. Umieszczając szereg takich znaczników na tablicy informacyjnej z mapą, można stworzyć wirtualny park miniatur widoczny na mapie,
- opis obiektów i atrakcji turystycznych w formie audioprzewodnika ułatwia odbiór treści. Głos lektora umożliwia łatwy odbiór treści grupie, także osobom niewidomym lub słabowidzącym.

Centrum Interpretacji Zabytku

Centrum Interpretacji Zabytku wiąże się z ideą szerokiego udostępnienia zabytku społeczeństwu i tworzenia warunków sprzyjających łatwemu korzystaniu z dziedzictwa i jego wartości. Ten sposób popularyzacji dziedzictwa jest w Polsce jeszcze mało rozpowszechniony, jednak wart promowania. Zasadą Centrum Interpretacji Zabytku jest prezentowanie w zabytkowej przestrzeni jego historii i wartości w sposób atrakcyjny i zrozumiały dla lokalnej społeczności i turystów. W centrach interpretacji zabytków stosuje się różne metody prezentacyjne: wystawy stałe i czasowe, instalacje przestrzenne, czy multimedia i zintegrowane z przestrzenią zabytku aplikacje mobilne. Centrum Interpretacji Zabytku to jednak przede wszystkim miejsce spotkań społeczności lokalnej i miłego, twórczego spędzenia czasu, przestrzeń otwarta na działania, których głównym tematem jest zabytek i jego historia. Organizowane są tu wykłady, projekcje filmów, koncerty tematycznie nawiązujące do historii obiektu, warsztaty i projekty edukacyjne. Służy to „oswojeniu” zabytku przez mieszkańców okolicy, którzy zyskują też możliwość rozwoju poprzez wykorzystanie uniwersalnych wartości zabytku.

Ilustracja 34. Prezentacja w pracowni artystycznej Zdzisława Pękalskiego w Hoczwi. Pracownie artystyczne i warsztaty rzemieślnicze to atrakcyjne elementy szlaków dziedzictwa, fot. Archiwum Fundacji Bieszczadzkiej

Szlaki dziedzictwa

Szlak kulturowy (szlak dziedzictwa kulturowego) jest trasą tematyczną prezentującą całokształt dorobku określonej społeczności czy grupy. Może dotyczyć znanej postaci, architektury, zabytków, specyficznego krajobrazu czy wydarzeń historycznych. Jest propozycją podróży, którą można nazwać podróżą edukacyjną. Trasy umożliwiają zapoznanie się z regionem, przez który prowadzą. Szlak kulturowy może służyć jako metoda ochrony dziedzictwa kulturowego regionu i zarządzania nim, z profesjonalnie przygotowaną ofertą służącą rozwojowi turystyki kulturowej, traktowanej jako istotny składnik gospodarki regionalnej.

Szlak dziedzictwa kulturowego może funkcjonować w dwóch podstawowych formach:

Profesjonalny produkt turystyczny. Szlak dziedzictwa kulturowego poddany profesjonalizacji, będącej wynikiem świadomości zasad sprawnego i skutecznego zarządzania. Z tego powodu obiekty muszą spełniać warunki brzegowe, określone jako niezbędne dla standardu oferowanej usługi. Prowadzona jest zaplanowana kampania marketingowa popularyzująca szlak. Dostępne są usługi przygotowane specjalnie dla odwiedzających, np. zorganizowany transport zbiorowy, umożliwiający dotarcie do kilku obiektów w ciągu dnia turystom niezmotoryzowanym, powszechnie dostępne usługi przewodnickie (w tym obcojęzyczne przewodniki audio), publikacje informacyjne i promocyjne w językach obcych. Prowadzone są profesjonalne badania opinii, w celu ciągłego doskonalenia oferty. Obiekty uczestniczą w przedsięwzięciu na zasadzie dobrowolności, decydują się jednak na przestrzeganie ustalonych reguł – nie tylko oczekują działań ze strony organizatora (podmiotu zarządzającego), ale same są gotowe kreować działania rzutujące na kondycję całości szlaku, a nie tylko własną.

Szlak kulturowy powinien tworzyć rozbudowany i dopełniający się zestaw produktów i usług kulturowych oraz turystycznych, wzbogaconych o propozycje aktywności. Jego głównym celem jest wzmocnienie poczucia tożsamości kulturowej przez wykorzystanie w edukacji regionalnej walorów edukacyjnych znajdujących się na nim obiektów. Szlak kulturowy powinien być wykorzystywany jako istotny element kreowania kulturalnej polityki regionu⁴⁴.

Tworzenie szlaków dziedzictwa kulturowego jest zwykle przedsięwzięciem przekraczającym możliwości pojedynczej gminy, z reguły bowiem szlaki obejmują większy obszar, pozwalający na szerszą i bardziej urozmaiconą prezentację specyfiki lub wyjątkowego charakteru regionu. Tak więc tworzenie i funkcjonowanie tego typu szlaków wymaga współpracy z różnymi instytucjami i organizacjami z obszaru, przez który przebiega dany szlak. Obecnie szlaki takie często tworzone są przez organizacje zrzeszające kilka, kilkanaście gmin, Lokalne Grupy Działania (działające w ramach *Programu LEADER*) czy Regionalne Organizacje Turystyczne (działające na obszarze określonego województwa), często przy silnym wsparciu samorządów wojewódzkich.

Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie

Jest to międzynarodowy szlak dziedzictwa łączący atrakcje przyrodnicze i kulturowe bieszczadzkiego pogranicza, warsztaty twórców ludowych, galerie oraz lokalne inicjatywy na rzecz ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego Bieszczad. To świat przyrody bez granic, gdzie od stuleci stykały się różne kultury, narody i grupy etniczne – Wołosi, Łemkowie, Bojkowie, Żydzi, Romowie, Rusini, Polacy, Słowacy, Ukraińcy i Węgrzy. Bieszczady dzisiaj to jeden z najrzadziej zamieszkałych obszarów górskich w Europie, a ich znaczną część zajmują fragmenty pierwotnej puszczy karpackiej – gdzie nadal spotyka się duże ssaki drapieżne z niedźwiedziem, wilkiem i rysiem na czele. Główna oś szlaku rowerowego Zielony Rower w Bieszczadach liczy 125 km, a przylegające do niej pętle lokalne oraz inne szlaki tematyczne blisko 1300 km, rozciągając się na obszarze 2428,6 km² i przebiegając przez pierwszy na świecie trójstronny rezerwat biosfery UNESCO „Karpaty Wschodnie”. Inicjatywę Zielony Rower podjęto w 2001 r., aby wzmocnić udział lokalnych społeczności w rozwoju regionu, a jednocześnie chronić wyjątkowy charakter przyrody Bieszczad i ich dziedzictwo kulturowe. Projekt szybko zyskał poparcie społeczne, a jego zwolennicy zawiązali Grupę Partnerską „Zielone Bieszczady”. Dzięki zaangażowaniu lokalnych społeczności Zielony Rower to znacznie więcej niż tylko szlak rowerowy – stanowi inspirację dla wszystkich, którym leży na sercu zachowanie piękna przyrody w Bieszczadach i różnorodności kulturowej. Zielony Rower został zapoczątkowany w Polsce, ale w 2004 r. uruchomiono trasę na Słowacji. Obecnie trwają prace nad ukraińską częścią szlaku.

⁴⁴ Gawęł Ł. *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2011.

Atrakcje turystyczne szlaku obejmują m.in.:

- pobyt na obszarze największego w Polsce górskiego parku narodowego – Bieszczadzkiego PN,
- przejazd bieszczadzką leśną kolejką wąskotorową po ostępach Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego,
- fotografowanie, podglądanie i tropienie karpackiej zwierzyny,
- wieczory z karpacką muzyką i winem – spotkania z ciekawymi ludźmi,
- zwiedzanie zabytkowych drewnianych cerkwi,
- odwiedziny w galeriach i pracowniach artystów i rzemieślników,
- naukę tradycyjnego rzemiosła i rękodzielnictwa (garncarstwo, bibułkarstwo, malowanie na szkle, malarstwo sztalugowe, kowalstwo, wikliniarstwo),
- loty szybowcem, samolotem lub na paralotni nad górami, przejażdżki psimi zaprzęgami oraz zimowe piesze wędrówki na nartach i rakietach śnieżnych,
- odwiedziny w Ekomuzeum Trzy Kultury w Lutowiskach,
- możliwość posmakowania potraw wywodzących się z tradycji kulinarnej wielu kultur i narodów.

Organizacje zarządzające szlakiem: Karpackie Centrum Turystyki Aktywnej „Zielony Rower” – operator turystyczny i firma społeczna: Fundacja Bieszczadzka, więcej: www.gotocarpathia.pl.

Gawędziarstwo (storytelling)

Opowieści, legendy, anegdoty z danego regionu, opowiedziane barwnie i angażujące słuchaczy, mogą być motorem rozwoju turystyki. Dobrze opowiedziana historia o danym miejscu czy anegdota z nim związana mogą być wartością dodaną w promowaniu i uatrakcyjnianiu regionu turystycznego. Potencjał płynący z opowiadania gawęd nie został jeszcze w pełni wykorzystany w branży turystycznej. Opowieści uchylają rąbka magii miejsc, przekazują stare historie, dają gościom poczucie współudziału w odkrywaniu tajemnicy miejsca. Co raz częściej wykorzystywane opowiadanie gawęd w turystyce tworzy nowy zawód, gawędziarzy – osób, które nie tylko znają dobrze lokalne historie, ale też potrafią z nich uczynić wciągające fabuły, także te angażujące słuchaczy (np. wskazujących możliwe rozwiązania opowiadanych historii czy wymyślających wspólnie następne wydarzenia).

Warto pamiętać o stworzeniu oferty produktów, związanych z opowieścią, które mogą być dodatkową atrakcją, pamiątką przypominającą wysłuchaną opowieść. Można też zaoferować turystom drobny upominek związany z fabułą lub postaciami z narracji.

Często w społeczności lokalnej są amatorzy – gawędziarze i opowiadacze lokalnych opowieści, którzy bez specjalnego przygotowania potrafią z pasją i talentem przekazać historie, legendy, baśnie i przypowieści, ubarwiają je humorem, mają zdolności do utrzymania słuchaczy w napięciu. Warto wykorzystać ich potencjał. Organizowane są też warsztaty rozwijające naturalne zdolności gawędziarzy, uczące przydatnych technik rozwijania narracji, budowania napięcia, tworzenia opowieści.

W Krainie Mistrza Twardowskiego – Gospodarstwo Bania

Opowiadanie gawęd może też być wkomponowane w szerszą ofertę spędzenia czasu w danym miejscu. Gospodarstwo Agroturystyczne „Bania” na Mazowszu oferuje pobyt w Krainie Mistrza Twardowskiego, który obejmuje wypoczynek, naukę i przygodę, inspirowane jedną z najpiękniejszych polskich legend – *Dziejami Mistrza Twardowskiego*. Podczas wizyty w gospodarstwie można skorzystać z różnorodnych atrakcji i aktywności, jak choćby:

- opowiadanie bajek i legend przy ognisku: o Twardowskim, o Kaśce, co z diabłami tańcowała, o Żółtej Damie i wielu innych,
- zdrowa i regionalna kuchnia: tradycyjne potrawy kuchni regionalnej,
- zajęcia rekreacyjne ceramiczne i wikliniarskie.

Więcej informacji: <http://bania.mazowsze.pl/>

Rekonstrukcje historyczne

Rekonstrukcje historyczne to działania, podczas których uczestnicy odtwarzają w strojach i za pomocą artefaktów (wytworzonych współcześnie lub oryginalnych) konkretne wydarzenia z przeszłości (najczęściej bitwy) lub różne aspekty życia w wybranym okresie historycznym. Coraz częściej są wykorzystywane do uatrakcyjnienia lokalnych imprez i wydarzeń, są też organizowane jako atrakcja sama w sobie. Rekonstrukcje mogą odtwarzać wydarzenie w miejscu, w którym się ono rozegrało historycznie (jak coroczna rekonstrukcja Bitwy pod Grunwaldem), jeśli jednak w danej miejscowości nie odbyło się żadne historyczne wydarzenie, można odtwarzać sposób życia z epoki, która dla tej miejscowości miała duże znaczenie (lub z której pochodzą najważniejsze zabytki), co także zapewnia związek rekonstrukcji z miejscem. Wykorzystanie rekonstrukcji historycznej w turystyce może mieć różnoraki charakter:

- **odtworzenie określonych zbiorowości** z przeszłości, np. kręgu rycerskiego, warsztatu rzemieślniczego, czy trupy artystów. Odbudowa wybranych fragmentów nieistniejącej już grupy społecznej polega na uczeniu się ról odgrywanych przez jej członków, relacji z osobami pełniącymi inne funkcje w grupie, kompletowaniu związanych z rolami przedmiotów i poznawaniu sposobów posługiwania się nimi. Proces odtwarzania określonej grupy jest niezbędny, aby w trakcie
- **inscenizacji** możliwe było pokazanie, jak taka zbiorowość funkcjonowała w praktyce, np. poprzez zaprezentowanie działania warsztatu rzemieślniczego, wejścia książęcego orszaku do miasta czy turnieju rycerskiego. Podczas inscenizacji można też organizować dodatkowe zajęcia dla uczestników – np. warsztaty tańca z epoki, możliwość przymierzania strojów z epoki itp.,
- inny typ działań stanowią rekonstrukcje bitew, zdarzeń historycznych czy obrzędów – są to **złożone logistycznie imprezy** zorganizowane według rozbudowanego scenariusza, trwające wiele godzin, a nawet dni i wymagające zaangażowania znacznej liczby ludzi.

Oblężenie klasztoru w Lubiążu

Klasztor w Lubiążu to największe w Polsce i drugie w Europie założenie klasztorne. Coroczna, organizowana w sierpniu impreza „Oblężenie klasztoru w Lubiążu” dotyczy walk między wojskami niemieckimi a sowieckimi, jakie miały tu miejsce podczas II wojny światowej. Rekonstrukcja obejmuje dwa podstawowe etapy: 1) pokaz życia obozowego, musztry wojskowej i sprzętu podczas przygotowania tajemniczego transportu z fabryki Telefunken w Lubiążu; 2) główną potyczkę, w której udział biorą wszyscy rekonstruktorzy i jednostki zmechanizowane. Oprócz inscenizacji historycznej przez cały dzień na przyklasztornym terenie odbywają się koncerty czy występy grajków, którzy spacerując między przybyłymi gośćmi, śpiewają zakazane piosenki. Inscenizacji zwykle towarzyszy konferencja historyczna na temat historii lubiąskiego klasztoru, jego tajemnic oraz tajemnic innych miejsc na Dolnym Śląsku, w których historii wpisały się wydarzenia z okresu II wojny światowej. Odbywają się liczne pokazy historyczne, np. stanowiska fryzjera frontowego, stanowiska poczty polowej frontowej, umocnione stanowisko obronne (okop) (Armii Czerwonej), musztra czy dioramy historyczne prezentujące obozowiska militarne. Dodatkowo możliwe jest zwiedzanie klasztoru z przewodnikiem.

Marka miejsca

Tworzenie oferty turystycznej i strategii promocyjnej warto wzmocnić poprzez równoczesne budowanie czytelnej i trafiającej do przekonania marki miejsca, która pozwoli na wpisanie wszystkich tych działań w spójny i atrakcyjny wizerunek oparty na zasobach dziedzictwa i wyjątkowych cechach miejsca.

Naszyjnik Północy, Wrzosowa Kraina, Gościniec 4 Żywiotów, Dolina Karpia, Spichlerz Koronny czy Marka Ducha Gór to polskie marki lokalne, z których każda posiada prócz hasła i kolorowego symbolu wartość dla swych użytkowników – społeczności lokalnej, turystów, konsumentów produktów lokalnych.

Marka miejsca powstaje w procesie brandingu, tj. projektowania, planowania i komunikacji produktu, usługi czy instytucji, mającym na celu zbudowanie wizerunku i zarządzanie nim. Marka jest wyróżniającym się produktem lub usługą dzięki jej pozycjonowaniu względem konkurentów i unikatową kombinacją wartości funkcjonalnych i symbolicznych. Wizerunek marki tworzony jest w umysłach konsumentów na

podstawie „podpowiedzi” właściciela marki (zarządzających gminą i wszystkich zaangażowanych w jej rozwój), które zawarte są m.in. w symbolach, wydarzeniach, znakach graficznych, przekazach reklamowych, a nawet zachowaniach mieszkańców. O możliwościach rozwoju marki decyduje rzeczywista zawartość (zasoby i cechy terytorium) produktu terytorialnego będącego kombinacją elementów materialnych (np. obiekty handlowe, sportowe, hotele, usługi komunikacyjne, kulturowe, zdrowotne) i abstrakcyjnych, niematerialnych (np. obyczaje mieszkańców, tradycja, folklor, język, religia, atmosfera miejsca) oraz lokalnych, charakterystycznych produktów i ich marek (wyrobów lokalnych producentów i lokalnych usług, np. korzystanie z bani). Silna marka jest czynnikiem promującym turystykę, wspierającym lokalne produkty i usługi, przyciągającym nowych mieszkańców i zatrzymującym ich przed emigracją, przyciągającym wykwalifikowanych pracowników i inwestorów oraz wzmacniającym tożsamość społeczności lokalnej. Można wyznaczyć kilka zasadniczych funkcji marki:

- identyfikacja wartości miejsca (dziedzictwo, wyróżniki),
- integracja społeczności lokalnej (siła grupy, gwarancja, rekomendacja) – poczucie wspólnoty,

- aktywizacja mieszkańców (przedsiębiorcza postawa, lokalne miejsca pracy, przewagi konkurencyjne),
- promocja (klimat, magnetyzm miejsca i produktów).

Budowanie marki jest procesem, w którym uczestniczą grupy osób, potrafiące dostrzec wyjątkową wartość miejsca, w którym żyją. Dzięki ich energii i pracy powstaje silna marka, oparta na walorach i wyróżnikach lokalnych, a jej twórcy stają się pierwszymi ambasadorami marki.

Proces budowania marki miejsca powinien obejmować wieloaspektowe analizy miejsca, jego wartości historycznej i obecnej, szeroko rozumianego dziedzictwa, uwzględniającego aspekty materialne i duchowe i powinna się opierać na współpracy z wszystkimi środowiskami i grupami społecznymi oraz wiekowymi. Do prowadzenia budowania marki warto zaprosić specjalistów, którzy nie tylko wesprą jego przebieg merytorycznie, ale też wniosą nań świeże i obiektywne spojrzenie.

Z kim współpracować?

Warto poszukać partnerów wśród takich instytucji jak:

- Narodowy Instytut Dziedzictwa (dostęp do informacji o dobrych praktykach edukacyjnych, ogólnopolski koordynator Europejskich Dni Dziedzictwa, organizator konkursu Generalnego Konserwatora Zabytków na działania edukacyjne przy zabytkach),
- szkoły różnych szczebli (organizowanie działań edukacyjnych, włączanie w system edukacji formalnej treści o lokalnym dziedzictwie),
- muzea i paramuzea (organizowanie działań edukacyjnych – lekcje muzealne, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, centra interpretacji dziedzictwa, rekonstrukcje historyczne),
- instytucje kultury działające na obszarze gminy (organizowanie działań edukacyjnych – wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- biura i ośrodki informacji turystycznej (dostęp do informacji o działaniach i wydarzeniach edukacyjnych i promocyjnych),
- organizacje pozarządowe zajmujące się dziedzictwem kulturowym na terenie gminy (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- organizacje pozarządowe, działające na terenie całej Polski, specjalizujące się we wsparciu edukacji i rozwoju, tworzące sieci wymiany wiedzy, informacji i doświadczeń,
- lokalne grupy działania (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- lokalni liderzy i animatorzy kultury (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- społeczność lokalna (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- lokalne media (promocja działań edukacyjnych i upowszechniających informacje o lokalnym dziedzictwie).

Clark D., S. Glazer, *Questing. A Guide to Creating Community Treasure Hunts*, University Press of New England, Hanover and London 2004.

Davis P., *Ecomuseums: A Sense of Place*. Bloomsbury Academic 2011. Maggi M., Avogadro C., Faletti V., Zatti F., *Ecomuseums in Europe. What they are and what they can be...* IRES Piemonte. Working Paper n. 137, 2000.

Gałek O., *Marka lokalna – narzędzie rozwoju przedsiębiorczości* (w:) Impuls. *Turystyka historyczna szansą na rozwój lokalny*. Łódź–Byczyna 2011, s. 33–45.

Gawęł Ł., *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2011.

Glazer S. (ed.) *Valley Quest II. 75 More Treasure Hunts in the Upper Valley*. Vital Communities, White River Junction, 2004.

Gorczyzewska E., Smętkiewicz K., *Budowa i promocja marki miejsca na przykładzie uzdrowiska termalnego Uniejów*

Kazior B., *Ekomuzea – ochrona i interpretacja dziedzictwa* (w:) D. Zaręba (red.) *Zielone szlaki – Greenways. Praktyczny poradnik*. Kraków–Brno 2007, s. 78–89.

Kazior B., *Ekomuzeum – metoda prezentacji lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. (w:) Dobry start 5, Warszawa 2013, 16–19.

Kazior B., *Questing – odkrywanie dziedzictwa miejsca* (w:) D. Zaręba (red.) *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa*. Zbiór dobrych praktyk. Kraków 2008, s. 17–20.

http://www.ue.katowice.pl/uploads/media/27_E.Gorczyzewska_K.Smetkiewicz_Budowa....pdf.

Warto zapamiętać

- Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie i promocja jego wartości kierowane do społeczności lokalnych oraz turystów warunkują wykorzystanie potencjału dziedzictwa do rozwoju społeczno-gospodarczego i sprzyjają mu.
- Działania edukacyjne powinny upowszechniać rzetelną wiedzę o lokalnym dziedzictwie oraz budzić emocje i pozytywne skojarzenia u odbiorców, m.in. dzięki wykorzystaniu metod animujących odbiorców do bezpośredniej aktywności i działania.
- Wykorzystując działania edukacyjne jako produkty wzbogacające ofertę turystyczną regionu, należy pamiętać o zróżnicowaniu ich form i zakresu tematycznego, tak aby tworzyły one bogatą oraz uzupełniającą się ofertę, kierowaną do zróżnicowanego grona odbiorców.
- Organizacją działań edukacyjnych mogą się zajmować instytucje gminne, a rolą gminy jest też wspieranie oraz animowanie organizacji i osób, które chcą i mogą dobrze organizować przedsięwzięcia edukacyjne oraz promujące lokalne dziedzictwo kulturowe i jego wartości.
- Zasoby dziedzictwa stanowią ważny potencjał do rozwoju turystyki i mogą być podstawą do tworzenia atrakcyjnej oferty. Ważna jest tu znajomość nowoczesnych trendów w turystyce, metod i narzędzi oraz współpraca różnych podmiotów, często z obszaru większego niż jedna gmina.

III.8 Narzędzia finansowe wspierające zarządzanie dziedzictwem lokalnym, czyli jak zdobyć dofinansowanie

Dofinansowanie można pozyskać z różnych źródeł i programów:

- na poziomie krajowym,
- na poziomie regionalnym,
- na poziomie lokalnym,
- ze środków europejskich.

Środki pomocowe oferowane są zarówno na inwestycje, jak i na projekty nieinwestycyjne („miękkie”), związane z ofertą edukacyjną, kulturalną lub społeczną przygotowaną specjalnie dla remontowanego czy przebudowywanego obiektu zabytkowego. Przedstawiona lista możliwych źródeł finansowania projektów z zakresu ochrony zabytków i rozwoju wykorzystującego dziedzictwo kulturowe nie jest jednak zamknięta. W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczyć się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Niejednokrotnie źródłem dodatkowych środków na działania inwestycyjne czy „miękkie” mogą być fundacje, lokalne grupy działania, a nawet osoby prywatne. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji oraz w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo i nie jest łatwo uzyskać dofinansowanie. Również liczba konkursów i programów jest duża, co oznacza, że dobrze jest na bieżąco obserwować nowe konkursy, nowe możliwości i starać się wybierać spośród nich te, które są przeznaczone dla naszego projektu. W niniejszym rozdziale znajdują się wskazówki, jak dobrze przygotować wniosek, na co zwrócić szczególną uwagę przy jego przygotowywaniu, a także, jakie są ogólne wymagania w dotychczasowych i ewentualnie w przyszłych konkursach.

Każdy z programów i konkursów ma specyficzne wymagania, które należy uwzględnić przy przygotowywaniu dokumentacji aplikacyjnej. Zawarte są one w dokumentacji konkursowej, co jeszcze przed decyzją o przygotowaniu i złożeniu wniosku umożliwia ocenę możliwości i nasze szanse na otrzymanie dofinansowania. Dlatego przed podjęciem decyzji o przygotowaniu wniosku aplikacyjnego obejmującego projekt należy zacząć przygotowania od zapoznania się z dokumentacją konkursową, czyli z regulaminem konkursu, załącznikami do regulaminu i kryteriami oceny wniosku na poziomie oceny formalnej i merytorycznej. Trzeba też odpowiedzieć sobie na pytanie, czy projekt spełnia wszystkie wymagania, czy są wszystkie załączniki, przede wszystkim te obowiązkowe. Wreszcie, żeby uniknąć rozczarowania, należy sprawdzić, na jaką ocenę można liczyć na każdym etapie rozpatrywania wniosku.

Perspektywa budżetowa 2014–2020 dla środków unijnych dobiega końca (środki zostały w większości województw rozdzielone, a data końcowa kwalifikowalności kosztów to 31 grudnia 2023 r.), z kolei dla środków pochodzących z Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2014–2021 ostateczną datą kwalifikowalności wydatków jest 30 kwietnia 2024 r. W przypadku środków budżetowych należy się liczyć z koniecznością rozliczania otrzymanych dotacji w roku ich uzyskania, ewentualnie przy zadaniach 2- i 3-letnich w latach następnych. Pewne programy zakończyły już nabory, nie przewiduje się kolejnych, niektóre ich jeszcze nie rozpoczęły, jeszcze inne ogłaszają konkursy co roku. Wynika z tego, że trzeba zaglądać na strony internetowe źródeł funduszy. Rozdział ma stanowić inspirację do głębszych poszukiwań w celu wyboru funduszu odpowiedniego do zaplanowanych działań w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Część I

Od pomysłu do projektu, czyli na co można uzyskać dofinansowanie

Często do zrealizowania jest projekt, na który brakuje środków i powstaje wtedy pytanie, czy warto ubiegać się o dotację. Przede wszystkim, jeśli zamierza się stanąć w szranki z innymi starającymi się o dofinansowanie, trzeba zastanowić się, czy dany konkurs, nabór wniosków jest dla nas odpowiedni. O tym, jak przygotować wniosek i jak dokonać „samooceny” szans w danym konkursie, można dowiedzieć się z kolejnych rozdziałów. W tym rozdziale przedstawiono podstawowe informacje:

- Kto może starać się o dofinansowanie?
- Na jaki obiekt lub zespół obiektów potrzebne jest dofinansowanie?
- Jakiego typu działalność będzie prowadzona w obiekcie?

O dofinansowanie mogą się starać nie tylko jednostki samorządu terytorialnego, lecz także wspólnoty nieruchomości i zarządcy obiektów zabytkowych, czyli osoby fizyczne, które stały się właścicielami zabytków, oraz organizacje pozarządowe prowadzące w takich obiektach działalność, Kościoły i związki wyznaniowe czy np. publiczne instytucje kultury i archiwa.

Wynika z tego, że w każdym naborze jest określona grupa potencjalnych beneficjentów, dla których przeznaczony jest konkurs.

W przypadku obiektów i zespołów zabytkowych można starać się o dofinansowanie na:

- konserwację zabytków nieruchomych i ruchomych;
- wszelkie remonty, w tym roboty budowlane, termomodernizacyjne, instalacyjne i inne;
- wyposażenie konieczne do prowadzenia działalności kulturalnej, edukacyjnej i społecznej;
- badania, ekspertyzy, dokumentacje, w tym dokumentacje projektowe, programy konserwatorskie, studia wykonalności, analizy;
- działania edukacyjne, społeczne i kulturalne;
- promocję obiektu, miejsca, regionu, działalności;
- opiekę nad miejscami pamięci;

- kultywowanie tradycji (konkursy typu Mistrz Tradycji, jednorazowe wydarzenia kulturalne i edukacyjne, rekonstrukcje i inscenizacje).

Tym, co jest istotne w przypadku przygotowania się do konkursu o dotację, to cel, któremu ma ona służyć. Nie wystarczy określenie jako jedyne go celu w przypadku działań inwestycyjnych remontu zabytku, konserwacji zabytkowego wyposażenia, a nawet rozbudowy i przebudowy, jeśli nie wiadomo, jaką funkcję obiekt będzie pełnił, jak będzie służył lokalnej społeczności, mieszkańcom gminy, regionu, turystom itp. Wymaga to interdyscyplinarnego podejścia do tematu, czyli określenia możliwości dostępu do obiektu różnych grup docelowych, doprecyzowania programu, który ma być w nim realizowany, wyboru różnorodnych form promocji. Od tego zależy, jakie źródła dofinansowania będą poszukiwane oraz w jakim stopniu pozyskane środki przełożą się na wykorzystanie danego miejsca i jego funkcjonowanie w obrębie np. gminy. W zależności od funkcji, którą pełni lub będzie pełnił zabytek, należy opracować program liczący się z jego dotychczasową oraz docelową funkcjonalnością. Inne są wymagania w przypadku zabytkowej kamienicy położonej na obszarze starego miasta zarządzanej przez wspólnotę, inne są możliwości remontu i konserwacji obiektu sakralnego, a jeszcze inne zabytkowego budynku szpitala, dworca, banku czy hotelu. Niejednokrotnie jednym z wymagań konkursowych jest przedstawienie analizy popytu uzasadniającej wybór danej oferty programowej, a także sformułowanie takiej oferty, która zapewni, że zabytek będzie w odpowiedni sposób wykorzystany i będzie funkcjonował w swoim otoczeniu nie tylko jako estetyczny, wyremontowany budynek, lecz także jako ośrodek skupiający życie lokalnej społeczności, atrakcyjna instytucja kultury, muzeum, dom kultury, teatr, biblioteka, galeria lub inny obiekt użyteczności publicznej: szpital, dom dziennego pobytu, ośrodek wychowawczy, bank, hotel. W przypadku kamienicy, domu mieszkalnego na zabytkowym osiedlu ważne jest zapewnienie, że po remoncie stanie się on zachętą do kolejnych działań rewitalizacyjnych i przyczyni się do zwiększenia liczby miejsc pracy, poprawy sytuacji gospodarczej na danym obszarze oraz do poszerzenia oferty turystycznej.

Należy pamiętać, że w przypadku programów europejskich wymagana jest realizacja wielu rozwiązań związanych z przestrzeganiem polityki horyzontalnej:

- 1) respektowanie zasady niedyskryminacji, co oznacza, że z powstałej w wyniku projektu infrastruktury będą mogli korzystać wszyscy zidentyfikowani odbiorcy bez względu na płeć (co wiąże się z promowaniem równości kobiet i mężczyzn), wiek, rasę lub pochodzenie etniczne, wyznawaną religię lub światopogląd, orientację seksualną, miejsce zamieszkania;
- 2) wprowadzenie wielu udogodnień dla osób z różnymi typami niepełnosprawności;
- 3) pozytywny wpływ realizowanego projektu na zrównoważony rozwój – zachowanie zasobów i walorów środowiska w stanie zapewniającym trwałe i niedoznające uszczerbku możliwości korzystania z nich zarówno przez obecne, jak i przyszłe pokolenia. Dotyczy to m.in. wpływu na środowisko naturalne i zmiany klimatu.

Ilustracja 35. Zabytkowy pawilon wchodzący w skład dawnego Szpitala Miejskiego nr 1 w Rybniku nazywanego przez mieszkańców „Juliuszem” od inicjatora jego powstania – doktora Juliusza Rogera. W ramach rewitalizacji w nowym budynku przy ul. Miejskiej powstało Centrum Usług Wsparcia Rozwoju Rodzin, którego gospodarzem jest Ośrodek Rodzinnej Pieczy Zastępczej, fot. B. Kozłowska, archiwum prywatne

Ilustracja 36. Zamek Czocha – jeden z zabytków nominowanych w 2019 r. przez Polską Organizację Turystyczną do nagrody – najważniejszej nagrody w branży turystycznej. Polska Organizacja Turystyczna podczas uroczystej gali w listopadzie 2019 r. wyróżniła 13 produktów turystycznych, w tym Czochę. Złoty Certyfikat 2019, czyli „turystycznego Oscara”, otrzymała Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach, fot. B. Kozłowska, archiwum prywatne

Ważnym działaniem dla realizacji projektu jest forma promocji wyremontowanego obiektu czy rewitalizowanego obszaru. Czasami można wystąpić o środki na popularyzację jakiegoś wydarzenia historycznego lub postaci związanej z danym obiektem, co też przyczyni się do zwiększenia atrakcyjności promowanego miejsca. Dla dobrej promocji warto nawiązać współpracę z organizacjami i instytucjami, które mogą być zainteresowane jego realizacją, gdyż widzą w nim możliwość dalszej współpracy, szansę dla rozwinięcia własnej działalności programowej lub gospodarczej albo po prostu lubią swoją gminę i wesprą starania o dofinansowanie.

Bez względu na źródło dofinansowania konieczne są konsultacje społeczne i działania partycypacyjne. Pozwalają one zorientować się, jakie są potrzeby mieszkańców, osób odwiedzających dane miejsce, korzystających obecnie i docelowo z oferty; jakie widzą zalety i mankamenty obecnej i przyszłej działalności związanej z zabytkiem. Takie pytania pomagają w tworzeniu dobrego projektu, na który składają się:

- dokumentacja projektowa/budowlana,
- projekty i programy konserwatorskie,
- wszelkie wymagane prawem pozwolenia, decyzje i opinie,
- oferta programowa,
- potrzeby z zakresu wyposażenia,
- promocja,
- plan realizacji projektu.

Szczególnie ostatni punkt jest istotny, powinien się na niego składać harmonogram, kosztorys i – co najważniejsze – plan możliwości pozyskania dofinansowania z różnych źródeł, gdyż na ogół nie udaje się pozyskać środków na całe przedsięwzięcie za jednym razem. Trzeba się liczyć z koniecznością składania wniosków do różnych programów.

Należy pamiętać, że sfinansowanie projektu może wymagać aplikowania do wielu różnych programów! Najlepiej stworzyć wniosek tak, aby dało się go podzielić na drobniejsze zadania czy etapy.

Część II

Wskazówki praktyczne – metody i narzędzia

Większość dotacji wymaga wkładu własnego oraz zainwestowania środków w działania przygotowawcze, są to różnego rodzaju dokumentacje, opinie, ekspertyzy, wreszcie przygotowanie studium wykonalności i wypełnienie wniosku. Świetnie, jeżeli można to wykonać w ramach własnych zasobów, ale najczęściej konieczne jest zatrudnienie pracowni i firm zewnętrznych. Koszt realizacji całego projektu, szczególnie w przypadku projektu inwestycyjnego, stanowi znaczący wydatek. Należy zastanowić się, czy dane przedsięwzięcie jest naprawdę potrzebne oraz czy gmina, instytucja lub organizacja posiada odpowiednie możliwości finansowe aby partycypować w kosztach realizacji projektu. Trzeba ocenić, czy możliwe jest zapewnienie wkładu własnego lub prefinansowania (zapewnienia środków finansowych na realizację projektu, które następnie zostaną zwrócone po poprawnym rozliczeniu wniosku) oraz przemyśleć, czy kredyt na ten cel nie obciąży zbyt mocno beneficjenta po otrzymaniu dofinansowania. Najczęstszą formą wsparcia jest refundacja środków

do pewnej wysokości określonej w dokumentacji konkursowej. Oznacza to, że po zawarciu umowy o wsparcie realizowana jest inwestycja, a dopiero po jej zakończeniu zostaje złożony wniosek o płatność i następuje zwrot całości lub części kosztów kwalifikowanych. Warunkiem każdego dofinansowania jest z reguły wkład własny określony procentowo, np. na poziomie 10–15%. Należy pamiętać też, że inne, nie mniej znaczące kwotowo będą środki potrzebne na utrzymanie efektów projektu w okresie jego trwałości.

Coraz częściej praktykuje się zaliczkowanie inwestycji, możliwe są również niskoprocentowane pożyczki. Informacje o możliwościach otrzymania różnego typu pożyczek, poręczeń, np.: mikro, małych, dużych, inwestycyjnych dla przedsiębiorstw, osób bezrobotnych, a także jednostek samorządu terytorialnego i spółdzielni mieszkaniowych można znaleźć na stronie <https://pożyczkiunijne.bgk.pl/oferta-pozyczek-unijnych/>.

Bank Gospodarstwa Krajowego jako Menadżer Funduszu wybiera instytucje finansowe, które potem udzielają pożyczek w obszarze:

- rozwoju sektora MŚP;
- efektywności energetycznej;
- odnawialnych źródeł energii;
- rewitalizacji;
- rynku pracy.

Funkcjonują także programy umożliwiające uzyskanie wkładu własnego. Przykładem takiego programu jest Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Strategicznym celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o współfinansowanie w ramach programów europejskich.

Jednak dotacje unijne to nie jedyne środki, o które można się starać. Poniżej przedstawiono programy, w których można ubiegać się o dofinansowanie działań związanych z dziedzictwem kulturowym. Z uwagi na źródła wsparcia dokonano podziału na środki budżetowe, środki unijne oraz pozostałe. O pomoc mogą występować przede wszystkim jednostki samorządu terytorialnego, a także różne instytucje kultury, związki wyznaniowe, wspólnoty i spółdzielnie mieszkaniowe oraz organizacje pozarządowe. Pomoc dostępna jest także dla samych właścicieli, zarządców czy użytkowników obiektów zabytkowych. Wsparcie można otrzymać zarówno na inwestycje, jak i na inne projekty, m.in. edukacyjne, popularyzatorskie, kulturalne, społeczne czy promocyjne. Przed dokonaniem wyboru programu trzeba zastanowić się, jak pozyskane środki mają pomóc w realizacji projektu i jaki problem rozwiązać. Aby uniknąć pułapek złego wyboru źródła finansowania, warto przemyśleć swoje działania związane z finansowaniem. Kluczem do ograniczenia problemów w momencie rozliczenia projektu jest poznanie najważniejszych warunków danego programu na etapie aplikacji o wsparcie. W celu prawidłowego umiejscowienia i zobrazowania tego sprawiającego trudności procesu poniżej zaprezentowano poszczególne etapy przygotowania się do pozyskania środków zewnętrznych. Przedstawione poniżej fazy mają charakter progresywny – każda z nich musi być ukończona tak, aby następna mogła być zakończona sukcesem. Warto zwrócić uwagę, że w większości programów znajduje się wymóg niekomercyjności projektu, czyli że nie może on generować znacznego dochodu netto. Co to oznacza? Beneficjent może np. wynajmować świetlicę wiejską, wyposażoną dzięki dofinansowaniu, na imprezy okolicznościowe, ale pod warunkiem, że utrzymany zostanie cel projektu, a działalność generująca zysk ma charakter dodatkowy, a nie dominujący. Ponadto dochód z wynajmowania świetlicy nie może przekroczyć 25% wartości całkowitych kosztów przedsięwzięcia.

PROJEKT

Dokonaj analizy sytuacji i zbierz informacje o potrzebach, których realizacja w dużej mierze uzależniona jest od pomocy ze środków zewnętrznych. Na tym etapie trzeba zapoznać się z podstawowymi zasadami i wytycznymi wyznaczonymi przez zakres danego programu oferującego pomoc zewnętrzną. Należy przeczytać uważnie dokumentację konkursową, która składa się ze zbioru zasad i reguł danego konkursu: wytycznych dotyczących zakresu konkursu, przygotowania wniosku, ewentualnie studium wykonalności. Można się z niej dowiedzieć, czy konkurs jest przeznaczony dla nas i jakie są kryteria formalne i merytoryczne oceny wniosku. Już na tym etapie powinien być powołany zespół odpowiedzialny za przygotowanie, a następnie wdrażanie projektu. O ile praktyka taka jest standardowa w przypadku działań rewitalizacyjnych, o tyle niestety kwestia odpowiedzialności poszczególnych członków zespołu za dane elementy przed złożeniem wniosku jest często bagatelizowana. Zwykle po rozstrzygnięciu zapytań ofertowych wybierana jest tania firma zewnętrzna nieznająca specyfiki lokalnych problemów i nieznająca się na ochronie dziedzictwa kulturowego. Dużo prościej i efektywniej jest przygotować program działania w ramach pracy własnego zespołu we współpracy z odpowiednio dobranymi ekspertami zewnętrznymi.

Krok
1

IDENTYFIKACJA PROBLEMÓW

Dokonaj analizy zidentyfikowanych problemów i celów, którym ma służyć projekt dofinansowany ze środków zewnętrznych. Zdiagnozuj problemy obiektu i jego otoczenia. Nie bój się partycypacji społecznej. Być może uzyskasz wiele cennych uwag i wskazówek, a nawet znajdziesz osoby chętne do współpracy. Działanie to polega na przekształceniu problemów, czyli sytuacji negatywnej, na sytuację pozytywną, którą można osiągnąć dzięki pozyskaniu środków zewnętrznych. Na tym etapie należy ustalić możliwe opcje realizacji projektu, dokonać oceny wybranych możliwości i wybrać strategię realizacji projektu, uwzględniając ogólne wymogi danego programu pomocowego i specjalne wymogi dostępu do określonego działania. Być może trzeba tak skonstruować projekt, żeby móc aplikować do różnych programów, oddzielnie.

Krok
2

PLANOWANIE DZIAŁAŃ

Określ elementy warunkujące realizację projektu, przede wszystkim wysokość koniecznych środków wsparcia zewnętrznego, ale również inne czynniki, tj. konieczność uzyskania pozwoleń, przeprowadzenia postępowań, konsultacje społeczne, pozyskanie partnerów itp. Nie należy planować działań niemożliwych do wykonania, a jeśli ich poprawna realizacja jest zależna od wielu podmiotów – należy budować partnerstwa jeszcze przed złożeniem wniosku, jasno precyzując obowiązki poszczególnych partnerów. Na tym etapie następuje przekształcanie ogólnej koncepcji w szczegółowy plan realizacji projektu obejmujący budżet i harmonogram. Dużą rolę odgrywa zespół pracujący nad przygotowaniem projektu. Poszczególne programy zapewniają skorzystanie z elektronicznego generatora wniosków aplikacyjnych ułatwiającego sformułowanie wniosku zgodnie z wytycznymi danego konkursu.

Krok
3

REALIZACJA i MONITOROWANIE

Wdrażanie projektu ma na celu realizację założeń i celów zawartych w projekcie. Na tym etapie wydatkowane są środki zgodnie z zawartą/zawartymi umową/umowami o dofinansowanie. Realizowane są też działania kontrolne i monitoringowe związane z wydatkowaniem środków pomocowych. W razie stwierdzenia odchyień trzeba mieć wcześniej opracowaną strategię pozwalającą na podejmowanie działań interwencyjnych, które przywracają odpowiedni bieg

Krok
4

Krok 5

realizacji zadań, terminów ich wykonania czy zużycia zasobów finansowych. W większości konkursów od wnioskodawców wymaga się zidentyfikowania ryzyka i określenia działań zaradczych. Po zakończeniu realizacji dofinansowanego zadania następuje rozliczenie projektu objętego wnioskiem o dofinansowanie.

EWALUACJA I AUDYT

W wielu programach pomocowych po zakończeniu projektu obowiązkowe jest przeprowadzenie badania ewaluacyjnego lub audytu. Dokonaj oceny efektywności wydatkowanych środków zewnętrznych. Podstawowym elementem ewaluacji jest badanie wartości dodanej programu opierające się na kryteriach: skuteczności, efektywności, wydajności i trwałości.

Część III

Nie pisz wniosku sam – współpracuj z innymi

Od prawidłowo przygotowanego wniosku zależy bardzo wiele. Przy realizacji projektu kulturowego ważne jest włączenie w te działania społeczności lokalnej już od początku procesu zabiegania o środki. Mieszkańcy, lokalne organizacje pozarządowe i lokalni liderzy powinni brać udział w projekcie już na etapie jego planowania – pozwoli to właściwie zdiagnozować problemy i potrzeby, a także cele projektu. Takie podejście przyczynia się też do aktywizacji mieszkańców. Ponadto często w dokumentacji konkursowej pojawia się oczekiwanie, aby przedstawić jako integralny załącznik tzw. analizę popytu. Warto znacznie wcześniej przygotować ankietę dla osób odwiedzających obiekt, gminę i region, z której można dowiedzieć się, czy planowana działalność po zakończeniu remontu i prac konserwatorskich jest tą, która przyciągnie kolejnych zwiedzających z najbliższej okolicy, miejscowości, regionu, zainteresowanych nową ofertą. Jest to tym bardziej istotne, że rzadko obiekt, w którym prowadzona jest działalność kulturalno-edukacyjna, leczniczo-opiekuńcza, wreszcie mieszkalna, jest w stanie zarobić na swoje dalsze potrzeby. A przecież po zakończeniu projektu trzeba mieć środki na doraźne prace remontowe, zachowanie budynku w dobrej kondycji technicznej, a także na utrzymanie personelu i prowadzenie zamierzonej działalności. Dlatego tak ważne jest od początku zbudowanie zespołu aplikacyjnego, a w dalszej kolejności zespołu realizującego projekt. Należy też zdecydować, czy ubieganie się o środki będzie procesem samodzielnym, czy posiłkowanym usługami firmy zewnętrznej. Pozyskiwanie środków może bowiem wymagać odpowiedniej wiedzy, zwłaszcza przy planowaniu dużych projektów infrastrukturalnych. W niektórych przypadkach warto rozważyć zatrudnienie firmy doradczej lub ekspertów, aby zwiększyć szanse na skuteczne aplikowanie. Trzeba też pamiętać, że pozyskanie środków to nie koniec pracy, przeciwnie – to początek nowego życia projektu. Beneficjenta czekają obowiązki związane z zarządzaniem projektem: okresowe i końcowe rozliczenia kosztów oraz sprawozdania z realizacji inwestycji czy poddawanie się kontroli – wszystko to wymaga zasobów kadrowych i pracy, a zasady finansowania funduszy europejskich są różne w zależności od konkretnego programu. W przypadku wydatków inwestycyjnych przeważnie nie przewiduje się finansowania w ramach projektu zadań związanych z zarządzaniem. Dodatkowo należy rozważyć, czy zakres obowiązków członków zespołu nie jest zbyt szeroki i czy można zlecić im dodatkowe zadania związane z przygotowaniem wniosku, a następnie zarządzaniem projektem. Przy większych projektach realizowanych przez dłuższy czas trzeba rozważyć zatrudnienie lub utworzenie stanowiska dla osoby, której kompetencje obejmować będą wyłącznie obowiązki związane z projektem.

Etap I. Przygotowanie i złożenie wniosku

Zespół własny

Jeżeli starasz się o dotację, powołaj osobę, a najlepiej interdyscyplinarny zespół odpowiedzialny za przygotowanie wniosku.

Zadania zespołu:

- zapoznanie się z kompletną dokumentacją konkursową;
- wyznaczenie osoby odpowiedzialnej za przygotowywanie załączników; organizację spotkań i korespondencję;
- precyzyjny podział zadań;
- cykliczne spotkania zespołu – monitoring prac;
- sprawdzanie na stronie konkursu zmian, wiadomości, pytań i odpowiedzi na pytania;
- sprawdzanie przygotowywanych przez wyznaczone osoby poszczególnych rozdziałów studium wykonalności, wniosku i innych dokumentów pod kątem ich przygotowania merytorycznego, rozumienia treści przez osoby postronne, poprawności ortograficznej, interpunkcyjnej itp.;
- przygotowanie wniosku wraz załącznikami do podpisania;
- złożenie wniosku.

Zespół zewnętrzny

- Dokonaj analizy, czy firma/eksperti posiada/-ją doświadczenie w pozyskiwaniu funduszy unijnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i jaka jest jej/ich skuteczność. W tym celu poproś firmę/eksperta o udostępnienie pisemnych referencji. Zapytaj firmę/eksperta o liczbę godzin udzielonego doradztwa oraz kwotę pozyskanych środków zewnętrznych. Zapytaj o podobne zrealizowane projekty w danym obszarze. Analiza dokumentów od firmy pozwoli ocenić, czy zakres proponowanej usługi jest zbieżny z doświadczeniem firmy/eksperta.
- Ustal na wstępie zasady i warunki wynagrodzenia.
- Zadanie firmy/eksperta powinno oprócz opracowania dokumentacji aplikacyjnej obejmować pomoc w przygotowaniu informacji dodatkowych i wyjaśnień, które zazwyczaj będą konieczne na etapie oceny merytorycznej wniosku.
- Profesjonalna firma doradcza przy pozyskiwaniu dotacji nie wymaga płatności z góry. Warto zastosować płatność podzieloną na etapy: płatność po złożeniu wniosku, po pozytywnej weryfikacji formalnej wniosku i podczas oceny merytorycznej, kiedy to trzeba ewentualnie uzupełniać wniosek i udzielać dodatkowych wyjaśnień. Dzięki zastosowaniu takiej metody będzie pewność, że firma dopełniła wszystkich formalności i wniosek nie zostanie odrzucony z jej winy.

Część IV

A) Środki pomocowe z budżetu państwa

Podstawowym wsparciem wydatków inwestycyjnych na ochronę zabytków są środki z budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i wojewódzkich konserwatorów zabytków (z części budżetu, którego dysponentem jest wojewoda). Środki te mogą zostać przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury są:

- programy MKiDN,
- wojewódzcy/miejscy konserwatorzy zabytków,
- urzędy marszałkowskie i wojewódzkie,
- Fundusz Kościelny,
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych,
- Fundusz Inicjatyw Obywatelskich,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- inne fundusze, konkursy i programy pomocowe.

W wielu przypadkach wsparcie przeznaczone jest nie tylko dla jednostek samorządu terytorialnego, lecz także dla związków wyznaniowych, organizacji pozarządowych, wspólnot nieruchomości oraz szeroko rozumianych zarządców obiektów i zespołów zabytkowych.

1) Środki MKiDN

Przy realizacji dużych projektów (około 1 mln zł) małe miejscowości nie zawsze mogą zabezpieczyć wymagany wkład własny na ich realizację, co skutkuje rezygnacją z wnioskowania o środki, a w efekcie – z dużych przedsięwzięć. Efektywnym środkiem wsparcia projektów mogą okazać się programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pozwalające na wsparcie projektów w obszarze opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym. Wykaz programów MKiDN, ogłoszenia dotyczące konkursów oraz aktualna dokumentacja konkursowa są corocznie zamieszczane na stronie internetowej ministerstwa. Do każdego z programów przygotowany jest corocznie regulamin konkursowy, który wskazuje, jakie są priorytetowe kierunki danego programu MKiDN. W odróżnieniu od pomocy unijnej wsparcie ma formę dotacji i jest wypłacane po zawarciu umowy z MKiDN. Programy MKiDN można podzielić na wspierające projekty „miękkie” i inwestycyjne. Do programów szczególnie interesujących dla właścicieli i zarządców zabytków należą: *Kolekcje muzealne, Ochrona zabytków, Wspieranie działań muzealnych, Kultura ludowa i tradycyjna, Ochrona zabytków archeologicznych, Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju, Groby i cmentarze wojenne w kraju, Infrastruktura kultury, Infrastruktura domów kultury*, a także wspomniana już *Promesa Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*.

Ilustracja 37. Kościół pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba Apostoła w Brzesku (woj. zachodniopomorskie). Prace konserwatorskie przy sklepieniu finansowane były od 2011 r. ze środków wielu instytucji, w tym: Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Niemiecko-Polskiej Fundacji Ochrony Zabytków (Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz), dotacji Niemieckiego Rządu Federalnego na Kulturę i Media, Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego i Parafii Brzesko, fot. B. Kozłowska, archiwum prywatne

Nabory do programów MKiDN dotyczą zadań realizowanych w okresie od roku do 3 lat i odbywają się przeważnie jesienią w roku poprzedzającym realizację projektów (do końca października lub listopada) oraz w razie niewyczerpania środków w ramach II naboru – do końca marca następnego roku.

W ramach programu *Ochrona zabytków* jesienią można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

W ramach programu można ubiegać się również o dofinansowanie następujących rodzajów zadań (nabór do 31 marca w następnym roku):

- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii.

Programy MKiDN, które mogą być wykorzystane przy budowaniu oferty kulturalnej lub edukacyjnej. Należy na bieżąco śledzić informacje o naborach do nich.

NIEPODLEGŁA

Link: <https://niepodlegla.gov.pl/dotacje/>

Cele szczegółowe:

Cel 1.: Realizacja wysokiej jakości projektów upamiętniających stulecie odzyskania niepodległości.

Cel 2.: Włączanie obywateli we współtworzenie obchodów.

Cel 3.: Upowszechnianie opartego na wartościach międzynarodowego wizerunku Polski.

Program NIEPODLEGŁA został zaplanowany na lata 2017–2021.

Budżet programu w 2020 roku wynosi 6 mln zł. W programie dla samorządowych instytucji kultury i organizacji pozarządowych można wnioskować o dofinansowanie od 10 tys. do 100 tys. zł. Poziom dofinansowania nie może przekroczyć 85% całości budżetu zadania.

KOALICJE DLA NIEPODLEGŁEJ

Link: <https://niepodlegla.gov.pl/grants/wyniki-naboru-w-programie-dotacyjnym-koalicje-dla-niepodleglej-2019/>

Dofinansowanie wynosi od 2 tys. do 20 tys. zł. Wnioski o dofinansowanie działań mogą składać organizacje pozarządowe i samorządowe instytucje kultury w partnerstwie z co najmniej dwoma innymi podmiotami, wskazanymi w regulaminie programu dotacyjnego. Realizowane w ramach programu zadania powinny wzmacniać poczucie wspólnoty w oparciu o wartości wpisane w polską tradycję państwową i narodową – wolność, solidarność oraz poszanowanie praw człowieka. Dofinansowanie mogą otrzymać projekty edukacyjno-animacyjne oparte na interakcji i współdziałaniu – warsztaty, gry terenowe, questy, spacer i rajdy tematyczne, konkursy, gry miejskie, projekty interdyscyplinarne wspierające społeczności lokalne w działaniach dotyczących identyfikowania i upowszechniania wiedzy o lokalnej historii i dziedzictwie kulturowym, lekcje i spotkania tematyczne, wykłady, panele dyskusyjne, a także wystawy (wraz z katalogami), wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, murale, prace porządkowe i dokumentacyjne na cmentarzach i miejscach o znaczeniu historycznym, działania przy identyfikowaniu i dokumentowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), archiwa społeczne.

2) Fundusz Kościelny

Link: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 *Ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego* (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla Kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Wnioski można składać dla zadań związanych z remontami i konserwacją obiektów sakralnych o wartości zabytkowej (dot. obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz do gminnej ewidencji zabytków). Takie działania często obejmują wręcz działania interwencyjne, czyli remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, a także wykonanie instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej, przeciwwła-

maniowej i przeciwpożarowej. Innymi budynkami, na które można otrzymać dofinansowanie z Funduszu Kościelnego, są tzw. obiekty kościelne, czyli inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.

W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki), a także remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków Funduszu Kościelnego są:

- osoby prawne Kościoła katolickiego;
- osoby prawne innych Kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do Kościołów oraz związków wyznaniowych;
- osoby prawne Kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru Kościołów i związków wyznaniowych, o których mowa w art. 30 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (Dz. U. z 2005 Nr 231, poz. 1965, z późn. zm.).

Dokumentami wymaganymi na etapie składania wniosku są:

- wniosek;
- aktualne zaświadczenie potwierdzające posiadanie statusu kościelnej osoby prawnej oraz umocowanie osób ją reprezentujących;
- dokumenty określające tytuł prawny wnioskodawcy do obiektu, w którym ma być realizowane zadanie;
- aktualne pozwolenie na budowę, o którym mowa w art. 3 pkt 12 *Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane* (Dz. U. z 2013 r., poz. 1409, z późn. zm.) oraz ewentualnie inne dokumenty wymagane przepisami prawa powszechnie obowiązującego, pozwalające na prowadzenie robót budowlanych;
- dokumentacja zdjęciowa stanu zachowania obiektu objętego wnioskiem o udzielenie dotacji;
- kosztorys inwestorski obejmujący wnioskowane zadanie lub ofertę cenową.

Przeważnie nabory na kolejny rok odbywają się jesienią w roku poprzedzającym, np. na 2020 r. przewidziano nabór do 30 listopada 2019 r. Kwota do rozdysponowania na 2020 r. wynosi 11 mln zł.

3) Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)

Link: <https://www.pfron.org.pl/>

Środki PFRON mogą być przeznaczone na przystosowanie obiektów kulturalnych do potrzeb osób niepełnosprawnych. O to dofinansowanie mogą ubiegać się organizacje sportu, kultury, rekreacji i turystyki osób niepełnosprawnych, osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Beneficjentami większości środków Funduszu są pracodawcy, osoby indywidualne oraz organizacje pozarządowe i fundacje. Największą część środków PFRON przekazuje bezpośrednio pracodawcom jako dofinansowanie do wynagrodzeń. Środki Funduszu przekazywane są również na pomoc indywidualnych osób niepełnosprawnych, wsparcie działań organizacji pozarządowych na rzecz osób niepełnosprawnych oraz finansowanie specjalistycznych placówek, takich jak Warsztaty Terapii Zajęciowej, lub przedsięwzięć z zakresu ekonomii społecznej, np. Zakładów Aktywności Zawodowej. Przykładem takiego wsparcia jest dotacja dla Fundacji Sztuki Osób Niepełnosprawnych w Krakowie dla projektu *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych w oparciu o światowe trendy w kulturze i sztuce* albo na Warsztaty Terapii Zajęciowej w Starym Lubiejewie, gdzie działają pracownie: ceramiczna, gospodarstwa domowego, ogrodniczo-bukieciarska, artystyczno-plastyczna, multimedialno-poligraficzna, krawiecka, wikliniarska oraz techniczno-stolarska. Fundusz przekazał środki na przebudowę i rozbudowę budynku w Starym Lubiejewie, na potrzeby utworzenia WTZ.

4) Wojewódzkie urzędy ochrony zabytków

Dotacje są przyznawane przez wojewódzkich, a w niektórych miastach – przez miejskich konserwatorów zabytków na: sporządzenie dokumentacji, remonty oraz prace konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestrów zabytków. Nabory najczęściej odbywają się dwukrotnie, czyli do 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona, dla projektów, w ramach których prace mają być przeprowadzone w danym roku, jak również do 30 czerwca na refinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Dotacje wynoszą do 50% lub do 100% wartości prac planowanych bądź przeprowadzonych w okresie ostatnich 3 lat. Trzeba zaznaczyć, że wnioskodawcami mogą być zarządcy obiektów zabytkowych, a więc również wspólnoty mieszkaniowe, stowarzyszenia i fundacje.

Wysokość dotacji i liczba wniosków wybranych do dofinansowania jest różna w zależności od kwoty, jaką dysponuje konserwator zabytków w danym województwie.

5) Urzędy marszałkowskie

Urzędy marszałkowskie prowadzą na ogół działalność uzupełniającą w zakresie dofinansowania prac przy zabytkach w stosunku do wojewódzkich konserwatorów zabytków, ale oprócz prac konserwatorskich oraz remontowych udzielają także dotacji na działania towarzyszące – „miękkie”. Oznacza to, że można ubiegać się o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania przeważnie do wysokości 50% nakładów koniecznych, a oprócz tego – brać udział w innych, otwartych konkursach ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego ogłaszanych przez urzędy marszałkowskie.

Poniżej znajdują się przykłady konkursów ogłaszanych przez urzędy marszałkowskie. Daje to możliwość uzupełnienia dofinansowania na ofertę kulturalną, edukacyjną czy związaną z promocją dziedzictwa kulturowego dotyczącego zabytku, gminy lub regionu. Oprócz tych propozycji istnieją także ogłoszenia o stypendiach, zgłoszeniach do nagrody. Strona naszego urzędu marszałkowskiego również powinna należeć do tych często odwiedzanych.

- Woj. śląskie:
Konkurs pod nazwą *Piękna Wieś* w kategoriach:
 - najpiękniejsza wieś,
 - najpiękniejsza zagroda wiejska,
 - najlepsze przedsięwzięcie odnowy wsi,
 - najlepsza strona internetowa sołectwa (od 2009 roku),
 - najlepsze przedsięwzięcie popularyzujące tradycje, obrzędy i zwyczaje ludowe.
- Woj. dolnośląskie:
 - edukacja kulturalna dzieci i młodzieży,
 - dziedzictwo kulturowe,
 - inicjatywa artystyczna,
 - publikacje i wydawnictwa.
- Woj. mazowieckie:
 - propagowanie idei Sieci Dziedzictwa Kulinarne Mazowsze,
 - upowszechnienie produktów tradycyjnych i regionalnych.
- Woj. warmińsko-mazurskie:
 - publikacje z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego spełniające wysokie standardy merytoryczne i redakcyjne, realizowane w trybie wieloletnim ze względu na złożoność tematyczną.

6) Program operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (FIO) na lata 2014–2020

Link: <https://www.niw.gov.pl/nasze-programy/fio-2/fio-2020/>

Program FIO finansowany jest ze środków krajowych, a skierowany jest przede wszystkim do małych, młodych organizacji o charakterze lokalnym. Szczególną zaletą FIO jest prefinansowanie realizowanych zadań. Pozwala to projektodawcom, którzy dysponują niewielką ilością środków, na realizację zadania bezpośrednio po rozstrzygnięciu konkursu, bez potrzeby uprzedniego tworzenia rezerw finansowych. Głównym celem FIO jest zwiększenie zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne. Wyodrębnione są cztery priorytety merytoryczne 1. Małe inicjatywy; 2. Aktywne społeczeństwo; 3. Aktywni obywatele; 4. Silne organizacje pozarządowe. W ramach każdego z priorytetów możliwa jest realizacja projektów w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym. Wysokość wnioskowanej dotacji jest różna w zależności od okresu trwania projektu, dla projektów „jednorocznych”: od 10 tys. do 120 tys. zł (wniesienie wkładu własnego w ramach składanych ofert nie jest wymagane), natomiast dla projektów „dwuletnich”: od 20 tys. do 200 tys. zł (minimalna dotacja w danym roku musi wynosić nie mniej niż 10 tys. zł). Warto pamiętać, że w PO FIO konieczne jest zapewnienie wkładu własnego projektu, a koszty obsługi zadania mogą stanowić maksymalnie 30% dotacji. Środki PO FIO mogą być wykorzystane na działania dotyczące dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Wnioski mogą składać organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, spółdzielnie socjalne, spółki akcyjne, spółki z o.o., kluby sportowe, koła gospo-

dyń wiejskich itp. Fundusze można wykorzystać na broszury, szkolenia, warsztaty poświęcone popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Ogłoszenia o corocznych konkursach zamieszczane są na stronach Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej.

Przykłady dofinansowania z FIO działań związanych z dziedzictwem kulturowym:

Priorytet 1.:

- Stowarzyszenie Miłośników i Przyjaciół Kurozwek/Organizacja X Festiwalu Chopinowskiego w Kurozwekach,
- Stowarzyszenie Zabytkowej Kopalni „Ignacy”/Pokłady historii – 225 lat górnictwa na Ziemi Rybnickiej. Cykl działań kulturalnych i edukacyjnych. Stowarzyszenie Dzieciom i Młodzieży,
- Fundacja PROSVITA/Spotkania z kulturą ukraińską.

Priorytet 2.:

- Stowarzyszenie Mieszkańców Bielan „Aktywni w każdym wieku”/Smaki łączą pokolenia,
- Stowarzyszenie Nasza Wieś/Błędowno z historią w tle,
- Lokalna Organizacja Turystyczna Mazowska Zachodniego/Być jak... mistrz – historia zakłeta w ginących zawodach pracowników dawnej żyrardowskiej fabryki lnu,
- Stowarzyszenie Miłośników Teatru w Szalowej/Muzyką daj się unieść – aktywizacja lokalnej społeczności wsi Szalowa poprzez kulturę i sztukę,
- Stowarzyszenie Kowali Polskich/ Kształcenie kadry upowszechniającej polskie kowalstwo ludowe i artystyczne,
- Stowarzyszenie Wandalow/Wandalska Zagroda w Kotorowie/Uczniowski Klub Sportowy „Grot-Michał” Werbkowice/Aktywizacja społeczeństwa lokalnego poprzez pielęgnację dziedzictwa kulturowego i historycznego Gminy Werbkowice,
- Polskie Stowarzyszenie Miłośników Kolei/Wolontariat w Parowozowni jako forma kształtowania postaw patriotycznych wobec dziedzictwa historycznego polskiej kolei,
- Fundacja Archeologia Fotografii/Bezpieczne fotoarchiwa. Profesjonalizacja trzeciego sektora w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym.

Ilustracja 38. Zabytkowa Kopalnia „Ignacy” po zakończeniu działań rewitalizacyjnych jest miejscem spotkań, integracji społeczności lokalnej, dzieci i młodzieży, fot. D. Gajda, <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35063,18648175,rybnik-zabytkowa-kopalnia-ignacy-czeka-na-gosci.html>

7) Inne przykładowe możliwości dofinansowania zadań w zabytkach

Inne źródła dofinansowania możliwe do wykorzystania:

- Narodowy Instytut Dziedzictwa, www.nid.pl;
- Narodowe Centrum Kultury, www.nck.pl;
- Narodowy Instytut Wolności (w tym Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego) <https://www.niw.gov.pl/>;
- Muzeum Historii Polski, <https://www.niw.gov.pl/>;
- dotacje w ramach budżetu partycypacyjnego/obywatelskiego;
- Centrum Myśli Jana Pawła II, <https://www.centrumjp2.pl/>;
- dotacje samorządowe na zabytki w różnych miastach: Wrocław, Białystok, Olsztyn (wybrano 10 z 16 projektów);
- fundusze prywatne, Fundacja KGHM i inne;
- Bank ING, NBP, PKO BP, fundacje bankowe, <http://konkursy-dla-ngo.blogspot.com/2013/02/zroda-dotacji-dla-organizacji.html>;
- konkursy – organizacje pozarządowe <https://www.facebook.com/konkursyNGO>;
- Fundacja Kronenberga przy Citi Handlowy, <http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/po-lish/6567.htm>
 - uprawnieni wnioskodawcy: szkoły, uczelnie, jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, domy kultury, biblioteki;
 - na co można przeznaczyć dotację? – na broszury, działania edukacyjne, poszukiwania zbiorów, kwerendy, dokumentowanie dziedzictwa;
 - kiedy można się starać o dotację? – nabór jest ciągły;
- Kulczyk Foundation <http://kulczykfoundation.org.pl/>.

Trudno jest omówić taką ogromną liczbę organizacji, instytucji i fundacji, do których można zwrócić się o dofinansowanie, np. w ramach ogłaszanych konkursów. Należy jednak zwrócić uwagę na kilka z nich, a więc na lokalne budżety obywatelskie (partycypacyjne), które dysponują często dużymi środkami, np. Olsztyński Budżet Obywatelski na projekty, które mają być realizowane w 2020 r. przeznaczył 6,4 mln zł. Powoli projekty w całej Polsce tematycznie wykraczają poza place zabaw dla dzieci i siłownie na wolnym powietrzu. W ramach propozycji projektowych mogą się znaleźć miejsca pamięci, działania rewaloryzacyjne w miejscowych parkach historycznych, skwerach upamiętniających ważne wydarzenia, naprawa pomników, a nawet detal architektoniczny czy dekoracja malarska.

We Wrocławiu powołano Wrocławski Budżet Obywatelski specjalnie dla zabytków. Ma on służyć opiece nad dziedzictwem kulturowym Wrocławia i utrwaleniu jego wartości, objęte są nim obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków. W 2018 r. wybrano dwa projekty:

1. Renowację herbów Wrocławia, które przed wojną były umieszczane zwyczajowo na budynkach użyteczności publicznej – szkołach, bibliotekach czy urzędach, ale również elektrowniach, zajezdniach czy trafostacjach.
2. Kwietniki mozaikowe jako doskonały przykład małej architektury lat 80. XX wieku we Wrocławiu.

Z kolei w ramach budżetu partycypacyjnego w powiecie wałbrzyskim wśród zwycięskich projektów w 2017 r. znalazł się projekt „Ocalić od zapomnienia” w gminie Stare Bogaczowice, którego realizacja pozwoliła na uporządkowanie i odnowienie zabytkowych alejek na cmentarzu ewangelickim w Gostkowie (Fundacja Anna w Gostkowie).

- Projekt w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym może być współfinansowany przy wykorzystaniu wielu środków wsparcia zewnętrznego – zarówno z budżetu krajowego, samorządowego, z funduszy licznych fundacji i innych źródeł dofinansowania, jak i z funduszy unijnych.
- Wsparcie dostępne jest na realizację projektów inwestycyjnych, jak i tzw. miękkich, co pozwala na realizację pełnego projektu, od chwili rozpoczęcia działań inwestycyjnych, poprzez ich zakończenie, aż po rozpoczęcie i prowadzenie w obiekcie działalności.
- Warto skorzystać ze spotkań informacyjnych dla wnioskodawców, gdyż umożliwiają one uzyskanie informacji odnośnie do konkretnych pytań i rozwianie wątpliwości, które pojawiają się podczas opracowania dokumentów do konkursu i naboru wniosków.
- Korzystajmy z możliwości kontaktu z Instytucją Zarządzającą. Mogą to być rozmowy z osobami wyznaczonymi do kontaktów zarówno w formie telefonicznej, jak i elektronicznej. Zadawajmy pytania, czytajmy na stronie internetowej odpowiedzi na pytania innych, potencjalnych wnioskodawców.

Ważniejsze strony internetowe z informacjami o dotacjach:

Na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa, NID, (www.nid.pl) znajdują się informacje na temat finansowania opieki nad zabytkami (zakładka: *Dla właścicieli i zarządców*).

Na stronie Narodowego Centrum Kultury, NCK, (www.nck.pl) znajdują się informacje o konkursach dotacyjnych, m.in. na wsparcie dla chórów szkolnych, modernizację lokalnych ośrodków kultury.

Na stronie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, MKiDN, (www.mkidn.gov.pl; zakładki: <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-mkidn-2020> oraz <https://www.gov.pl/web/kultura/fundusze-europejskie>) prezentowane są programy z budżetu krajowego oraz programy z szeroko pojętych środków europejskich, których celem jest dofinansowanie dla obiektów zabytków oraz dla projektów „miękkich” w nich realizowanych.

Przykładowa lista programów MKiDN i przypisanych do nich instytucji zarządzających z 2020 roku:

Program	Instytucja zarządzająca
Muzyka	Instytut Muzyki i Tańca
Muzyczny ślad	Instytut Muzyki i Tańca
Teatr i taniec	Departament Mecenatu Państwa
Sztuki wizualne	Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki
Film	Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny
Wydarzenia artystyczne dla dzieci i młodzieży	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej
Narodowa kolekcja sztuki współczesnej Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Departament Narodowych Instytucji Kultury
Zamówienia kompozytorskie	Instytut Muzyki i Tańca
Literatura	Instytut Książki
Promocja czytelnictwa	Instytut Książki
Czasopisma	Instytut Książki
Partnerstwo dla książki	Instytut Książki
Edukacja artystyczna	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej
Edukacja kulturalna	Narodowe Centrum Kultury
Ochrona zabytków	Departament Ochrony Zabytków
Wspieranie działań muzealnych	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów
Kultura ludowa i tradycyjna	Departament Narodowych Instytucji Kultury
Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą	Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA
Ochrona zabytków archeologicznych	Narodowy Instytut Dziedzictwa
Miejsca pamięci narodowej za granicą	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych
Badanie polskich strat wojennych	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych
Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju	Departament Dziedzictwa Kulturowego
Groby i cmentarze wojenne w kraju	Departament Dziedzictwa Kulturowego
Infrastruktura kultury	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej
Infrastruktura szkolnictwa artystycznego	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej
Infrastruktura domów kultury	Narodowe Centrum Kultury
Kultura dostępna	Narodowe Centrum Kultury
Promocja kultury polskiej za granicą	Departament Współpracy z Zagranicą
Kultura cyfrowa	Departament Własności Intelktualnej i Mediów
Rozwój sektorów kreatywnych	Departament Własności Intelktualnej i Mediów
Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Departament Funduszy i Spraw Europejskich
Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych

Na stronie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, MSWiA, (<https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> oraz <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/dotacje>) można zapoznać się z trybem przyznawania dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo bądź orzecznictwo oraz z naborami na realizację inwestycji służących zachowaniu tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych albo zachowaniu i rozwojowi języka regionalnego.

Strona Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.nfosigw.gov.pl, zakładka: *Oferta finansowania*), a także w BIP Funduszu.

Portal organizacji pozarządowych: <http://www.ngo.pl> , <https://fundusze.ngo.pl/aktualne>.

Na stronie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (<https://www.pfron.org.pl/>) publikowane są zasady wspierania realizacji zadań z zakresu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych, zleczanych organizacjom pozarządowym.

Na stronie Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy (www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/) znajdują się informacje o finansowaniu inicjatyw dotyczących dziedzictwa kulturowego i tradycji oraz twórczości artystycznej dzieci i młodzieży.

Strona FIO (www.pozytek.gov.pl) oraz strona instytucji zajmującej się obsługą programu (www.crzl.gov.pl).

Na stronie Fundacji KGHM Polska Miedź (<http://www.fundajakghm.pl>) znajdują się informacje o wspieraniu finansowym przez Fundację wartościowych projektów w czterech obszarach: zdrowia i bezpieczeństwa, sportu i rekreacji, kultury i tradycji oraz nauki i edukacji. O darowizny z Fundacji mogą ubiegać się zarówno instytucje, jak i osoby fizyczne.

B) Środki pomocowe z funduszy europejskich

Perspektywa finansowa na lata 2014–2020 daje ciągle jeszcze duże możliwości finansowania działań w obszarze szeroko pojętej kultury, m.in. inwestycji, ochrony zabytków, rewitalizacji czy promocji dziedzictwa kulturowego. Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów wdrażanych na poziomie krajowym, takich jak:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko;
- regionalne programy operacyjne;
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego – tzw. fundusze norweskie;
- Program Operacyjny Rybactwo i Morze 2014–2020;
- w ramach programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej: transgranicznych (Polska – Słowacja, Czechy – Polska, Polska – Saksonia, Brandenburgia – Polska, Meklemburgia – Pomorze Przednie – Brandenburgia – Polska, Południowy Bałtyk, Litwa – Polska), transnarodowych (Region Morza Bałtyckiego, Europa Środkowa), programu międzyregionalnego (Interreg Europa), a także Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (Polska – Białoruś – Ukraina, Polska – Rosja);

- w ramach programów Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (Polska – Białoruś – Ukraina, Polska – Rosja);
- Kreatywna Europa;
- Europa dla Obywateli.

Liczne programy pozwalają zarówno na realizację projektów infrastrukturalnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, jak i programów edukacyjnych, kulturalnych, czyli projektów o charakterze „miękkim”.

Na poziomie lokalnym pozyskanie dofinansowania dla projektów inwestycyjnych i „miękkich” jest możliwe za pośrednictwem Lokalnych Grup Działania w ramach Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność (RLKS).

Uzupełnieniem dofinansowania z programów europejskich mogą być dotacje udzielane przez fundacje, ambasady, różnego rodzaju fundusze, takie jak:

- Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej,
- Fundusz Wyszehradzki,
- Fundacja Batorego,
- Fundacja Konrada Adenauera,
- Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności.

Ostatnie z wymienionych organizacji pozwalają na prowadzenie różnorodnych projektów społecznych przyczyniających się do aktywizacji lokalnych społeczności, a także projektów edukacyjnych dla dzieci i młodzieży.

1) Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko jest największym programem realizowanym w perspektywach budżetowych 2007–2013 i 2014–2020. Jego budżet stanowi ponad 40% wszystkich pieniędzy, które Polska otrzymała z Unii Europejskiej. Wspiera on przede wszystkim projekty transportowe i ochronę środowiska, ale przeznaczone są w nim również środki na kulturę w ramach Priorytetu VIII *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*, Działanie 8.1 *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*. Beneficjentami mogły być gminy, organizacje pozarządowe, instytucje kultury i szkoły artystyczne. Na ten cel zaplanowano 467,3 mln euro. Co ważne, program wprowadził progi maksymalnej wartości projektów: maksymalny wkład z EFRR nie mógł przekroczyć 10 mln euro. W przypadku projektów dotyczących obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO wartość ta wynosiła 20 mln euro. Wybór projektów następował w procedurze konkursowej. W latach 2015–2017 odbyło się pięć naborów dla gorzej rozwiniętych województw i osobno dla województwa mazowieckiego.

Program obejmował infrastrukturę zabytkową, niezabytkową, sprzęt oraz wyposażenie.

Do dofinansowania wybrano najcenniejsze i najbardziej znaczące zabytki, które znajdują się na liście światowego dziedzictwa UNESCO lub są Pomnikami Historii. Otrzymało je 141 projektów spośród 369 złożonych wniosków. Najwięcej wniosków zostało złożonych przez instytucje kultury – 168, szkoły i uczelnie artystyczne – 83 oraz Kościoły (w tym wyższe seminarium duchowne) – 75. Najwięcej projektów jest realizowanych lub już zrealizowanych w Małopolsce (20) oraz w województwach wielkopolskim (11), dolnośląskim (11),

a także kujawsko-pomorskim i łódzkim (po 10). Warto podkreślić też, że kilka projektów partnerskich realizowanych jest na terenie paru województw.

Na przykładzie prezentowanego poniżej Kościoła Pokoju w Świdnicy widać, jak ważne w celu starania się o dofinansowanie z różnych źródeł jest rozsądne dzielenie projektu na etapy, na mniejsze zadania. Szczególnie ważne jest to w przypadku projektów bardzo złożonych, wymagających nie tylko remontu i konserwacji, lecz także zakupu wyposażenia, promocji, przygotowania oferty dla przyszłego działania. Wszystkie elementy całościowego projektu muszą być starannie przemyślane zarówno od strony finansowej, jak i logistycznej. Harmonogram rzeczowo-finansowy musi być rzetelny i obejmować wszystkie działania niezbędne do realizacji projektu.

Maksymalny procent dofinansowania w programie:

- państwowe jednostki budżetowe – 100%,
- państwowe oraz współprowadzone przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego instytucje kultury, uczelnie artystyczne – 100%,
- pozostali beneficjenci – 85% dla regionów słabiej rozwiniętych lub 80% dla województwa mazowieckiego.

Ilustracja 39. Parafia Ewangelicko-Augsburska pw. Świętej Trójcy w Świdnicy – Kościół Pokoju. W ostatnich latach w ramach POIiŚ uzyskano dofinansowanie na projekt *Konserwacja i renowacja drewnianego obiektu zabytkowego UNESCO – Kościoła Pokoju w Świdnicy w celu ochrony dziedzictwa kulturowego oraz na Zachowanie unikatowego dziedzictwa kulturowego UNESCO poprzez utworzenie szlaku epitafiów w Kościele Pokoju w Świdnicy i rewitalizację przykościelnego cmentarza ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2014–2020, fot. B. Kozłowska, archiwum prywatne*

Aplikując o środki POIiŚ 2014–2020, można było otrzymać dodatkowe punkty za spełnienie szeregu kryteriów formalnych i merytorycznych. Kryteria te różnią się w zależności od typów projektów: *Infrastruktura zabytkowa, Infrastruktura niezabytkowa oraz Sprzęt i wyposażenie*, a są to:

- dywersyfikacja źródeł finansowania działalności i pozyskiwanie środków z innych zewnętrznych źródeł finansowania,
- doświadczenie wnioskodawcy,
- koszty funkcjonowania w okresie trwałości projektu,
- efektywność energetyczna,
- ocena/analiza popytu (szacowana liczba dodatkowych odwiedzających),
- długotrwałe efekty ekonomiczno-społeczne projektu, miejsca pracy u beneficjenta,
- zgodność projektu ze Strategią Unii Europejskiej dla regionu Morza Bałtyckiego,
- zgodność projektu z lokalnym programem rewitalizacji,
- wpływ projektu na poprawę dostępności do kultury dla zwiedzających, oferta kulturalno-edukacyjna,
- wpływ projektu na podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu/kraju,
- zgodność projektu ze wskazanymi w *Szczegółowym opisie osi priorytetowych POIiŚ* kluczowymi typami projektów, komplementarność i synergia projektu,
- uwzględnienie w projekcie potrzeb osób niepełnosprawnych i wpływ projektu na włączenie społeczne grup wykluczonych.

Ilustracja 40. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, projekt *Rewitalizacja i udostępnienie przemysłowego dziedzictwa kulturowego Górnego Śląska, zarówno materialnego, jak i niematerialnego, łącząca dziedzictwo przemysłowe w dwóch miastach*. Efektem będzie synergia pomiędzy kompleksem w Zabrze a nowo utworzonym Muzeum Hutnictwa w Chorzowie. Kwota dofinansowania: 58 526 372,92 zł, data realizacji: od 30 marca 2017 r. do 31 grudnia 2019 r. Zabytkowa sztolnia Królowa Luiza w Zabrze jako jedyny obiekt z obszaru dziedzictwa przemysłowego w Polsce i Europie znalazła się wśród laureatów Nagród Dziedzictwa Europejskiego (Nagród Europa Nostra 2019), fot. ze strony kopalni Guido, <https://kopalniaguido.pl/archiwum-wydarzen/1859-sztolnia-dziala-kolejka-karlik-i-nowe-maszyny-gornicze>

2) Regionalne programy operacyjne

W perspektywie finansowej na lata 2014–2020 możliwe jest pozyskanie ważnych i dużych kwotowo środków na projekty z urzędów marszałkowskich prowadzących nabory ze środków unijnych. Programów było/jest tyle, ile jest województw. Pomoc finansowa na ochronę dziedzictwa kulturowego była/jest dostępna w ramach wielu priorytetów: *Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego, Rewitalizacja, Infrastruktura kultury, ochrony zdrowia, edukacji* (często takie funkcje pełnią właśnie obiekty zabytkowe), a także z programów społecznych ze środków EFS, które umożliwiają promocję obiektu czy gminy, prowadzenie działalności turystycznej itp.

W każdym z województw prowadzone są nabory w ramach osi priorytetowej dedykowanej dla obszarów rewitalizacji i dla infrastruktury ochrony zdrowia i edukacji. Odrębnymi naborami wsparta jest w niektórych województwach infrastruktura o szczególnym znaczeniu, np. przemysłowa, obejmująca dawne zakłady przemysłowe, osiedla robotnicze, zabytki techniki, czy uzdrowiskowa, czyli zabytkowe założenia rekreacyjne w różnych miejscowościach znanych z działalności sanatoryjnej (parki zdrojowe, pawilony itp.).

W przypadku naborów do wymienionych konkursów nie jest wymagane, aby obiekt zabytkowy miał szczególny status: Pomnika Historii, wpisu na listę światowego dziedzictwa UNESCO czy wpisu do rejestru zabytków, co jest jednym z warunków w przypadku konkursów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, nie mówiąc już o naborach do POliŚ, tzw. funduszy norweskich, a także wielu programów ze środków budżetowych.

W przypadku konkursów związanych z rewitalizacją warunkami były:

- wpis lokalnego programu rewitalizacji (lpr) do wykazu programów rewitalizacji w danym województwie, co było równoznaczne z tym, że został oceniony pozytywnie;
- umieszczenie projektu na liście projektów podstawowych lub uzupełniających w danym lpr.

W niektórych konkursach, np. dla wspólnot mieszkaniowych, wymagane jest poświadczenie, że obiekt jest położony w strefie ochrony konserwatorskiej lub wpisany do gminnej ewidencji zabytków.

Link do publikacji *Rola dziedzictwa kulturowego w rewitalizacji*:

https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/52926/Publikacja_Rola_dziedzictwa_w_rewitalizacji_v2.pdf

W przypadku podstawowego konkursu dotyczącego ochrony, promocji i rozwoju dziedzictwa kulturowego i naturalnego celem głównym jest wsparcie realizacji przedsięwzięć z zakresu ochrony, rozwoju, udostępnienia i promocji zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), w szczególności poprzez:

- realizację prac konserwatorskich, restauratorskich i prac zabezpieczających przed zniszczeniem oraz robót budowlanych,
- podejmowanie działań zmierzających do ochrony krajobrazu kulturowego, w tym realizowanych na terenie parków kulturowych czy zabytkowych ogrodów,
- dostosowywanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji gospodarczych i społecznych,
- udostępnianie i promocję materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu oraz oferty turystycznej opartej na jego zasobach.

Wysokość wsparcia jest różna w zależności od województwa. Zasady i tryb wsparcia projektów kulturowych oraz wysokości planowanego wsparcia określone są w *Szczegółowych opisach osi priorytetowych* i ogłoszeniach konkursowych, przygotowywanych dla każdego województwa odrębnie. Przykładowo dla obszaru kultury w województwie małopolskim oś nosi nazwę *Dziedzictwo regionalne*. Celem osi priorytetowej jest podniesienie atrakcyjności i konkurencyjności regionu z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa regionalnego. Priorytet ten składa się z trzech głównych działań: rozwoju dziedzictwa kulturowego i naturalnego (tu grupują się poddziałania najbardziej interesujące dla podmiotów kultury), ochrony różnorodności biologicznej, rozwoju wewnętrznych potencjałów województwa. W województwie warmińsko-mazurskim dofinansowanie na zabytki można otrzymać w ramach osi priorytetowej *Kultura i dziedzictwo*, w której wyodrębniono poddziałania: dziedzictwo kulturowe, instytucje kultury, infrastruktura kultury. W województwie śląskim w ramach priorytetu *Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów środki* można otrzymać m.in. na prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane dla obiektów przynależnych do Szlaku Zabytków Techniki.

Kwalifikowalność wydatków w perspektywie budżetowej 2014–2020 została przedłużona do 31 grudnia 2023 r., jednak większość środków rozdysponowano w konkursach jeszcze przed 2020 r. Wynika to z faktu, że inwestycje infrastrukturalne wymagają czasu na ich realizację. Aby mieć pewność, że beneficjenci zdążą zrealizować i rozliczyć swoje inwestycje, większość konkursów rozstrzygano w latach 2016–2019, aby jak najwcześniej podpisywać umowy z beneficjentami. Nie oznacza to jednak, że nie ma nowych naborów. Są one sporadyczne, a alokacje znacznie mniejsze, ale ciągle warto śledzić strony urzędów marszałkowskich lub poszukiwać informacji o nowych naborach na stronie Funduszy Europejskich (<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>) w zakładce: *Serwisy programów*.

Kwalifikowalność środków w przypadku programów unijnych dofinansowanych w ramach perspektywy budżetowej 2014–2020

1. Zgodnie z art. 71 rozporządzenia ogólnego trwałość projektów współfinansowanych ze środków funduszy strukturalnych lub FS musi być zachowana przez 5 lat (3 lata w przypadku MŚP – w odniesieniu do projektów, z którymi związany jest wymóg utrzymania inwestycji lub miejsc pracy) od daty płatności końcowej na rzecz beneficjenta.
2. Początkiem okresu kwalifikowalności wydatków jest 1 stycznia 2014 r.
3. Kończącą datą kwalifikowalności wydatków jest 31 grudnia 2023 r.
4. Okres kwalifikowalności wydatków w ramach danego projektu określony jest w umowie o dofinansowanie projektu, przy czym okres ten nie może wykraczać poza daty graniczne określone w pkt 2–3.
5. Szczegółowe zasady kwalifikowalności wydatków określone są w *Wytycznych w zakresie kwalifikowalności wydatków w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności na lata 2014–2020*, aktualizowanych przez właściwe ministerstwo i publikowanych na portalu Funduszy Europejskich (<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>, zakładka *Prawo i dokumenty*).

3) Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020

Wsparcie dla gmin w obszarze dziedzictwa dostępne jest w działaniu *Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich*. Gmina może otrzymać pomoc w dwóch obszarach: na inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne oraz kształtowanie przestrzeni publicznej, a także na ochronę zabytków i budownictwa tradycyjnego – w wysokości maksymalnie do 500 tys. zł na każde z działań.

Jednym z działań 8.2.7. M07 są podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich: *Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego, Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne, Kształtowanie przestrzeni publicznej*.

Osobnym źródłem dofinansowania jest program LEADER, stanowiący wsparcie dla rozwoju lokalnego dla jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych, w tym lokalnych grup działania. Środki mogą być przeznaczone na rozwój ogólnodostępnej, niekomercyjnej infrastruktury, m.in. turystycznej, kulturalnej i rekreacyjnej – maksymalna wartość dotacji wynosi 2 mln zł, o wsparcie ubiegać się mogą gminy i instytucje kultury, których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego.

Przykładowymi realizacjami, które mogą otrzymać dofinansowanie, są inwestycje w świetlicach i domach kultury, stworzenie ścieżki dydaktycznej, remont obiektów sakralnych.

Lokalna Grupa Działania (LGD) to rodzaj partnerstwa terytorialnego tworzonego zwykle na obszarach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. W jej skład wchodzi przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego, instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, parafie, spółdzielnie, osoby fizyczne, w tym mieszkańcy obszaru objętego działalnością LGD. Podstawą prawną funkcjonowania LGD są ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich oraz o stowarzyszeniach; LGD zarejestrowane są w Krajowym Rejestrze Sądowym. Opracowują one Lokalne Strategie Rozwoju w oparciu o zasadę RLKS, obejmują swoim zakresem terytorialnym przeważnie kilka sąsiadujących gmin. Mogą korzystać ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz regionalnych programów operacyjnych, organizują nabory, dokonują oceny i wyboru wniosków o udzielenie wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność. Maksymalna kwota pomocy dla każdego rodzaju działania jest ustalona przez LGD w lokalnych strategiach, wartość dofinansowania nie może jednak przekroczyć 63,63% kosztów kwalifikowanych projektu dla jednostek samorządu terytorialnego i 80% – dla organizacji pozarządowych. Tematyka konkursów jest bardzo różnorodna, może to być ochrona dziedzictwa kulturowego, rewitalizacja, infrastruktura zdrowia itp. w zakresie działań infrastrukturalnych i „miękkich”.

Przykłady:

Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Doliny Baryczy” – obejmuje 8 gmin: Cieszków, Krośnice, Milicz, Twardogóra i Żmigród z terenu województwa dolnośląskiego i Przygodzice, Odolanów oraz Sośnie z terenu województwa wielkopolskiego:

- Zachowanie rybackiego charakteru obszaru, cennego przyrodniczo na terenie gospodarowania spółki Stawy Milickie SA.

Lokalna Grupa Działania – Fundusz Biebrzański – działa na obszarze 11 gmin: Dąbrowa Białostocka, Gońdzisz, Janów, Jaświły, Korycin, Lipsk, Mońki, Nowy Dwór, Suchowola, Sztabin, Trzcianne. Spoiwem pomię-

dzy zrzeszonymi gminami jest rzeka Biebrza oraz Biebrzański Park Narodowy. LGD organizuje nabory m.in. w ramach Infrastruktury dziedzictwa kulturowego. Przykłady inwestycji wybranych do dofinansowania w ubiegłych latach:

- Parafia Rzymskokatolicka pw. Niepokalanego Serca Maryi w Marianowie – 253 tys. zł dofinansowania na odnowienie placu we wsi Bombla w gminie Korycin. Zostanie wykonana nowa nawierzchnia, zamontowane ławki, kosze na śmieci, tablice do gry w koszykówkę. Plac ma się stać miejscem wypoczynku, organizacji imprez kulturalnych, targowych;
- Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Jakuba Apostoła w Sztabinie – remont wnętrza zabytkowego kościoła parafii;
- nowoczesne multimedialne ekspozycje Parku Kulturowego Korycin – Milewsczyzna.

Lokalna Grupa Działania „Szlak Tatarski” – obejmuje 5 gmin: Krynki, Kuźnica, Sidra, Sokółka, Szudziałowo:

- renowacja zabytkowej synagogi w Krynkach;
- Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Antoniego Padewskiego w Sokółce;
- przebudowa części frontowej pogrodenia zabytkowego cmentarza tatarskiego w Bohonikach.

W przypadku projektów infrastruktury kulturowej wprowadzono preferencje dla gmin o niższym dochodzie podatkowym oraz dla gmin o wyższym poziomie bezrobocia niż średnia regionalna. Dodatkowe punkty są przyznawane za realizację projektu na obszarze o potencjale turystycznym. Każdy samorząd województwa wyznacza szczegółowe kryteria w tym ostatnim zakresie.

Samorządowe środki pomocowe

Preferencyjna pożyczka na inwestycje PROW 2014–2020

Aplikując o środki na inwestycje gminne dostępne w PROW 2014–2020, warto skorzystać z preferencyjnej pożyczki. Przepisy *Ustawy o finansowaniu wspólnej polityki rolnej w okresie programowania 2014–2020* przewidują, że jednostki samorządu terytorialnego realizujące operacje w ramach działania *Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich* oraz *Wsparcie dla rozwoju lokalnego* w ramach inicjatywy LEADER w zakresie poddziałania *Wsparcie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność* – czyli działań, w ramach których będzie można pozyskać szczególnie wsparcie w obszarze kultury na wsi – mogą otrzymać środki z budżetu państwa na wyprzedzające finansowanie ponoszonych kosztów kwalifikowanych. Środki z budżetu państwa mogą być przekazywane gminie do wysokości wkładu Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz rozwoju obszarów wiejskich (EFRROW), w formie oprocentowanej pożyczki udzielonej przez Bank Gospodarstwa Krajowego. Gmina spłaca pożyczkę po otrzymaniu środków z agencji płatniczej tytułem refundacji wydatków kwalifikowanych ze środków EFRROW w terminie 10 dni od dnia otrzymania tych środków.

Podmioty uprawnione do ubiegania się o dofinansowanie

Przy podjęciu uchwały rady gminy o udzielaniu dotacji celowej na wykonanie prac lub robót przy zabytku (określonych art. 81. ust. 1. w zw. z art. 71. ust. 1. uozoz) należy pamiętać, że ograniczenie bądź rozszerzenie kręgu podmiotów uprawnionych do ubiegania się o nią stanowi naruszenie przepisów i może skutkować uchynieniem uchwały rady gminy. Wsparcie podmiotów posiadających tytuł prawny do zabytku w celu dofinansowania prac lub robót przy zabytku nie jest uzależnione od tego, czy są one zaliczane do sektora finansów publicznych. Istotne, aby dotacja została przekazana na cele wskazane w ustawie.

4) Program Operacyjny Rybactwo i Morze na lata 2014–2020

Środki PO Rybactwo i Morze 2014–2020 Priorytet 4. *Zatrudnienie i spójność terytorialna na obszarach rybackich* mogą być skierowane do jednostek samorządu terytorialnego. Podobnie jak w inicjatywie LEADER wsparcie działań realizowanych na obszarach zależnych od rybactwa dostępne będzie za pośrednictwem Lokalnych Grup Działania. Dla projektów związanych z dziedzictwem kulturowym źródłem wsparcia będą działania realizowane w ramach Celu IV. *Propagowanie dobrostanu społecznego i dziedzictwa kulturowego na obszarach rybackich i obszarach akwakultury, w tym dziedzictwa kulturowego rybołówstwa i akwakultury oraz morskiego dziedzictwa kulturowego*, a w ramach niego dwa wyodrębnione działania, inwestycyjne i „miękkie”:

- 4.2.9. *Tworzenie, rozwój, wyposażenie infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, przeznaczonej na użytek publiczny historycznie lub terytorialnie związanych z działalnością rybacką;*
- 4.2.10. *Promowanie, zachowanie lub upowszechnianie rybackiego dziedzictwa kulturowego.*

O pomoc w ramach tych działań ubiegać się mogą gminy lub jednostki gminne, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, tworząc przykładowo: muzea, izby regionalne, izby pamięci lub skanseny mające na celu zachowanie lub prezentowanie lokalnego rzemiosła, historii, sztuki i obyczajów, związanych z tradycjami rybackimi. Dofinansowanie może wynieść do 50% kosztów kwalifikowanych, a w przypadku, gdy operacja spełnia warunki określone w rozporządzeniu nr 508/2014 – do 85% tych kosztów, poniesionych przez beneficjenta, lecz nie wcześniej niż od 1 stycznia 2015 r.

Maksymalna kwota pomocy dla danego każdego rodzaju operacji działania będzie ustalona przez LGD w lokalnych strategiach, wartość dofinansowania nie może jednak przekroczyć 50% kosztów kwalifikowanych projektu niezależnie od rodzaju beneficjenta.

Wysokość pomocy finansowej w ramach działania przyznanej LGD na:

- jeden projekt grantowy – nie może przekroczyć 300 tys. zł,
- jedną operację własną – nie może przekroczyć 50 tys. zł.

Pomoc finansową w ramach działania przyznaje się, jeżeli operacja:

- jest zgodna z LSR i została wybrana przez LGD;
- nie jest finansowana z udziałem innych środków publicznych, z wyjątkami;
- zostanie zakończona w terminie 18 miesięcy od dnia zawarcia umowy o dofinansowanie;
- spełnia warunki określone w rozporządzeniu.

5) Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Oferta finansowania NFOŚiGW jest bardzo różnorodna. Dofinansowanie obejmuje:

- środki krajowe,
- środki unijne,
- środki norweskie i EOG,
- system zielonych inwestycji (GIS – Green Investment Scheme),
- państwowe jednostki budżetowe.

Więcej szczegółów znajduje się na stronie <http://nfosigw.gov.pl/oferta-finansowania/>.

Misją Narodowego Funduszu jest: „Skuteczne i efektywne wspieranie działań na rzecz środowiska ze szczególnym uwzględnieniem działań służących absorpcji środków zagranicznych obsługiwanych przez Narodowy Fundusz”. W ramach realizacji poszczególnych działań ogłaszane już były konkursy dotyczące m.in. wsparcia dla efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej oraz ochrony przyrody i edukacji ekologicznej. Niestety programy realizowane w ramach perspektywy budżetowej 2014–2020 są wygaszane, niemniej jednak kwestie ochrony środowiska i zmian klimatu będą długo jeszcze priorytetowe, należy się więc spodziewać podobnych konkursów również w przyszłych latach. Wśród ogłaszanych konkursów znalazły się te, które były skierowane do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, a także konkursy obejmujące rewaloryzację zabytkowych założeń parkowych. Ze względu na bardzo dużą liczbę programów i działań w ramach NFOŚiGW niemożliwe jest omówienie ich w krótkim przewodniku po dofinansowaniach, należy jednak bardzo poważnie brać je pod uwagę przy poszukiwaniach dofinansowania na projekty infrastrukturalne.

System zielonych inwestycji (GIS – Green Investment Scheme)

Programy priorytetowe GIS:

- I. Zarządzanie energią w budynkach użyteczności publicznej – beneficjentami jest wielu użytkowników obiektów zabytkowych.

Część 1) Zarządzanie energią w budynkach użyteczności publicznej (budżet 500 mln zł)

Dzięki uzyskaniu dofinansowania z tego programu możliwe jest zmniejszenie zużycia energii w budynkach będących w użytkowaniu:

- samorządów,
- zakładów opieki zdrowotnej,
- uczelni wyższych,
- organizacji pozarządowych,
- ochotniczych straży pożarnych,
- kościelnych osób prawnych.

Rodzaje przedsięwzięć:

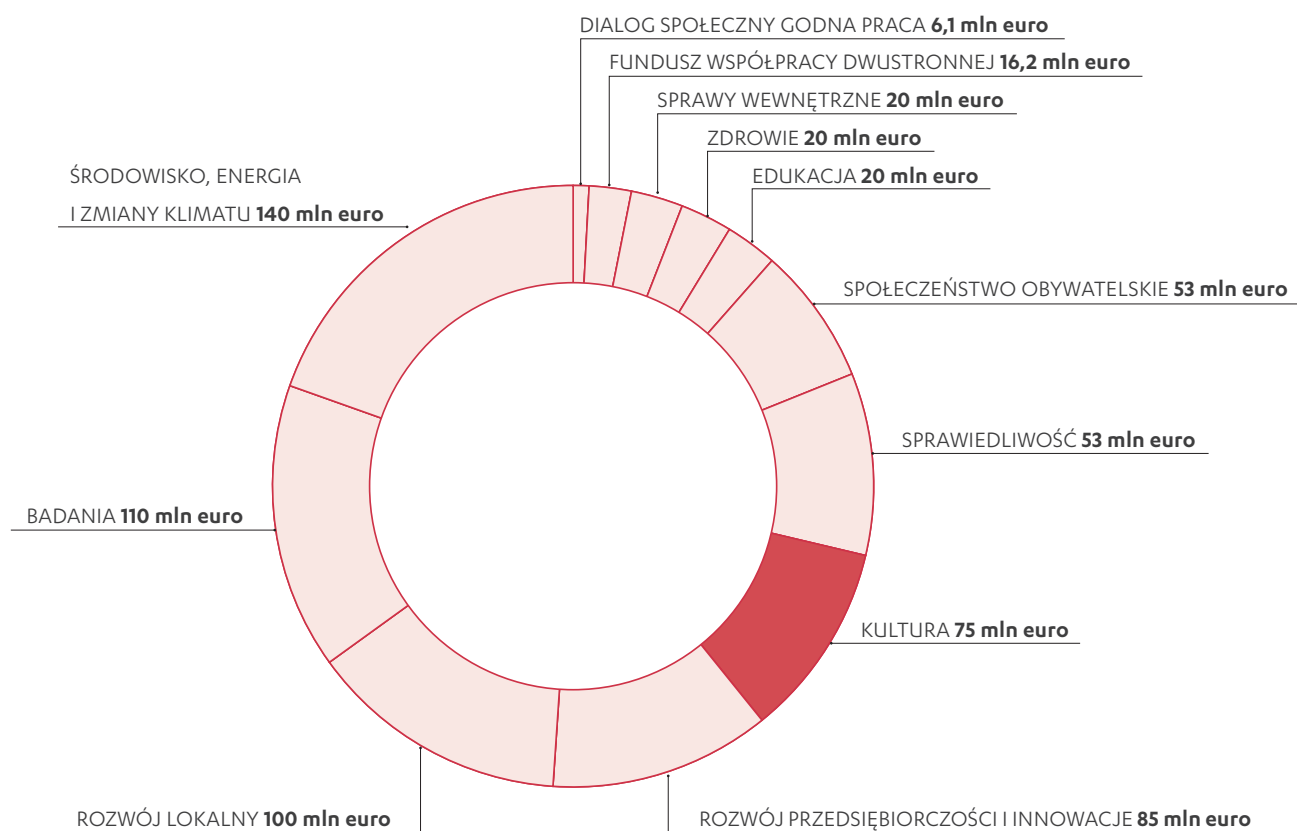
1. Dofinansowanie może być udzielone na realizację przedsięwzięć w budynkach użyteczności publicznej, przez które należy rozumieć budynki przeznaczone do pełnienia następujących funkcji: administracji samorządowej, ochrony przeciwpożarowej realizowanej przez OSP, kultury, kultu religijnego, oświaty, nauki, służby zdrowia, opieki społecznej i socjalnej, a także w budynkach zamieszkania zbiorowego przeznaczonych do okresowego pobytu ludzi poza stałym miejscem zamieszkania (w szczególności: internaty, domy studenckie), oraz budynkach do stałego pobytu ludzi (w szczególności: domy rencistów lub emerytów, domy dziecka, domy opieki, domy zakonne, klasztory).
2. Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej, w tym zmiany wyposażenia obiektów w urządzenia o najwyższych, uzasadnionych ekonomicznie standardach efektywności energetycznej związanych bezpośrednio z prowadzoną termomodernizacją obiektów w szczególności:
 - a) ocieplenie obiektu,
 - b) wymiana okien,
 - c) wymiana drzwi zewnętrznych,
 - d) przebudowa systemów grzewczych (wraz z wymianą źródła ciepła),
 - e) wymiana systemów wentylacji i klimatyzacji,

- f) przygotowanie dokumentacji technicznej dla przedsięwzięcia,
 - g) zastosowanie systemów zarządzania energią w budynkach,
 - h) wykorzystanie technologii odnawialnych źródeł energii,
 - i) wymiana oświetlenia wewnętrznego na energooszczędne (jako dodatkowe zadania realizowane równoległe z termomodernizacją obiektów).
3. W ramach programu mogą być realizowane projekty grupowe.

6) Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego – tzw. fundusze norweskie

Budżet programów na lata 2014–2021 (infografika ze strony Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego):

Działanie I – Zarządzanie dziedzictwem kulturowym, link do programu: <https://eogkultura.mkidn.gov.pl/pages/dzialania/dzialanie-i/opis-dzialania.php>

Poddziałanie 1.1: Restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego

prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane (rozbudowa, nadbudowa, przebudowa, montaż i remont) przy zabytkach nieruchomych oraz w ich otoczeniu na potrzeby działalności kulturalnej (wraz z nadzorami nad tymi pracami) i/lub ochrona historycznych ogrodów i parków (wraz z nadzorami nad tymi pracami).

Poddziałanie 1.2: Innowacyjne wykorzystanie infrastruktury dla prezentacji dziedzictwa kulturowego

1. Kwalifikowalność wydatków: od decyzji o dofinansowaniu do 30 kwietnia 2024 r.

2. Typy wnioskodawców:

- publiczne instytucje kultury,
- archiwa państwowe,
- szkoły i uczelnie artystyczne,
- Kościoły i związki wyznaniowe,
- organizacje pozarządowe z sektora kultury,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na listę światowego dziedzictwa UNESCO lub uznanymi przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za Pomniki Historii.

3. Przewidziany jest jeden nabór ogłoszony w IV kwartale 2019 r. – od 16 stycznia do 16 marca 2020 r.

4. Całkowity budżet: 60,2 mln euro.

Poddziałanie 1.1: Restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego – 46,7 mln euro

Poddziałanie 1.2: Innowacyjne wykorzystanie infrastruktury dla prezentacji dziedzictwa kulturowego – 13,4 mln euro.

5. Wysokość dofinansowania: 0,5–3,5 mln euro kosztów kwalifikowalnych.

6. Wszystkie załączniki do wniosku są publikowane na stronie: <https://eogkultura.mkidn.gov.pl/pages/dzialania/dzialanie-i/zalaczniki-do-ogloszenia-o-naborze.php>.

Fundusze norweskie każdorazowo bardzo znacząco zasilają projekty z zakresu dziedzictwa kulturowego, Polska jest największym beneficjentem Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Na lata 2014–2021 otrzymaliśmy pulę 809,3 mln euro. Są one podzielone na 13 programów, wśród których jest również *Kultura* (75 mln euro). W ramach tego programu można się starać o dofinansowanie na trzy działania, przy czym najpoważniejszym jest Działanie I – *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym*, gdzie przewidziano tylko jeden nabór, ale naszym zainteresowaniem powinny się również cieszyć nabory w ramach Działania II *Współpraca kulturalna*. Celem działania jest rozwój współpracy kulturalnej pomiędzy twórcami i uczestnikami życia kulturalnego oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy polskimi instytucjami a instytucjami z Norwegii, Islandii i Lichtensteinu. Realizacja programu przyczyni się do wzmocnienia kompetencji specjalistów w sektorach kultury, dziedzictwa kulturowego i sektorach kreatywnych. Projekty mogą być realizowane we wszystkich dziedzinach kultury i sztuki, takich jak: muzyka i sztuki sceniczne, sztuki wizualne (w tym festiwale filmowe), dziedzictwo kulturowe, sektory kreatywne, literatura i krytyka sztuki, archiwa, edukacja kulturalna i artystyczna, jak również w innych wpisujących się w cele programu. Każdy projekt musi obejmować zadania z co najmniej jednego z poniższych zakresów:

- przedsiębiorczości kulturalnej,

- rozwoju publiczności,
- wsparcia mniejszości etnicznych i narodowych.

W przypadku tego działania wymagane jest partnerstwo z państwami-darczyńcami. Całkowity budżet wynosi 12,3 mln euro, a wysokość dofinansowania: 0,1–0,5 mln euro kosztów kwalifikowalnych; kwalifikowalność wydatków: od decyzji o dofinansowaniu do 30 kwietnia 2024 r.

Trzecim działaniem w ramach funduszy norweskich jest Fundusz Współpracy Dwustronnej, którego głównym celem jest wzmacnianie współpracy pomiędzy państwami-darczyńcami a państwami-beneficjentami. Planowane są trzy nabory wniosków: w IV kwartale 2019, II kwartale 2020 i I kwartale 2021. Przewidziane jest dofinansowanie na wizyty studyjne, których celem jest nawiązanie lub umocnienie partnerstwa między polskimi wnioskodawcami a instytucjami z Norwegii, Islandii i Liechtensteinu; tzw. *matchmaking seminar* dla instytucji z Polski oraz z państw-darczyńców w celu nawiązania partnerstw pomiędzy instytucjami zainteresowanymi realizacją projektów w ramach Działania I oraz Działania II oraz szkolenia dla instytucji kultury organizowane przez operatora. Udział w tym Działaniu może pomóc w zdefiniowaniu problemów, w wymianie wzajemnych doświadczeń i uzyskaniu wsparcia merytorycznego. Przykładem było wsparcie w ramach I edycji funduszy norweskich przy rewitalizacji Domów Tkaczy w Zgierzu, gdzie udało się wyremontować i zakonserwować cztery obiekty i skorzystać z doświadczeń dotyczących konserwacji budownictwa drewnianego. Budżet wynosi 600 tys. euro, są to dodatkowe środki, które wzbogacają podstawowy budżet programu (tj. 88,23 mln euro).

7) Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej i Europejski Instrument Sąsiedztwa

Programy te dotyczą działań transgranicznych (Polska – Słowacja, Czechy – Polska, Polska – Saksonia, Brandenburgia – Polska, Meklemburgia – Pomorze Przednie – Brandenburgia – Polska, Południowy Bałtyk, Litwa – Polska), transnarodowych (Region Morza Bałtyckiego, Europa Środkowa), programu międzyregionalnego (Interreg Europa), a także Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (Polska – Białoruś – Ukraina, Polska – Rosja). Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) wyróżniają się na tle innych instrumentów Unii Europejskiej swoim międzynarodowym charakterem. Podobnie jak programy krajowe i regionalne oferują wsparcie dla regionów, jednak otrzymują je tylko projekty realizowane wspólnie przez partnerów z różnych krajów. Wszystkie programy współpracy terytorialnej obejmują co najmniej dwa państwa Unii Europejskiej. W drodze negocjacji państwa-partnerzy wybierają jedno, które będzie pełniło funkcję instytucji zarządzającej. Programy służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja wzmacnia współpracę poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących m.in. ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej czy wzajemnych kontaktów młodzieży.

Warunkiem w każdym z programów EWT jest współpraca z partnerem z rejonu transgranicznego. Przykładem projektu zrealizowanego w ostatnich latach jest dofinansowanie dla Klasztoru Znalezienia Krzyża Świętego Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (Franciszkanów) w Kalwarii Paclawskiej na projekt Szlak Maryjny – „Światło ze Wschodu” z programu INTERREG Polska – Słowacja.

- INTERREG Polska Słowacja 2014–2020, <https://pl.plsk.eu/>

Oś priorytetowa 1.: *Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszaru pogranicza*

8) Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to program Unii Europejskiej wspierający europejskie działania z sektorów: kultury, kreatywnego i audiowizualnego. Uruchomiono system poręczeń finansowych na rzecz sektora kultury i sektora kreatywnego. Fundusz gwarancyjny dysponuje budżetem 121 mln euro w latach 2016–2020. System poręczeń ma na celu pomoc dla podmiotów działających w sektorze kultury i sektorze kreatywnym, które dzięki temu systemowi mogą ubiegać się o uzyskanie dostępu do preferencyjnego finansowania oferowanego dzięki wsparciu Unii Europejskiej.

9) Europa dla Obywateli

Europa dla Obywateli to program Unii Europejskiej wspierający organizacje pozarządowe i samorządy, a także inne organizacje i instytucje nienastawione na zysk, działające w obszarze społeczeństwa obywatelskiego, kultury i edukacji, w realizacji projektów związanych z tematyką obywatelstwa europejskiego, inicjatyw lokalnych, zaangażowania społecznego i demokratycznego oraz pamięci europejskiej. Podobnie jak pozostałe programy wykorzystujące środki unijne należy się przygotować do działania już w następnej perspektywie budżetowej. Program może pomóc w prowadzeniu działalności edukacyjnej, kulturalnej i społecznej w obiekcie lub w jego otoczeniu.

Program jest realizowany poprzez zastosowanie dwóch komponentów i działania horyzontalnego:

- Komponent 1: Pamięć o przeszłości Europy: zwiększenie świadomości w zakresie pamięci o przeszłości, wspólnej historii i wartości oraz celu Unii.
- Komponent 2: Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie: zachęcanie do demokratycznego i obywatelskiego uczestnictwa obywateli na poziomie Unii.

Działania w ramach tego komponentu obejmują:

- partnerstwo miast,
- sieci miast,
- projekty społeczeństwa obywatelskiego.

Link do przewodnika po programie: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/programme_guide_2019_pl.pdf.

10) Fundacje, fundusze itp.

Realizując projekty kulturowe, można skorzystać nie tylko ze środków publicznych, lecz także ze wsparcia dużych korporacji i zakładów przemysłowych (np.: KGHM), sponsorów prywatnych czy instytucji finansowych, jak banki i towarzystwa ubezpieczeniowe, gdyż wiele z nich prowadzi fundacje wspierające kulturę. Warto mieć rozeznanie nawet przed zdiagnozowaniem potrzeby realizacji jakiegoś działania – jakie fundacje tego typu dofinansowują jakiego rodzaju działania i w jakim trybie, to pozwoli na szybkie rozeznanie w przyszłości, gdzie i na jaki projekt można szukać środków. Aplikując o wsparcie, należy pamiętać, że często dodatkowo punktowana jest realizacja projektów w partnerstwie. Warto wykorzystać zatem dobrą współpracę z Lokalną Grupą Działania aktywną na obszarze gminy. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na właściwe opisanie metod komunikacji ze społecznością lokalną i efektów dotowanego projektu. W większości tych fundacji można uzyskać wsparcie finansowe na projekty „miękkie”, przyczyniające się do integrowania i aktywizacji społeczności lokalnych.

Strony internetowe:

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014–2020, <http://pois.mkidn.gov.pl/>

Fundusze norweskie i EOG, www.eog.gov.pl

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/-program-rozwoju-obszarow-wiejskich-2014-2020-prow-2014-2020>

Program Operacyjny Rybactwo i Morze 2014–2020, <https://mgm.gov.pl/pl/rybolowstwo/po-ryby-morze-2014-2020/>

INTERREG Europa Środkowa, <https://europasrodkowa.gov.pl/interregce>

Regionalne programy operacyjne oraz programy INTERREG w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej są dostępne na stronie: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/> w zakładce *Serwisy programów*

Krajowe Centrum Wiedzy o Rewitalizacji, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/rewitalizacja/>

Program Kreatywna Europa 2014–2020, <http://kreatywna-europa.eu/>

Program Europa dla Obywateli, <https://europadlaobywateli.pl/>

Fundusz Wyszehradzki, <http://visegradfund.org/home/>

PO Polska Cyfrowa, <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/>

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony>) znajdują się informacje, czym są fundusze europejskie, wskazówki, w jaki sposób można z nich skorzystać, oraz wyszukiwarka dotacji.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.nfosigw.gov.pl, zakładka: *Oferta finansowania*), a także w BIP Funduszu.

Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich (www.ksow.gov.pl) – aktualne informacje o realizowanych programach wspomagających wydatkowanie środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), dostępnych również na projekty w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym. Informacja o PROW znajduje się w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (www.arimr.gov.pl, w tym <https://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/po-rybactwo-i-morze-2014-2020.html> dla programu Rybactwo i morze).

Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (www.parp.gov.pl) – informacje, jak pozyskać środki na projekty infrastrukturalne związane z prowadzoną działalnością, a także na zapewnienie swobodnego dostępu do dóbr, usług oraz możliwości udziału w życiu społecznym i publicznym osób o szczególnych potrzebach (Dostępność Plus).

Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (www.efrwp.pl) – informacje o programie wspierania aktywności lokalnej pod nazwą Razem możemy więcej.

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, <http://fwpn.org.pl/>

Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności (www.dzialajlokalnie.pl) – informacje o programach grantowych Działaj lokalnie.

IV. ZAŁĄCZNIKI

- 1. Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO**
- 2. Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu**
- 3. Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa**
- 4. Przykładowy kwestionariusz wywiadu**
- 5. Studium ochrony wartości kulturowych i jego rola w kształtowaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy**
- 6. Wykaz skrótów**

Załącznik 1.

Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO⁴⁵

Miejsca wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO mogą mieć charakter dóbr kulturowych, przyrodniczych i mieszanych. Zaprezentowane poniżej kryteria dotyczą dóbr kulturowych.

Dobro uznane za światowe dziedzictwo UNESCO musi posiadać tzw. **wyjątkową uniwersalną wartość** (*Outstanding Universal Value*), co oznacza, że znaczenie takiego dobra przekracza granice narodowe, jest ono ważne dla całej ludzkości. Dlatego najwyższe znaczenie ma ochrona tego miejsca. Ponadto dobro wpisane na listę musi spełnić co najmniej jedno z sześciu (dla dóbr kultury) **kryteriów oraz warunków integralności i autentyczności** (zobacz rozdział 1.2.). Obowiązkowy jest też odpowiedni **system ochrony i zarządzania**. Syntetyzując oficjalne brzmienie *Kryteriów*, odnoszą się one do następujących ocen. Bada się, czy dane dobro:

- I Stanowi wybitne osiągnięcie twórczego geniuszu, lub
- II Ilustruje znaczące oddziaływanie wartości w zakresie rozwoju architektury, techniki, planowania przestrzennego lub kształtowania krajobrazu, lub
- III Wnosi unikalne lub wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej, lub
- IV Jest wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący etap w historii ludzkości, lub
- V Stanowi wybitny przykład tradycyjnego osadnictwa lub sposobu użytkowania reprezentatywnego dla danej kultury, lub
- VI Łączy się w bezpośredni sposób z wydarzeniami, tradycjami, ideami, wierzeniami etc.

Określając wartość dobra na podstawie wybranych kryteriów, należy przedstawić atrybuty, czyli najważniejsze cechy i elementy, które tworzą tę wartość, wyrażają charakter i znaczenie dobra. Mogą to być np.:

- forma i projekt,
- materiały i substancje,
- użytkowanie i funkcja,
- tradycje, sposoby i systemy zarządzania,
- lokalizacja i otoczenie,
- język oraz inne formy dziedzictwa niematerialnego,
- atmosfera i odczucia, a także
- inne czynniki wewnętrzne/zewnętrzne.

⁴⁵ Opracowano na podstawie: *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>. Tłumaczenie na język polski wg angielskiej wersji językowej z 2012 r. *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa* oprac.: K. Piotrowskiej i B. Szmygina, <http://www.icomos-poland.org/index.php/pl/dokumenty-doktrynalne> oraz *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011.

Co bardzo ważne, ocena wartości dóbr wnioskowanych na *listę światowego dziedzictwa* musi zawierać analizę porównawczą z podobnymi dobrami z *listy światowego dziedzictwa* i spoza niej. Ma to na celu wykazanie, że dane dobro wyróżnia się od innych; ma znaczenie zarówno w kontekście krajowym, jak i międzynarodowym.

Podobną metodę oceny wartości przeprowadza się wobec zabytków, które kandydują do tytułu Pomnika Historii. *Kryteria wyboru* (dla poszczególnych grup typologicznych zabytków) stosowane przy analizie obiektów i miejsc wnioskowanych do uznania za Pomnik Historii znajdują się na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa http://www.nid.pl/pl/Dla_wlasciocieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/pomniki-historii/kryteria-wyboru/

Załącznik 2.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu

Ratyfikowana przez Polskę *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 r. stwarza dogodne warunki do objęcia opieką niezwykle istotnego zasobu kulturowego, jakim jest dziedzictwo kultury duchowej. Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza przekazane nam przez przodków tradycje, wiedzę, wyobrażenia i umiejętności, które tworzą naszą indywidualną, grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Wzmacnia poczucie przynależności społecznej, pomaga nam określić nasze wartości i cele, przeciwdziała alienacji. Ochrona w myśl *Konwencji* oznacza dopilnowanie, aby dziedzictwo niematerialne było obecne i stanowiło istotną część życia współczesnych pokoleń, aby mogły one przekazać je kolejnym pokoleniom. W tym celu *Konwencja* rekomenduje stosowanie środków takich jak:

- **identyfikacja**
określenie przez społeczność, co stanowi ich dziedzictwo niematerialne i jaki przybiera kształt,
- **dokumentacja**
opisanie i gromadzenie różnego typu informacji na temat danego elementu dziedzictwa niematerialnego. Może być prowadzone przez samą społeczność lub we współpracy z badaczami,
- **badanie**
prowadzenie badań naukowych,
- **zachowanie i zabezpieczenie**
zadbanie o to, aby praktyki kulturowe nie doznały szkody,
- **promowanie**
zwracanie uwagi społecznej na znaczenie i potrzebę ochrony dziedzictwa niematerialnego,
- **wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną**
przekazanie społecznych praktyk i idei innym członkom społeczności, zwłaszcza młodemu pokoleniu,
- **jak również rewitalizacja różnych aspektów tego dziedzictwa**
reaktywacja praktyk zamierających oraz odkrywanie na nowo zjawisk, których praktykowanie ustało.

Kluczowym działaniem ochronnym jest zadbanie to, aby nie zanikł przekaz międzypokoleniowy treści tego dziedzictwa.

Każdy element dziedzictwa niematerialnego – każdy zwyczaj, tradycja, idea, umiejętność rzemieślnicza czy artystyczna, wiedza tradycyjna zasługuje na przekazanie kolejnym pokoleniom. Każdy, nawet pozornie najmniejszy element dziedzictwa niematerialnego, może stanowić niezwykłą wartość dla związanych z nim społeczności, a zatem zasługuje na szacunek i ochronę.

Jedynie osoby związane z danymi zjawiskami mogą stwierdzić, czy stanowią one ich dziedzictwo kulturowe. Żaden ekspert nie może odgórnie przypisać społecznościom elementów dziedzictwa niematerialnego. Ponadto to ludzie związani z dziedzictwem niematerialnym określają jego kształt i nadają mu odpowiednie znaczenie, a także twórczo je rozwijają.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Na państwa-strony *Konwencji UNESCO* z 2003 r. nałożony został obowiązek inwentaryzacji przejawów dziedzictwa niematerialnego znajdujących się na ich terytoriach zgodnie z zaleceniami i standardami *Konwencji*. W Polsce od 2013 r. powstaje *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, która – zgodnie z zaleceniami *Konwencji* – ma charakter otwarty i informacyjny. Stanowi dokumentację żywego niematerialnego dziedzictwa kulturowego naszego kraju.

Krajową listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa.

Informacje o składaniu wniosków i wymaganych załącznikach (a także szczegółowe informacje o dziedzictwie niematerialnym i jego ochronie) znaleźć można na stronie internetowej <http://niematerialne.nid.pl>.

W grudniu 2015 r. na *Krajowej liście* znalazło się 10 pozycji, m.in. tradycje sokolnicze, hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej, rusznikarstwo artystyczne i historyczne – wyroby według tradycyjnej szkoły cieszyńskiej czy pochodź Lajkonika. Zachęcamy do składania wniosków o dodanie kolejnych elementów dziedzictwa niematerialnego z terenu naszego kraju do tego spisu.

Kryteria wpisu na Krajową listę dziedzictwa niematerialnego:

- element dziedzictwa jest zgodny z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (art. 2. pkt 1. i 2. *Konwencji*),
- jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzany przez wspólnoty i grupy, które uznają go za część swojego dziedzictwa,
- opracowano plan ochrony służący zabezpieczeniu elementu dziedzictwa niematerialnego i podtrzymaniu jego żywotności,
- element został zgłoszony do wpisu przy jak najszerszym możliwym udziale i zaangażowaniu zainteresowanej wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach także jednostek, które tworzą, utrzymują i przekazują dany element dziedzictwa niematerialnego oraz za ich uprzednią świadomą zgodą.

Definicja niematerialnego dziedzictwa kulturowego wg Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (art. 2. pkt 1. i 2. Konwencji):

1. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności –jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”
2. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe”, w rozumieniu ustępu 1, przejawia się m.in. w następujących dziedzinach:
 - a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - b) sztuki widowiskowe;
 - c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
 - d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
 - e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

ZAPAMIĘTAJ!

Zgłoszenie wniosku o wpis na listę musi zostać poprzedzone konsultacjami społecznymi w tej sprawie. Ważne jest, aby jak najwięcej osób związanych z danym dziedzictwem niematerialnym mogło wypowiedzieć się w kwestiach z tym dziedzictwem związanych.

Załącznik 3.

Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa

Tabela 21. Ustawa zasadnicza

KONSTYTUCJA RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)				
Temat	Gwarancje państwa	Zobowiązania nałożone na gminę	Przywołanie zapisu	Komentarz
dziedzictwo narodowe	ochrona		Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.	
dziedzictwo narodowe za granicą	upowszechnianie równy dostęp pomoc		Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. 2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.	
prawo własności	ograniczenia w stosunku do wywłaszczenia		Art. 21. 1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia. 2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.	
prawo własności	ograniczenia w stosunku do własności		Art. 64. 1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia. 2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej. 3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.	
wolność korzystania z dóbr kultury	ochrona		Art. 73. Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.	
zadania publiczne gminy		zobowiązania do wykonywania zadań publicznych	Art. 163. Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne niezastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych.	w tym z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
prawo do własności i praw majątkowych gminy		zobowiązanie do sprawowania opieki	Art. 165. 1. Jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną. Przysługują im prawo własności i inne prawa majątkowe.	w tym zabytków (zobacz: Art. 5. i art. 71.2. <i>Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami</i>)

Tabela 22. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – konwencje

**KONWENCJA W SPRAWIE OCHRONY ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO I NATURALNEGO,
Paryż 1972 (DzU. 1976 Nr 32, poz. 190.)**

PRZYWOŁANIE PRZEPISU (fragmenty)

Artykuł 5.

W celu zapewnienia możliwie najskuteczniejszej ochrony i konserwacji oraz możliwie najbardziej aktywnej rewaloryzacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego znajdującego się na ich terytorium Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji będą się starały w miarę możliwości i odpowiednio do warunków właściwych dla każdego kraju:

- a) prowadzić politykę ogólną zmierzającą do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączyć ochronę tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego

**KONWENCJA UNESCO W SPRAWIE OCHRONY I PROMOWANIA RÓŻNORODNOŚCI
FORM WYRAZU KULTUROWEGO,
Paryż 2005 (DzU 2007 Nr 215, poz. 1585)**

PRZYWOŁANIE PRZEPISU (fragmenty)

I. Cele i zasady przewodnie

Art. 2. Zasady przewodnie

3. Zasada równej godności i poszanowania wszystkich kultur. Ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego zakładają uznanie równej godności i poszanowanie wszystkich kultur, w tym kultur osób należących do mniejszości kultur ludów autochtonicznych.
5. Zasada komplementarności ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju. Z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne, a jednostki i narody mają podstawowe prawo do uczestniczenia w kulturze i korzystania z niej.

**KONWENCJA UNESCO W SPRAWIE OCHRONY NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
Paryż 2003 (DzU 2011 Nr 172, poz. 1018)**

PRZYWOŁANIE PRZEPISU (fragmenty)

I. Postanowienia ogólne

Art. 1. Cele Konwencji

Cele niniejszej Konwencji są następujące:

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek
- c) wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane
- d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy

**EUROPEJSKA KONWENCJA KRAJOBRAZOWA,
Florence 2000 (DzU 2006 Nr 14 poz. 98.)**

PRZYWOŁANIE PRZEPISU (fragmenty)

Rozdział I Postanowienia ogólne

Art. 3. Cele

Celami niniejszej konwencji są: promowanie ochrony, gospodarki i planowania krajobrazu, a także organizowanie współpracy europejskiej w zakresie zagadnień dotyczących krajobrazu.

Tabela 22. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – konwencje, cd.

**EUROPEJSKA KONWENCJA O OCHRONIE DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO,
La Valetta 1992 (DzU 1996 Nr 120, poz. 564)**

PRZYWOŁANIE PRZEPISU (fragmenty)

Art. 1.

Celem niniejszej konwencji jest ochrona dziedzictwa archeologicznego, jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej i jako instrumentu do badań historycznych i naukowych

Artykuł 5.

Każda Strona zobowiązuje się:

- i) do podejmowania próby pogodzenia i połączenia odpowiednich potrzeb archeologicznych oraz planów zagospodarowania przestrzennego poprzez zapewnienie archeologom uczestnictwa:
 - a) w tworzeniu założeń planowania, ukierunkowanych na zapewnienie wyważonej strategii mającej na celu ochronę, konserwację i podniesienie wartości terenów o wartości archeologicznej
 - b) na różnych etapach planów zagospodarowania przestrzennego,
- ii) do zapewnienia, by archeolodzy, twórcy planów miejskich oraz regionalnych systematycznie konsultowali się w celu umożliwienia:
 - a) zmiany planów zagospodarowania, które mogą mieć niekorzystny wpływ na dziedzictwo archeologiczne,
 - b) zapewnienia właściwego czasu i środków na odpowiednie naukowe badania stanowisk w terenie i do publikacji wyników badań,
- iii) do zapewnienia, by ocena wpływu na środowisko i wynikające z tego decyzje w pełni uwzględniały stanowiska archeologiczne oraz ich otoczenie,
- iv) do zapewnienia – jeśli przedmioty dziedzictwa archeologicznego zostały znalezione podczas zagospodarowania terenu – ich konserwacji na miejscu, jeśli jest to możliwe,
- v) do zapewnienia, by publiczne udostępnienie stanowisk archeologicznych, szczególnie jakiegokolwiek ustalenia organizacyjne, niezbędne do przyjmowania większej liczby osób zwiedzających, nie miało niekorzystnego wpływu na archeologiczny i naukowy charakter takich stanowisk i ich otoczenie.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI	
tekst jedn. DzU 2018, poz. 2067 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
zakres ochrony zabytków	
Temat	
Obowiązki	zachowanie, zagospodarowanie, kontrola, ochrona, planowanie
Treść przepisu	<p>Art. 4.</p> <p>Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.
zakres opieki nad zabytkami	
Temat	
Obowiązki	utrzymywanie zabytku w jak najlepszym stanie, popularyzacja
Treść przepisu	<p>Art. 5.</p> <p>Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie komunalne
rejestr zabytków	
Temat	
Prawa	składanie wniosku o wpis do rejestru zabytków
Treść przepisu	<p>Art. 9.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. 2. W trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. 3a. Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru oraz o ostatecznym zakończeniu tego postępowania wojewódzki konserwator zabytków przekazuje niezwłocznie właściwemu staroście. 3b. Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru do czasu ostatecznego zakończenia tego postępowania podaje się do publicznej wiadomości na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego znajduje się zabytek, a ponadto w siedzibie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub w sposób zwyczajowo przyjęty w miejscowości, w której znajduje się zabytek.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECIE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
	<p>Art. 10.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. 2. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.
Obowiązki	powstrzymanie się od prowadzenia działań przy zabytku
Treść przepisu	<p>Art. 10a</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. 2. Zakaz, o którym mowa w ust. 1, dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. 3. Przepisów ust. 1 i 2 nie stosuje się do zabytku służącego obronności i bezpieczeństwu państwa.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie komunalne
Prawa	składanie wniosku o skreślenie zabytku z rejestru zabytków
Treść przepisu	<p>Art. 13.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. <p>(...)</p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Postępowanie w sprawie skreślenia zabytku z rejestru wszczyna się z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie komunalne
Temat	park kulturowy
Prawa	ustanawianie form ochrony na poziomie gminy
Treść przepisu	<p>Art. 16.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. 1a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia. 2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1. 3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. 4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. 5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony. 6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Treść przepisu	<p>Art. 17.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące: <ol style="list-style-type: none"> 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomości; 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury 4) składowania lub magazynowania odpadów. <ol style="list-style-type: none"> 2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 <i>Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska</i> (Dz. U z 2018 r. poz. 799 ze zm.).
Temat	planowanie przestrzenne
Prawa	ustanawianie form ochrony zabytków na poziomie gminy
Obowiązki	uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach planistycznych i decyzjach inwestycyjnych
Treść przepisu	<p>Art. 18.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
Treść przepisu	<p>Art. 19.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: <ol style="list-style-type: none"> 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; 3) parków kulturowych. 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę: <ol style="list-style-type: none"> 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności: <ol style="list-style-type: none"> 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECIE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
	<p>2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.</p> <p>3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.</p>
Treść przepisu	<p>Art. 20.</p> <p>Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.</p>
Temat	gminna ewidencja zabytków
Obowiązki	założenie i prowadzenie gminnej ewidencji zabytków
Treść przepisu	<p>Art. 21.</p> <p>Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.</p> <p>Art. 22.</p> <p>4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.</p>
Komentarz	Szerzej na temat zakładania gminnej ewidencji zabytków – zobacz s. 109–112
Temat	zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru
Obowiązki	posiadanie niezbędnej dokumentacji i uzgodnień z WKZ
Treść przepisu	<p>Art. 25.</p> <p>1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku, jak również możliwości jego dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. poz. 1696); 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie; 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości. <p>2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.</p>
Komentarz	dotyczy zabytków nieruchomych stanowiących mienie komunalne
Temat	sprzedaż, darowizna, dzierżawa
Obowiązki	nałożenie na nabywcę zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
Treść przepisu	<p>Art. 26.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. 2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.
Temat	użytkowanie zabytku
Prawa	uzyskiwanie zaleceń konserwatorskich
Treść przepisu	<p>Art. 27.</p> <p>Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.</p>
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie komunalne
Temat	użytkowanie zabytku
Obowiązki	zawiadamianie o zmianach stanu faktycznego i prawnego
Treść przepisu	<p>Art. 28.</p> <p>Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia; 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia; 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany; 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie gminy; właściciel (posiadacz) zabytku, który nie wykona tego obowiązku podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
Temat	użytkowanie zabytku
Obowiązki	udostępnianie zabytku
Treść przepisu	<p>Art. 30.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Właściciel lub posiadacz zabytku nieruchomego bądź nieruchomości o cechach zabytku jest obowiązany udostępnić ten zabytek bądź nieruchomość wykonawcy badań w celu ich przeprowadzenia. 2. W przypadku odmowy udostępnienia zabytku nieruchomego bądź nieruchomości, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję nakazującą właścicielowi lub posiadaczowi udostępnienie tego zabytku bądź nieruchomości, na czas niezbędny do przeprowadzenia badań, jednak nie dłuższy niż 3 miesiące od dnia, w którym decyzja stała się ostateczna. 3. Za szkody wyrządzone w związku z badaniami, o których mowa w ust. 1 lub 2, przysługuje odszkodowanie na zasadach określonych w Kodeksie cywilnym.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie gminy

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Temat	odkrycie zabytku
Obowiązki	zawiadamianie WKZ
Treść przepisu	<p>Art. 32.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany: <ol style="list-style-type: none"> 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie (...), o którym mowa w ust. 1 pkt 3. 3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu. 4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane. 5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję: <ol style="list-style-type: none"> 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem; 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia; 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie. 6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3. 7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3. 8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.” <p>Art. 33.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1. 3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionego przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne. 4. O znalezieniu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Temat	prowadzenie działań przy zabytkach
Obowiązki	uzyskiwanie pozwolenia WKZ
Treść przepisu	<p>Art. 36.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga: <ol style="list-style-type: none"> 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni; 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku; 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru; 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru; 5) prowadzenie badań archeologicznych; 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru; 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje; 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru; 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku; 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2017 r. poz. 1073 i 1566 oraz z 2018 r. poz. 1496 i 1544) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni; 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.”
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie gminy
Temat	finansowanie
Obowiązki	finansowanie opieki nad zabytkami
Treść przepisu	<p>Art. 71.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. 2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie gminy
Prawa	ubieganie się o dotacje celowe na prace przy zabytkach
Treść przepisu	<p>Art. 73.</p> <p>Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.</p>

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
	<p>Art. 74.</p> <ol style="list-style-type: none"> Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez: <ol style="list-style-type: none"> ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister; wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa jest udzielana ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.
Komentarz	dotyczy zabytków stanowiących mienie gminy; warunki udzielania i rozliczania dotacji przyznawanych gminom określają przepisy art. 75-83 uozoz
Temat	finansowanie
Prawa	udzielanie dotacji na prace przy zabytkach
Treść przepisu	<p>Art. 81.</p> <ol style="list-style-type: none"> W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. <p>Art. 82.</p> <ol style="list-style-type: none"> Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru jest zadaniem z zakresu administracji publicznej. W celu zapewnienia realizacji postanowień określonych w ust. 1 organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.
Komentarz	dotyczy zabytków znajdujących się na terenie gminy
Temat	gminy program opieki nad zabytkami
Obowiązki	opracowywanie dokumentów gminnych
Treść przepisu	<p>Art. 87.</p> <ol style="list-style-type: none"> Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności: <ol style="list-style-type: none"> włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju; uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej; zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania; wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
	<p>5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;</p> <p>6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;</p> <p>7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.</p> <p>3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.</p> <p>4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.</p> <p>5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.</p>
Komentarz	dotyczy całego zasobu gminy; gminny program opieki nad zabytkami nie ma statusu aktu prawa miejscowego
Temat	samorządowa służba ochrony zabytków
Prawa	możliwość powierzenia gminom, powiatom lub związkom gmin i powiatów niektórych spraw z zakresu własności WKZ
Treść przepisu	<p>Art. 96.</p> <p>2. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej własności, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa.</p> <p>2a. Do prowadzenia spraw, o których mowa w ust. 2, gmina, powiat, związek gmin, związek powiatów, związek powiatowo-gminny albo związek metropolitalny ustanawia wyodrębnione stanowisko odpowiednio gminnego (miejskiego) konserwatora zabytków, powiatowego konserwatora zabytków, powiatowo-gminnego konserwatora zabytków albo metropolitalnego konserwatora zabytków.</p> <p>2b. Gminnym (miejskim) konserwatorem zabytków, powiatowym konserwatorem zabytków, powiatowo-gminnym konserwatorem zabytków albo metropolitalnym konserwatorem zabytków może zostać osoba, która spełnia warunki określone w art. 91 ust. 2.</p> <p>(...)</p> <p>4. Przepisów ust. 2 i 3 nie stosuje się do spraw dotyczących prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wydawania w tym zakresie decyzji administracyjnych.”</p>
Komentarz	dotyczy możliwości powoływania gminnych konserwatorów zabytków w oparciu o porozumienie pomiędzy wojewodą a jednostką samorządu terytorialnego [w związku z Art. 8 ust. 2 <i>Ustawy o samorządzie gminnym</i>]
USTAWA z 8 marca 1990 roku O SAMORZĄDZIE GMINNYM	
tekst jedn. DzU 2019, poz. 506 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	zadania własne gminy
Obowiązki	zaspakajanie potrzeb wspólnoty

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 8 marca 1990 roku O SAMORZĄDZIE GMINNYM, cd.	
Treść przepisu	Art. 7. 1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: 1) ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej; 9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
Prawa	możliwość przejmowania przez gminę obowiązków powiatów i województw
Treść przepisu	Art. 8. 2. Zadania z zakresu administracji rządowej gmina może wykonywać również na podstawie porozumienia z organami tej administracji.
Komentarz	dotyczy możliwości powoływania gminnych konserwatorów zabytków w oparciu o porozumienie pomiędzy wojewodą a jednostką samorządu terytorialnego, w związku z art. 96 ust. 2 uoos
Temat	związki i porozumienia międzygminne
Prawa	tworzenie związków międzygminnych
Treść przepisu	Art. 64. 1. W celu wspólnego wykonywania zadań publicznych gminy mogą tworzyć związki międzygminne. Związek międzygminny może być tworzony również w celu wspólnej obsługi, o której mowa w art. 10a. 2. Uchwały o utworzeniu związku podejmują rady zainteresowanych gmin. 3. Prawa i obowiązki gmin uczestniczących w związku międzygminnym, związane z wykonywaniem zadań przekazanych związkowi, przechodzą na związek z dniem ogłoszenia statutu związku. 4. Obowiązek utworzenia związku może być nałożony tylko w drodze ustawy, która określa zadania związku i tryb zatwierdzenia jego statutu
Komentarz	może dotyczyć tworzenia parków kulturowych, którego obszar obejmuje teren kilku gmin
USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM	
tekst jedn. DzU 2018, poz. 1945 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	zakres i działań planistycznych i zarządczych
Obowiązki	uwzględnianie zasobów dziedzictwa kulturowego gminy
Treść przepisu	Art. 1. 2. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: 1) wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury; 2) walory architektoniczne i krajobrazowe; (...) 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
Komentarz	dotyczy również obiektów i terenów nieobjętych formami ochrony zabytków i nieznajdujących się w ewidencji zabytków
Temat	polityka przestrzenna gminy
Prawa	uchwalanie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM, cd.	
Treść przepisu	Art. 3. 1. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z wyjątkiem morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej oraz terenów zamkniętych, należy do zadań własnych gminy.
Temat	planowanie przestrzenne w gminie
Obowiązki	sporządzenie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Treść przepisu	Art. 9. 2. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza studium zawierające część tekstową i graficzną, uwzględniając zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, ustalenia strategii rozwoju i planu zagospodarowania przestrzennego województwa, ramowego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego związku metropolitalnego oraz strategii rozwoju gminy, o ile gmina dysponuje takim opracowaniem.
Komentarz	dokument obligatoryjny i wiążący przy sporządzaniu planów miejscowych (Art. 9. ust. 4.)
Temat	zakres studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Obowiązki	uwzględnianie i określanie uwarunkowań związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego gminy
Treść przepisu	Art. 10 1. W studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności z: (...) 3) stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego; 4) stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; 4a) rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym lub określenia przez audyt krajobrazowy granic krajobrazów priorytetowych; (...) 9) występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych; (...) 2. W studium określa się w szczególności: 1) uwzględniające bilans terenów przeznaczonych pod zabudowę, o którym mowa w ust. 1 pkt 7 lit. d: a) kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów, w tym wynikające z audytu krajobrazowego, b) kierunki i wskaźniki dotyczące zagospodarowania oraz użytkowania terenów, w tym tereny przeznaczone pod zabudowę oraz tereny wyłączone spod zabudowy; (...) 3) obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego i uzdrowisk; 4) obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
Komentarz	dokument odnosi się również do zabytków nieobjętych wpisem do rejestru
Temat	procedura wykonywania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Obowiązki	zawiadamianie, uzgadnianie projektu studium i wprowadzanie zmian wynikających z opinii WKZ

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM, cd.	
Treść przepisu	<p>Wójt, burmistrz albo prezydent miasta, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium, kolejno:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących studium, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia; 2) zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu studium; (...) 5) występuje o uzgodnienie projektu studium z zarządem województwa w zakresie jego zgodności z ustaleniami planu zagospodarowania przestrzennego województwa, z zarządem związku metropolitalnego w zakresie jego zgodności z ramowym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego związku metropolitalnego, z wojewodą w zakresie jego zgodności z ustaleniami programów, o których mowa w art. 48 ust. 1, i z Państwowym Gospodarstwem Wodnym Wody Polskie w zakresie dotyczącym zabudowy i zagospodarowania terenu położonego na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią oraz występuje o opinie dotyczące rozwiązań przyjętych w projekcie studium do: <ol style="list-style-type: none"> (...) c) właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, (...) 6) wprowadza zmiany wynikające z uzyskanych opinii i dokonanych uzgodnień;
Temat	zakres miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	uwzględnianie i określanie uwarunkowań związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego gminy
Treść przepisu	<p>Art. 15.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza projekt planu miejscowego(...), zgodnie z zapisami studium oraz z przepisami odrębnymi (...). 2. W planie miejscowym określa się obowiązkowo (...): 3) zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu; 3a) zasady kształtowania krajobrazu 4) zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej 7) granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, na podstawie odrębnych przepisów, terenów górniczych, a także obszarów szczególnego zagrożenia powodzią, obszarów usuwania się mas ziemnych, krajobrazów priorytetowych, określonych w audycie krajobrazowym oraz w planach zagospodarowania przestrzennego województwa
Temat	procedura wykonywania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	zawiadamianie, uzgadnianie projektu i wprowadzanie zmian wynikających z uzgodnień z WKZ
Treść przepisu	<p>Art. 17.</p> <p>Wójt, burmistrz albo prezydent miasta po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego kolejno (...)</p> <ol style="list-style-type: none"> 2) zawiadamia, na piśmie, o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania planu (...) 6) występuje o: (...) <ol style="list-style-type: none"> b) uzgodnienie projektu planu z (...) właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, (...) oraz z zarządem województwa w zakresie uwzględnienia wyników audytu krajobrazowego, o którym mowa w art. 38a 9) wprowadza zmiany wynikające z uzyskanych opinii i dokonanych uzgodnień (...)
Komentarz	w zawiadomieniu skierowanym do WKZ wskazuje się co najmniej 21-dniowy termin złożenia wniosków do planu (Art. 17 ust. 1)

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM, cd.	
Temat	ustalania dotyczące obiektów małej architektury (...)
Prawa	możliwość ustalania zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury (...)
Treść przepisu	Art. 37a ust. 1 Rada gminy może ustalić w formie uchwały zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane.
Komentarz	zgodnie z art. 37a ust. 4 i 5 uchwała dotyczy całego obszaru gminy i jest aktem prawa miejscowego
Obowiązki	uzgadnianie projektu uchwały w sprawie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury (...)
Treść przepisu	Art. 37b ust. 1. Przed podjęciem uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1., rada gminy podejmuje uchwałę o przygotowaniu przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) projektu uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1. Art. 37b ust. 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) niezwłocznie (...) 1) podaje do publicznej wiadomości informacje o podjęciu przez radę gminy uchwały, o której mowa w ust. 1 4) uzgadnia projekt uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1., z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu
ustalenie lokalizacji inwestycji celu publicznego	
Obowiązki	uzgadnianie projektu decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego
Treść przepisu	Art. 51. 1. W sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do: 1) inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim – wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa; 2) inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym – wójt, burmistrz albo prezydent miasta. Art. 53. 4. Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z (...) 2) wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7. Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
Komentarz	zgodnie z art. 64 ust. 1 określony w art. 53 ust. 4 pkt 2) wymóg uzgodnienia decyzji przez WKZ stosuje się odpowiednio przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy
rewitalizacja	
Temat	rewitalizacja
Prawa	miejskowy plan rewitalizacji
Treść przepisu	Art. 37f 1. Rada gminy może uchwalić dla obszaru rewitalizacji, o którym mowa w rozdziale 3 ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. z 2018 r. poz. 1398), miejscowy plan rewitalizacji, jeżeli uchwalony został gminny program rewitalizacji, o którym mowa w rozdziale 4 tej ustawy. 2. Miejscowy plan rewitalizacji jest szczególną formą planu miejscowego. Art. 37n 1. W zakresie nieuregulowanym przepisami art. 37f-37m do miejscowego planu rewitalizacji stosuje się przepisy dotyczące planu miejscowego. 2. Ilekroć w przepisach niniejszej ustawy albo przepisach odrębnych jest mowa o miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, planie miejscowym lub planach zagospodarowania przestrzennego, należy przez to rozumieć również miejscowy plan rewitalizacji.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA PRAWO BUDOWLANE	
tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 1186 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	przepisy techniczno-budowlane
Prawa	możliwość występowania o odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych
Treść przepisu	Art. 9. 1. W przypadkach szczególnie uzasadnionych dopuszcza się odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych (...) 3. (...) wniosek powinien zawierać: 4) pozytywną opinię wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych stanowiących mienie komunalne
Temat	prowadzenie robót przy obiekcie budowlanym będącym zabytkiem
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia WKZ przed wystąpieniem o pozwolenie na budowę
Treść przepisu	Art. 39. 1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych stanowiących mienie komunalne
Temat	rozbiórka obiektu budowlanego będącego zabytkiem
Obowiązki	niemożność rozbiórki zabytku wpisanego do rejestru
Treść przepisu	Art.39. 2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych stanowiących mienie komunalne
Temat	pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego ujętego w gminnej ewidencji zabytków
Obowiązki	konieczność uzgodnienia z WKZ pozwolenie na budowę lub rozbiórkę
Treść przepisu	Art. 39 3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. 4. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych stanowiących mienie komunalne
USTAWA z dnia 9 października 2015 O REWITALIZACJI	
tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 1398 ze zm.	
Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	rewitalizacja
Prawa	dotowanie prac konserwatorskich na terenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z dnia 9 października 2015 O REWITALIZACJI, cd.	
Treść przepisu	<p>Art. 35.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W przypadku nieruchomości położonych na obszarze Strefy gmina może udzielić ich właścicielom lub użytkownikom wieczystym dotacji w wysokości nieprzekraczającej 50% nakładów koniecznych na wykonanie: <ol style="list-style-type: none"> 1) robót budowlanych polegających na remoncie lub przebudowie, 2) prac konserwatorskich i prac restauratorskich w rozumieniu art. 3 pkt 6 i 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2017 r. poz. 2187 oraz z 2018 r. poz. 10) w odniesieniu do nieruchomości niewpisanych do rejestru zabytków – jeżeli wnioskowane działania służą realizacji przedsięwzięć rewitalizacyjnych, o których mowa w art. 15 ust. 1 pkt 5. 2. Szczegółowe zasady udzielania dotacji, w tym tryb postępowania z wnioskami o udzielenie dotacji, oraz sposób jej rozliczania i warunki zwrotu, rodzaj dokumentów niezbędnych do rozpatrzenia wniosku i rozliczenia dotacji oraz postanowienia, jakie powinna zawierać umowa o udzielenie dotacji, a także sposób gromadzenia informacji o udzielonych dotacjach określa się w uchwale w sprawie ustanowienia Strefy. 3. Do dotacji stosuje się odpowiednio przepisy art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
Komentarz	dotyczy przedsięwzięć rewitalizacyjnych, w szczególności o charakterze społecznym oraz gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcyjnym lub technicznym
USTAWA z 31 stycznia 1959 roku O CMENTARZACH I CHOWANIU ZMARŁYCH	
tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 1473 ze zm.	
Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	użytkowanie terenów dawnych cmentarzy
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków
Treść przepisu	<p>Art. 6.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Użycie terenu cmentarnego po zamknięciu cmentarza na inny cel nie może nastąpić przed upływem 40 lat od dnia ostatniego pochowania zwłok na cmentarzu. Po upływie powyższego terminu wójt (burmistrz, prezydent miasta) może wydać decyzję o użyciu terenu cmentarnego na inny cel zgodny z planem zagospodarowania przestrzennego, z zastrzeżeniem ust. 2. 2. Jeżeli teren cmentarny stanowi lub stanowił uprzednio własność Kościoła Katolickiego lub innego kościoła albo związku wyznaniowego, wydanie decyzji o użyciu terenu cmentarnego na inny cel wymaga zgody właściwej władzy tego kościoła lub związku wyznaniowego. 4. Użycie terenu cmentarnego na inny cel jest dopuszczalne pod warunkiem zachowania znajdujących się na jego terenie zabytków, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Komentarz	niezależnie od tego, czy teren cmentarza jest wpisany do rejestru zabytków
USTAWA z 28 marca 1933 roku O GROBACH I CMENTARZACH WOJENNYCH	
tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 2337 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	cmentarze wojenne
Prawa	powierzenie jednostce samorządu terytorialnego obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych
Treść przepisu	<p>Art. 6.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Wojewoda może, w drodze porozumienia, powierzyć jednostce samorządu terytorialnego obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych, z jednoczesnym przekazaniem odpowiednich funduszy, jeżeli jednostka samorządu terytorialnego nie przejmie tego obowiązku bezpłatnie.
Obowiązki	sprawowanie bezpośredniego dozoru

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 28 marca 1933 roku O GROBACH I CMENTARZACH WOJENNYCH, cd.	
Treść przepisu	Art. 7. Bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym w myśl art. 6 ust. 4.
USTAWA z 21 sierpnia 1997 o GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI	
tekst jedn. DzU z 2018 r., poz. 2204 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	oddawanie zabytku stanowiących zasób gminy w trwały zarząd
Prawa	możliwość nałożenia obowiązku odbudowy lub remontu
Treść przepisu	Art. 45. 1. Trwały zarząd na rzecz jednostki organizacyjnej ustanawia właściwy organ, w drodze decyzji (...) 2a. W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji.
Komentarz	niezrealizowanie nałożonego obowiązku odbudowy lub remontu może skutkować wygaszeniem decyzji ustanowienia trwałego zarządu
Temat	sprzedaż nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących zasób gminy
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Treść przepisu	Art. 68. 1. Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku (...) 3. Ustaloną, zgodnie z art. 67, cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.
Temat	opłaty z tytułu użytkowania wieczystego nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Treść przepisu	Art. 73. 4. Ustalone, zgodnie z art. 72 ust. 2 i 3 pkt 5, opłaty z tytułu użytkowania wieczystego obniża się o 50%, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.
Komentarz	Art. 72. ustawy dotyczy ustalania opłat z tytułu użytkowania wieczystego
Temat	opłaty z tytułu trwałego zarządu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Treść przepisu	Art. 84. 4. Ustalone, zgodnie z art. 83 ust. 2 pkt 3, opłaty z tytułu trwałego zarządu obniża się o 50%, jeżeli nieruchomość lub jej część składowa zostały wpisane do rejestru zabytków. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. 4a. W razie zbiegu praw do bonifikat z tytułów, o których mowa w ust. 3 i ust. 4, stosuje się jedną bonifikatę korzystniejszą dla jednostki organizacyjnej.
Komentarz	Art. 83. ustawy dotyczy ustalania opłat z tytułu trwałego zarządu
Temat	podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia WKZ

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 21 sierpnia 1997 o GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI, cd.	
Treść przepisu	<p>Art. 96.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. 1a. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości. (...) 2. W przypadku gdy o podziale nieruchomości orzeka sąd, nie wydaje się decyzji, o której mowa w ust. 1, i pozwolenia, o którym mowa w ust. 1a. Jeżeli podział nieruchomości jest uzależniony od ustalen planu miejscowego, a w razie braku planu - od warunków określonych w art. 94 ust. 1 i 2, sąd zasięga opinii wójta (burmistrza, prezydenta miasta), a w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków także opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do opinii tych nie stosuje się art. 93 ust. 5.
Temat	prawo pierwokupu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	pierwokup na rzecz samorządu
Treść przepisu	<p>Art. 109.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży: <ol style="list-style-type: none"> 4) nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości; <p>Art. 110.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Prawo pierwokupu może być wykonane w terminie miesiąca od dnia otrzymania przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zawiadomienia o treści umowy sprzedaży. 3. Notariusz sporządzający umowę sprzedaży jest zobowiązany do zawiadomienia wójta, burmistrza albo prezydenta miasta o treści umowy, stosownie do przepisu ust. 2. 4. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta wykonuje prawo pierwokupu przez złożenie oświadczenia w formie aktu notarialnego u notariusza, o którym mowa w ust. 3. (...)
Komentarz	wyłączenia od prawa pierwokupu określa art. 109. ust. 3.
USTAWA z 21 listopada 1996 r. O MUZEACH	
powinno być: tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 917 ze zm.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	organizacja muzeów samorządowych
Prawa	prawo tworzenia muzeów
Treść przepisu	<p>Art. 5.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Muzea mogą być tworzone przez ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. 3. Muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego. 4. Podmioty, o których mowa w ust. 1, tworzące muzea są obowiązane: <ol style="list-style-type: none"> 1) zapewnić środki potrzebne do utrzymania i rozwoju muzeum; 2) zapewnić bezpieczeństwo zgromadzonym zbiorom; 3) sprawować nadzór nad muzeum.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 czerwca 1997 r. O BIBLIOTEKACH powinno być: tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 1479 Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem	
Temat	organizacja bibliotek
Prawa	prawo organizacji i prowadzenia bibliotek
Treść przepisu	Art. 8 1. Biblioteki są organizowane i prowadzone przez podmioty zwane dalej „organizatorami”. 2. Organizatorami bibliotek są: 1) ministrowie i kierownicy urzędów centralnych; 2) jednostki samorządu terytorialnego. Art. 9 1. Organizator zapewnia warunki działalności i rozwoju biblioteki, odpowiadające jej zadaniom. 2. Organizator ma obowiązek zapewnić w szczególności: 1) lokal; 2) środki na: a) wyposażenie, b) prowadzenie działalności bibliotecznej, zwłaszcza zakup materiałów bibliotecznych, c) doskonalenie zawodowe pracowników.
ROZPORZĄDZENIE MINISTRA KULTURY z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych DzU Nr 212, poz. 2153 Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	planowanie organizacji i sposobu ochrony zabytków
Obowiązki	opracowanie gminnego programu ochrony zabytków
Treść przepisu	§ 3. 1. Organizacja i sposób ochrony zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, ujmując stan zasobu podlegającego ochronie, zagrożenia, zamiar działania, sposób realizacji, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania w sporządzanych w tym celu następujących dokumentach (...) 2. gminnym planie ochrony zabytków (...) § 4.2 Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (...) opracowuje wójt (...); plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu.
Komentarz	wymóg corocznej aktualizacji do 31 marca (§ 5.1)

Tabela 24. Główne dokumenty obowiązkowo tworzone na poziomie gminy, związane z dziedzictwem kulturowym

Nazwa dokumentu	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla parku kulturowego znajdującego się na terenie gminy ⁴⁷	Plan ochrony parku kulturowego ⁴⁸	Gminna ewidencja zabytków	Gminny program opieki nad zabytkami
Podstawa prawna	art. 10 ust. 1 i 2, art. 11 pkt 6 lit. c) upzp oraz art. 18 i 19 uozoz	art. 10 ust. 1 i 3, art. 15 ust. 2 i 3 upzp oraz art. 16 ust. 6, 17, 18 i 19 uozoz	art. 17 ust. 3 uozoz	art. 4, 22 ust. 2 i 5 w zw. z art. 3 pkt 1), 2) i 4) uozoz	art. 87 uozoz w zw. z art. 4, 5 i 6 uozoz w zw. z art. 18 usg
Zakres odnoszący się do dziedzictwa kulturowego i zabytków	W dokumencie uwzględnia się (uwarunkowania) m.in. dotychczasowe zagospodarowanie, przeznaczenie, stan ładu przestrzennego, krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków, występowania obiektów i terenów chronionych, ustalenia kpozionz i gponz, ochronę zabytków wpisanych do rejestru, objętych gminną ewidencją zabytków i parków kulturowych; studium kształtuje politykę gminy (kierunki) m.in. względem dziedzictwa kulturowego i zabytków, określając potrzeby i kierunki zmian i sposobów zagospodarowania, potrzeby rozwoju i określania obszarów funkcjonalnych, problemowych i wymagających ochrony czy przekształcania ⁴⁶ ;	W dokumencie uwzględnia się w szczególności ustalenia kpozionz, określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami; oraz przywołane są zakazy i ograniczenia obowiązujące na terenie parku kulturowego, określone w uchwale rady gminy, która ten park ustanawia.	Dokument jest w całości poświęcony kwestiom odnoszącym się do ochrony dziedzictwa i zawiera m.in.: analizy i studia waloryzacji krajobrazowej i kulturowo-przyrodniczej oraz treści dotyczące wytycznych do aktualizacji Studium uikzpg oraz do mpzp dla terenu objętego tą formą ochrony i dotyczących zarządzania parkiem.	W Ustawie z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wyznaczone zostały terminy (od dnia jej wejścia w życie, czyli od 5 czerwca 2010 roku): 6 miesięcy na przekazanie gminom przez wojewódzkiego konserwatora zabytków wykazu zabytków oraz 2 lat (od przekazania wykazu wkz) na założenie gminnej ewidencji zabytków. GEZ ma charakter zbioru otwartego, wymaga bieżącej aktualizacji w związku ze zmianami w zasobie rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.	Z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

⁴⁶ Zobacz rozdział III.1.

⁴⁷ Szczególnym planem miejscowym jest również miejscowy plan rewitalizacji, uchwalany w związku z gminnym programem rewitalizacji. W zakresie odnoszącym się do dziedzictwa kulturowego stosuje się przepisy dotyczące planu miejscowego. Zobacz rozdział III.1.

Tabela 24. Główne dokumenty obowiązkowo tworzone na poziomie gminy, związane z dziedzictwem kulturowym, cd.

<p>Obowiązujące terminy dotyczące sporządzenia, uchwalania, obowiązywania i aktualizacji</p>	<p>aktualność Studium uikzpg jest przeprowadzana przez organ wykonawczy gminy, co najmniej raz w czasie kadencji rady gminy, po analizie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy i ocenie postępu w realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; ewentualne działania prowadzące do zmiany w studium uwarunkowań (...) odnośnie do jego całości lub części poprzedzone są uchwałą rady gminy.</p>	<p>Mpzp sporządza się po ustanowieniu parku kulturowego na podstawie uchwały rady gminy; należy do niego przystąpić w terminie 3 miesięcy od daty ustanowienia parku; choć termin zakończenia prac przy mpzp dla terenu parku kulturowego (jak i dla innych planów) nie jest prawnie określony.</p>	<p>Termin opracowania <i>Planu ochrony parku kulturowego</i>, jak i jego zatwierdzenia nie jest prawnie określony, nie jest też określony termin aktualizacji dokumentu, ale zaleca się, by były to okresy półroczne.</p>
---	--	---	---

⁴⁸ Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony zostały opracowane przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i zarekomendowane do stosowania: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Parki_kulturowe/Zasady%20tworzenia%20Parku%20Kulturowego,%20zarz%C4%85dzania%20nim%20oraz%20sporzc%C4%85dzania%20planu%20jego%20ochrony.pdf

Załącznik 4.

Przykładowy kwestionariusz wywiadu

Szanowni Państwo!

Zwracamy się do Państwa z prośbą o wzięcie udziału w badaniach społecznych prowadzonych przez Urząd Gminy w, dotyczących postaw mieszkańców wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego. Ankieta jest anonimowa. Wyniki badań przedstawione będą jedynie w postaci zbiorczych zestawień statystycznych. Nigdzie nie zostaną użyte Państwa dane personalne. Dlatego prosimy o szczere i pełne wypowiedzi – nasze badania będą wartościowe tylko wówczas, gdy będą odzwierciedlać rzeczywiste opinie i przekonania wszystkich ludzi, z którymi rozmawiamy.

1. Czy interesuje się Pan/Pani tym, co dzieje się z dziedzictwem kulturowym w Pana/Pani okolicy?	<ol style="list-style-type: none">1. Tak, bardzo.2. Tak, umiarkowanie.3. Jest mi to obojętne.4. Nie, nie jestem tym zbyt zainteresowany/a.5. W ogóle się tym nie interesuję.
2. Proszę wymienić trzy najważniejsze elementy dziedzictwa kulturowego znajdujące się w Pana/Pani gminie.	<ol style="list-style-type: none">1.2.3.
3. Kto przede wszystkim powinien być, Pana/Pani zdaniem, odpowiedzialny za ochronę zabytków w gminie w której Pan/Pani mieszka? (proszę wskazać najwyżej trzy odpowiedzi)	<ol style="list-style-type: none">1. Rząd i organizacje rządowe2. Samorząd i organizacje samorządowe3. Organizacje pozarządowe4. Szkoła5. Kościół6. Rodzina7. Lokalne elity8. Każdy obywatel9. Właściciel zabytku10. Ktoś inny, inne instytucje, jakie?11. Nikt nie jest za nie odpowiedzialny.

<p>4. Z którym ze stwierdzeń podanych obok zgadza się Pan/Pani w największym stopniu? (proszę wskazać tylko jedną odpowiedź)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dziedzictwo kulturowe stanowi barierę dla rozwoju mojej gminy. 2. Dziedzictwo kulturowe stanowi czynnik wspomagający rozwój mojej gminy. 3. Dziedzictwo kulturowe nie ma wpływu na rozwój mojej gminy 4. Tradycja i zabytki mogłyby stanowić czynnik rozwoju, ale na razie brakuje pomysłu, jak wykorzystać ten zasób. 5. Nie wiem, nigdy nie zastanawiałem się nad tym.
<p>5. Co zwykle robi Pan/Pani w wolnym czasie? <i>Chodzi o taki czas, kiedy może Pan/Pani robić to, na co ma ochotę, lub po prostu odpoczywać.</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Oglądam TV. 2. Słucham radia (<i>jakiej stacji?</i>) 3. Czytam gazety, czasopisma (<i>jakie najczęściej?</i>) 4. Czytam książki (<i>niezwiązane z pracą</i>). 5. Rozwijam własne zainteresowania, hobby (<i>jakie?</i>) 6. Uprawiam sport (<i>jaki?</i>) 7. Spaceruję. 8. Idę do kina. 9. Idę do teatru, opery, operetki. 10. Idę do muzeum, na wystawy. 11. Idę do kawiarni, pubów, dyskotek. 12. Uprawiam turystykę. 13. Uczestniczę w kameralnych kontaktach towarzyskich (spotkania w gronie rodzinnym, przyjaciół, znajomych). 14. Gram w gry komputerowe, przeglądam ciekawe strony w Internecie. 15. Bezczylnie spędzam czas. 16. Spędzam czas inaczej (<i>jak?</i>)
<p>6. Z dwóch opinii dotyczących życia społecznego proszę wybrać tę, która jest bliższa Pana/Pani poglądom:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ogólnie rzecz biorąc, większości ludzi można ufać. 2. W stosunkach z innymi trzeba być ostrożnym. 3. Nie wiem/Trudno powiedzieć.

7. Jakie są najważniejsze dla Pana/Pani wartości? Z poniższej listy proszę wybrać co najwyżej trzy.

1. Równowaga wewnętrzna (spokój wewnętrzny)
2. Sukces, sława
3. Praca zawodowa
4. Szczęście rodzinne
5. Dobrobyt
6. Prawdziwa przyjaźń
7. Dziedzictwo kulturowe
8. Szacunek innych ludzi
9. Życie pełne przygód i wrażeń
10. Wykształcenie
11. Zbawienie duszy, życie wieczne
12. Przyjemność
13. Uroda
14. Zdrowie, dobre samopoczucie
15. Sprawność fizyczna
16. Inne (jakie?)

8. Poniżej znajduje się lista wartości, które mogą być dla ludzi ważne. Proszę określić, w jakim stopniu są one ważne dla Pana/Pani w skali od 1 do 5, gdzie „1” oznacza zdecydowanie nieważne, a „5” oznacza bardzo ważne.

- Równowaga wewnętrzna (spokój wewnętrzny)**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Sukces, sława**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Praca zawodowa**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Szczęście rodzinne**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Dobrobyt**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Prawdziwa przyjaźń**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Dziedzictwo kulturowe**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Szacunek innych ludzi**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Życie pełne przygód i wrażeń**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Wykształcenie**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

	<p>Zbawienie duszy, życie wieczne (zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)</p> <p>Przyjemność (zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)</p> <p>Uroda (zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)</p> <p>Zdrowie, dobre samopoczucie (zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)</p> <p>Sprawność fizyczna (zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)</p>
9.

Metryczka

Chciał(a)bym zadać Panu/Pani kilka pytań dotyczących Pana/Pani gospodarstwa domowego. Służą one do zbadania, czy w opiniach i poglądach na badane tematy występują różnice między kobietami a mężczyznami, osobami w różnym wieku, o różnym wykształceniu, itp. Pytania te są bardzo ważne i służą jedynie do statystycznego opracowania wyników.

M 1. Płeć respondenta	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mężczyzna 2. Kobieta
M 2. Rok urodzenia	19
M 3. Jaki jest Pana/Pani stan cywilny?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kawaler/Panna 2. Mieszkający(ąca) z partnerem(ką) 3. Żonaty/zamężna 4. Rozwiedziony(a)/w separacji 5. Wdowiec/wdowa
M 4. Jakie jest Pana(i) wykształcenie?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niepełne podstawowe lub podstawowe 2. Gimnazjalne 3. Zasadnicze zawodowe 4. Średnie 5. Wyższe licencjackie 6. Wyższe magisterskie 7. Doktorat, habilitacja

M 5. Jaki wykonuje Pan/Pani zawód?
M 6. Które z poniższych stwierdzeń najlepiej opisuje Pana/Pani sytuację? (Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Urodziłem/am się w tej gminie i mieszkam w niej całe życie. 2. Urodziłem/am się tutaj, ale mieszkałem/am także gdzie indziej. Obecnie mieszkam tutaj. 3. Urodziłem/am się tutaj, ale mieszkam gdzie indziej. 4. Nie urodziłem/am się tutaj, ale mieszkam tutaj. 5. Nie urodziłem/am się tutaj i nie mieszkam tutaj. 6. Inna sytuacja, jaka?
M 7. Z ilu osób składa się Pana/ Pani gospodarstwo domowe? Chodzi o wszystkie osoby wspólnie z Panem/(ią) zamieszkujące i utrzymujące się ze wspólnych funduszy., w tym dzieci

Dziękuję za udział w badaniu!

UWAGI:

Imię i nazwisko ankietera
Nazwa miejscowości, w której przeprowadzono wywiad
Miejsce przeprowadzenia wywiadu
Data przeprowadzenia wywiadu
Czas trwania wywiadu

Załącznik 5.

Studium ochrony wartości kulturowych i jego rola w kształtowaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy⁴⁹

Studium ochrony wartości kulturowych gminy⁵⁰ jest jednym z opracowań wyjściowych – przedplanistycznych, zalecanym do opracowania przed sporządzaniem Studium uikzpg oraz mpzp⁵¹ i najważniejszym opracowaniem wyjściowym do sporządzania właściwych zapisów dotyczących ochrony zabytków w dokumentach planistycznych. Planowanie przestrzenne – poprzedzając zamierzone ingerencje w krajobraz kulturowy, ma za zadanie utrzymanie lub powrót do jego harmonii, przy uwzględnieniu potrzeby rozwoju.

Studium owkg nie jest opracowaniem obligatoryjnym (w przeciwieństwie do opracowania ekofizjograficznego czy prognozy oddziaływania na środowisko), ale wspomnianym w różnych komentarzach i publikacjach związanych ze standardami dokumentacji konserwatorskich⁵², w tym w Krajowym poziomie⁵³. Warunek jego wykonania może znaleźć się w treści wniosków konserwatorskich, sporządzanych na potrzeby Studium uikzpg lub mpzp.

Celem opracowywania Studium owkg jest przede wszystkim zdefiniowanie zasobu środowiska kulturowego:

- zdiagnozowanie jego stanu (odczytanie i opisanie nawarstwień historycznych i tradycji miejsca oraz przeprowadzenie analiz form i funkcji),
- ustalenie jego wartości na różnych poziomach, w kontekście ochrony zasobu zabytkowego,
- ustalenie zasad i zakresu ochrony środowiska kulturowego, zwłaszcza zredagowanie wniosków konserwatorskich, w zakresie właściwego gospodarowania, w zależności od stopnia wartości i stanu jego zachowania
- ustalenie zasad dopuszczalnych przekształceń oraz likwidacji czy ograniczania konfliktów z nimi związanych.

Zakres Studium owkg powinien być odpowiedni do zakresu dokumentów opracowywanych przez gminę, a zawierających podstawy i elementy dotyczące zakładanej przez samorząd polityki w zakresie ochrony i korzystania z dziedzictwa kulturowego oraz odnosić się do:

⁴⁹ Przy redakcji tekstu wykorzystano: Janusz Bogdanowski, *Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego*, Teki Krakowskie VI, Kraków 1998.

⁵⁰ Dotychczas opracowywane studia ochrony wartości kulturowych powstawały również pod innymi nazwami, np. jako: studia krajobrazu kulturowego, studia wartości krajobrazu kulturowego, studia ochrony wartości krajobrazu i środowiska kulturowego, studium ochrony podstawowych wartości kulturowych, (...).

⁵¹ Studia ochrony wartości kulturowych opracowywane mogą być również z inicjatywy wojewódzkich konserwatorów zabytków, jako materiały wykorzystywane na potrzeby formułowania wniosków konserwatorskich do przygotowywanych przez gminy projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego czy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub jako materiały wyjściowe, z inicjatywy samorządów przystępujących do opracowania tych dokumentów czy nawet ich autorów, włączających realizację ich opracowania do harmonogramu i kosztów opracowania dokumentów gminnych.

⁵² J.Welc-Jędrzejewska, E.Kulesza-Szerniewicz, B.Makowska, E.Steiler, E.Jagielska, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa 2011, do pobrania na stronie www.nid.pl, zakładka: *Dla właścicieli i zarządców/ dla samorządów/ planowanie przestrzenne*.

⁵³ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, kierunek działania 4: Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków, zadanie 3: Wsparcie samorządu terytorialnego przy tworzeniu dokumentów planistycznych poprzez opracowanie studiów ochrony wartości kulturowych, opracowanie wytycznych dla tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami oraz zasad przygotowania i treści planu ochrony parku kulturowego. s. 59. Do pobrania na stronie: bip.mkidn.gov.pl, zakładka: *Legislacja/ Programy wieloletnie*.

- wartości zasobu (w tym: istniejących form ochrony zabytków i stanu ich zachowania, wyników analiz uwarunkowań historycznych oraz wskazywania głównych elementów stanowiących o wartościach kulturowych),
- wniosków konserwatorskich w kwestiach zachowania, poprawy stanu, rozszerzenia, a w uzasadnionych przypadkach korekty zakresu stosowanej ochrony, form użytkowania wraz ze wskazaniem istniejących i potencjalnych zagrożeń oraz sposobów wykorzystania w działaniach promocyjnych, edukacyjnych związanych z optymalnym zarządzaniem wspierającym rozwój społeczno-gospodarczy gminy.

Studium owkg zazwyczaj dotyczy obszaru całej gminy. W przypadkach, gdy do zdefiniowania lub zwaloryzowania krajobrazu kulturowego obszar objęty studium owkg jest niedostatecznie wyznaczony, może zachodzić konieczność jego opracowywania dla obszarów większych niż przyjęte. O konieczności rozszerzenia analizowanego obszaru powinien móc decydować zespół autorski w porozumieniu z WKZ. Zasadniczą cechą Studiów owkg jest indywidualne traktowanie przedmiotu opracowania w zakresie definiowania i analiz zasobu, i formułowania wniosków konserwatorskich na potrzeby dokumentów, dla których jest ono opracowywane. Należy je także poddać opiniowaniu przez WKZ przed wykorzystaniem ich treści do projektów dokumentów opracowywanych przez gminę.

Zapisy i rozstrzygnięcia studium owkg powinny być aktualizowane na podstawie analiz zmian dokonujących się w środowisku kulturowym oraz analizy wpływu innych zmian rozwojowych gminy na zasób dziedzictwa kulturowego. Analizy powinny być przeprowadzane w odpowiednich przedziałach czasowych, odpowiadających np. kolejnym aktualizacjom Studiów uikzpg. Prowadzony na bieżąco monitoring zasobu dziedzictwa gminy może być oczywiście źródłem częstszych aktualizacji Studium owkg, co sprzyjać będzie z pewnością podejmowaniu szybszych i trafniejszych decyzji gminy dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz ograniczania np. konfliktów przestrzennych. Również korzystanie podczas redakcji dokumentów planistycznych ze Studiów owkg powstałych wcześniej (np. na potrzeby innych dokumentów lub z inicjatywy i na potrzeby służb konserwatorskich), przed wszczęciem procedur opracowywania dokumentów planistycznych musi być bezwzględnie poprzedzane aktualizacją (zwłaszcza w zakresie weryfikacji wyników najnowszych badań naukowych, terenowych i wytycznych konserwatorskich) oraz uwiarygodnione pozytywną opinią WKZ.

Z uwagi na brak uregulowań prawnych struktura i zakres tego opracowania w pełni zależą od decyzji i kompetencji autorów, jednak zaleca się, by posiadały one i część tekstową, i rysunkową oraz by były podzielone na części analityczne i wnioskowe. Intencją wprowadzania ogólnych standardów dotyczących zawartości Studiów owkg byłoby uporządkowanie formy zapisu wytycznych wniosków konserwatorskich poprzez zagwarantowanie pełnego wykorzystania najbardziej aktualnego stanu badań nad krajobrazem kulturowym i bieżących badań terenowych. Studia owkg powinny kompleksowo odnosić się do tematyki ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz wszystkich zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań, wpływających na właściwe zarządzanie dziedzictwem kulturowym.

Studium owkg, niezależnie od przyjętego zakresu tematycznego i wykorzystanej metodyki, musi być opracowane zgodnie z trójpoziomowym schematem wynikającym z logiki działania: rozpoznanie zasobu – waloryzacja (szacowane wartości) – opracowanie wniosków.

Rozpoznanie zasobu to analiza faz rozwoju przestrzennego, zabytków oraz zachowanych elementów historycznych. Jej celem jest opracowanie wykazu ważnych z punktu widzenia wartości kulturowych obiektów i obszarów znajdujących się na terenie gminy.

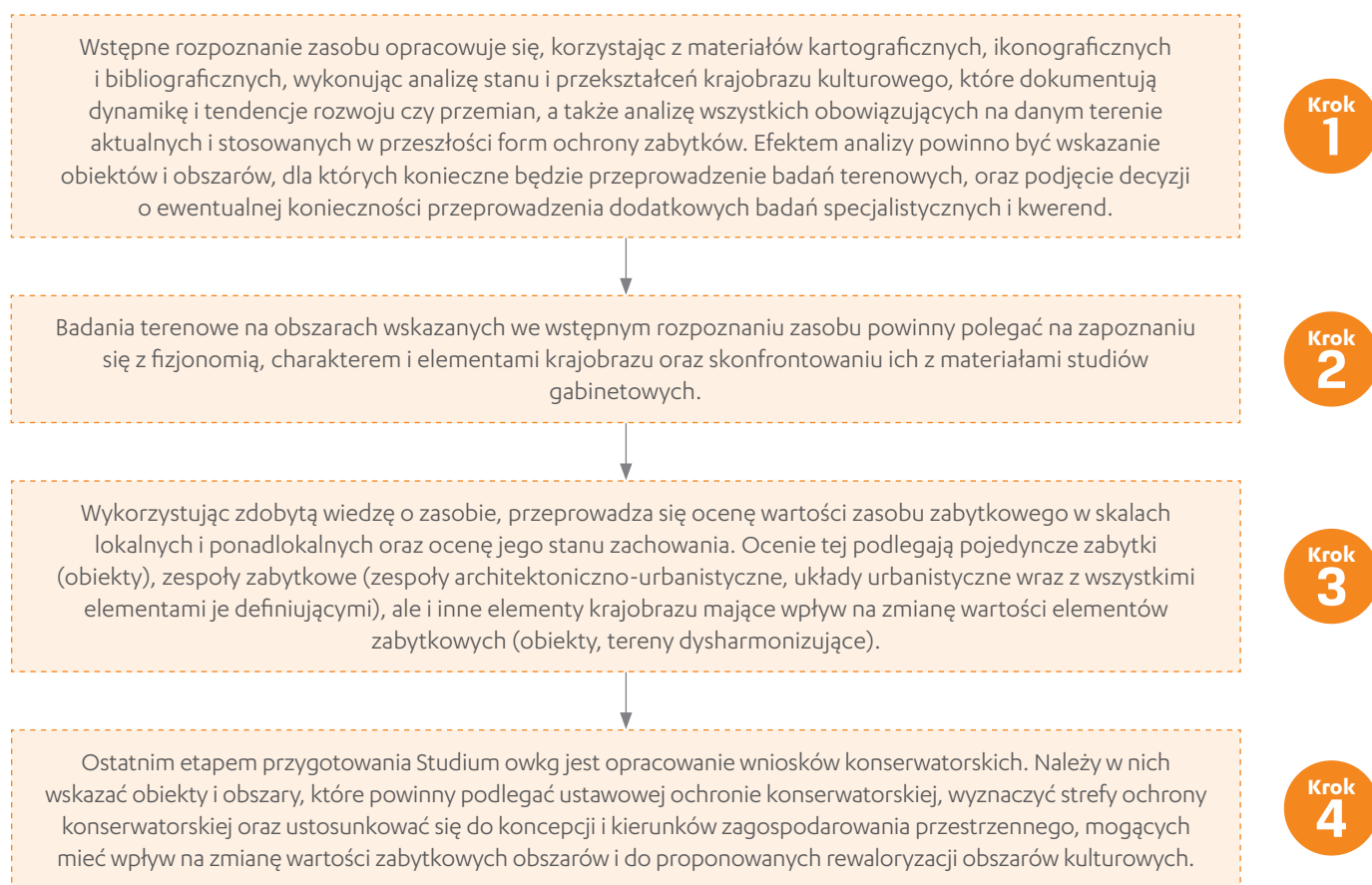
Waloryzacja, czyli szacowanie wartości, to weryfikacja stanu zachowania cennych kulturowo obiektów i ob-

szarów znajdujących się na badanym obszarze, mająca na celu ustalenie wartości zabytków w skalach lokalnych i ponadlokalnych, na podstawie ustalonych przez autorów studium parametrów pozwalających na zastosowanie ocen i ujednoliconych zapisów.

Wnioski opracowuje się na podstawie wyników dwóch wyżej wymienionych opracowań. Obejmują one m.in.: ustalenia głównych kierunków koniecznej lub zalecanej ingerencji konserwatorskiej, rozszerzenia katalogu form ochrony konserwatorskiej, wskazania stref ochrony konserwatorskiej, wytyczne konserwatorskie dla wyznaczonych terenów i obiektów, itd.

Na jakość opracowania Studium owkg mają przede wszystkim wpływ: merytoryczne przygotowanie autorów i ich doświadczenie w dziedzinach związanych z ochroną zabytków, głównie w zakresie planistycznym. Pożądane jest, aby posiadali oni jak najszerszą wiedzę o terenie, dla którego przygotowują Studium owkg. Zazwyczaj, z uwagi na szeroki zakres tematyczny Studium, w zespole autorskim powinni znaleźć się architekci, architekci krajobrazu, archeolodzy, etnografowie, historycy, historycy sztuki.

Proces wykonywania Studium owkg

Studium owkg składa się z części tekstowej i odpowiadającej jej części rysunkowej. Forma Studium owkg może być dostosowana do preferencji redakcyjnych autorów opracowań planistycznych, dlatego przedstawiony poniżej schemat formy opracowania studium ma jedynie walory poglądowe.

CZĘŚĆ TEKSTOWA

I Podstawa opracowania

- materiały wyjściowe opracowania: podstawa prawna, opis jego celu i zakresu, opis przyjętej metody, zestawienie obowiązujących materiałów planistycznych – polskie i międzynarodowe akty prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami,
- materiały źródłowe: wszystkie materiały, które posłużyły do przeprowadzenia analizy rozwoju przestrzennego, określenia stanu zachowania zabytków i ustalenia zakresu ich ochrony: zestawienia bibliografii, kartografii, ikonografii i opracowań publikowanych i nie, dokumentacji konserwatorskich oraz informacje o zapisach w dokumentach prawa lokalnego, dotyczących ochrony zabytków również np. w mpzp, które utraciły swoją ważność, opis dokumentacji fotograficznej wykonanej w trakcie prac terenowych,
- słowniczek pojęć zastosowanych w opracowaniu, w tym m.in. definicje stref ochrony konserwatorskiej wraz z określeniem celów, dla jakich zostają ustanowione, i zakresu ochrony, jaka na ich terenie ma obowiązywać.

II Zasób zabytkowy terenu objętego studium i jego waloryzacja

- rys historyczny – np. przedstawiony w formie kalendarium,
- rozwój i analiza układu przestrzennego (historia rozwoju przestrzennego; ocena stanu zachowania historycznej kompozycji przestrzenno-architektonicznej i jej waloryzacja; inwentaryzacja zasobów wraz z wykazem istniejących ustawowych form ochrony – w tym zabytki archeologiczne, wykaz obiektów pozostających w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, ochrona obszarowa w obowiązujących dokumentach prawa miejscowego, zdefiniowanie zagrożeń),
- wartości niematerialne terenu objętego opracowaniem będące uzupełnieniem do objęcia ochroną dziedzictwa materialnego.

III Wnioski konserwatorskie

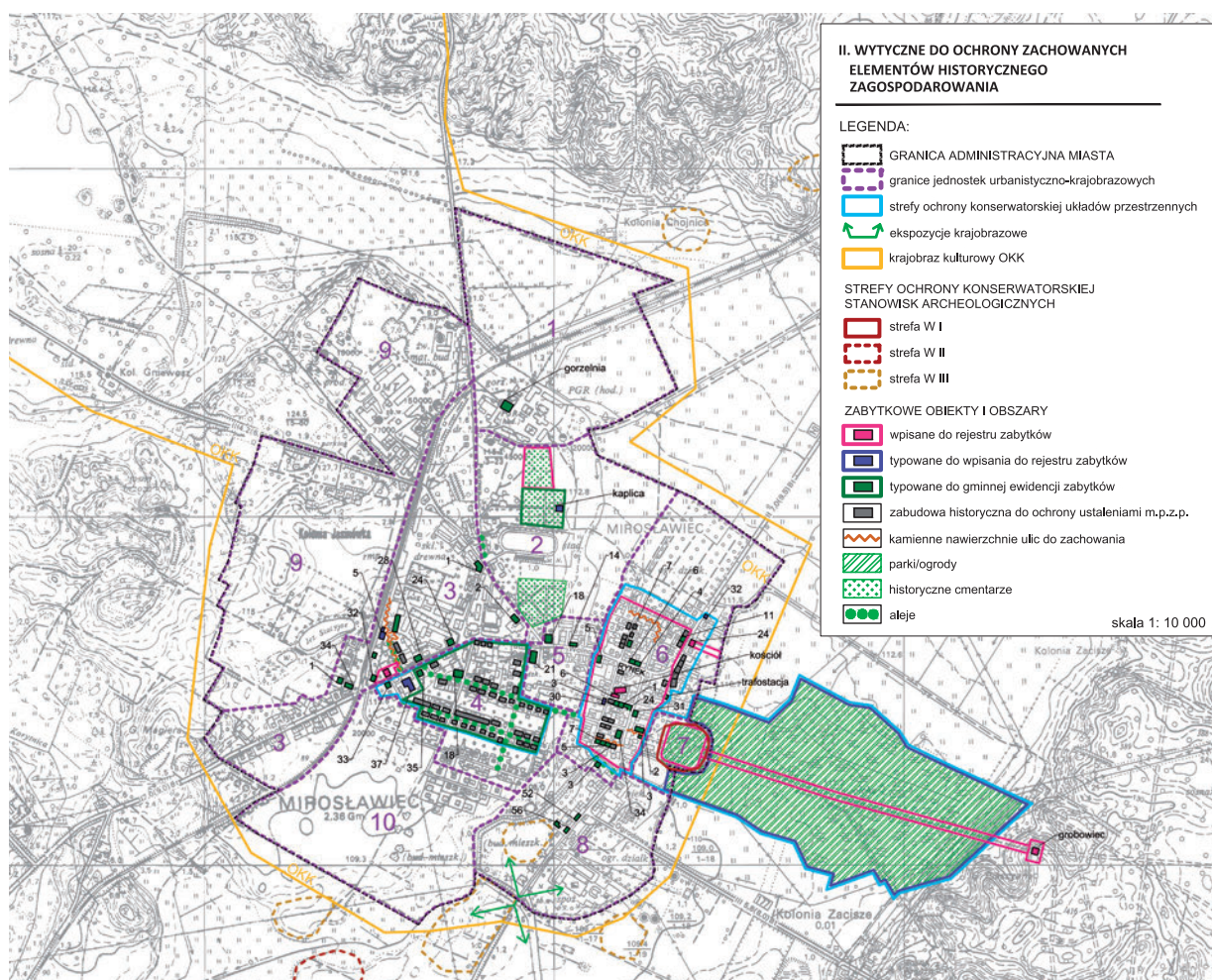
- wnioski do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania posiadających wartości zabytkowe, ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych (wykaz obiektów typowanych do objęcia ustawowymi formami ochrony, w tym zabytków archeologicznych, weryfikacja gminnej ewidencji zabytków, ustalenie zakresu ochrony obszarowej poprzez np.: wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej),
- wnioski do ochrony dziedzictwa niematerialnego.

CZĘŚĆ GRAFICZNA

Rysunki Studium owkg powinny stanowić jego integralną część i odzwierciedlać informacje dotyczące zasobu zabytkowego oraz waloryzacji i ustaleń ochrony.

Plansza I (Zasób) Inwentaryzacja zasobów dziedzictwa i elementów krajobrazu kulturowego ilustrująca:

- etapy rozwoju przestrzennego,
- rozwarstwienie chronologiczne obiektów oraz elementów historycznego zagospodarowania,
- oznaczenie walorów krajobrazowych – dominant, osi kompozycyjnych, punktów i osi widokowych, panoram, ekspozycji, alei itp. i opcjonalnie innych obszarów objętych ochroną np. przyrodniczą ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych.

Ilustracja 41. Część graficzna Studium owkg, wytyczne do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania.

Autor: Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, archiwum NID

Plansza II Wnioski konserwatorskie do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania, w tym ustalenia z zakresu ochrony zabytków niezbędne do uwzględnienia w dokumentach planistycznych, ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych, zawierające m.in.:

- obiekty i obszary objęte ochroną i proponowane do objęcia ochroną, z rozróżnieniem na formy, z uściśleniem granic ochrony obszarów zabytkowych tam, gdzie decyzja o wpisie do rejestru zabytków tego nie precyzuje,
- obiekty ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz proponowane do ujęcia w tych ewidencjach,
- granice strefy ochrony konserwatorskiej oraz tereny wskazane do rewitalizacji). W przypadku opracowania studium dla obszaru całej gminy zagadnienia konserwatorskie należy opracować na mapach poszczególnych jednostek osadniczych wchodzących w skład danej gminy.

Plansza III Zagadnienia archeologiczne, uwzględniające:

- lokalizację stanowisk archeologicznych (zasób) oraz granice proponowanych stref ochrony konserwatorskiej tych stanowisk (wnioski).

W zależności od wielkości zasobu zabytkowego, a także wielkości opracowywanego obszaru informacje dotyczące zabytków archeologicznych można zilustrować graficznie na w planszy I i II.

CZĘŚĆ ILUSTRACYJNA

- archiwalia i ikonografia,
- fotografie.

Załącznik 6.

Wykaz skrótów

1. Decyzja o pozwoleniu na budowę [**decyzja opnb**]
2. Decyzja o warunkach zabudowy [**decyzja owz**]
3. Decyzja o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu [**decyzja owzigt**]
4. Generalny Konserwator Zabytków [**GKZ**]
5. Gminna ewidencja zabytków [**GEZ**]
6. Gminny program opieki nad zabytkami [**gponz**]
7. Gminny program rewitalizacji [**gpr**]
8. Jednostka samorządu terytorialnego [**JST**]
9. Kodeks postępowania administracyjnego [**KPA**]
10. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami [**kpozionz**]
11. Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego [**mpzp**]
12. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego [**MKiDN**]
13. Narodowy Instytut Dziedzictwa [**NID**]
14. Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów [**NIMoz**]
15. Studium ochrony wartości kulturowych gminy [**Studium owkg**]
16. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy [**Studium uikzpg**]
17. *Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*; tekst jednolity: DzU 2018, poz. 2204 ze zm. [**ugn**]
18. *Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, tekst jednolity: DzU 2018, poz. 2067 ze zm. [**uozoz**]
19. *Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*; tekst jednolity: DzU 2018, poz. 1945 ze zm. [**upzp**]
20. *Ustawa z 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych*; tekst jednolity: DzU 2019, poz. 908 [**urz**]
21. *Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*; tekst jednolity: DzU 2019, poz. 506 ze zm. [**usg**]
22. Wojewódzki konserwator zabytków [**WKZ**]

AUTORZY

Jacek Brudnicki

Adwokat, historyk sztuki, kierownik Zespołu ds. Analiz Uwarunkowań Prawnych Ochrony Dziedzictwa w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, członek pozaetatowy Samorządowego Kolegium Odwoławczego w Warszawie, społeczny opiekun zabytków, członek Sekretariatu European Heritage Legal Forum. Posiada doświadczenie szkoleniowe i dydaktyczne w zakresie zagadnień prawnej ochrony zabytków i zarządzania dziedzictwem kulturowym. Autor publikacji z tej tematyki.

Zakres tematyczny w poradniku: prawa i obowiązki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Aleksandra Chabiera

Główny specjalista ds. zarządzania dziedzictwem w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, archeolog. Koordynator projektów międzynarodowych, redaktor publikacji i autor artykułów z zakresu promocji dziedzictwa, rozwoju lokalnego z wykorzystaniem dziedzictwa i jego wartości społeczno-gospodarczych. Współautor koncepcji i scenariusza badań społecznych dotyczących wiedzy i postaw Polaków wobec dziedzictwa. Członek międzynarodowych sieci, m.in. HEREIN (European Heritage Network), EVoCh (Economic Value of Cultural Heritage), trener szkoleniowy i wykładowca. Zainteresowania koncentruje na rozwojowym potencjale dziedzictwa i jego praktycznym wykorzystaniu w gminach.

Zakres tematyczny w poradniku: przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa, wartości dziedzictwa, nowa funkcja zabytku

dr hab. Marcin Feltynowski

Adiunkt w Katedrze Gospodarki Samorządu Terytorialnego w Instytucie Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego. Ekonomista prowadzący rozważania naukowe w zakresie gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich. W swoich badaniach obok tematyki obszarów wiejskich podejmuje się również eksploracji zjawisk związanych z: planowaniem przestrzennym opartym na dowodach we wszystkich rodzajach jednostek terytorialnych; systemami informacji przestrzennej; rozwojem lokalnym oraz partycypacją społeczną w politykach lokalnych. Członek Zespołu Zadaniowego ds. Obszarów Wiejskich Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN. Uczestnik projektów związanych z opracowywaniem dokumentów strategicznych dla samorządu terytorialnego.

Zakres tematyczny w poradniku: zagadnienia związane z rewitalizacją

Anna Fortuna-Marek

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Rzeszowie. Autor publikacji naukowych i popularyzatorskich dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego. Współautor studiów historyczno-urbanistycznych, studiów wartości kulturowych gmin, planu ochrony parku kulturowego oraz wojewódzkiego i gminnych programów opieki nad zabytkami. Współautorka Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Podkarpackiego i wniosku o wpis na listę UNESCO drewnianych cerkwi w polskim i ukraińskim regionie Karpat.

Zakres tematyczny w poradniku: wartości dziedzictwa, diagnoza stanu zachowania, aspekty prawne ochrony zabytków, przeciwdziałanie zagrożeniom

dr Jagoda Guz

Adiunkt w Katedrze Gospodarki Regionalnej i Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego, z wykształcenia geograf, ze specjalnością geografia urbanistyczna. Specjalistka w zakresie rozwoju i zarządzania przestrzeniami publicznymi, planowania przestrzennego, rozwoju miast, wartości dziedzictwa historycznego.

Zakres tematyczny w poradniku: zagadnienia związane z rewitalizacją

Barbara Kazior

Fundator i Prezes Fundacji Miejsc i Ludzi Aktywnych. Ekspert w zakresie budowania partnerstwa trójsektorowego i partycypacyjnych metod planowania i wdrażania rozwoju lokalnego. Współautor metodyki szkoleniowej dla animatorów i edukatorów partycypacji publicznej, współpracuje z gminami w Polsce i za granicą w praktycznym zastosowaniu partycypacyjnych metod rozwiązywania lokalnych problemów.

Ekspert w zakresie tworzenia ekomuzeów, współautor i redaktor publikacji z zakresu partnerstwa, rozwoju lokalnego i ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Zakres tematyczny w poradniku: partycypacja społeczna, partycypacja publiczna, narzędzia edukacyjne

Anna Koziół

Kierownik Zespołu ds. organizacji kształcenia i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie w Narodowym Instytucie Dziedzictwa. Absolwentka gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie i nauk o zarządzaniu w Montpellier Business School, słuchaczka Akademii Dziedzictwa w Krakowie. Zainteresowania koncentruje na tematyce roli gminy w zarządzaniu dziedzictwem i wykorzystywaniu potencjału dziedzictwa w rozwoju społeczno-gospodarczym. Autor i redaktor artykułów, raportów i publikacji w tym zakresie. Kierownik projektów, współautor koncepcji projektu *DoM*.

Zakres tematyczny w poradniku: społeczny i ekonomiczny potencjał dziedzictwa kulturowego, rozwój lokalny, zarządzanie dziedzictwem kulturowym, przedsiębiorczość lokalna

arch. Barbara Kozłowska

Ekspert ds. funduszy europejskich, oceniająca wnioski o dofinansowanie w latach 2007–2013, 2014–2020 w województwach mazowieckim, warmińsko-mazurskim, łódzkim, małopolskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim w dziedzinach: ochrona dziedzictwa kulturowego, infrastruktura edukacji, infrastruktura kultury, rewitalizacja. W latach 2008–2014 kierowała Zespołem ds. Rewaloryzacji Obiektów Zabytkowych w Stołecznym Zarządzie Rozbudowy Miasta, a od 2014 r. doradca w Narodowym Banku Polskim. Kierowała m.in. realizacją projektów infrastrukturalnych: Skansen Górniczy „Królowa Luiza” w Zabrze, Muzeum Warszawskiej Pragi, Muzeum Ordynariatu, Piwnice Staromiejskie w Warszawie, Fort Sokolnickiego, Centrum Piędza w NBP.

Zakres tematyczny w poradniku: tworzenie projektów, pozyskiwanie finansowania zewnętrznego

dr Paulina Legutko-Kobus

Doktor nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Rozwoju Regionalnego i Przestrzennego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Sekretarz naukowy Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju przy prezydium PAN. Zainteresowania naukowe (planowanie strategiczne, programowanie rozwoju, rozwój zrównoważony) łączy z praktyką jako trener prowadzący szkolenia dla JST i ekspert w zespołach opracowujących strategię (na poziomie kraju, makroregionu, obszarów funkcjonalnych, powiatów i gmin).

Zakres tematyczny w poradniku: wartości ekonomiczne dziedzictwa, potencjały i bariery rozwojowe, strategia zarządzania dziedzictwem, elementy przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem

dr Iwona Liżewska

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Olsztynie, autor publikacji i dokumentacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego i jego ochronie, animator działań poświęconych problematyce krajobrazu kulturowego, inicjator i współorganizator konkursu architektonicznego „Twój dom – dialog z tradycją” autor publikacji, od 2011 Prezes Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Oddziału w Olsztynie.

Zakres tematyczny w poradniku: zagrożenia dla dziedzictwa, przeciwdziałanie zagrożeniom, aspekty legislacyjne ochrony dziedzictwa, narzędzia prawne

dr inż. architekt Beata Makowska

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Szczecinie, ekspert w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym, zajmuje się prawnymi uwarunkowaniami ochrony dziedzictwa w dokumentach samorządowych, zwłaszcza planistycznych i przedplanistycznych. Autor i redaktor artykułów i publikacji Rzeczoznawca Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków i prezes Oddziału SKZ w Szczecinie, ekspert Niemiecko-Polskiej Fundacji Ochrony Dóbr Kultury.

Zakres tematyczny w poradniku: dokumenty planistyczne i przedplanistyczne, aspekty i narzędzia prawne

Michał Marciniak

Ekspert ds. funduszy europejskich, w latach 2009–2011 dyrektor Departamentu Rozwoju Obszarów Wiejskich MRiRW odpowiadający za zarządzanie PROW 2007–2013 i Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich. Ekspert Związku Stowarzyszeń Mazowiecki Leader, autor raportów i szkoleń z wykorzystania środków unijnych dla lokalnych grup działania i lokalnych grup rybackich. Realizuje badania ewaluacyjne *ex-ante* projektów regionalnych programów operacyjnych na lata 2014–2020.

Zakres tematyczny w poradniku: tworzenie projektów, pozyskiwanie finansowania zewnętrznego, dokumenty programowe gmin

dr hab. Piotr Nowak

Adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, socjolog obszarów wiejskich, rolnictwa i turystyki wiejskiej. Prowadzi badania nad rozwojem obszarów wiejskich i polityką rolną. Ekspert i konsultant instytucji działających na rzecz środowisk lokalnych i wiejskich. Autor projektów badawczych, publikacji naukowych, badań społecznych. Projekty międzynarodowe m.in. z zakresu wprowadzenia wspólnej polityki rolnej w Polsce, polskich społeczności lokalnych, przemianach cywilizacyjnych i sieciach społecznych w regionalnej produkcji żywności.

Zakres tematyczny w poradniku: narzędzia socjologiczne, strategia komunikacyjna, wartości społeczne dziedzictwa

Marcin Sabaciński

Archeolog, absolwent Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i studium podyplomowego Ochrona i Zarządzanie Dziedzictwem Archeologicznym na Uniwersytecie im Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pracownik Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych w Narodowym Instytucie Dziedzictwa. Specjalizuje się w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu. Autor kilkudziesięciu artykułów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, stypendysta Prezydent Miasta Stołecznego Warszawy oraz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z zakresie opieki nad zabytkami.

Zakres tematyczny w poradniku: zagrożenia dla dziedzictwa i przeciwdziałanie im, aspekty prawne znalezienia zabytku

Bartosz Skaldawski

Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa, antropolog. Jeden z autorów *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 oraz na lata 2019–2022*. Współautor *Krajowego programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Współautor koncepcji i scenariusza badań społecznych dotyczących wiedzy i postaw Polaków wobec dziedzictwa. Ekspert w projekcie międzynarodowym *Legalny i nielegalny obrót dobrami kultury. Platforma badawczo-edukacyjna wymiany doświadczeń w dziedzinie zapobiegania przestępstwom przeciw dziedzictwu kulturowemu*. Autor artykułów, trener szkoleniowy i wykładowca.

Zakres tematyczny w poradniku: definicje dziedzictwa, identyfikacja dziedzictwa, wartości dziedzictwa, narzędzia edukacyjne